UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
W LUBLINIE
Wydział Pedagogiki i Psychologii

Ilona Maria Mroczek

Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii

Praca doktorska
napisana w Zakładzie Pedagogiki Pracy i Andragogiki
pod kierunkiem prof. dr hab. Ryszarda Bery

Lublin 2019

Spis treści

Wstęp 5

Rozdział I

W poszukiwaniu istoty poczucia tożsamości narodowej – rozważania teoretyczne 8

1. Pojęcie tożsamości – analiza pojęcia 8
2. Tożsamość – przegląd wybranych koncepcji 12
   - 2.1. Koncepcje socjologiczne tożsamości 13
   - 2.2. Problematyka tożsamości w antropologii kultury 18
   - 2.3. Psychologiczne koncepcje tożsamości 22
   - 2.4. Tożsamość w ujęciu pedagogicznym 31
3. Problematyka tożsamości narodowej w literaturze przedmiotu 39
   - 3.1. Tożsamość narodowa i poczucie tożsamości narodowej 39
   - 3.2. Czynniki różnicujące zakres pojęcia poczucia tożsamości narodowej 45
   - 3.3. Modele poczucia tożsamości narodowej 54

Rozdział II

Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej 61

1. Pojęcie wartości 61
2. Przegląd wybranych koncepcji wartości 62
   - 2.1. Filozoficzne ujęcie wartości 63
   - 2.2. Wartości w koncepcjach antropologicznych 73
   - 2.3. Socjologiczne koncepcje wartości 75
   - 2.4. Wartości w ujęciu psychologicznym 83
3. Tożsamość jako element samooceny jednostki 87

Rozdział III

Charakterystyka migracji zarobkowej młodzieży..94
1. Migracje zagraniczne – analiza zjawiska...94
2. Dynamika migracji młodzieży do Wielkiej Brytanii...103
3. Motywy emigracji zarobkowej 108

Rozdział IV

Metodologiczne podstawy badań własnych...114
1. Problematyka badawcza i hipotezy dotyczące zależności między analizowanymi zmiennym..114
2. Metody, techniki i narzędzia badawcze...118
3. Organizacja i przebieg badań...121
4. Charakterystyka grupy badanej 121

Rozdział V

Poczucie tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii128
1. Poczucie dumy narodowej badanych osób 128
2. Identyfikacja narodowa emigrantów...138
3. Więź z krajem pochodzenia badanych osób 147
4. Kultywowanie tradycji i religii podczas pobytu poza granicami kraju 152
5. Poczucie solidarności emigrantów z innymi Polakami przebywającymi za granicą.159

Rozdział VI

System wartości i samoocena młodych emigrantów polskich.....................................164
1. System wartości ostatecznych młodych emigrantów polskich.................................164
2. System wartości instrumentalnych badanych osób 171
3. Poziom samooceny młodych emigrantów polskich..176

Rozdział VII

Poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich systemem wartości ostatecznych...180
1. Duma narodowa badanych emigrantów a ich system wartości ostatecznych 180
2. Identyfikacja narodowa badanych emigrantów a ich system wartości ostatecznych 189

3. Więź z krajem ojczystym badanych emigrantów a ich system wartości ostatecznych 199
4. Kultywowanie tradycji i religii przez emigrantów a ich system wartości ostatecznych 204
5. Solidarność badanych emigrantów z innymi rodakami za granicą a ich system wartości ostatecznych 216

Rozdział VIII

Poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich systemem wartości instrumentalnych 224
1. Duma narodowa badanych a ich system wartości instrumentalnych.........................224
2. Identyfikacja narodowa badanych a ich system wartości instrumentalnych 231
3. Więź z krajem ojczystym badanych a ich system wartości instrumentalnych 240
4. Kultywowanie tradycji i religii przez badanych a ich system wartości instrumentalnych..244
5. Solidarność badanych z innymi rodakami za granicą a ich system wartości instrumentalnych..253

Rozdział IX

Poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich poziom samooceny.....259
1. Duma narodowa badanych emigrantów polskich a ich samoocena...........................259
2. Identyfikacja narodowa badanych emigrantów polskich a i ich samoocena 261
3. Więź z krajem ojczystym badanych emigrantów polskich a ich samoocena.............263
4. Kultywowanie tradycji i religii przez polskich emigrantów a ich samoocena...........265
5. Solidarność badanych emigrantów z innymi rodakami za granicą a ich samoocena 267

Podsumowanie...270

Bibliografia 279

Spis wykresów, rysunków, tabel 300
Spis wykresów 300
Spis rysunków 301
Spis tabel 301

Aneks 307

Wstęp

Zmiany zachodzące w Europie skłaniają do pogłębionej refleksji nad rolą, jaką pedagogika ma odegrać w kształtowaniu człowieka żyjącego w warunkach intensywnej dyfuzji kulturowej (M. Sobecki, 2007, s. 11). Ruchy migracyjne przyczyniają się do kulturowego i etnicznego wzbogacenia wielu społeczeństw, kształtują ich dynamikę demograficzną, gospodarczą i społeczną. Wzrost imigracji do wielu krajów zachodnich stał się wyzwaniem dla powszechnie przyjętego sposobu pojmowania tożsamości narodowej i wymusił weryfikację koncepcji obywatelstwa. W ramach działań zmierzających do integracji europejskiej zniesionych zostało wiele dawnych barier wolnego przepływu dóbr, kapitału i siły roboczej. Obywatele krajów należących do Unii Europejskiej mają dziś prawo podjąć pracę w każdym innym kraju Unii (A. Giddens, 2006, s. 282, 298).

W wyniku nowej fali migracji, związanej z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 roku, tworzą się zwarte skupiska Polaków m.in. w Wielkiej Brytanii. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabierają pytania o poczucie tożsamości narodowej.

Budowanie tożsamości to kreowanie sfery aksjologicznej i konstruowanie hierarchii działań priorytetowych i drugoplanowych. Poczucie tożsamości to, obok ustalonej hierarchii, wybór sposobów rozpoznawania wartości nadających sens życiu oraz konstruowanie kolejności realizowania wartości. Poszukiwanie, odbiór i uwewnętrznianie wartości oraz tworzenie koncepcji własnego życia jest budowaniem tożsamości. Rodzina, grono przyjaciół, szkoła, praca, indywidualne zainteresowania, wiara, symbole narodowe, wypadki losowe (utrata pracy, klęski żywiołowe, ruchy migracyjne), zmuszają często jednostkę do zmiany tożsamości. Nowa rola społeczna – wymuszona czy będąca koniecznością bądź dobrowolnie podjęta – prowadzi stopniowo do reorientacji stylu życia, zmiany świata wartości i redefinicji własnej tożsamości. Jednostka zaczyna dostrzegać w polu swych działań nowe, dotychczas nie zauważane wartości (por. D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 40-41).

Tożsamościowe następstwa migracji to zmieniające się sposoby samoidentyfikacji siebie i identyfikowania innych. Problem jest ważny i trudny poznawczo ze względu na trzy odmienne porządki społeczno-kulturowe, jakimi są: 1) świat grupy pochodzenia,

2) rzeczywistość grupy przyjmującej oraz 3) przestrzeń społeczno-kulturowa wytwarzana przez samych migrantów. Często ta ostatnia przyjmuje charakter „transnarodowej przestrzeni społecznej" (T. Faist, 2002), ustrukturalizowanej w trakcie wędrówki przez migrantów (E. Morawska, 2003), posiadającej niepowtarzalne cechy kulturowe odnoszące się do różnych porządków aksjologicznych (por. D. Niedźwiedzki, 2010, s. 10).

Problematyka tożsamości stała się w ostatnich latach zagadnieniem dość popularnym w literaturze socjologicznej, antropologii kulturowej, psychologicznej i pedagogicznej. Dotychczasowe eksploracje wskazują na złożoność i interdyscyplinarny charakter tej problematyki.

Dążąc do wzbogacenia tej problematyki na gruncie pedagogiki przedmiotem niniejszej dysertacji uczyniono aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii. Zasadniczym celem było określenie zależności między poczuciem tożsamości narodowej emigrantów polskich a ich systemem wartości i poziomem samooceny.

Przedstawiona praca ma charakter empiryczny i sytuuje się w paradygmacie badań ilościowych. W swej treści zawiera analizę literatury przedmiotu odnoszącą się do tożsamości narodowej, wartości, migracji i badanych zmiennych, a także założenia metodologiczne badań własnych oraz analizę i interpretację uzyskanych wyników empirycznych.

W rozdziale pierwszym dokonano przeglądu literatury dotyczącej szeroko rozumianej tożsamości, przybliżając kwestie terminologiczne oraz koncepcje socjologiczne, antropologii kultury, psychologiczne i pedagogiczne. Na podstawie dotychczasowych badań omówiono problematykę tożsamości narodowej w literaturze, z uwzględnieniem czynników różnicujących zakres pojęcia oraz modeli poczucia tożsamości narodowej.

W kolejnym rozdziale ujęto problematykę wartości w koncepcjach filozoficznych, antropologicznych, socjologicznych i psychologicznych. Zaprezentowano także koncepcję wartości w ujęciu M. Rokeacha jako odniesienie do badań empirycznych. Ważnym dopełnieniem treści tego rozdziału jest omówienie tożsamości jako elementu samooceny jednostki.

Rozdział trzeci to próba charakterystyki migracji zarobkowej młodzieży. Przybliżono terminologię oraz podziały migracji ze względu na różne kryteria. Dokonano analizy zjawiska migracji zagranicznych Polaków uwarunkowaną zmianami politycznymi,

gospodarczymi i społecznymi w ciągu ostatnich 200 lat, z uwzględnieniem migracji poakcesyjnej.

Metodologiczne podstawy badań własnych omówiono w rozdziale czwartym. Określono przedmiot i cel badań oraz postawiono problemy (pytania) badawcze, a także sformułowano hipotezy robocze w odniesieniu do pytań o zależności między badanymi zmiennymi. Opisano zastosowaną metodę oraz techniki i narzędzia badawcze: Autorski Kwestionariusz Ankiety, Skalę Wartości M. Rokeacha w adaptacji, Skalę Samooceny SES M. Rosenberga w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguny.

Rozdział piąty poświęcono analizie poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii. Podstawą prowadzonych analiz stały się wyniki diagnozowanych zmiennych: dumy narodowej, identyfikacji narodowej, więzi z krajem pochodzenia, kultywowania tradycji i religii, solidarności z innymi Polakami za granicą.

Wyniki analizy aksjologicznych aspektów życia młodych emigrantów polskich zostały przedstawione w rozdziale szóstym. W pierwszej kolejności scharakteryzowano system wartości ostatecznych, następnie system wartości instrumentalnych reprezentowany przez badane osoby. Dalej dokonano analizy poziomu samooceny młodych emigrantów polskich.

W rozdziale siódmym, ósmym i dziewiątym dzięki zastosowaniu testu chi kwadrat Pearsona i analizy kanonicznej poszukiwano zależności między poczuciem tożsamości narodowej określonym przez dumę narodową, identyfikację narodową, więź z krajem pochodzenia, kultywowanie tradycji i religii, solidarność z innymi Polakami za granicą a aksjologicznymi korelatami przedstawijącymi się w następujących wymiarach: system wartosci ostatecznych, system wartosci instrumentalnych i poziom samooceny. Tym samym rozwiązano szczegółowe problemy badawcze i na ich podstawie problem główny oraz zweryfikowano postawione hipotezy robocze. Każdy z rozdziałów kończy się podsumowaniem.

Natomiast całość dysertacji zwieńczona została podsumowaniem zawierającym uogólnienia i konkluzje z badań.

Rozdział I

W poszukiwaniu istoty poczucia tożsamości narodowej – rozważania teoretyczne

Od starożytności stawiano przed człowiekiem zadanie kształtowania swojej tożsamości, aby uniknąć okłamywania samego siebie, stąd inskrypcję – napis *Poznaj samego siebie* znajdujemy już w świątyni w Delfach. W dominującym obecnie świecie kultury masowej coraz częściej gubimy to, co najbardziej ludzkie. W przeroście wartości materialno-pragmatycznych nad uniwersalistycznymi, transcendentnymi, coraz mniej miejsca pozostaje na odnajdywanie siebie, rozumienie siebie i innych (J. Nikitorowicz, 2000, s. 57).

Własna tożsamość, to posiadane przez podmiot wizje własnej osoby, a dokładnie wizje tego, co dla autocharakterystyk najważniejsze, najbardziej charakterystyczne i specyficzne (H. Malewska-Peyre, 1992, s. 19). Jak zauważa H. Mielicka (2000) proces powstawania tożsamości jest procesem długotrwałym i niezwykle złożonym. Jest to bowiem proces kształtowania się obrazu samego siebie (s. 28).

1. Pojęcie tożsamości – analiza pojęcia

Pojęcie tożsamości mające swój źródłosłów w języku łacińskim, w którym *idem* oznacza identyczność i ciągłość, pojawia się we wszystkich chyba dziedzinach humanistyki. Charakterystyczna jest różnorodność podejść do tej problematyki i odmienne jej ujmowanie na gruncie socjologii, pedagogiki, psychologii czy antropologii. Należy także zauważyć, że właściwie każdy z autorów zajmujących się tożsamością podejmuje indywidualny wysiłek, zmierzający do zdefiniowania tożsamości (H. Mamzer, 2007, s. 7). Próby te mają nieco sztuczny charakter, tym bardziej, że trudno rozdzielać poszczególne sfery funkcjonowania człowieka i analizować je jako odrębne i niezależne od całości elementy. Nie ulega wątpliwości, że tożsamość należy rozumieć procesualnie, jako formę

kształtowania własnej definicji siebie, która może odnieść się do wielu aspektów osobowości: jej funkcjonowania psychicznego, jej interakcji z innymi jednostkami i jej konfrontacji z wartościami kulturowymi (H. Mamzer, 2002, s. 49).

Tożsamość łączy w sobie zarówno aspekty subiektywne, jak i obiektywne. Myślenie o tożsamości kieruje uwagę na racje istnienia przedmiotu, na jego trwałość odrębność, istotę, „oś konstrukcyjną". Myślimy o tym, co dla przedmiotu główne, konkretne, co go odróżnia i wyodrębnia z otoczenia. Często pojęcie tożsamości jest dookreślane przymiotnikiem. Prowadzone są rozważania na temat tożsamości narodowej, kulturowej, społecznej, indywidualnej; tożsamości przedmiotów, zjawisk, instytucji. Bazą kreowania tożsamości jest związek jednostki ze społecznością, kulturą, poprzez doświadczanie siebie. Jesteśmy świadkami procesów związanych z globalizacją i regionalizacją. Zachodzą one na płaszczyźnie politycznej, społecznej, kulturowej, gospodarczej. Dynamika i charakter ich funkcjonowania rzutują na kondycję psychiczną człowieka, na poziom orientacji we współczesnym świecie (por. K. Chałas, 2001, s. 83-84).

Żyjąc w społeczeństwie ponowoczesnym, w którym tożsamość nie jest dana raz na zawsze, a stanowi przedmiot ciągłej mobilności i nieustannych wyborów nie unikniemy zagrożeń z nią związanych. Zawsze możliwe będzie pojawienie się takich informacji, które uderzą w nasze dobre samopoczucie jako Polaków. Dla części z nas, która słabo identyfikuje się ze swoimi grupami, będzie to oznaczać konieczność przeniesienia się do innych grup. Polacy, do których docierają informacje o lepszych warunkach w innych krajach, nierzadko decydują się na trwałą zmianę swojej tożsamości społecznej – przenoszą się na stałe do Wielkiej Brytanii i porzucają jakkolwiek rozumianą identyfikację z polskością. Z drugiej strony, w kraju pozostają całe zastępy tych, którzy na świadomość o dobrobycie innych narodów reagują poczuciem moralnej wyższości Polaków – zwierają swoje szeregi, by wnosić do Europy specyficznie rozumiany kodeks wartości religijnych i patriotycznych (M. Bilewicz, 2007, s. 69).

Wszystkie diaspory, pomimo różnorodności form, mają pewne kluczowe cechy. Według R. Cohena (1997) wszystkie diaspory spełniają następujące kryteria:

a) wymuszone bądź nie przeniesienie się z pierwotnej ojczyzny na nowy obszar lub obszary;

b) wspólna pamięć ojczyzny, oddanie jej i wiara w możliwość powrotu;

c) pielęgnowana mimo upływu czasu i oddalenia silna tożsamość etniczna;

d) poczucie solidarności członków grupy etnicznej żyjących w obszarze diaspory;

e) pewne napięcia w relacjach ze społeczeństwami krajów zamieszkania;

f) możliwość wniesienia cennego i twórczego wkładu w pluralistyczne społeczeństwa krajów zamieszkania (za: A. Giddens, 2006, s. 286).

Niektórzy autorzy zarzucają R. Cohenowi (1997) próbę upraszczającego sprowadzenia złożonych i specyficznych doświadczeń migrantów do wąskiej typologii, przez skojarzenie poszczególnych „kategorii" diaspor z określonymi grupami etnicznymi. Zdaniem innych, jego konceptualizacji diaspory brakuje precyzji, koniecznej do przeprowadzenia takiej analizy. Jednakże niezależnie od tych zarzutów wartość studium R. Cohena polega na pokazaniu, że diaspory nie są statystyczne i że podtrzymywanie tożsamości zbiorowej i pielęgnacja kultury etnicznej w gwałtownie zmieniającym się świecie są efektem ciągłej pracy ich członków (por. A. Giddens, 2006, s. 286).

Psychologiczny refleks tych wszystkich zjawisk w świadomości zbiorowej jest ambiwalentny. Z jednej strony ludzie zaczynają coraz częściej myśleć w kategoriach wspólnego losu, wspólnych zagrożeń czy nadziei. Kategoria „my" rozszerza się poza ramy wspólnoty lokalnej i państwa narodowego. Pojawia się tożsamość regionalna – np. „my Europejczycy", a także zalążki rzeczywistości światowej. Najmocniejszym tego wyrazem jest idea praw człowieka, o zasięgu uniwersalnym, nie ograniczonym – jak prawa polityczne – do obywateli jakiegoś kraju, lub – jak prawa społeczne – do klas i grup. Z drugiej jednak strony globalizacja mobilizuje świadomość obronną na rzecz traconej odrębności kulturowej, własnych zwyczajów, obyczajów, wierzeń, sposobów życia. Wzmocnieniu ulegają lojalności i tożsamości lokalne, etniczne i religijne. Francuski socjolog M. Maffesoli pisze o narodzinach nowej „mentalności plemiennej". Starcie tych dwóch przeciwstawnych tendencji: z jednej strony rozszerzenia horyzontu myślenia i wyobraźni poza wioskę, miasto, kraj, region, kontynent, na cały glob, a z drugiej mocniejszej identyfikacji z lokalnymi kulturami – stanowi fakt świadomościowy, który może mieć najbardziej rewolucyjne implikacje dla przyszłości społeczeństwa ludzkiego (P. Sztompka, 2003, s. 585).

Sens wspólnego rodowodu danej grupy narodowej nie musi mieć i zwykle nie ma związku z rzeczywistym procesem historycznej etnogenezy. To, co jest niezbędne dla narodowej egzystencji, wynika z podzielania intuicyjnego przekonania o odrębnym pochodzeniu i ewolucji w porównaniu z innymi grupami etnicznymi. Zatem powiedzieć, że oto jestem członkiem narodu polskiego, nie znaczy tylko, że identyfikuję się z obecnie żyjącymi przedstawicielami tego narodu, ale z wszystkimi rodakami w dziejach.

Intuicyjność w tym się zawiera, że więź narodowa nie zna granic czasowych (por. W. J. Burszta, 1998, s. 148).

W społeczeństwie, w którym pojawił się „problem tożsamości”, można było dostrzec następujące procesy:

a) transformacje społecznego podziału pracy, determinujące daleko idące przemiany więzi społecznej, sprzyjające indywidualizacji i wzrostowi podmiotowości;

b) wysoki poziom różnych typów ruchliwości społecznej;

c) postępującą złożoność struktur społecznych, stwarzającą ciągłą sytuację konieczności rozwiązywania problemu lojalności wobec różnych grup;

d) wysokie tempo zmian społecznych i związaną z nimi nietrwałość struktur społecznych i instytucji, generujących nakaz ciągłego rekonstruowania tożsamości – przy równoczesnym tworzeniu zagrożenia dla poczucia ciągłości tożsamości indywidualnej (Z. Bokszański, 2007, s. 50).

M. Castells (2008) za najistotniejsze pytanie o genezę zbiorowościowych tożsamości uznaje szeroko rozumiany kontekst ich pojawiania się. Opowiada się za realnością kolektywnych identyfikacji oraz związkiem ich treści z określonymi interesami grupowymi. Według autora, na podstawie odmiennych źródeł i podmiotów konstruujących tożsamość możemy rozróżnić trzy formy jej budowania:

1. Tożsamość legitymizująca – związana z oddziaływaniem instytucji społeczeństwa dążących do poszerzania i zracjonalizowania ich dominacji nad jednostkami, np. szerzenie różnych form tożsamości narodowej.

2. Tożsamość oporu – konstruowana przez aktorów społecznych, którzy w ramach polityki dominacji są marginalizowani i próbują przetrwać na podstawie odmiennej logiki identyfikacyjnej niż ta związana z propagowaną tożsamością legitymizującą, np. tożsamość grup kontrkulturowych.

3. Tożsamość projektu – wytwarzana jest przez aktorów społecznych, którzy, budując nową tożsamość zmieniającą ich pozycje w społeczeństwie i doprowadzają jednocześnie do przekształcenia całej struktury społecznej, np. tożsamość nowych ruchów społecznych (s. 23-25).

Tożsamości kolektywne mogą być różnie rozumiane ze względu na treści składające się na zakres tego pojęcia oraz odmienność podmiotów, do których je odnosimy. W efekcie otrzymujemy 4-elementową typologię koncepcji tożsamości zbiorowych (Z. Bokszański, 2007, za: D. Niedźwiedzki, 2010):

1. Tożsamości zbiorowe – stanowiące efekt wiedzy i postaw członków wobec macierzystej zbiorowości.

2. Tożsamości zbiorowe – będące charakterystyką ich podstawowych, konstruktywnych wartości kulturowych.

3. Tożsamości kolektywne – będące efektem rekonstrukcji konstytutywnych dla danego typu życia zbiorowego wartości kulturowych, współtworzących charakterystyczny sposób życia poprzez wpływ na samoidentyfikację jednostek.

4. Tożsamości kolektywne – rozumiane jako typy tożsamości indywidualnych charakterystycznych dla danego społeczeństwa (s. 140).

H. Tajfel (1972) uważa, że tożsamość społeczna to „wiedza jednostki o tym, iż należy ona do określonych grup społecznych, wraz z emocjonalnym i wartościującym znaczeniem, jakie ma dla niej ta przynależność" (s. 32)

W przeszłości najczęściej występowały dominujące typy tożsamości, matryce tożsamościowe, czyli inaczej tożsamości uniwersalne. W czasie wojny był to typ patrioty, który ryzykował swoje życie dla obrony Ojczyzny, w czasach pokoju lub rozbudowy był to typ pracownika-robotnika, społecznika. W innych okresach można zauważyć typ biurokraty, romantyka, pozytywisty i inne. Obecnie coraz trudniej wskazać na określony typ tożsamości jako dominujący i przedstawić argumenty za kształtowaniem określonego typu tożsamości. Kształtowanie tożsamości człowieka współczesnego stało się bowiem procesem niekończącym się, dynamicznym, zmiennym kontekstualnie, ponadnarodowym, niekiedy działającym w odrębnych, sprzecznych kierunkach (J. Nikitorowicz, 2003, s. 22-23).

W podsumowaniu można za J. Nikitorowiczem (2003) przyjąć, iż tożsamość to twórczy wysiłek podmiotu łagodzący napięcia i sprzeczności pomiędzy elementami stałymi, odziedziczonymi, wynikającymi z zakotwiczenia społecznego w rodzinie i społeczności lokalnej, identyfikacji z osobami i grupami znaczącymi, symbolami i wartościami rdzennymi, a elementami zmiennymi, nabywanymi, wynikającymi z interakcji i doświadczeń uczestnictwa w kulturze i w strukturach społecznych, przyswajanych i uznawanych norm, wartości i zachowań (s. 23).

2. Tożsamość – przegląd wybranych koncepcji

Wydaje się, że odpowiedź na pytanie: kim jestem? – nigdy nie była tak istotna jak dziś. Angielski filozof Ch. Talyor (1988) kiedyś zauważył, że autointerpretacje są dla nas

tak ważne, ponieważ pomagają w kształtowaniu naszego życia. Jego zdaniem, tożsamość można określić jako konstelację autointerpretacji, określających sposoby rozumienia samego siebie, w sposób szczególny związanych z kulturą. Jak zauważa Z. Bauman (1993b), trudno nie zgodzić się z twierdzeniem, że tożsamość jest dziś jedną z najbardziej uniwersalnych ludzkich potrzeb, potrzeb przynależności lub potrzeb bezpieczeństwa. Najbardziej ogólnie rolę tożsamości w życiu człowieka oddał swego czasu ks. J. Tischner (1994) kiedy pisał, że „każde dojrzewanie tożsamości jest dojrzewaniem świadomości prawdy" (por. M. Sobecki, 2007, s. 104).

Analizując zmiany w sposobie myślenia o tożsamości, uwypuklić należy znaczące przesunięcie punktu ciężkości w teoriach dzisiaj proponowanych (określanych często mianem postmodernistycznych, nawet wbrew woli ich autorów, by wspomnieć choćby prace Z. Baumana). Podkreśla się więc procesualność tożsamości, jej dynamiczność oraz możliwość jej konstruowania z różnych elementów (cechy charakterystyczne dla podejść fenomenologicznych). Co więcej mówi się nawet o konieczności podejmowania indywidualnego kreowania tożsamości jako zadania, którego nie da się uniknąć. Te cechy są dość istotne w definiowaniu tożsamości (H. Mamzer, 2007, s. 12).

Do rozwoju zagadnienia tożsamości przyczyniły się przeobrażenia w obrębie teoretycznego dyskursu w ramach filozofii, socjologii (tożsamość odzwierciedla orientacje, postawy, wzory zachowań podmiotu, będące wynikiem wpływu społecznego), psychologii (tożsamość ujmuje się jako stosunek jednostki do samej siebie) i antropologii kulturowej (tożsamość podmiotu jest rozpoznawana we wzorach kulturowych, pojawiających się w przekazywanych z pokolenia na pokolenie normach, wartościach, regułach) (por. R. Szwed, 2003, s. 21; A. Cybal-Michalska, 2006, s. 91).

2.1. Koncepcje socjologiczne tożsamości

Problematyka tożsamości, a w szczególności *Ja* na gruncie socjologii jest pokłosiem interakcjonizmu symbolicznego reprezentowanego przez G. H. Meada (1934). Część autorów podziela podmiotowy punkt widzenia nakreślony przez G. H. Meada, a także jego rozumienie *Ja* jako procesu, odżegnując się tym samym od metod sondażowych. Inni, m.in. M. Rosenberg (1965), M. H. Kuhn, T. S. McPartland (1954), zaś woleli zgłębiać *Ja* przy użyciu metod testowych.

Najważniejszą postacią dla powstania interakcjonizmu symbolicznego jest osoba G. H. Meada, autorem pojęcia jest natomiast H. Blumer, który po raz pierwszy użył go

w 1937 roku, na określenie orientacji teoretycznej nawiązującej do idei chicagowskich socjologów rozwijanej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku.

G. H. Mead (1934) uchodzi za ojca symbolicznego interakcjonizmu. Przede wszystkim podkreśla on rolę symboli oraz osobistego „definiowania sytuacji". To właśnie za pomocą symboli ludzie tworzą rzeczywistość. *Ja* jest w tej koncepcji pojmowane jako tendencja do traktowania siebie jako obiektu symbolicznego. Znaczenia *Ja* według G. H. Meada nadawały społeczne interakcje. W swoim życiu człowiek uczy się przyjmowania perspektywy innych ludzi i tym samym dowiaduje się zarówno czegoś o sobie, jak i o sposobie, w jaki powinien się zachować wobec innych. Takie podejście jest bliskie tradycji myślenia innego znaczącego prekursora w dziedzinie *Ja*, a mianowicie C. H. Cooleya (1902), autora idei *Ja odzwierciedlonego*. Jak twierdzi badacz, ludzie dowiadują się kim tak naprawdę są, patrząc na siebie w sposób, w jaki widzą ich inni (por. A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls, 2004, s. 13).

Wszystkie odmiany myśli interakcjonistcznej opierały się na interpretacji G. H. Meada. Po jego śmierci ukształtowały się dwie różne szkoły. Jedna to szkoła chicagowskiego symbolicznego interakcjonizmu z H. Blumerem jako czołowym przedstawicielem, najwierniejsza założeniom twórcy. Druga to tzw. szkoła Iowa, z głównym przedstawicielem M. Kuhnem, który reprezentował eklektyczną formę interakcjonizmu symbolicznego. Z kolei H. Blumer w swoim największym dziele *Symbolic interactionism. Perspective and method* jako jednego z prekursorów myśli interakcjonistycznej wymienia także F. Znanieckiego (por. M. Sobecki, 2007, s. 147-149).

Jedna z gałęzi interakcjonizmu symbolicznego podkreślała sytuacyjną naturę struktury *Ja* oraz rolę audytorium. Bliska podejściu E. Goffmana (1959), stanowi dziś odrębne podejście, w którym do zrozumienia ludzkiego zachowania wykorzystuje się metaforę życia jako sceny. W tym podejściu ludzie są aktorami, którzy usiłują wywrzeć określone wrażenie na innych: grają przed nimi i wkładają wiele wysiłku w to, by uniknąć zakłopotania. E. Goffman stworzył podwaliny eksperymentalnych badań nad kierowaniem wrażeniem (por. A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls, 2004, s. 14).

Tożsamość aktora społecznego analizowana na poziomie usytuowanych przebiegów interakcyjnych istotnie wydaje się ciągle zmieniającym przepływem sytuacyjnie zmiennych „obrazów siebie". Jednakże nie ma powodu, aby ograniczać socjologiczne zainteresowania zjawiskami autodefinicji do dziedziny sytuacyjnie powoływanych obrazów siebie. Zjawiska budowania autodefinicji są w oczywisty sposób polimorficzne. Tożsamość nie jest tym sposobem zarówno złożonym i trwałym układem

postrzeżeń siebie, jak i cząstkową autodefinicją zmieniającą się w krótkich odcinkach czasu. R. Turner (1968) wyraża przekonanie, że w teorii tożsamości najistotniejszym rozróżnieniem jest podział na tożsamość pojmowaną jako obiekt „realny” i „trwały” oraz tożsamość traktowaną jako zjawisko zmienne, efemeryczne. R. Turner proponuje nawet odmienne terminy dla obu zjawisk: „obraz, który jednostka postrzega w danym momencie jako fotografię odzwierciedlającą wygląd kogoś w pewnej chwili, będziemy nazywać obrazem siebie (*self-image*). Natomiast wizerunek, z którym związane jest poczucie „mnie rzeczywistego” – mnie takiego, jakim rzeczywiście jestem, nazwiemy koncepcją siebie (*self-conception*) (...) Koncepcja siebie zmienia się powoli, wykazuje wyraźną koherencję i jest odczuwana przez jednostkę jako jej niezbywalna właściwość”. J. P. Hewitt (1976) w odniesieniu do powyższych aspektów zjawisk postrzegania siebie przez podmiot społeczny wprowadza rozróżnienie między „jaźnią sytuacyjną” (*situated self*) i „jaźnią biograficzną” (*biographical self*). Rozróżnienia tego rodzaju skłaniają do formułowania pytań, takich jak: Jakie są typy relacji łączących te dwa aspekty postrzegania siebie? Jak potoczność interakcyjna wpływa na tożsamość pojmowaną jako całość biograficzna? Jak jaźń biograficzna wpływa na aktualną aktywność interakcyjną podmiotu? (za: Z. Bokszański, 2004, s. 122).

Idea świadomego siebie podmiotu społecznego w oryginalny sposób zaadaptowana do wymagań analiz psychosocjologicznych zapoczątkowała w socjologii kierunek refleksji, który zwykło się dzisiaj nazywać mianem socjologicznej teorii tożsamości jednostki. Poglądy W. Jamesa (1890), C. H. Cooleya (1902), G. H. Meada (1934) poddane zostały dość istotnym modyfikacjom przez następne pokolenia socjologów. Ważnym wydarzeniem w historii tego kierunku refleksji była koncepcja tożsamości jednostki zaproponowana przez E. H. Eriksona. Odtąd obszar socjologicznej teorii tożsamości jednostki w coraz większym stopniu zaczął tracić autonomię na rzecz dziedziny badań interdyscyplinarnych jednoczących wysiłki psychologów, pedagogów, antropologów kultury i socjologów. Swoistością współczesnych socjologicznych zainteresowań problematyką tożsamości jednostki jest, jak się wydaje, koncentracja na sposobach wytwarzania tożsamości jednostki w przebiegach interakcyjnych *face to face*, z zaniechaniem poszukiwań w sferze trwalszych, kulturowo zdeterminowanych sposobów postrzegania siebie (za: Z. Bokszański, 2004, s. 121).

Przykładem humanistycznego podejścia do analizy tożsamości w warunkach interakcji jest socjologia fenomenologiczna w wydaniu P. Bergera i T. Luckmana (1983). Uznają oni za podstawowy wpływ schematów biograficznych jednostki na jej tożsamość.

Według nich tożsamość kształtują procesy społeczne, a po wykrystalizowaniu się jest ona podtrzymywana, modyfikowana, a nawet formowana na nowo przez stosunki społeczne, ale nie przez nacisk chwili. Ten nurt myślenia reprezentowany jest także w twórczości A. Schütza (1962). Jedną z podstawowych kwestii poruszanych przez badacza był problem intersubiektywności (za: M. Sobecki, 2007, s. 146).

Z. Bokszański (1989) analizując wiele definicji wyjaśnia, iż tożsamość, określając ją lapidarnie, oznacza układ autodefinicji jednostki jako aktora społecznego. Jeszcze wyraźniej określa tym pojęciem „koncepcję siebie", jaką jednostka ma o sobie (s. 12). Tożsamość może być osobowa i społeczna. Tożsamość osobowa oznacza poczucie ciągłości jaźni, ciągłości własnego istnienia, mimo upływu czasu; tożsamość społeczna natomiast oznacza poczucie zajmowania przez jednostkę określonego miejsca w świecie społecznym, pełnienie określonych ról społecznych (J. Turowski, 1993, s. 43). Według E. Hałas (1992), tożsamość nie jest jakąś strukturą w jednostce, ma charakter interpersonalny, negocjowany i zmienny. Zmiana tożsamości to zmiana sposobu definiowania siebie, swej grupy odniesienia i swojego systemu ról (s. 86).

Tożsamość społeczna jednostki ulega zmianom czy też transformacji. Jednostka ludzka w trakcie życia modyfikuje swoją tożsamość społeczną. Wraz z upływem czasu, przechodząc z dzieciństwa w okres młodości, a następnie w dorosłość, zmienia swe miejsce w społeczeństwie, podejmuje i pełni coraz inne role społeczne i – poddając się refleksji nad sobą – ma świadomość, poczucie, iż jej rola i miejsce w strukturach społecznych są inne niż we wcześniejszych okresach jej biografii. Może mieć poczucie dumy czy choćby umiarkowanego zadowolenia ze swojego losu, ale może też mieć poczucie niepowodzenia, poczucie nieudanego życia. W różnych okresach życia czy sytuacjach życiowych może doświadczać poczucia zagrożenia swojej tożsamości. Może też świadomie zmieniać swą tożsamość społeczną (zmieniając swoje poglądy polityczne, zmieniając swój zawód czy też zajmując jakieś publiczne stanowiska czy godności). We wszystkich tych transformacjach tożsamości jednostka ma poczucie realizowania swej tożsamości osobowej, tj. poczucie ciągłości swej jaźni, żywi przekonanie, że jest wciąż tym samym podmiotem, jakim była wcześniej, przed jakąś kolejną fazą czy przed podjęciem nowych ról (J. Turowski, 1993, s. 43).

Zainteresowania F. Znanieckiego (1934) tożsamością jednostki – jak pisze Z. Bokszański (2004) – koncentrują się przede wszystkim na poziomie zjawisk, któremu nadaliśmy miano jaźni biograficznej. Jest to tylko punkt analitycznej koncentracji podejścia F. Znanieckiego, które umożliwia (między innymi dzięki metodzie

autobiograficznej) udzielanie odpowiedzi także na powyższe pytania. Podejście systemowe w analizach tożsamości aktora społecznego odnajdujemy w teorii T. Parsonsa (1969). Punkty zbieżne teorii F. Znanieckiego i T. Parsona są często podkreślane. Jest oczywiste, iż T. Parsons dążył do uzupełnienia swojej teorii, tak aby mogła ona uwzględniać nowe zjawiska w sferze sytuacji psychospołecznej jednostki. Ogromna złożoność struktury społecznej, skomplikowane wzory wielości pełnionych przez jednostkę ról społecznych, zjawiska alienacji, ucieczki od rzeczywistości, buntu, doprowadziły do sytuacji, w której, jak twierdzi T. Parsons: jednostka staje się wyraźnie świadoma siebie i zainteresowana tym, kim jest w całym obserwowanym przez nią uniwersum" (za: Z. Bokszański, 2004, s. 122-123).

W kręgu wyobrażeń socjologicznych tożsamość jest zawsze czymś nieuchwytnym, jakby zjawiskiem *a priori*, jakąś z góry zakładaną rzeczywistością. I tak u E. Durkheima (1999) podstawą jest zawsze tożsamość zbiorowa, ale już sama koncepcja podziału pracy w jego najgłośniejszej książce *O podziale pracy społecznej* wywołuje spory. Z jednej strony zagraża ona więziom społecznym, ale równocześnie funkcjonuje jako czynnik stabilizujący tworzenie nowego układu społecznego. Jakże w tym analitycznym układzie odniesienia postuluje się, iż tożsamość jest celem, a nie z góry zakładanym czynnikiem. Tożsamość jawi się raczej jako coś, co należy wytworzyć, a nie odkryć; jako przedmiot naszych wysiłków, „cel", do którego należy dojść; jako coś, co musimy dopiero scalić z części lub wybrać z dostępnych całości, a potem o to walczyć i chronić (za: Z. Bauman, 2007, s. 17-25).

Główni współcześni myśliciele zajmujący się rozważaniami nad tożsamością (Z. Bauman, 1993a; M. Foucault, 1993; Ch. Taylor, 1996; A. Giddens, 2002; Z. Bokszański, 2007) zgadzają się ze sobą co do tego, że tożsamość należy traktować jako zjawisko procesualne, dynamiczne, o zmiennym charakterze. Tożsamość nie jest już dzisiaj społecznie nadawana i przypisywana jako niezmienna charakterystyka określająca miejsce jednostki w społeczeństwie, ale jest intencjonalnie i indywidualnie kreowana na podstawie indywidualnie motywowanych wyborów. Relatywizacja systemów wartości pozwala na wybieranie i selekcjonowanie tych części, które są dla jednostki interesujące. Powstają w ten sposób hybrydowe tożsamości złożone z dobranych fragmentów: z pewnością mniej standardowe, ale też społecznie trudniejsze do kontrolowania i ujarzmiania. Odzwierciedlenie tego rodzaju myślenia znaleźć można także u Z. Baumana czy A. Giddensa. Natężenie tych indywidualnie motywowanych tendencji, jest coraz mocniejsze, ponieważ dzisiaj Europa doświadcza bardzo silnego zwrotu w kierunku

indywidualizmu, porzucając kolektywizm, traktowany jako pozostałość systemów komunistycznych. Zwrot ten odbywa się pod niekwestionowanym wpływem demokratyczno – liberalnych wizji świata. Ch. Taylor zwraca uwagę, że poszukiwanie własnego miejsca w świecie społeczno – kulturowym, przyjmuje m.in. postać dążenia do udzielania odpowiedzi na pytanie o to, kim się jest. Poszukiwanie autentyczności i źródeł samookreślenia odbywa się poprzez relacje, które są legitymizowane i podtrzymywane tylko i wyłącznie przez odczuwaną przez podmiot satysfakcję emocjonalną. Tego rodzaju relacje stają się podłożem definiowania i kształtowania własnej tożsamości: oderwanej od innych podmiotów, pozbawionej odniesień w stosunku do otaczających warunków, wymuszonej przez otoczenie autokonstrukcji podejmowanej z przymusu. Poddanie się tak stawianym wymogom traktowane może być nawet jako forma ujarzmiania tożsamości, w sensie proponowanym przez M. Foucaulta. Ten sam proces może być też jednak oceniany pozytywnie jako możliwość definiowania samego siebie poprzez dokonywanie indywidualnych wyborów nieskrępowanych społecznymi normami (por. H. Mamzer, 2007, s. 8).

Reasumując, socjologiczne pojęcie tożsamości ma bardzo wiele znaczeń i można do niego podchodzić na wiele sposobów. Mówiąc ogólnie, tożsamość odnosi się do tego, jak ludzie rozumieją sami siebie i co ma dla nich znaczenie. Socjologowie odróżniają dwa typy tożsamości: tożsamość społeczną i tożsamość jednostkową (lub tożsamość osobistą). Istnieje między nimi różnica analityczna, ale w praktyce są one ze sobą ściśle związane (A. Giddens, 2006, s. 52).

2.2. Problematyka tożsamości w antropologii kultury

Badania antropologiczne dotyczące granic etnicznych i procesów tożsamościowych pomagają sprawdzić zasadność poglądów B. Andersona (1990) w odniesieniu do współczesności. Podkreśla się w nich, że zarówno tożsamość etniczna, jak i narodowa nie mają charakteru „naturalnego", ale są kulturowymi konstrukcjami. Badacz uzasadniając własne stanowisko, odwołuje się głównie do materiału historycznego. Ponadto, granica między daną tożsamością grupową a kulturą, którą dana grupa uprzedmiotowiła i uważa za „swoją", nie jest jednoznaczna (por. W. J. Burszta, 1998, s. 146).

W klasycznej terminologii antropologicznej pojęcie narodu występowało rzadko i posiadało mało analityczny charakter. Przyjęto nawet, iż nie ma sensu zasadniczo odmienne traktowanie „plemion", „grup etnicznych" i „narodów", jako że różnią się one

jedynie liczebnością a nie strukturalną budową i zasadami funkcjonowania (por. I. M. Lewis 1985, W. J. Burszta 1998). Obecnie antropologia w znacznej mierze współtworzy panoramę studiów etnicznych i narodowościowych, wypracowała też własną wersję teorii nacjonalizmu oraz związku pojęcia narodu z innymi jednostkami etnicznymi w perspektywie i w warunkach nowoczesnego państwa (W. J. Burszta, 1998, s. 141).

Naród w ujęciu kulturalistycznym i we współczesnej perspektywie antropologicznej pojawia się w tezach J. A. Halla (1993), R. Narolla (1973), K. W. Deutscha (1966), C. Levi-Straussa (1970), E. Leacha (1989), C. Geertza (1973).

Różne warianty kulturalistycznych koncepcji narodu, to jest odnoszenia zbiorowości narodowej do kultur narodowych, tworzą zarówno socjologizujący historycy, jak i socjologowie operujący materiałem historycznym. Granica dyscyplin jest płynna w pracach poświęconych temu zagadnieniu (A. Kłoskowska, 2005, s. 43)

Antropologia współczesności, zajmująca się w dużej mierze ludzką potocznością, światem, który bezpośrednio ludzi otacza, analizując różne zjawiska, niejako na marginesie pokazuje, że owo poszukiwanie tożsamości i zakotwiczenia jest powszechne przede wszystkim w warunkach metropolitalnych. Ludzie pragną mieć „coś swojego” – innych ludzi wokół siebie, którzy nie mają konkretnego interesu, aby uśmiechnąć się i rozmawiać, albo jakiś konkretny przedmiot, wokół którego zbudować można namiastkę rytualnych, ludzkich poczynań (W. J. Burszta, 1998, s. 166).

Antropolodzy: B. Williams (1989), Th. H. Eriksen (1993), A. D. Smith (1994a,b) opisują tożsamość jako element składowy określający etniczność, a także pojęcie tożsamości etnicznej. Najbardziej znanymi reprezentantami tego poglądu są E. Shils (1957), C. Geertz (1963) i F. Barth (1969), według których etniczność zawiera się w obszarze pierwotnej tożsamości.

Etniczność, jak wyjaśnia Th. H. Eriksen (1993), „jest aspektem relacji społecznej pomiędzy jednostkami uważającymi się za kulturowo odrębne od członków innych grup, z którymi pozostają one w minimum regularnej interakcji. Dlatego też może być ona określona jako tożsamość społeczna (oparta na odrębności od innych), charakteryzowana za pomocą metaforycznego względnie fikcyjnego pokrewieństwa. Jeśli różnice kulturowe powodują różnice w interakcji pomiędzy członkami grup, relacja społeczna zawiera element etniczny. Etniczność odnosi się zarówno do zysków i strat wynikających z takiej interakcji, jak i do aspektów związanych z tworzeniem tożsamości. Dzięki temu posiada ona aspekt polityczny, organizacyjny i symboliczny” (por. W. J. Burszta, 1998, s. 136).

Istotnym zjawiskiem kulturowym, który jest przeżywany, doświadczany i naukowo obserwowany, jest organizacja ludzi w stałe grupy. Grupy takie są powiązane umową, jakimś tradycyjnym prawem lub zwyczajem. Ludzie współpracują w określonym środowisku materialnym, część jego jest zachowana dla ich osobistego użytku, a część jest to wyposażenie w narzędzia i wyroby. W swej współpracy przestrzegają oni technicznych reguł, tak samo jak religijnych, prawnych i moralnych obyczajów kształtujących ich postępowanie. Możliwe jest socjologiczne określenie jakie skutki powoduje działalność danej zorganizowanej grupy ludzi, jakie potrzeby oni zaspakajają, jakie usługi wyświadczają sobie nawzajem i społeczeństwu jako całości (B. Malinowski, 1958, s. 33-34).

W koncepcjach antropologicznych istotnym elementem były procesy reprodukowania wzorów kulturowych, które przekazywano z pokolenia na pokolenie (zarówno w formie niezmienionej, jak i w formie dynamicznych przekształceń). W społeczeństwach, określanych przez M. Mead (1978) mianem postfiguratywnych i konfiguratywnych, grupa nadawała jednostce tożsamość opartą na biologicznych cechach oraz elementach kulturowych, traktowanych jako przypisane, dziedziczonych z pokolenia na pokolenie (jak na przykład status społeczny). Tak konstruowane tożsamości nie podlegały zmianie ani tym bardziej intencjonalnej modyfikacji i pozostawały stałe przez całe życie człowieka, jednoznacznie określając kim jest (H. Mamzer, 2007, s. 8).

Warunki kulturowe, w których człowiek przychodzi na świat i dorasta, wpływają na jego zachowanie, ale nie pozbawiają go indywidualności czy wolnej woli. Może się wydawać, że został wtłoczony w matryce, jakie przygotowało dla niego społeczeństwo. Są nawet socjologowie, którzy tak właśnie opisują socjalizację; taki pogląd jest jednak zasadniczo nie do przyjęcia. Fakt, że od urodzenia do śmierci człowiek jest zaangażowany w interakcje z innymi, na pewno wpływa na jego osobowość, wartości jakie wyznaje i sposób zachowania, ale socjalizacja jest zarazem źródłem indywidualności i wolności. W toku socjalizacji u każdego człowieka wykształca się poczucie tożsamości i zdolność do samodzielnego myślenia i działania (por. A. Giddens, 2006, s. 51–52).

Kultura trwa, zachowuje ciągłość, ulega dziedziczeniu, a także nieustannie zmienia się, a także ma gdzieś w przeszłości swoje początki. Każdy element kultury kiedyś powstał, ma jakąś genezę. Kultura jest, jak wszystko inne w świecie społecznym wytworem ludzi (P. Sztompka, 2003, s. 251).

J. Nikitorowicz (1999) podkreśla, że w ostatnich latach „koncepcja siebie" jako immanentnie wpisana w dzieje społeczności zyskała na aktualności. Ma to związek

z okresem kryzysów i przełomów, kiedy to świadomość identyfikacji ze społecznością staje się ważnym kryterium działań i źródłem integracji osobowości. Autor wskazuje następujące typy tożsamości kulturowej:

a) identyfikacja z dwiema i więcej kulturami (bikulturalizm, człowiek pogranicza);

b) identyfikacja z dominującą kulturą (asymilacja, tożsamość obojętna lub negatywna wobec socjalizacji rodzimej, przeciwstawienie się podstawowym wartościom i dziedzictwu przodków);

c) identyfikacja z własną grupą mniejszościową (separacja, etnocentryzm, odnalezienie i zrozumienie siebie i swojej kultury);

d) brak identyfikacji z którąkolwiek grupą reprezentującą określoną kulturę (marginalizacja) (s. 312).

C. Geertz (1993) po latach powrócił do idei więzi pierwotnej, która zajmował się w latach sześćdziesiątych XX wieku, i usytuował ją w kontekście dwóch innych wymiarów zorganizowanych form etniczności, które nazwał „jednostkami trwałymi" i „polityką tożsamości". Uważa on, że błędem jest posługiwanie się zawsze tym samym zestawem pojęć, które służą objaśnianiu zjawiska konfliktów etnicznych we wszystkich rejonach globu. Sprzeciwiając się monolitycznej koncepcji nacjonalizmu jako procesu uniwersalnego, przebiegającego według tożsamych zasad, ze swojej strony proponuje każdorazowe relatywizowanie rozważań w zależności od sytuacji wchodzącej w rachubę. Jest rzeczą oczywistą, że z perspektywy społeczeństw Zachodu zjawiska etniczne sytuowane są w ramach historycznie utrwalonych wspólnot narodowych, gdzie typy więzi pierwotnych wyglądają inaczej niż w państwach afrykańskich czy azjatyckich. Państwa narodowe typu europejskiego są jednostkami trwałymi, mimo niewątpliwych kryzysów, jakie nimi targają i polityka etniczności ma w nich specyficzny charakter. Według C. Geertza badania etniczności muszą zawsze uwzględniać splot wielu czynników, które decydują, z jakiego typu konfliktem mamy do czynienia i jak jest definiowana tożsamość narodowa (W. J. Burszta, 1998, s. 139).

Reasumując, jedną z kwestii wiedzy o kulturze, jest problematyka tożsamości. W jaki sposób ludzie rozumieją, kim są, i odróżniają się od innych? Fragmentem tego zagadnienia jest utożsamianie się ludzi z miejscami, a także utożsamianie ich z nimi przez inne osoby. Owym „miejscem" może być ulica, dzielnica, region, Anglia, Zachód czy Afryka. Jednym z głównych wymiarów tożsamości jest tożsamość narodowa. Jak i dlaczego ludzie identyfikują się z konkretnymi wspólnotami narodowymi i jakie płyną

z tego konsekwencje? O owym związku z narodem jednostka jest związana kulturowo ze wspólnotą, dla której określenia jest konkretne terytorium. Na takie terytoria, z którymi identyfikują się wspólnoty narodowe, podzielona jest niemal cała powierzchnia Ziemi (E. Baldwin B. Longhurst, S. McCracken, M. Ogborn, G. Smith, 2007, s. 185).

2.3. Psychologiczne koncepcje tożsamości

O tożsamości człowieka można mówić w dwóch aspektach – subiektywnym i obiektywnym. Aspekt obiektywny to bycie tym samym w ocenach postrzegających nas ludzi (twoje ruchy, twój chód, gesty, uśmiech, twój styl), to sposób postrzegania jednostki przez innych, społeczna ocena psychologicznego aspektu tożsamości – „kim ona jest?". Subiektywna postać tożsamości to przeżywanie przez samą jednostkę swej stałości, to percepcja własnej postaci, każdej części ciała, psychiki. Powstaje ona w biegu życia, w tysiącach różnych zdarzeń i interakcji, wykonywanych zadań, realizowanych planów (D. A. Rybczyńska, B. Olszak Krzyżanowska, 1995, s. 11).

Historia *Ja* w psychologii społecznej ma swój początek w starożytnej Grecji. Wówczas to Arystoteles wprowadził podział na to, co cielesne (materialne) i niecielesne. Według niego za funkcjonowanie umysłowości każdej istoty ludzkiej odpowiedzialny jest jej niefizyczny i psychiczny trzon, czyli dusza. Wiele lat później duszę zaczęto określać mianem *Ja*. Zmiana nazewnictwa jest akurat w tym wypadku istotna, ponieważ wraz z rozwojem chrześcijaństwa koncepcja duszy stała się domeną teologii. Z kolei rozróżnienie na to, co materialne i niematerialne, zdołało się oprzeć upływowi czasu i stało się przedmiotem rozważań francuskiego filozofa Rene Descartes'a. (Jego słynny zwrot „Myślę, więc jestem" dowodził, że skoro nie da się zaprzeczyć myśleniu, to istnieje również istota, która myśli). Owo *Ja*, czyli myślący i wiedzący byt, zostało uznane za kwintesencję podmiotowości. Natura doświadczania człowieka przez samego siebie była głównym przedmiotem prac późniejszych filozofów, do których zaliczali się G. Berkeley, D. Hume, J. Mill i J. S. Mill. Ci autorzy zastanawiali się nad sposobem nabywania doświadczenia przez *Ja*, a także nad treścią jego poznania (por. A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls, 2004, s. 12).

W. Wundt (1897/1902) uważał, że praktyczne znaczenie *Ja* polega na odbieraniu wrażeń płynących z ciała człowieka, zwłaszcza tych, które są pochodną napięcia mięśniowego oraz innych stanów wisceralnych. Nie przekonywało to amerykańskiego psychologa W. Jamesa (1890), który zaproponował o wiele bardziej złożoną definicję *Ja*.

Stała się ona kamieniem węgielnym psychologii *Ja* (a zwłaszcza *Ja społecznego*) oraz zagadnień ludzkiej tożsamości. To właśnie W. James dokonał podziału na *Ja*, czyli podmiot, który posiada wiedzę, inaczej mówiąc *Ja poznające* (proces), oraz na *Ja przedmiotowe* (treść). Według W. Jamesa ten pierwszy rodzaj *Ja* bazuje na trzech typach osobistego doświadczenia. Pierwszym jest *Ja materialne*, które wiąże się z cielesnością i fizycznością, przynależnością do innych oraz posiadaniem rzeczy mających jakikolwiek związek z *Ja*. Drugie, czyli *Ja społeczne*, dotyczy kontaktów z osobami znajomymi, a także znaczącymi innymi. Natomiast trzeci rodzaj *Ja*, czyli *Ja duchowe*, odnosi się do cech i dyspozycji psychicznych. Z kolei *Ja przedmiotowe* zawiera w sobie wszystko, co dotyczy *Ja*. Jest ono strumieniem świadomości, z którego wyłania się wiedza. W. James doszedł do wniosku, że skoro ów strumień cechuje pewna względność, to myśli człowieka muszą zawierać w sobie całą jego przeszłość, dzięki czemu możliwe jest zachowanie ciągłości własnej osoby w czasie. Tym sposobem nabrał przeświadczenia, że udało mu się rozwikłać ówczesny filozoficzny spór na temat tego, czy *Ja* to w istocie proces czy też aspekt o charakterze treściowym. Uznał, że *Ja* łączy w sobie oba te wymiary (por. A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls, 2004, s. 13).

Pojęcie tożsamości we współczesnej psychologii odnajdujemy w nurcie fenomenologiczno-egzystencjalnym psychologii humanistycznej reprezentowanej takich przedstawicieli jak R. May (1989) i V. E. Frankl (1984).

W psychologii nurtu humanistycznego można wyróżnić teorie organizmiczne reprezentowane przez C. Rogersa (1991) i A. Maslowa (1986). Teoria C. Rogersa (1991), akcentuje opis funkcjonowania jednostki z punktu widzenia „organizmu" i podmiotu. Świadomość własnego *Ja*, według autora, powinna się przekształcać w świadomość organizmiczną, w czujność na doświadczanie bezpośredniego kierunku preferencji organizmu. C. Rogers rozpatruje *self* w kategoriach *self-actualizing tendency*. Do takiego opisu należałoby dodać również opis z punktu widzenia przedmiotu tzn. opis dokonany nie tylko w terminach: popędów, potrzeb, dążeń, woli i postaw, ale też w terminach: atrakcyjności przedmiotów, pożądanych jakości, systemów wartości. Natomiast poglądy A. Maslowa (1986), który użył terminu *self-evolvers* mają na celu oddanie znaczenia powinności kształtowania przez samego siebie kierunku własnego rozwoju, przyczyniania się do swego wzrostu, bycia świadomym swych celów, wartości, etyki. W organizmicznej teorii motywacji A. Maslow uważał, że rozwój psychiczny następuje na naturalnej drodze, na drodze mechanicznej transcendencji potrzeb fizjologicznych na rzecz potrzeb psychicznych i metapotrzeb. Metapotrzeby, tzn. wartości wyższe (duchowe, religijne) mają

naturę instynktowną, bazują na biologicznej naturze człowieka (por. J. Kociuba, 1996, s. 34-35).

Egzystencjalna koncepcja człowieka-istniejącego-w-świecie, zapożyczona od M. Heideggera, wraz z metodą fenomenologiczną E. Husserla, która przyjęła w psychologii postać nowej orientacji fenomenologiczno-egzystencjalnej, zostaje zaakceptowana przez R. Maya (1989), V. E. Frankla (1984). Uwzględniają oni, określone przez L. Binswangera, trzy wymiary ludzkiego istnienia: „ja-świat natury”, „ja-świat relacji międzyludzkich” oraz „ja-świat własnych właściwości fizycznych, charakterologicznych”, „świat ustosunkowań do samego siebie”. V. E. Frankl zwraca szczególną uwagę na napięcie w doświadczeniu relacji „ja-świat”. Odkrywanie świata obiektywnych wartości jest jednocześnie odkryciem więzi z ponadindywidualną całością, ujrzeniem nowego, pełniejszego wymiaru ludzkiego istnienia, doświadczenia bycia częścią większej całości. Ukierunkowanie na wartości (szczególnie na tzw. wartości ostateczne) pozwalają jednostce przekraczać aktualny stan i odkryć nowy sens relacji „ja-świat”. Odkrycie świata obiektywnych wartości jest także, zdaniem V. E. Frankla, odnalezieniem i poznaniem samego siebie (za: J. Kociuba, 1996, s. 35-36).

Dwa najbardziej chyba uznane we współczesnej humanistyce sposoby rozumienia tożsamości, to ujęcie tożsamości według E. H. Eriksona (1968) oraz biorące swój początek z rozważań P. Ricoeura (1992). Tożsamość jest definiowana przez P. Ricoeura jako poczucie stałości, rozumiane raczej jako ciągłość w czasie i niezależność od sytuacji, poczucie wewnętrznej spójności i poczucie odrębności.

P. Ricouer (1992) w swej koncepcji tożsamości osobowej widzi dwa odrębne jej rodzaje. Pierwsza z nich to tożsamość „tego co jednakowe, takie samo” (*idem – same*), a druga to tożsamość „siebie samego” (*ipse – self*). Ilustracją tożsamości jako jednakowości może być charakter, przez który P. Ricoeur rozumie zbiór oznak, pozwalających ponownie rozpoznać ludzką jednostkę jako tę samą; „charakter oznacza wobec tego zbiór trwałych skłonności, za których sprawą jakaś osoba jest rozpoznawana”. Te trwałe cechy wynikają z wyuczonych nawyków i sposobów identyfikacji z wartościami, normami, ideami (słowem – kulturą), w których człowiek rozpoznaje samego siebie. Dzięki stałości tych nawyków człowiek zachowuje też pewną stałość w czasie. Ilustracją tożsamości jako bycia sobą (*ipse – self*) jest – według P. Ricoeura – zjawisko obietnicy. Dotrzymywanie słowa jest przez niego pojmowane jako dowód stałości własnego *Ja*, nie zakładającej wcale braku zmian w czasie, lecz przyjmującej wyzwanie zmienności przekonań i uczuć (*ibidem*). W tym sensie tożsamość nie ma być czymś, co jest

równoznaczne z niezmiennością osoby, ale jest tym elementem osobowości, który zapewnia stałość, pomimo zmian na zewnątrz. Bycie wiernym swoim obietnicom jest – według P. Ricoeura – właśnie dowodem na to, że pomimo zachodzących zmian w obrazie człowieka ciągle pozostaje element stałości. Charakter i dotrzymanie obietnicy są wiec ilustracjami trwałości w czasie (por. H. Mamzer, 2002, s. 50-51).

L. Witkowski (1990) uważa, że koncepcja ta jest sposobem rozumienia procesu budowania tożsamości, który stał się źródłem wyjściowych założeń dotyczących ciągłości w czasie i odrębności od innych – dwóch rodzajów „poczuć", jakie zapewnia jednostce posiadanie tożsamości. W rozwinięciach tej koncepcji dołączone zostaje ponadto poczucie spójności, jako trzeci element tożsamości. Taki sposób ujmowania tożsamości pozwala na zachowanie dystansu wobec definicji, wedle której tożsamość należałoby rozumieć jako „identyczność". Poczucie odrębności powoduje, że można być „identycznym" z kimś innym pod jakimś jednym (dwoma, kilkoma) względem. Nie mogąc jednak być „identycznym" w zupełności, zachowuje się szanse na własną odmienność (por. H. Mamzer, 2002, s. 52).

Pośród ujęć psychologicznych szczególnie często w rozważaniach na temat tożsamości przywoływana jest koncepcja E. H. Eriksona (1968), która właściwie zapoczątkowała psychospołeczne analizy rozwoju osobowości, w tym także kreowania tożsamości. E. H. Erikson podkreślał rolę interakcji czynników genetycznie dziedziczonych i społecznie kreowanych. Właściwie jego teoria może być traktowana jako łącząca perspektywę stadialną, wyróżniającą dość szczegółowo odrębne okresy w życiu człowieka (także znane stadium piąte poświęcone formułowaniu tożsamości) z perspektywą holistyczną, ujmującą osobowość jednostki całościowo, w kontekście zarówno zmian psychicznych, jak i wpływów społecznych (H. Mamzer, 2007, s. 8).

Kategoria tożsamość jest podstawą teoretycznej koncepcji E. H. Eriksona (1968). Jest to właściwie koncepcja rozwoju jednostki jako rozwoju jej tożsamości. Wprawdzie „rozwój człowieka w istocie nie zaczyna się ani nie kończy na tożsamości" (jak mówi E. H. Erikson), ale problem tożsamości ogniskuje współcześnie ludzkie dylematy i potrzeby. Potrzebę tożsamości zalicza do podstawowych potrzeb człowieka. Kategoria tożsamości psychospołecznej jest teoretycznym punktem dojścia psychoanalizy socjologicznej E. H. Eriksona. Posługuje się on też pojęciem „uniwersalnej tożsamości", która jest przeciwieństwem wobec różnicowania się tożsamości. E. H. Eriksona interesuje bardziej nie tyle subiektywna tożsamość jednostki (tożsamość indywidualna, szczegółowa), co tożsamość uniwersalna, czyli rzec można ponadindywidualna, wspólna

wszystkim ludziom. Wydaje się, że może tu chodzić o jakieś „niezmienniki tożsamościowe”. Poszukiwanie tożsamości uniwersalnej jest dla niego celem zarówno w wymiarze życia społecznego, jak i życia jednostki. Etap różnicowania się tożsamości nazywa „pseudointegralnością”. Po ukształtowaniu się tożsamości następuje jej przekroczenie w kierunku uniwersalizacji. Zasadnicze rozumienie tożsamości przez E. H. Eriksona to ujmowanie jej jako „stylu syntezy doświadczenia” – nie treści tego doświadczenia, ale sposobu jego integrowania. A więc nie chodzi tu tylko o osobiste doświadczenia, jakie jednostka uzyskuje co do tego, kim jest. Tożsamość nie sprowadza się zatem tylko do samowiedzy czy koncepcji siebie. Jest czymś więcej niż zespołem obrazów czy subiektywnego doświadczenia. Tożsamość tworzy lista aktywności człowieka, typ i styl jego działań, rozpoznany i doceniony przez społeczeństwo (por. J. Kociuba, 1996, s. 40-45).

Radykalna zmiana w życiu społecznym może tak bowiem zmienić „świat”, wobec jakiego ma się odnieść i w jakim ma „znaleźć” swoje miejsce dorosły człowiek, że typ jego doświadczeń, wiedzy i witalności może okazać się nieprzydatny i niewystarczający dla sprostowania nowemu wyznaniu egzystencjalnemu. Dorosły człowiek może nagle znaleźć się w świecie społecznym, w którym musi od nowa nauczyć się żyć ufnie, być zdolnym do wierności ideałom, mieć motywację do inicjatywy w działaniu. Innymi słowy, musi znów uczyć się żyć dokładnie w tych samych kategoriach, jak dziecko po raz pierwszy wkraczające w życie (L. Witkowski, 2009, s. 112).

E. H. Erikson wyróżnił osiem stadiów rozwoju: cztery w dzieciństwie, trzy w wieku dojrzałym i jedno pomiędzy nimi – okres adolescencji, który ma być przejściem pomiędzy dzieciństwem a dorosłością i jest decydującym dla kształtu tożsamości w okresie dorosłości. Każde z ośmiu stadiów ma znaczenie dla rozwoju osobowości, żadnego nie można pominąć. W czasie każdego stadium powstaje jedna podstawowa jakość *ego*, a ma temu towarzyszyć określony rodzaj rytualizacji (H. Mamzer, 2002, s. 59).

E. H. Erikson (1968, 1997) poszczególne stadia rozwoju człowieka nazywa następująco:

1. Podstawowa ufność a podstawowa nieufność (*trust* vs. *mistrust*).
2. Autonomia a wstyd i zwątpienie (*autonomy* vs. *shame, doubt*).
3. Inicjatywa a poczucie winy (*initiative* vs. *guilt*).
4. Przedsiębiorczość a poczucie niższości (*industry* vs. *inferiority*).
5. Tożsamość a niepewność roli (*identity* vs. *identity confusion*).
6. Intymność a izolacja (*intimacy* vs. *isolation*).

7. Generatywność a stagnacja (*generallyactivity* vs. *stagnation*).
8. Integralność ego a rozpacz (*integrity* vs. *despair*).

Pierwsze stadium, oralno-sensoryczne. W fazie tej pojawia się następująca alternatywa rozwojowa: zdobycie podstawowego zaufania i brak zaufania. E. H. Erikson zwraca uwagę na fakt, że dziecko w tym okresie życia jest obiektywnie bezradne. Jeśli potrzeby dziecka są zaspokojone szybko to bezradność nie jest uświadamiana, wówczas dziecko wchodzi z matką w więź symboliczną, niesie ona za sobą identyfikację dziecka z matką (mama i ja to jedno). Następnie tworzone są poczucia przejścia do odrębności. W połowie tego okresu dziecko utożsamia swoją odrębność. Następnie pojawia się poczucie ufności do świata i samego siebie. Wtedy mogą rozwinąć się takie wartości jak cnota i nadzieja, która jest wewnętrzną siłą pozwalającą przeżyć trudne momenty. Jeśli warunki rozwoju nie są pozytywne to brakuje powodu, aby rozwinęła się taka dyspozycja osobowości. Jeśli dzieckiem opiekują się osoby o różnym nastawieniu do niego (czuła matka i nieczuła opiekunka) to może wystąpić rozbicie osobowości i w dziecku może ukształtować się tendencja do lęku.

Drugie stadium to okres, kiedy dziecko dąży do poznania świata i zwiększenia własnej aktywności, spotyka się także z wymogami samokontroli oraz z kontrolą ze strony świata dorosłych. Alternatywa rozwojowa to: autonomia (rozwijanie poczucia własnej odrębności) i wstyd. Dziecko chce samo robić różne rzeczy i czerpie z tego satysfakcję. Powinno się pozwolić na samodzielność dziecku, ale musi ona być w granicy rozsądku i bezpieczeństwa. Jest to okres, w którym stawiamy dziecku wymagania. Jeśli wymagania nie są wysokie to wszystko jest w porządku, należy nagradzać dziecko za sukcesy. Dziecko skoncentrowane jest na świecie zewnętrznym, a dorośli każą zwrócić uwagę na potrzeby fizjologiczne; może to być źródłem wstydu dla dziecka. Wstyd pojawi się, kiedy wymagania będą zbyt wysokie i za niepowodzenia będą kary. W tym okresie nie służy dziecku nadopiekuńczość ze strony najbliższych. Jeśli zostanie osiągnięta autonomia to wartością jaką wynosi się na całe życie jest siła woli. Wstyd wiąże się z obniżeniem poczucia własnej wartości.

Trzecie stadium jest to okres rozwoju inicjatywy i odpowiedzialności. Alternatywa rozwojowa to: inicjatywa i poczucie winy. Jest to czas, w którym pojawia się aktywność werbalna, jest to także wiek pytań. Dziecko zaspakaja ciekawość przez pytania i działanie. Ciekawość dotyczy świata zewnętrznego i samego siebie. W tym wieku dziecko pyta o swoją przeszłość, skąd się wzięło, jakie było kiedy było mniejsze. Uzyskanie tych odpowiedzi to ważny warunek dla prawidłowego życia psychicznego. Kiedy o swoją

przeszłość pytają dzieci adoptowane to należy im o tym powiedzieć, bowiem jest to najlepszy czas ku temu.

Czwarte stadium przypada na okres rozpoczęcia formalnej edukacji. Alternatywa rozwojowa to: przedsiębiorczość i poczucie niższości. Dzieci kiedy rozpoczynają szkołę wchodzą w system społeczny. Jeżeli dziecko jest w stanie sprostać wymaganiom, wtedy kieruje swoją aktywność na inne formy działalności. Typową formą jest kolekcjonowanie różnych rzeczy. Pomysłowość dzieci wpływa na ich rozwój. Kolejnym procesem jaki zachodzi w tym wieku jest kształtowanie świadomości *Ja*, pojawia się myślenie o przyszłości (dziecko zadaje sobie pytanie: *Kim będę*?). Negatywna strona alternatywy – poczucie niższości (poczucie bycia gorszym od kogoś) wyraża się w tym jakim jestem uczniem. Wychowawcy, pedagogowie powinni pomagać dziecku w pokonywaniu niepowodzeń szkolnych, powinni znaleźć mocne strony i zainteresowania dziecka i pokazać je całej klasie. Jeżeli rozwinie się przedsiębiorczość to w życiu człowieka pojawia się taka wartość jak kompetencja.

Piąte stadium to decydujący okres dla tworzenia tożsamości, powstania poczucia własnej odrębności, indywidualizmu i niepowtarzalności. Alternatywa rozwojowa to: określenie tożsamości i brak określenia tożsamości. Dziecko stawia sobie pytanie: *Kim jestem?*, które dotyczy tożsamości. Młodzi ludzie zastanawiają się nad sobą, wiąże się to z samoobserwacją. W domu panuje jeszcze nadopiekuńczość, dlatego też dziecko trochę się buntuje. Osoby w szkole traktowane są jak młodzież, dlatego wychowawcą nie przyjmują zwykłych wymówek. W grupie rówieśniczej pojawiają się ksywki, zaczyna się kumplowanie i tworzenie różnych grup. Młodzi ludzie zastanawiają się czy być grzecznym dzieckiem, czy „super kumplem". Wtedy młodzi ludzie szukają stałości i jej uzasadnienia, np. przez strój. Młodzież, aby odnaleźć własne *Ja* opiera się na wzorach osobowych, które znajdują się w społeczeństwie. Młodzież poszukuje wartości odpowiednich dla siebie. Znajduje je w organizacjach społecznych, grupach religijnych, subkulturach, sektach. Zaczyna się zastanawiać nad swoją kobiecością lub męskością, którą określają na podstawie relacji z płcią przeciwną, poszukują odpowiedniego partnera. Młodzieńcze miłości są jednak krótkotrwałe. Młodych ludzi wspierają rodzice i wychowawcy. Rodzice w stosunku do dzieci nie powinni reagować stwierdzeniem: „nie pozwalam"; powinni dochodzić do kompromisu.

Szóste stadium to już okres dorosłości, w którym jednostka bazując na wykształconej tożsamości własnej, dąży do zaangażowania się w związek z inną osobą, do uzyskania bliskości z drugim człowiekiem i budowania związku opartego na miłości.

Alternatywa rozwojowa to: intymność i izolacja. O kontakcie intymnym mówimy, gdy ma być ujawniona prawda o samym sobie. Istnieją jednak obawy przed ujawnieniem siebie i jest to normalne. Ludzie boją się odsłaniać swoje słabe strony, dlatego że nie znają reakcji otoczenia. Kiedy określenie własnej tożsamości łączy się z jej afirmacją jesteśmy bardziej skłonni ujawniać swoją osobowość. Człowiek zgadza się na siebie, akceptuje siebie takim jakim jest, ale i dąży ciągle do doskonalenia siebie. Najczęściej potrafi zaufać i otworzyć się dla jednej, dwóch, trzech lub pięciu osób. Jest w stanie wobec wybranych osób w szczególnych sytuacjach otworzyć się. Jeśli więź intymna jest prawidłowa to może rozwinąć się miłość dojrzała (skierowana na dawanie, a nie branie). Izolacja dzieli się na dwa typy: typ pustelnika i typ pseudointymny. Typ pustelnika ogranicza kontakty społeczne do minimum, jest samotnikiem, dlatego że za bardzo boi się ludzi. Typ pseudointymny ma potrzeby społeczne za duże, aby z nich zrezygnować, lecz wybiera formy kontaktu, które nie zagrażają jego intymności (lubi spotkania towarzyskie, jest duszą towarzystwa). Jeśli spotka kogoś, kto mówi mu, że chyba ma potrzeby, bo jest smutny obraca to w żart, aby nie ujawnić siebie. Należy wzbudzić u niego zaufanie.

Siódme stadium to okres twórczości. Alternatywa rozwojowa to: *generalyactivity* (nastawienie długofalowe, twórczość, wielkoduszność, wielopokoleniowość) i stagnacja (zatrzymanie rozwoju). Pozytywna strona alternatywy ujawnia się, kiedy wychowujemy własne dzieci. Pojawia się refleksja, co ja daję dziecku (zezwolenie, zabronienie, dawanie uczucia). Dziecku daje się nie oczekując nic w zamian. Opieka nad cudzymi dziećmi prowadzi do budowania i rozwoju dziecka oraz osoby opiekującej się nim. Pojawia się twórczość, wielkoduszność oraz założenie, że moja refleksja buduje mnie. Stagnacja zawiązana jest z realizacją dobra własnego, ale chwilowego. Zwraca się uwagę na własne dobro i przyjemność. Jeżeli rozwinie się pozytywna strona alternatywy, czyli generalyactivity to człowiek w dorosłe życie wnosi takie wartości jak troskliwość i opiekuńczość.

Ósme stadium to studium integralności. Alternatywa rozwojowa to: integracja własnego *Ja* i rozpacz. Pozytywną stroną życia jest fakt, iż człowiek dokonuje bilansu życia. Mądrość życiowa może być przekazana młodszym pokoleniom. Występuje ona wtedy, gdy własne doświadczenia były pozytywne. Jest to źródłem dobrej i pogodnej starości. Negatywna strona alternatywy to rozpacz. Jest ona następstwem stagnacji. Występuje kiedy doświadczenia życiowe były negatywne i jest za późno, aby cokolwiek zmienić. Pomaga wtedy wiara, nawrócenie religijne. Rozpacz bywa źródłem chorób układu nerwowego, np. psychozy starczej (urojeń).

Okazuje się, iż znajduje uzasadnienie stanowisko E. H. Eriksona (1968), że tożsamość obejmuje poczucie ciągłości i spójności obrazu siebie w „czasie”, tzn. w różnych okresach życia, przechodząc od stadium podstawowej ufności poprzez następne stadia, tj. stadium autonomii, inicjatywy i przedsiębiorczości. Należy jednak podkreślić, iż wyniki badań podłużnych dowodzą, że wyraźna kontynuacja w rozwoju osobowości występuje nie tylko od dzieciństwa do młodości, lecz także od młodości do dorosłości, a zatem poprzez studium intymności, produktywności i wreszcie stadium integracji. Naturalnie, ludzie zmieniają się, stając się starszymi (D. C. Kimmel, I. B. Weiner, 1985, S. L. Archer, 1993, za: J. Rostowski, 2001, s. 163).

W klasycznym, eriksonowskim ujęciu, tożsamość *Ja* (*Ego-Identity*, *Self-Identity*) to doświadczenie siebie – jako siebie, tj. jako wyodrębnionej, na drodze samopoznania, osobowej całości, którą to całość cechują: niepowtarzalność, indywidualność (*individuality*), jedność, spójność (*unity*) i ciągłość (*continuity*) (E. H. Erikson, 1963, 1968). Tożsamość *Ja* jest zatem formą samoświadomości, wewnętrznym, fenomenologicznym doświadczeniem bycia jedyną w swoim rodzaju i zawsze tą samą osobą – mimo upływu czasu i zachodzących wraz z nim naturalnych zmian, w obrębie własnej osoby (np. w skutek dojrzewania lub procesu starzenia się), mimo zachodzących w otoczeniu zewnętrznym zmian dotyczących np. sposobu zachowania się innych ludzi, reguł życia społecznego, wzorców kulturowych, mimo różnorodnych, okazjonalnych czy sytuacyjnych i niekoniecznie spójnych wyobrażeń podmiotu na własny temat, np. w postaci *Ja-możliwego*, *Ja-idealnego*, *Ja-powinnościowego* itp., a także mimo zróżnicowanego sposobu ustosunkowania się do własnej osoby ze względu na przyjętą perspektywę interpretacyjną (E. Trzebińska, T. Miś, I. Rutczyńska, 2003, za: M. Straś-Romanowska, 2004, s. 48).

Reasumując E. H. Erikson wychodził z założeń psychoanalitycznych, ale wpływom społeczno-kulturowym wyznaczał w swojej koncepcji ważną rolę. E. H. Erikson (1960) wielokrotnie formułował tę koncepcję wyodrębniając cztery aspekty lub czynniki tożsamości: 1) świadome poczucie indywidualnej tożsamości; 2) nieświadome dążenie do trwałego zachowania (*continuity*) indywidualnego charakteru; 3) milczącą realizację syntezy *ego*; 4) utrzymywanie wewnętrznej solidarności z grupowymi ideałami i tożsamością grupową (por. A. Kłoskowska, 2005, s. 105).

Eriksonowska koncepcja rozwoju dokonuje niezwykle interesującego połączenia dwóch ważnych – przeciwstawnych, a jednak nierozerwalnych – biegunów życia: zindywidualizowanego wymiaru egzystencji i społecznego wymiaru egzystencji. Centrum

życia psychicznego jest dla E. H. Eriksona *ego*, jego rozwój opisuje jako spleciony z dwoma innymi procesami. Są to: proces biologiczny, w wyniku którego organizm staje się hierarchiczną strukturą systemu narządów, stanowiących bazę cyklu życia, oraz proces społeczny, powodujący organizowanie się jednostek w grupy zdefiniowane geograficznie, historycznie i kulturowo (por. P. Szczukiewicz, 1998, s. 106-107).

Począwszy od lat siedemdziesiątych XX wieku obserwuje się nieprzerwany rozwój teorii i badań poświęconych poznawczym, afektywnym i społecznym aspektom *Ja* (zob. R. Baumeister, 1998, K. Gergen, 1971). Psychologowie społeczni analizują sposób, w jaki zorganizowana jest samowiedza, badają wpływ samoświadomości na zachowanie, motywy, pod wpływem których staje się jasne co i jak wzbogaci samowiedzę, determinanty samooceny oraz to, jak sytuacja i czynniki osobowe decydują o tym, co o sobie można ujawnić innym ludziom (por. A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls, 2004, s. 15).

2.4. Tożsamość w ujęciu pedagogicznym

Na gruncie pedagogiki możemy odnaleźć zagadnienie tożsamości w odniesieniu do kontekstów edukacyjnych związanych z edukacją regionalną (K. Kossak-Główczewski, 1997; J. Nikitorowicz, 2000b; A. J. Siegień, 2003; D. Kubinowski, 2007), międzykulturową (Z. Jasiński, 1997; K. Kossak-Główczewski, 1997; T. Lewowicki, 2000, 2001, 2007; J. Nikitorowicz, 2000b, 2000c, 2005b, 2007b; D. Kubinowski, 2007) i wielokulturową (K. Kossak-Główczewski, 1997; F. Ziemski, 2000; T. Lewowicki, 2001; J. Nikitorowicz, 2010).

Inne refleksje na temat tożsamość występują w odniesieniu do: identyfikacji z regionem – „małą ojczyzną" (B. Grabowska, 1994; B. Synak, 2003; M. Sobecki, 2005, 2009; A. W. Brzezińska, 2007), edukacji obywatelskiej i wychowania patriotycznego (M. Cylkowska-Nowak, 2007; L. Dakowicz, 2007; J. Gajda, 2005, 2007; K. Ferenz, 2007; D. Kubinowski, 2007; D. Sieroń-Galusek, 2007; A. Sadowski, 2007; A. Szerląg, 2007; A. Szczurek-Boruta, 2007a, 2007b; E. Ogrodzka-Mazur, 2008), dziedzictwa kulturowego (B. Kosek Nita, 1997; J. Gajda, 2003; I. Kiwak, 2009), oraz roli tradycji (F. Ziemski, 2000; H. Stelmaszczyk, 2007) i twórczości ludowej (W. Panek, 1997; D. Kubinowski, 2003).

Aspekty pedagogiczne znajdujemy także w ujęciu kształtowania się tożsamości osobistej dzieci i młodzieży (T. Lewowicki, 1994; J. Nikitorowicz, 2005a; A. Cybal-Michalska, 2006; B. Grabowska, 2007; A. Szczurek-Boruta, 2008), a także w kontekście

socjalizacyjno-wychowawczym (D. Lalak, 2000, M. Sobecki, 2000; L. Bakiera, 2007; A. Kotlarska-Michalska, 2007; H. Liberska, 2007; D. Misiejuk i J. Muszyńska, 2007; A. Senejko, 2007; B. Grabowska, 2008).

Odwołując się do źródeł socjologicznych, psychologicznych, historycznych i politologicznych T. Lewowicki (1995a, 1995b, 1997 s. 38) zaproponował teorię zachowań tożsamościowych. Jest propozycją zachęcającą do całościowego widzenia kwestii tożsamości i zachowań z tożsamością związanych. Wyróżnia cztery obszary stanowiące fundamenty budowania tożsamości:

1. Obszar stanowiący losy historyczne oraz identyfikację z terytorium i grupą. Ten obszar wespół z trzecim wydają się kojarzyć najbardziej elementarne czynniki kształtujące tożsamość grupową. Przywiązanie do ziemi, terytorializm – związane ściśle z historią, i to nie tą z kart podręczników szkolnych, ale pisaną życiem dziadów i pradziadów, zapisaną w pamięci i przekazywaną z pokolenia na pokolenie, to właśnie on stanowi fundament grupowego samoopisu ludzi, którzy pytani: „kim są”, w pierwszej chwili i bez namysłu odpowiadają: „my jesteśmy stąd, tutejsi, z tela”. S. Ossowski (1984) swego czasu nazwał ojczyznę prywatną. Nawet wówczas, kiedy elementem tożsamości staje się wielka historia, także wtedy jest ona rozpatrywana z perspektywy indywidualnej, w kontekście zaangażowania w nią bezpośrednich przodków identyfikującej się jednostki.

2. Obszar obejmujący kulturę, język i religię. Szczególną rolę odgrywają w nim symbole. Język jako struktura symboliczna, która jest zarówno instrumentem jak i samoistną wartością pełni funkcję pierwszorzędną. Wszak to język zgodnie ze słynną hipotezą Sapira-Whorfa kształtuje świat, w którym żyjemy. Język w dużej mierze stanowi o wersji kulturowego świata, której doświadczamy i z którą się identyfikujemy, uznając ją za swoją. Ale w tym obszarze mieści się także religią, bodaj najbardziej intymna i silnie nacechowana emocjami dziedzina tożsamości. Tu niejednokrotnie eliminowana jest strefa *ratio*. Jednak zarówno religia jak i sztuka są bardzo ważnymi obszarami zakotwiczenia tożsamości poprzez relatywne atrybuty.

3. Obszar związany „ze swoistą genealogią historyczną postrzeganą niekiedy w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości”. W tym obszarze lokowane są przede wszystkim autostereotypy tożsamościowe. Ich zasadniczym źródłem jest przede wszystkim odległa historia, częstokroć mistyczna przeszłość, generująca symboliczne fundamenty wspólnoty.

4. Sfera gospodarczo-ekonomiczna. Jej odzwierciedlenie znajdujemy w standardach życia, pozycji grupy od strony ekonomicznej, technologicznej czy

najogólniej – cywilizacyjnej. Ten aspekt teorii zachowań odwołuje się do współczesnych uwarunkowań. W odróżnieniu od trzech pozostałych mniejszą rolę odgrywa w nim sfera symboliki. Jednak w związku z coraz większą komercjalizacją życia kwestie ekonomiczne znajdują się wśród najważniejszych, którymi kieruje się znaczna część młodych ludzi w naszym kręgu kulturowym (por. M. Sobecki, 2007, s. 109-110).

Według J. Nikitorowicza (2000a) tożsamość, która najczęściej kojarzy się z pytaniem – kim jestem? – traktowana jest jako „fenomen rozwijający się, zjawisko złożone i zmienne, konstrukt wielowymiarowy łączący elementy osobowego systemu jednostki z centralnymi wartościami kultury grupy, do której jednostka należy". Świadomość tożsamości kulturowej jest wynikiem kontaktu z inną grupą, sposobem określania samego siebie poprzez przynależność do różnego typu grup społecznych. Tożsamość jednych grup może być oparta na religii, wspólnocie dziejów, na wierze w wywodzeniu się od tych samych przodków, innych na posługiwaniu się tym samym językiem, zamieszkiwaniem na określonym terytorium, wspólnocie obyczajów i zwyczajów (s. 58).

Próby scharakteryzowania etapów kształtowania się tożsamości człowieka w warunkach pogranicza kulturowego podjął się jeden z prekursorów badań w zakresie edukacji międzykulturowej w Polsce J. Nikitorowicz (1995a). Zaproponował uwzględnienie trzech etapów kształtowania tożsamości kulturowej w sytuacji grupy mniejszościowej. Swoją teorię oparł na własnych wynikach oraz w nawiązaniu do teorii rozwoju moralnego L. Kohlberga oraz przedstawione przez L. Witkowskiego (1988) trzy poziomy funkcjonowania tożsamości. J. Nikitorowicz (1995a) wyszczególnił następujące etapy:

1. Etap nabywania tożsamości rodzinnej – określony jako „wstępna, bezkrytyczna identyfikacja z rodziną poprzez opanowanie języka matczynego, percepcję elementarnych wartości rodziny i kultury, w której jednostka funkcjonuje". W tym etapie najistotniejsze są emocjonalne więzi między rodzicami i dziećmi. S. Kowalski (1988) podkreśla, że rodzina stanowi szczególnie istotne ogniwo we wczesnej fazie akulturacji dziecka, przyjmując, że wchodzenie jednostki w kulturę i kształtowanie osobowości to dwa aspekty tego samego procesu (socjalizacji - uspołecznienia). Etap ten dotyczy socjalizacji pierwotnej, w której dziecko utożsamia się emocjonalnie ze znaczącymi „innymi" na wiele sposobów, przejmując role i postawy rodziców. P. L. Berger i T. Luckman (1983) podkreślają, iż w socjalizacji pierwotnej nie ma problemu identyfikacji. Tożsamość rodzinna nabywana jest bezkrytycznie poprzez opanowanie języka matczynego i percepcję

elementarnych wartości rodziny i kultury, w której ona funkcjonuje. Pozwala ona w socjalizacji wtórnej na spostrzeganie i interpretowanie innych wartości i wzorów pod wpływem swojej grupy

2. Etap nabywania tożsamości lokalnej – w którym następowałaby „identyfikacja z lokalną społecznością, parafią, jako grupą odniesienia, w którym to dziecko przejmuje rolę i postawy znaczących „innych", ale także przejmuje ich „świat", określone stanowisko, które to w różny sposób przygotowywało rodziców do pełnienia ról społecznych". W tym etapie identyfikacji, którą J. Szczepański (1972) określa jako utożsamianie własnych interesów i wartości z interesami i wartościami grupy, niezbędne jest silne emocjonalne „osadzenie" w grupie odniesienia, co pozwala jednostce na spostrzeganie i interpretowanie innych wartości i wzorów pod wpływem (z perspektywy) swojej grupy. Jak podkreśla L. Witkowski (1988) „zaadoptowanie się do wymagań i reguł, poddanie się ich dyscyplinie to warunek zwrotnej akceptacji i dojrzałego funkcjonowania w tym świecie".

3. Etap nabywania tożsamości grupy mniejszościowej – „byłby świadomym rozszerzaniem zasięgu styczności z rówieśnikami i dorosłymi, wchodzeniem w nowe sytuacje, nowe role, dotyczyłby nowych interakcji i nowych bodźców pod wpływem swojej grupy, w swojej grupie i ze swoimi". Jak zauważa S. Kowalski (1988), jednostka w tym okresie odzwierciedla podstawowe wartości i formy współżycia subkultury, w której wzrastała (język, religię, obyczaje, zasady, normy postępowania, tradycje, sposoby organizacji czasu itp.). Identyfikacja z grupą odniesienia pozwala jednostce analizować jej wartości, normy i wzory przez nią reprezentowane, zrozumieć swoją sytuację społeczną oraz wynikające z niej konsekwencje dla jej zachowania. J. Nikitorowicz podkreśla, że w tym etapie ma miejsce pozorna, jak też częściowa identyfikacja i internalizacja. Zdarza się, że jednostka identyfikuje się z jedną grupą a internalizuje częściowo wzory i normy zachowań innych grup, w ramach których wchodzi w interakcje społeczne (s. 90-93).

4. Podsumowując przedstawione trzy etapy należy zwrócić uwagę, że J. Nikitorowicz (1995a) wyodrębnia także kolejny, który można by uznać za przedłużenie poprzednich oraz „budowaniem na nich". Nazywa go wchodzeniem w rozszczepioną tożsamość autonomiczną. Mając na uwadze nieskończoność, dynamiczność, złożoność procesu nabywania tożsamości kulturowej wyodrębnia następujące możliwe odmiany czwartego etapu, „który traktuje jako najbardziej zmienny ze względu na złożoność

i wielowariantowość identyfikacji i internalizacji" (od izolacji grupowej do asymilacji z grupą dominującą i zanikiem odrębności). Proponowane odmiany czwartego etapu to:

A) izolacja, etnocentryzm - zamykanie się w kręgach własnej grupy wyznaniowej, etnicznej, wyznaniowo-etnicznej. Sytuacja taka jest wynikiem internalizacji wartości i wzorów jednej grupy, co prowadzi z reguły do kształtowania się uprzedzeń wobec innych grup, powstawania nieufności wzajemnej, antagonizmów, w efekcie konfliktów;

B) akomodacja – wzajemne uznawanie i tolerancja, wzajemne ustępstwa wobec jednostek i grup reprezentujących odmienną kulturę, odmienny system wartości. Faza ta związana jest ze współpracą pomiędzy jednostkami i grupami, która zakłada obustronne korzyści z interakcji. W procesie wzajemnego przenikania kultur ma miejsce zarówno transkulturacja (rozszerzanie się elementów jednej kultury na drugą, przejęcia, zapożyczenia), kontrkulturacja (odnoszenie się z rezerwą, unikanie inności), jak też rekulturacja (dążenie do powrotu kultury rodzimej, częściowo porzuconej i zapomnianej). W fazie akomodacji może wystąpić kilka wariantów:

a) amalgamacja – „pokrywanie się" na zewnątrz wartościami grupy większościowej z wewnętrznym poczuciem „inności" grupy mniejszościowej. Inaczej, jest to pozorna identyfikacja z grupami formalnymi, ogólnospołecznymi, do których jednostka przynależy, niewiele jednak z nich internalizując;

b) dualizm sytuacyjny – jednostka identyfikuje się i internalizuje wartości jednej grupy, która z wielu przyjęła za grupę odniesienia, jednakże w zależności od sytuacji internalizuje wartości i normy grup, z którymi się w pełni nie identyfikuje. W tym przypadku może występować eksternalizacja, czyli uzewnętrznianie zinternalizowanych wartości, które nie muszą odzwierciedlać wewnętrznego systemu wartości jednostki;

c) dualizm wewnętrzny – jednostka identyfikuje się jednocześnie z kilkoma grupami, do których przynależy. Internalizuje wartości i normy zaspakajające jej potrzeby z każdej z grup. Występuje tu równoległa internalizacja i częsta eksternalizacja wartości reprezentowanych przez różne grupy

C) reorientacja – przeżywanie sprzeczności pomiędzy wartościami i aspiracjami jednostki a wartościami i normami funkcjonującymi w grupie mniejszościowej, do której jednostka jest przypisana. W fazie reorientacji może wystąpić kilka wariantów:

a) integracja z grupami większościowymi, przy obojętnym i niechętnym stosunku do „swoich", co może być związane z osłabieniem mechanizmu wzmacniania wewnętrznego jednostki;

b) dezintegracja grupy mniejszościowej, osłabienie mechanizmów kontroli formalnej i nieformalnej, wpływu osób znaczących;

c) izolowanie się, wycofanie z grupy mniejszościowej, odrzucenie dawnych wartości oraz wzorów i przyjęcie nowych, efektywniejszych w zastanej sytuacji i tworzących się warunkach społecznych;

d) asymilacja całkowita jednostki i zanikanie odrębności grupy mniejszościowej (s. 93-95).

Pojęcie tożsamości odgrywa kluczową rolę zarówno w badaniach empirycznych, refleksji teoretycznej jak i w praktyce edukacyjnej obejmującej sferę budowania postaw wobec odmienności etniczno – kulturowej. Bardzo ważny pedagogiczny aspekt tożsamości związany jest z jej dynamiką i antycypacją (M. Sobecki, 2007, s. 107). M. Malicka (1996) pisze: „Tylko człowiek może odkryć w sobie możliwości, których jeszcze nie zrealizował, możliwości potencjalne, które na swą realizację dopiero czekają. Może więc odkryć nie tylko to, jaki jest, ale także, jaki mógłby być, czy jaki chciałby być. Pozwala mu to zrozumieć, że jego ostateczny kształt pozostaje do pewnego stopnia w jego własnym ręku, w jego własnej mocy, że jego tożsamość jest mu nie tylko dana, ale i zadana". Autorka uważa, że być może celem wychowania jest przyswojenie takich autointerpretacji i dodaje: „gdyby tak istotne było, nie można by chyba okaleczyć człowieka bardziej, niż przez pozbawienie go możliwości i umiejętności interpretowania samego siebie" (por. M. Sobecki, 2007, s. 107).

W perspektywie pedagogicznej nie do przecenienia jest dostrzeganie ciągłości w tożsamości. Jak zauważają M. Sobecki i J. Nikitorowicz, traktowanie jej jako „spotkanie przeszłości z teraźniejszością i antycypowaną przyszłością". Podobnie strukturę świadomości narodowej interpretują badacze białoruscy: M. Biaspamiatnych, G. Kobiak, H. Rozenfeld, A. Szczełbanina (1996). Według nich składa się ona z trzech komponentów: świadomości historycznej, aktualnej świadomości narodowej, w skład której wchodzą różne aspekty uświadamiania swojej przynależności do narodu oraz przyszłego obrazu narodu" (za: M. Sobecki, 2007, s. 108).

Pedagogiczne ujęcie tożsamości zaprezentowane jest w perspektywie grupowej reprezentowanej przez J. Nikitorowicza (1995a). Jest ona wynikiem kontaktu z inną grupą, sposobem określania samego siebie przez przynależność do różnego typu grup społecznych. Tożsamość jednych grup może być oparta na religii, wspólnocie dziejów, na wierze w wywodzeniu się od tych samych przodków, innych – na posługiwaniu się tym samym językiem czy mieszkaniu na określonym terytorium, wspólnocie obyczajów

i zwyczajów. Tożsamość można określić jako spotkanie teraźniejszości z przeszłością i antycypowaną przyszłością. Wyrasta ona ze świadomego orientowania się ludzi na wartości grupy, które decydują o swoistości i odrębności, wyrażając się w emocjonalnym stosunku do wartości. Stąd mała ojczyzna, prywatna ojczyzna, tutejszość, swojska obyczajowość, zakorzenienie. Tożsamość grupowa stanowi zestaw wartości i celów strukturalizujących życie jednostki, które są nierozerwalne z ludzką egzystencją i z takimi pojęciami, jak: wolność i wybór, odpowiedzialność i zobowiązanie przed sobą i grupą. Człowiek bez zobowiązań nie posiada odpowiedzialności i tym samym jest pozbawiony wolności, stąd osobista tożsamość jest zawsze społeczną tożsamością (por. J. Nikitorowicz, 2007a, s. 757).

Problemy z tożsamością występują często u ludzi w wyniku: a) zmian gospodarczych (np. prywatyzacja, redukcja zatrudnienia, która powoduje wzrost bezrobocia, trudności ze znalezieniem pracy; ewentualne przekwalifikowanie się jest częstokroć dla jednostki problemem ogromnej wagi); b) migracji społecznych i nabywania na obczyźnie „nowej tożsamości", życie w dwóch światach, w obliczu dwóch kultur – dawnej, której wartości są wyniesione z kraju ojczystego i zastanej, nowej, z wartościami odmiennymi, obcymi. Nabywanie „trzeciej wartości" następuje w toku ewolucyjnych przemian, w których konfrontacja wartości odziedziczonych wyniesionych z kraju ojczystego, z wartościami otoczenia (kraju emigracji) może wyzwalać nową siłę – wyższą formę ludzkiej tożsamości (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 39).

W Polsce od lat toczy się ogólnospołeczna dyskusja na temat patriotyzmu, obywatelskości, lojalności, upadku norm i autorytetów. W naukach pedagogicznych występowało często takie ujęcie tożsamości, które działaniami edukacyjnymi należało osiągnąć (J. Nikitorowicz, 2007a, s. 755).

Dylematy tożsamościowe rodzą się również w wyniku: a) sytuacji pogranicza etnicznego, kulturowego, ideologicznego, zmian granic państwa i częściowej repatriacji obywateli; b) pogranicza grup i warstw społecznych czy powstawania nowych klas społecznych; c) uzależnienia i patologii społecznych (np. u alkoholików, narkomanów, itp.); d) burzliwych i pełnych sprzeczności problemów z dojrzewaniem, w którym nader silnie powiązany jest rozwój jednostkowej tożsamości z etosem społecznym (z ofertami ról społecznych) (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 39-40).

Tożsamość można pojmować jako twórczy wysiłek podmiotu łagodzący napięcia i sprzeczności między elementami stałymi, odziedziczonymi, wynikającymi z osadzenia społecznego w rodzinie i społeczności lokalnej, identyfikacji z osobami i grupami

znaczącymi, symbolami i wartościami rdzennymi a elementami zmiennymi, nabywanymi, wynikającymi z interakcji i doświadczeń uczestnictwa w kulturze i strukturach społecznych, uczestnictwa w świecie-rynku, przyswajanych i uznawanych norm, wartości i zachowań. W efekcie tożsamość to „ustawiczne autodefiniowaie siebie w rozwoju w kontekście uwarunkowań, związanych z dziedzictwem kulturowym, uczestnictwem i świadomym funkcjonowaniem w kulturze, umiejętnością organizacji życia wobec ofert makroświata, liczebnością i jakością interakcji z innymi" (J. Nikitorowicz, 2007a, s. 760).

Tak rozumiana tożsamość stanowi zbiór charakterystycznych właściwości o różnej jakości układających się w zachodzące na siebie i uzupełniające się wzajemnie warstwy – płaszczyzny, między które wkracza kultura i edukacja w postaci pneumatoforów (wartości, tradycji, zasad postępowania i zachowania, obyczajów, rytuałów, zwyczajów), integrując i przenikając wszystkie płaszczyzny tożsamości i jednocześnie chroniąc odrębność określonych warstw tożsamości przed wstrząsami i konfliktami oraz zapewniając ich trwanie i rozwój (J. Nikitorowicz, 2007a, s. 760).

Konstruowanie przez jednostkę jej własnej tożsamości nie powinno wyczerpywać zainteresowania pedagogów. Albowiem, nie tylko kształtujemy własną tożsamość, ale przede wszystkim dzięki oddziaływaniom pedagogicznym, czy szerzej socjalizacyjnym, mamy duży wpływ na kształtowanie się samoświadomości innych, zwłaszcza w obszarach tożsamości narodowej czy kulturowej. Jej prekursorzy wskazywali na związki między rozwojem duchowym jednostki a spuścizną społeczno-kulturową grupy, do której ta jednostka należy. Istotę procesów wychowawczych upatrywano w przyswajaniu przez człowieka wartości kultury, przepojonych treścią życia osobowego, w umiejętnościach ich przeżywania oraz we własnej twórczości jednostki. We wszystkich tych aspektach można mówić zarówno o roli wartości uniwersalnych jak i specyficznych dla grupy (M. Sobecki, 2007, s. 109). Wydaje się, że najistotniejsze jest tu określenie, w jakiego rodzaju zachowaniach, bądź sytuacjach nabiera znaczenia tożsamość narodowa.

Termin tożsamość ma walor interdyscyplinarny i bywa w różny sposób definiowany oraz interpretowany, a w sensie empirycznym – różnie operacjonalizowany. Różnorodność intelektualnej konceptualizacji problematyki tożsamości wynika z konstytuujących ją narracji, uwzględniających aspekt intrapsychiczny (centrum osobowe człowieka) i interpsychiczny (powiązanie społeczne podmiotu) (por. M. Majczyna, 2000, s. 44; A. Cybal-Michalska, 2006, s. 91).

3. Problematyka tożsamości narodowej w literaturze przedmiotu

Problematyka tożsamości narodowej i jej uwarunkowania podejmowane są w refleksji o życiu społecznym od wielu już wieków (T. Lewowicki 1997).

Idea tożsamości, w szczególności zaś tożsamości narodowej, nie narodziła się w doświadczeniu człowieka w sposób naturalny, nie wyłoniła się z tego doświadczenia jako fakt oczywisty, „z życia wzięty". Idea tożsamości zrodziła się z kryzysu przynależności, chęci zbudowania pomostu między tym, co „należy", a tym, co „jest", podniesienia i przetworzenia rzeczywistości do standardów i na podobieństwo owej idei (Z. Bauman, 2007, s. 21-22).

3.1. Tożsamość narodowa i poczucie tożsamości narodowej

Zagadnienie tożsamości stanowi istotny problem w odniesieniu do jednostki, jak i w odniesieniu do całych społeczeństw. Poczucie tożsamości umożliwia jednostce funkcjonowanie w zbiorowości z zachowaniem subiektywnego przeświadczenia o własnej odrębności i niepowtarzalności. Z kolei tożsamość grupowa, a więc to, co pozwala odróżnić ją od innych i świadczy o ciągłości danej kultury, wywodzi się z wypadkowej zachowań członków danego społeczeństwa (J. Nikitorowicz, 1995a, s. 71).

Logicznie termin tożsamość oznacza pełną równość co najmniej dwóch porównywalnych obiektów. Gdyby odnieść to do tożsamości narodowej oznaczać by to musiało, że każdy członek narodu posiada tożsamość narodową wtedy i tylko wtedy, gdy jest dokładnie taki sam jak inni członkowie narodu i jak cały naród. Istnieje tu sprzeczność logiczna (jednostka nie może być taka sama jak grupa) oraz empiryczna (ludzie nigdy nie są dokładnie tacy sami). Oczywiste jest, że pojęcie tożsamości ma w znacznym stopniu metaforyczny i stopniowalny charakter. Tożsame (równe, identyczne) mogą być tylko niektóre cechy. Pojawia się tu wiele problemów. Po pierwsze, które cechy (i na podstawie jakich kryteriów) uznane zostają za cechy konstytutywne tożsamości narodowej. Po drugie, ile jest? czy może być wiele takich cech i podobieństwo, których jest wystarczające (a których konieczne) aby stwierdzić występowanie lub nie tożsamości. Rozważania te mają bardzo abstrakcyjny charakter, jednak z perspektywy definiowania tożsamości narodowej są konieczne. Każda jednostka i każda zbiorowość może być opisywana w oparciu o bardzo wiele cech (zmiennych) (G. Babiński, 1997b, s. 17).

Konsekwencję oddzielenia perspektywy zewnętrznej od podmiotowej stanowi obecnie w wielu pracach rozróżnienie tożsamości oraz poczucia tożsamości. Pojęcie tożsamości bywa wiązane z treściami zewnętrznej definicji jednostki tworzonej i przekazywanej jej przez otoczenie w procesach socjalizacji. Mechanizmy kształtowania się tak rozumianej tożsamości nie zawsze jednak prowadzą do internalizacji owych treści. Jednostka może nie tylko przekształcić, lecz także odrzucić oferowaną jej tożsamość, stwarzając alternatywny zespół wyobrażeń dotyczących własnej osoby. Przykładem tego zjawiska są np. problemy tożsamości interseksualistów, osób dokonujących konwersji religijnej czy zmieniających przynależność państwową. Dowodzą one, że tożsamość przypisywana nie musi pokrywać się z tożsamością przez jednostkę przyjętą lub doświadczaną. Tak rozumiana tożsamość własna (poczucie tożsamości) manifestuje się w dwóch wymiarach. Jednym z nich jest aspekt unikalności i odróżniania się od innych ludzi, drugim – aspekt wspólnoty i podobieństwa. Poczucie odrębności jest uwarunkowane świadomością względnie stałych cech indywidualnych wyróżniających podmiot spośród wielu jemu podobnych. Poczucie wspólnoty buduje świadomość cech podzielanych z innymi ludźmi. Dwoistość składowych tożsamości własnej daje przy tym bodziec do wyodrębnienia subsystemów tożsamości osobistej i tożsamości społecznej (por. K. M. Bełszyńska, 2007, s. 769-770).

Pojęcie tożsamości narodowej rozumiane jako element struktury *Ja*, będący nieredukowalnym, krańcowo subiektywnym, symptomem świadomości narodowej. Subiektywizm w tym przypadku należy traktować jako siłę tego konstruktu, zaś jego uzasadnienia szukać należy w samym rdzeniu humanistycznego podejścia w metodologii nauk społecznych. Psychologowie zauważyli, że ludzie skłonni są opisywać siebie za pomocą tych wymiarów, które są dla nich charakterystyczne. Z drugiej strony badania wskazują, że nasze schematy *Ja* tworzone są wokół tych wymiarów *Ja*, które odróżniają nas od innych, lub odnoszą się do tych dziedzin, w których możemy się z innymi porównywać. W ten sposób ujawniamy zupełnie elementarne odczucia związane z przynależnością grupową, które właśnie stanowią poczucie tożsamości (M. Sobecki, 2007, s. 117).

Badaczem, który bodaj jako pierwszy w psychologii użył terminu poczucie tożsamości jest G. Allport (1961). Opisując rozwój osobowości człowieka wyodrębnił on jako podstawowe, kształtujące się w pierwszych trzech latach życia dziecka, takie procesy rozwojowe, jak: poczucie schematu własnego ciała, poczucie tożsamości oraz poczucie szacunku do samego siebie (godność) (M. Straś-Romanowska, 2004).

Na gruncie psychologii za prekursora badań nad poczuciem tożsamości uważa się W. Jamesa, który w 1890 roku, w fundamentalnym dziele *The Principles of Psychology* wyróżnił dwa oblicza *Ja* (*Self*): *Ja-podmiotowe* (*I*) i *Ja-empiryczne* (*Me*), określane również przez współczesnych badaczy jako, odpowiednio, *Ja-intencjonalne* i *Ja-przedmiotowe* (por. M. Jarymowicz, 1992; P. Oleś, 1999; M. Straś-Romanowska, 2004).

A. Maslow (1964) podkreśla jak ważna dla istoty ludzkiej jest potrzeba poczucia tożsamości (chęć bycia i odczucia, że jest się sobą). Można zauważyć, że namiastkę poczucia tożsamości daje człowiekowi: klasa, religia, ale autentyczne odczuwanie tożsamości ma fundament wewnątrz osobowości człowieka (por. J. Galarowicz, 1992, s. 516; D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 63).

Można wyodrębnić trzy drogi kształtowania się poczucia tożsamości *Ja*. Są to: po pierwsze – proces porównań międzyosobowych, interpsychicznych, w trakcie którego kształtuje się poczucie własnej indywidualności, odrębności *Ja*; po drugie – proces porównań wewnątrzosobowych, intrapsychicznych, dzięki któremu umacnia się zarówno poczucie własnej indywidualności, jak i poczucie spójności, integralności *Ja*; po trzecie – proces porównań temporalnych, leżący u podstaw fenomenu poczucia ciągłości *Ja*. Drogi te prowadzą do uzyskania subiektywnej odpowiedzi na trzy fundamentalne, powiązane ze sobą znaczeniowo pytania tożsamościowe, obecne w całym indywidualnym cyklu życia, choć uwyraźniające się i nasilające wraz z wiekiem człowieka. Te pytania to:

1. „Jaki(a) jestem?" Odpowiedź na pierwsze pytanie – w zakresie ważnych cech fizycznych i psychicznych, w odróżnieniu od innych osób – jest mniej lub bardziej wyraźnie uświadomionym poczuciem, przeświadczeniem na temat swojej odrębności w świecie, niepowtarzalności jedyności. W formie symboliczno – językowej odpowiedź ta wyraża się w adekwatnej samowiedzy, a więc w racjonalnych sądach na temat różnych cech zewnętrznych i wewnętrznych własnej osoby. Stawianie człowiekowi, zwłaszcza młodemu, różnorodnych, ale odpowiadających jego aktualnym możliwościom wymagań, czyli ustalenie pewnych konieczności wyznaczających ramy codziennego funkcjonowania, jest oczywistym, elementarnym warunkiem rozwoju samowiedzy jednostki i tym samym rozwoju jej tożsamości w wymiarze własnej odrębności.

2. „Kim jestem?" Odpowiedź na drugie pytanie, którego istotą jest samookreślenie, wymaga od jednostki wyboru siebie, swoistego egzystencjalnego zdeklarowania się. Zgodność działań z wybranymi wartościami jest bodaj najważniejszym, egzystencjalnym kryterium dojrzałej tożsamości. Potrzeba aksjologicznego samookreślenia wynika ze specyficznej kondycji człowieka jako istoty rozumnej, refleksyjnej, poszukującej

głębokiego, nieinstrumentalnego sensu w zdarzeniach świata i własnych działaniach. Osiąganie harmonii w egzystencjalnym wymiarze życia psychicznego wymaga więc od jednostki przede wszystkim aksjologicznego określenia się, tj. świadomego zaakceptowania wartości, a następnie do dążenia do wierności wobec nich przez realizację działań zgodnych z opartymi na wartościach przekonaniami, zasadami, ideałami.

3. „Po co jestem?” Odpowiedź na trzecie pytanie jest uzyskiwana poprzez wgląd w istotę, sens własnego życia jako całościowego, złożonego i długofalowego zdarzenia, jako swoistej drogi, mającej swój początek i prowadzącej do jakiegoś nadrzędnego celu. Samorozumienie jest tą charakterystyczną formą czy aspektem tożsamości *Ja*, który wyodrębnia się stosunkowo najpóźniej w indywidualnym rozwoju, wymaga też od człowieka największego poznawczego i moralnego wysiłku, gotowości do świadomej autokonfrontacji, dialogu ze sobą i poważnego, odpowiedzialnego ustosunkowania do własnego życia (M. Straś-Romanowska, 2004, s. 51-54).

W literaturze przedmiotu między innymi znajduje się następujące określenie poczucia własnej tożsamości: „pojęcie poczucia tożsamości odnosi się do przeświadczeń jednostki na swój własny temat – przeświadczeń co do tego kim się jest, jakie są cechy charakterystyczne jej fizyczności i jej funkcjonowania” (M. Jarymowicz, 1980, s. 441).

A. Kłosowska (1996) twierdzi, że każda sytuacja, w której jednostka staje wobec różnorodności – a zwłaszcza konfliktów – systemów wartości, lojalności, archetypicznych modeli dróg życiowych, rodzi skłonność do wyostrzonego poczucia tożsamości, do jego poszukiwania. P. Boski (1992) badając procesy psychospołeczne dotyczące zmiany i kultywowania tożsamości narodowej na przykładzie emigrantów Kanady i USA, wskazuje, że wiedza o symbolach narodowych i znaczenie ewentualne im przypisywane to warunek konieczny do odczuwania określonej tożsamości. M. Gordon (1964) zakłada możliwość istnienia warstw tożsamości, które niejako otaczają osobowość i które nie układają się w osobne, pojedyncze warstwy, ale są ich kombinacjami. Zazwyczaj znaczące elementy stanowią kompleks oznak i symboli, który można nazwać obrazem samego siebie. Z perspektywy innych grup spostrzegane oznaki i symbole są źródłem wnioskowania o ich wartościach. Identyfikacja ze swoją grupą kulturową wymaga istnienia innych, obcych kultur, w relacji do których proces identyfikacji nabiera znaczenia i sensu. Członkostwo jednej grupy nie wyklucza jednak bycia członkiem innej, a fakt identyfikacji z różnymi grupami nie musi prowadzić do dysonansu. E. H. Erikson (1997) wskazał na sukcesywne integracje ego z wieloma sytuacjami i zadaniami w różnych fazach życia człowieka, co w efekcie kształtuje nowe struktury psychospołeczne. Możliwość

istnienia tożsamości wielowarstwowej i wielokulturowej potwierdza się w sytuacjach świadomego zachowania swojej tożsamości w nowej kulturze (por. J. Nikitowicz, 2007, s. 758).

Jak podkreśla A. Gałdowa (2000), niezwykle ważne jest, że kiedy mówimy o kimś, iż ma poczucie tożsamości, to przekazujemy jednocześnie ważną informację o jego życiu psychicznym, ponieważ w tym momencie stwierdzamy, że doświadcza on swojego *Ja*. Z kolei jeżeli ktoś nie wie, kim jest, czyli nie potrafi wymienić swoich najważniejszych właściwości i nie zna w podstawowym zarysie swojej biografii, powiemy raczej, że ma kłopoty z samowiedzą, niż z poczuciem tożsamości. Takie samo stanowisko reprezentuje J. Kozielecki (1986). Właśnie związek z samowiedzą każe postrzegać poczucie tożsamości jako nieredukowalny fundament ludzkiej osobowości. Jako taki jest on niezbywalną wartością każdego człowieka. Razem z innymi naczelnymi wartościami współstanowi rdzeń jego osobowości i jest ważną kategorią w humanistycznej interpretacji funkcjonowania człowieka (M. Sobecki, 2007, s. 117).

Z kolei J. Nikitorowicz (1997b) uważa, że samowiedza i świadomość to właśnie istota poczucia tożsamości. Samoświadomość, będąc pierwszym istotnym elementem treściowym poczucia tożsamości, domaga się istotnego dookreślenia w formie odpowiedzi na pytanie – czego dotyczy, co jest jej przedmiotem? Dążenie do kultywowania i obrony własnej odrębności jest naturalną formą separowania się od cech narzucanych przez społeczność, do której przybywamy. Stąd poczucie tożsamości rozumiane jest jako akt świadomej identyfikacji (s. 73).

Jak zauważa T. Lewowicki (1997) w bardziej lub mniej świadomym wymiarze i w różnych zakresach życia człowieka towarzyszą mu zarówno pojmowanie tożsamości narodowej, jak i zachowania z odczuwaniem tej tożsamości związane. Rozumienie tego fenomenu, który dzisiaj określany jest jako poczucie tożsamości narodowej, uległo i ulega zmianom. Współczesne odczytanie tej tożsamości chyba najsilniej kojarzone jest i niejako wywodzi się z dziewiętnastowiecznej tradycji kształtowania się państw (państw, które wyrastały z dążeń narodowościowych czy narodowych i które w znacznej mierze przybierały taki narodowy charakter) (s. 35).

W licznych analizach dostrzega się różne aspekty i korelacje badań nad tożsamością narodową. I tak, możemy odnaleźć uwarunkowania rodzinne jako czynnik wspomagający kształtowanie tożsamości narodowej (M. Sobecki, 1997, 2000; A. Sosnowski, 1997; M. Szyszka, 2009), inne to wartości kulturowe, które są elementem polskiej tożsamości (J. Smolicz, 1997; L. Dyczewski, 2009). W literaturze znajdujemy

również refleksje o tożsamości narodowej w dobie globalizacji (M. Balicki, 2001; N. Wiśniewska, 2001; K. Błeszyńska, 2002; A. Cybal-Michalska, 2001, 2006; E. Ogrodzka-Mazur, 2008; T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Gajdzica, 2008).

Inne ujecie stanowi zagadnienie tożsamości narodowej Polaka w odniesieniu do tożsamości Europejczyka, dialogu między kulturą własną a innymi kulturami w Nowej Europie na tle integracji europejskiej (H. Mamzer, 2002; K. Romaniszyn, 2003, 2005, 2008; J. Gajda, 2003, 2007; J. Nikitorowicz, 2000a, 2007b; I. Bukowska-Floreńska, 2007; J. Miluska, 2007; M. Sobecki, 2007; W. Adamus, 2008; T. Guz, 2008; G. Adamczyk, 2009; P. Jakubowski, 2009; S. Kowalczyk, 2009; T. Popławski, 2009; H. Skorowski, 2009; J. Sobczak, 2009; D. Niedźwiedzki, 2010; Z Jasiński, 2005, 2010), a także pogranicza w warunkach Unii Europejskiej (J. Nikitorowicz, 1995a, 2000a; G. Babiński, 1997; A. Sadowski i M. Czerniawska, 1999; H. Rusek, 2001; Z. Gawlina, 2001; B. Grabowska, 2007, 2008; A. Sadowski, 2007; A. Szafrańska, 2017).

Analiza literatury przedmiotu pozwala na zakreślenie obszaru własnych badań empirycznych. Jak wynika z przeprowadzonych analiz, w badaniach poczucia tożsamości narodowej zawsze uwzględnia się aspekt ciągłości trwania cech narodowych. Wyrażają się one w postaci dumy (Z. Bokszański, 2007; L. Dyczewski, 2009) i identyfikacji narodowej (B. Grabowska, 1994; K. Romaniszyn, 2003; B. Worek, 2003; A. Sosnowski, 2008; P. Boski, 2009; D. Niedźwiedzki, 2010), więzi z krajem ojczystym (Z Jasiński, 2005, 2010; Z. Bokszański, 2007; A. Szczurek-Boruta, 2007; L. Dyczewski, 2009), kultywowaniem jego tradycji (G. Babiński, 1997; J. Gajda, 2003; D. Kubinowski, 2007; P. Boski, 2009; L. Dyczewski, 2009) i religii (G. Babiński, 1997; A. Szczurek-Boruta, 2007; L. Dyczewski, 2009) oraz solidarnością z innymi rodakami (A. Cybal-Michalska, 2006; J. Gajda, 2007).

W polifonicznym dyskursie najczęściej wymienianymi komponentami tożsamości, a właściwie poczucia tożsamości są poczucie stałości własnego *Ja*, poczucie wewnętrznej spójności, poczucie odrębności od otoczenia i poczucie posiadania wewnętrznej treści (A. Cybal-Michalska, 2006, s. 93).

Dla potrzeb badawczych niniejszej dysertacji przyjmuje się definicję operacyjną: **Poczucie tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich oznaczać będzie ciągłość trwania ich cech narodowych, które wyrażają się w postaci dumy i identyfikacji z własnym narodem, więzi z krajem ojczystym, kultywowaniem jego tradycji i religii oraz solidarnością z innymi rodakami.**

3.2. Czynniki różnicujące zakres pojęcia poczucia tożsamości narodowej

W literaturze pedagogicznej spotykamy szerokie rozumienie poczucia tożsamości, które polega na emocjonalnym reagowaniu na różnego rodzaju przynależności społeczno – kulturowe. Takie stanowisko prezentuje m.in. T. Lewowicki (1994): „poczucie tożsamości narodowej tradycyjnie opierało się i opiera m.in. na świadomości biegu i odrębności losów historycznych, odrębności języka, kultury i obyczaju, często religii; swoistej genealogii historycznej postrzeganej w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości; identyfikacji z grupą społeczną i określonym terytorium" (s. 133). Takie spojrzenie pozwala ukazać czynniki wpływające na poczucie tożsamości, mniej zaś mówi o jego istocie. Jednak już wyodrębnienie wielu sfer kształtujących poczucie tożsamości wskazuje na złożoność tego konstruktu, a zwłaszcza na jego wielowymiarowość (za: M. Sobecki, 2007, s. 119).

Tożsamość nie jest zjawiskiem powstającym w odizolowaniu od reszty grupy społecznej: jest budowana na podstawie interakcji społecznych, które dostarczają różnego rodzaju doświadczeń integrowanych następnie w spójny system. H. Malewska-Peyre (1992) wyróżnia kilka rodzajów czynników wpływających na kształt tożsamości człowieka. Pomiędzy tymi czynnikami ważne miejsce zajmuje wpływ społeczeństwa z jego kulturą i sformalizowanym kodeksem postępowania, określanym jako prawo. Społeczeństwo ma być reprezentowane przede wszystkim przez małe grupy społeczne. Proces socjalizacji i doświadczenia z niego płynące nakładać się mają na już wcześniej zdobyte doświadczenia, uformowane postawy i wartości. Podkreśla się także proces budowania tożsamości człowieka w kontekście interakcji społecznych. Tożsamość jest więc zakotwiczonym społecznie zjawiskiem procesualnym, które może jednak być rozpatrywane na wiele różnych sposobów, stąd konieczna jest bliższa analiza sposobu ujmowania tego pojęcia (H. Mamzer, 2002, s. 50).

Zagadnienie kreowania i przekształcania tożsamości jest zjawiskiem wieloaspektowym. Upadek polityczno – społecznych systemów komunistycznych i jednoczesne zdynamizowanie się procesów integracyjnych w ramach Unii Europejskiej (w sensie włączania w struktury unijne coraz nowych państw członkowskich) zwróciły uwagę obserwatorów życia społecznego na fenomen tożsamości, analizowanej nie tylko jako akademicki problem badawczy, ale także realne zjawisko mające poważne implikacje społeczne (H. Mamzer, 2007, s. 9).

Zgodnie ze swoim teoretycznym źródłem pojęcie tożsamości określa refleksyjny stosunek podmiotu wobec samego siebie. Tożsamość narodowa zbiorowości narodowej to jej zbiorowa samowiedza, jej samookreślenie, tworzenie obrazu własnego i cała zawartość, treść samowiedzy, a nie z zewnątrz konstruowany obraz charakteru narodu (A. Kłoskowska, 1996, s. 99).

D. Markowska (1990) podkreśla, że proces pozyskiwania tożsamości narodowej jest zjawiskiem dynamicznym, „jest pozyskiwaniem świadomości, która wiąże jednostkę z określoną grupą lub zbiorowością, a zarazem wyodrębnia ją od przedstawicieli innych grup lub zbiorowości" (s. 111).

Omawiając zagadnienie tożsamości narodowej warto wspomnieć o pojęciu narodu. W literaturze naukowej i politycznej nazwa naród występuje w dwóch zasadniczych znaczeniach:

1) w literaturze krajów Europy Zachodniej, zwłaszcza anglosaskiej, przeważa pogląd, że naród jest to zbiorowość obywateli państwa, a więc lud, który osiągnął wysoki poziom kultury i wysoki stopień organizacji politycznej, stanowiąc społeczność o wspólnym języku i kulturze, lecz skupioną podstawową więzią organizacji państwa;

2) w literaturze krajów Europy środkowej i wschodniej przeważa pogląd, że naród jest społecznością ukształtowaną poprzez wspólną kulturę, wzniesioną już ponad poziom kultury ludowej (folkloru), wytwarzającą własną literaturę, sztukę (kulturę reprezentacyjną), a ponadto połączoną tradycją historii i wspólnego pochodzenia (J. Szczepański, 1972, s. 209).

Najczęściej jako podstawy wyodrębnienia narodu przyjmuje się: język, życie na wspólnym terytorium, układ gospodarczy (gospodarka narodowa), charakter narodowy i własną kulturę. Niekiedy niektórzy autorzy dodają jeszcze wspólne instytucje polityczne, a czasami i religię. Wskazuje się jednak, że narody mogą istnieć nawet wtedy, gdy zostaną pozbawione własnej organizacji państwowej, jak np. Polska podczas rozbiorów (J. Szczepański, 1972, s. 210).

J. Szczepański (1972) podkreśla doniosłość narodu, która polega na tym, że:

a) narody są bardzo trwałą postacią zbiorowości, istnieją nieraz przez tysiące lat;

b) wytwarzają trwałe dziedzictwo kulturalne;

c) wytwarzają silne poczucie identyfikacji jednostek ze zbiorowościami; przynależność do narodu, który daje jednostce język, związek z ziemią rodzinną, miejsce w dziejach i miejsce w łańcuchu pokoleń – jest podstawą samookreślenia jesdnostki;

d) wytwarzają bardzo silne poczucie solidarności między członkami i antagonizn do obcych (s. 211).

J. Jerschina (1978) stwierdza, że świadomość narodowa jednostki jest częścią jej świadomości społecznej, w skład której wchodzą:

a) poczucie więzi z narodem jako wspólnotą terytorialna, kulturową, ekonomiczną, polityczną, historyczną, religijną itp.;

b) wyobrażenia o osobowości Polaka, przeciętnego członka zbiorowości, z którą się jednostka identyfikuje;

c) wyobrażenia o bohaterach narodowych i ludziach zasłużonych dla narodu;

d) duma z przynależności do narodu i różne sposoby jej motywowania;

e) wyobrażenia o powinnościach członka narodu, patrioty;

f) świadomość historyczna i wizje przyszłości narodu;

g) wyobrażenia o innych narodach, ustrojach, kulturze, historii, terytorium, miejscu w świecie, itp. (s. 21).

Inną klasyfikację cech i elementów charakteryzujących naród proponuje L. Dyczewski (1996). Według niego naród jest przede wszystkim wielką grupą społeczną. Wspomniane cechy i elementy przedstawiają się następująco:

1. Członkowie jakiegokolwiek narodu są przekonani o pochodzeniu od wspólnego przodka, łączą ich zatem więzi krwi. Ważne jest przekonanie, a nie rzeczywiste pochodzenie od wspólnego przodka. Przekonanie to z zasady wywołuje w nich pozytywne postawy zarówno wobec własnego narodu jako całości jak i poszczególnych jego członków. Stąd też jeżeli Polak spotka swego współrodaka w innym kraju, np. w Wielkiej Brytanii, z miejsca ma do niego bardziej pozytywny stosunek niż do kogokolwiek z innego kraju. Niczym innym nie da się tego wytłumaczyć jak właśnie poczuciem wspólnego pochodzenia w sensie genealogicznym i kulturowym jednocześnie.

2. Naród posiada wspólny język. Pełni on dwie podstawowe funkcje: pozwala członkom tego samego narodu na swobodną komunikację, a także jest ewidentnym znakiem odrębności w stosunku do innych narodów.

3. Naród zajmuje określone terytorium, a przynajmniej dominuje na nim, co sprzyja częstym i różnorodnym kontaktom. Przekonanie o posiadaniu wspólnej ziemi przez konkretny naród funkcjonuje nieprzerwanie nawet wśród najbardziej wędrownych i rozrzuconych po świecie grup etnicznych i narodowych.

4. Naród posiada wspólne dzieje i wspólny dorobek w postaci wartości, norm, praw, wierzeń, wzorów zachowań, strojów, budowli, utworów literackich, pieśni,

bohaterów, miejsc pamięci, urządzeń technicznych, przedmiotów codziennego użytku. Ten wspólny dorobek w formie różnorodnych wytworów jest tak charakterystyczny, że każdy przybysz dostrzega jego odmienność w stosunku do tego, co ma na co dzień u siebie, w swoim własnym narodzie. Różnice te są dostrzegalne także dzisiaj, mimo daleko idącego ujednolicenia następującego dzięki łatwości kontaktów między narodami i bogatej wymiany kulturowej pomiędzy nimi.

5. Naród posiada wspólne wydarzenia i przeżycia, wspólny los, a często jest też przekonany o swojej szczególnej misji wobec innych narodów.

6. Wewnątrz narodu istnieją i krzyżują się różnorodne ugrupowania oraz kategorie jednostek. Oddziałują one na siebie w sposób bezpośredni lub pośredni, ich wzajemne stosunki są unormowane lub nie unormowane. Ludność tworząca naród jest powiązana więzami organizacyjnymi i strukturalnymi oraz więziami powstającymi na bazie wspólnych działań. Prowadzą do kształtowania całościowego życia narodu (s. 14-16).

Naród, mając takie cechy, jest grupą dynamiczną i zdolną do samodzielnego rozwoju, tworzy system społeczny i własną kulturę (L. Dyczewski, 1996, s. 16).

L. Dyczewski (2007) wymienia czynniki wewnętrzne i zewnętrzne sprzyjające rozwojowi kultur mniejszościowych etnicznych i narodowych. Można je zastosować w odniesieniu do grup emigrantów:

1. Do czynników wewnętrznych zalicza:

a) bogactwo i żywotność centrum kultury – na bogactwo kultury jakiejkolwiek grupy społecznej, w tym także etnicznej i narodowej, składają się upowszechnione w niej i cenione wartości, normy, wzorce zachowań, stany psychospołeczne, wytwory, znaczące osoby i miejsca. Grupa emigrantów żyjąc w oderwaniu od swojej pochodzeniowej społeczności, żyjąc w obcym dla siebie państwie, nie jest w stanie przez dłuższy czas kultywować całościowego dziedzictwa kulturowego, musi więc wybrać z niego to, co jest dla niej najbardziej istotne, co decyduje o jej odmienności kulturowej w stosunku do innych grup etnicznych i narodowych;

b) umiłowanie własnej kultury i poczucie jej ważności – chcąc utrzymać i rozwijać własną kulturę, emigranci muszą ją najpierw pozytywnie oceniać, odczuwać osobistą z nią więź i mieć poczucie jej wartości, ale bez megalomanii, bez tendencji do izolowania się od kultury społeczeństwa, w którym żyją;

c) żywotność przedmiotów i zachowań symbolicznych – przejawia się zarówno w ich praktykowaniu, jak i w ich najpełniejszym rozumieniu. W nowoczesnym

społeczeństwie to drugie jest niezmiernie ważne. Zawierają się w nich podstawowe wartości, wierzenia, dzieje danej grupy, zbiorowe i indywidualne przeżycia, a także są one najbardziej widocznymi znakami własnej tożsamości narodowej, a tym samym świadczą o odmienności własnej grupy w stosunku do całego społeczeństwa;

d) umiejętność wiązania przeszłości, teraźniejszości i przyszłości – pełna świadomość historyczna, na której treść składa się wszechstronna wiedza na temat własnej grupy, znajomość dominujących w niej wartości, norm i wzorów zachowań, wydarzeń i postaci, jest ważna, bo dzięki niej członkowie grupy mogą weryfikować wszystko, co w niej pozytywnego i negatywnego się dzieje;

e) pozytywny obraz własnej grupy mniejszościowej – obraz, doktryna, ideologia systemu społeczno-kulturowego własnej grupy emigranckiej są ważne, ponieważ proponują specyficzną formę życia społecznego i prywatnego, co wcale nie znaczy, że wszyscy się do niej stosują, ale na swój sposób ona wszystkich zobowiązuje, przynajmniej w tym sensie, że nagradza zachowania z nią zgodne, a potępia zachowania z nią niezgodne. Sugeruje, co wypada czynić, a czego należy unikać;

f) zaangażowani twórcy, intelektualiści, osoby z wyższym i dobrym wykształceniem – o żywotności i znaczeniu mniejszościowych grup narodowych w największym stopniu decydują twórcze jednostki, przede wszystkim intelektualiści, duchowni, artyści, pisarze, poeci, animatorzy kultury. Ważny jest ogólny poziom wykształcenia członków tych grup: im jest on wyższy i jego jakość jest lepsza, tym większe znaczenie dana grupa emigrantów ma szansę zyskać w społeczeństwie zamieszkania;

g) troska o własną tożsamość i kształtowanie tożsamości otwartej – tożsamość kulturowa, a także narodowa jest dynamiczna, może rozwijać się i wzmacniać, a także słabnąć. Wymaga więc ciągłej troski, ale zbyt intensywna dbałość o nią może spowodować zmniejszenie otwartości, a nawet zamknięcie się na inne kultury, na kulturę społeczeństwa, w którym żyje dana grupa emigrantów. Tymczasem otwartość jest nieodzowna dla rozwoju własnej tożsamości narodowej. Własna tożsamość musi pozostawać w ciągłym kontakcie z innymi kulturami, musi prowadzić z nimi dialog, szczególnie z kulturą społeczeństwa zamieszkania;

h) ścisły związek z religią – religia, według obserwacji i badań empirycznych, jest niezmiernie ważnym elementem tożsamości grupowej, bo dostarcza najgłębszych motywacji do działania, głębokich przeżyć związanych z losem grupy etnicznej czy kulturowej. Grupy mniejszościowe pieczołowicie pielęgnują swoje przekonania, obrzędy

i zwyczaje religijne. Pełnią one ważną funkcję integrującą członków grupy etnicznej/narodowej, zróżnicowanych społecznie, ekonomicznie i politycznie;

i) pielęgnowanie własnego języka – język jest ważnym środkiem komunikacji wewnątrzgrupowej i odróżnia grupę etniczną lub narodową od całościowego społeczeństwa zamieszkania. Język jest wtedy żywotny i rozwojowy, kiedy członkowie grupy mniejszościowej mają kontakt z kulturą pisaną, tworzą nowe dzieła literackie w tym języku, używają go na co dzień w domu i w sąsiedztwie;

j) instytucjonalizacja własnej działalności kulturalnej – instytucjonalizacja działalności kulturalnej, społecznej, religijnej, gospodarczej i politycznej jest istotna, bo utrwala aktualnie ważne wartości, idee, zasady i sposoby życia, postacie i wydarzenia; jest oparciem dla dalszej działalności; ułatwia współpracę i wymianę ze społeczeństwem zamieszkania i innymi społeczeństwami;

k) poczucie zagrożenia – może być wywołane przez zewnętrzny nacisk, przez odebranie, ograniczenie lub bezprawne łamanie praw należnych grupie mniejszościowej.

2. Wśród czynników zewnętrznych wymienia:

a) postawa szacunku dla innych kultur, odrzucenie podziału kultur na wyższe i niższe, rozwinięte i nierozwinięte, bogate i ubogie – w świadomości wielu Europejczyków jest mocno ugruntowane wartościowanie kultur i dzielenie ich na rozwinięte i nierozwinięte, na szlachetne i dobre oraz mniej szlachetne i mniej dobre, a nawet złe. W stosunku do innych kultur konieczna jest postawa szacunku i pozytywnej otwartości;

b) dialog z innymi kulturami – znajomość i umiłowanie własnej kultury oraz troska o jej rozwój nie powinny izolować od innych kultur, wręcz przeciwnie, powinny sprzyjać nawiązywaniu kontaktów z nimi i czynić je bardziej twórczymi;

c) przyjęcie modelu wielokulturowości w ramach jednego państwa – jest podstawowym czynnikiem zewnętrznym sprzyjającym trwaniu i rozwojowi kultury grup mniejszościowych (s. 22-29).

Uzupełniając te określenia o wnioski płynące z przeglądu innych współczesnych stanowisk (Z. Bokszański, 2007), z zamiarem uwidocznienia przede wszystkim charakteru istniejących między nimi różnic. Tak więc:

a) tożsamości narodowe pojmowane są często jako różnorodne postacie kolektywnych autopercepcji, odzwierciedlające wybrane cechy zbiorowości narodowej i jej kultury; podkreśla się niekiedy współwystępowanie tych autopercepcji z wywoływanymi przez nie emocjami;

b) treści składające się na tożsamości narodowe mogą być syndromami przekonań, postaw i systemów wartości ogółu członków zbiorowości narodowej bądź pewnych grup w jej obrębie; mogą być także zawarte w dyskursie politycznym i artefaktach kulturowych;

c) tożsamości narodowe powstają, według niektórych autorów, jako obiektywnie uwarunkowane odzwierciedlenia konstytuowanych dla narodu wartości kulturowych w długotrwałym procesie historycznym (s. 108).

Według innych ujęć są konstruowane i istnieją przede wszystkim jako postacie dyskursu. Natomiast ich konkretne treściowe właściwości uwarunkowane są społecznymi, politycznymi i gospodarczymi okolicznościami ich powstawania, a nie swoistymi wzorami kulturowymi trwale związanymi z istnieniem zbiorowości narodowej; d) według innych jeszcze ujęć tożsamości narodowe charakteryzują się trwałością, wręcz niezmiennością; możliwa jest ich zmiana, a nawet intencjonalne kształtowanie (za: Z. Bokszański, 2007, s. 108).

Wydaje się, że struktura obszaru zmienności koncepcji tożsamości narodowej jest w przeważającej mierze wyznaczona sposobami pojmowania jej podstawowych elementów składowych, czyli sposobami interpretowania tożsamości oraz sposobami pojmowania narodu. Wśród czterech wymiarów opisujących podstawowe aspekty koncepcji tożsamości podkreśla się znaczenie opozycji: kontynuacja-odmienność. Rozróżnienie to leży u podstaw dwóch zasadniczych modeli teoretycznych pojęcia tożsamości. Pierwszy z nich koncentruje się na aspekcie utrzymania ciągłości, kontynuacji, „bycia tym samym" przez podmiot – indywidualny bądź zbiorowy. Druga linia interpretacji podkreśla aspekt odrębności w samoświadomości podmiotu; skupia się na procedurach pozwalających odróżnić podmiot indywidualny lub kolektywny od innych jednostek albo zbiorowości (por. Z. Bokszański, 2007, s. 109).

Według J. Gajdy (2003) na tożsamość narodową składają się głównie następujące uwarunkowania:

a) wspólnota ludzi określonego terytorium;

b) wspólnota językowa i związane z tym symbole i znaki;

c) zespół doświadczeń wyznaczających odrębność uogólnień i alternatyw, zwyczaje, formy kulturowe;

d) konkretne warunki ekonomiczne (s. 40).

Różnica między narodowością i narodem – jak stwierdza K. Kwaśniewski (1982) – nie ogranicza się do prostej formuły: „Narodowość + świadomość = naród. Narodowością

będzie społeczność, której obiektywna, ukształtowana historycznie odrębność nie jest wystarczająco silna, by znaleźć wyraz w świadomości narodowej, jak i społeczność, która nie wytworzyła świadomości narodowej mimo wystarczająco silnej odrębności, obiektywnych cech i mimo braku ucisku narodowościowego, który by utrudniał wytworzenie się tej świadomości" (za: J. Gajda, 2003, s. 41).

Związki państwo-naród i narodowość w wielu przypadkach nie należą do łatwych. Tam, gdzie przestrzegane są zasady demokracji i poszanowania praw człowieka, zapewnia się w ramach państw wielonarodowościowych obiektywne warunki do zachowania przez obywateli swej tożsamości narodowej, otacza się troską rozwój kultur wszystkich narodów i grup narodowościowych, niezależnie od powszechnego uczestnictwa w ogólnopaństwowym życiu kulturalnym (J. Gajda, 2003, s. 40).

M. Porębski (2002) prezentuje sposób interpretacji polskości, która warunkowana jest istnieniem „(po części zwartej, po części żyjącej w diasporze) wspólnoty duchowej, która skupia się wokół historycznie ukształtowanych symboli, z symbolami tymi identyfikuje swe trwanie, trwania tego ciągłość i godność". Do tych symboli M. Porębski zalicza miejsca, księgi, obrazy, dźwięki, kolory i smaki. Zbliżone podejście reprezentują niektórzy anglosascy badacze, np. T. Edensor (2004) w opisie angielskości. Istotę polskości podobnie ujmuje także socjolog L. Dyczewski (1993). Jego zdaniem polskość często charakteryzujemy poprzez opis: idei, wierzeń, bohaterów, wytworów artystycznych i osiągnięć gospodarczych, jakie miały miejsce w dorzeczu Wisły od Karpat po Bałtyk, od Litwy, Białorusi, Ukrainy po Niemcy (za: M. Sobecki, 2007, s. 136).

W syntetyczny sposób taki sam punkt widzenia reprezentuje w pedagogice J. Nikitorowicz (1995a). Twierdzi on, że „pojęcie tożsamości odnosi się do podstawowej potrzeby jednostek i grup – potrzeby przynależenia. W procesie socjalizacji kształtuje się poczucie bliskości z najbliższymi, bezpieczeństwa i wzajemnych więzi, poczucie zakorzenienia, stabilności i swojskości. Identyfikowanie się jednostki z dziedzictwem grupy, jej dorobkiem i symbolami nadaje sens poczuciu przynależności. Identyfikacja czy samoidentyfikacja wymaga właśnie istnienia innych, w relacji do których możemy określić, wskazać na odrębności kulturowe" (s. 86).

Podobne stanowisko zajmuje także I. Parfeniuk (1995), która uważa, że „proces identyfikacji etnicznej może być mierzony poprzez obserwację stopnia, w jakim członkostwo w grupie etnicznej stanowi główną płaszczyznę odniesienia, oraz poprzez obserwację obrazu, w którym jednostka używa znaków, symboli i języka kultury, do której przynależy" (s. 367).

G. Babiński (1997a) wymienia cztery płaszczyzny makrosocjologicznej płaszczyzny analizy tożsamości narodowej, czyli w odniesieniu do większych zbiorowości społecznych. Są to: naród; ojczyzny lokalne oraz regionalizmy; relacje między kulturą narodową a tworzącą się kultura ponadnarodową; ideologie narodowe. Opisuje je następująco:

1. Naród jest głównie lub w znacznym zakresie grupą okazjonalną, tzn. grupą, z którą identyfikacja być może – jak to ujął E. Renan – formą plebiscytu, ale z pewnością nie plebiscytu codziennego. Sytuacje powodujące konieczność udziału w takim „plebiscycie" wzmacniają tożsamość narodową, jej krystalizację i treść. Sytuacje takie występują w okresach zagrożenia narodu, kontaktach między różnymi etnicznie zbiorowościami.

2. Ojczyzny lokalne (S. Ossowski (1967) określa je prywatnymi) oraz regionalizmy jako niższy niż narodowy poziom społecznego i kulturowego zróżnicowania. Tożsamość narodowa na ogół wyrasta nie tylko z tożsamości niższego poziomu (lokalnej, regionalnej), ale także zawsze jest jakoś z tą niższego rzędu tożsamością powiązana. Regionalizm może być nie tylko alternatywą dla nacjonalizmu (bardzo szerokie znaczenie), ale i jego istotnym składnikiem.

3. Relacje między kulturami narodowymi a tworzącą się kulturą ponadnarodową. Już przed laty F. Znaniecki (1934) nazywał ją cywilizacją przyszłości, traktując jednak to pojęcie bardzo ostrożnie. Świat współczesny to na pewno świat przede wszystkim kultur narodowych. Kultury te ulegają jednak istotnym przemianom, a wraz z nimi zmianom ulegają także podstawy tożsamości narodowej. Według A. Kłoskowskiej (1996) obok tożsamości i postaw zamkniętych pojawiają się coraz częściej postawy otwarte narodowo, a tożsamość budowana jest także w oparciu o ponadnarodowe, bardziej uniwersalne niż odnoszące się tylko do określonej części kraju kryteria. Wprawdzie reakcją na takie „kosmopolityczne" postawy i tożsamości bywa czasami nawrót do zamkniętej tożsamości regionalnej, ale nie jest to zapewne proces dominujący.

4. Ideologie narodowe jako odrębny problem tożsamości narodowej. Ideologie określają miejsce tożsamości narodowej w systemie wartości człowieka, w jego orientacji i nastawieniu do narodu własnego i do innych narodów. Ideologie wpływają w znaczący sposób na postawy, system wartości i artykulacje interesów narodowych, zarówno na poziomie indywidualnym jak i grupowym. Tożsamość narodowa jednostki nie musi być zgodna z dominującymi w narodzie ideologiami narodowymi, ale jakieś odniesienie do tych ideologii na ogół występuje (s. 80-81).

Można skonstatować za G. Babińskim (1997), że tożsamość narodowa nie jest zjawiskiem z natury swej jednostkowym. To jednostki, członkowie narodu posiadają lub nie wykrystalizowaną świadomość i tożsamość. Jednak zbiorowa tożsamość narodowa jest podstawą, podobnie jak charakter narodowy. W uproszczeniu przedstawia to w następujący sposób: „ludzie tworzą swą indywidualną tożsamość w określonych warunkach społecznych (grupach, do których należą i z którymi się identyfikują), w kulturze, w której funkcjonują, oraz w oparciu o mniej lub bardziej atrakcyjne ideologie grupowe. Dlaczego wybierają taką, a nie inną tożsamość, jakie włączają do niej elementy, czy są w tych wyborach wolni?" (s. 82).

3.3. Modele poczucia tożsamości narodowej

Zagadnienie tożsamości stanowi istotną problematykę w odniesieniu do jednostki, jak i w odniesieniu do całych społeczeństw. Poczucie tożsamości umożliwia bowiem jednostce funkcjonowanie w zbiorowości z zachowaniem subiektywnego przeświadczenia o własnej odrębności i niepowtarzalności. Z kolei tożsamość narodowa, a więc to, co pozwala odróżnić ją od innych i świadczy o ciągłości danej kultury narodu, wywodzi się z wypadkowej zachowań członków danego społeczeństwa (por. J. Nikitorowicz, 1995a, s. 71).

W literaturze przedmiotu dokonywano refleksji nad tożsamością oraz tożsamością narodową. Prezentację powyższych zagadnień rozpoczną od omówienia modeli tożsamości a następnie przejdę do omówienia modeli tożsamości narodowej.

Wśród modeli teoretycznych rozważań nad tożsamością warto zwrócić uwagę na typologię zaproponowaną przez R. Robbinsa (1973):

1. Model zdrowia tożsamości (*identity health model*). Perspektywa właściwa modelowi zdrowia lokuje tożsamość jednostki w kontekście dociekań nad poczynaniami zaburzeń psychicznych, psychoterapii i dostosowania do otoczenia społecznego. Do modelu zdrowia tożsamości można włączyć większość psychoanalitycznych i neopsychoanalitycznych koncepcji osobowości ze względu na wspólne podstawy i łączenie tego co biologiczne z tym co społeczne. Zasadnicze właściwości tego modelu dostrzegane są w pracach E. H. Eriksona (1963), który wśród założeń swej teorii umieszcza tezę, iż jednostka ludzka musi być rozpatrywana równocześnie w trzech płaszczyznach: jako organizm, *ego* i członek grupy społecznej. *Ego* w jego podejściu rozpatrywane jest jako swoisty obszar mediacji między organizmem a wymogami życia

społecznego, obszar, w którym następuje ustalanie pewnej formuły egzystencjalnej jednostki. E. H. Erikson dostrzega niebezpieczeństwo zagrażające procesom „syntezy *ego*", którym jest dyfuzja tożsamości. Jednostka w tym stanie pełni tylko oddzielne role, gubi się w ich doborze i godzeniu ze sobą. Ma także trudności z dostosowaniem swego organicznego wyposażenia do pełnienia wybranych bądź narzuconych ról. Zatraca w związku z tym poczucie kontynuacji swojego *Ja*. Stan ten rodzi także zmniejszoną odporność jednostki na naciski otoczenia. Powstają więc problemy psychologiczne jednostki, łącząc się z ogólnymi problemami społecznymi (konflikty kulturowe, dyskryminacja, wrogość).

2. Model interakcyjny (*identity interaction model*). Podmiot na gruncie interakcjonizmu traktuje siebie tak jak inne obiekty w swym otoczeniu, przejmując sposoby postrzegania od „znaczących innych", wykorzystując zasoby symboliczne, głównie język. Interakcja, a zwłaszcza jej wymiar symboliczny, umożliwia człowiekowi przyjmowanie ról, nadawanie znaczenia gestom oraz konstruowanie w ten sposób sytuacji społecznych. Kształtowanie tożsamości każdego człowieka jest więc procesem ciągłym, uwarunkowanym społecznie i związanym z faktem jego myślenia.

3. Model światopoglądowy (*identity world view model*) odzwierciedla kulturalistyczne podejście do problemu tożsamości, nawiązując do antropologii społecznej. Skłania do posługiwania się takimi pojęciami, jak: wartość, wzór kultury, ethos. Tożsamość pojmowana jest jako zbiór trwałych właściwości charakteryzujących formuły autopercepcji ukształtowane wśród członków dużych zbiorowości. Przy pomocy pojęcia tożsamości analizuje się w tym modelu sytuację psychospołeczną jednostki w społeczeństwie współczesnym, dążąc do zrozumienia nowych stylów życia i form relacji między grupami i jednostkami (za: J. Nikitorowicz, 1995a, s. 72-77).

Z. Bokszański (2007) wyróżnia cztery modele koncepcji tożsamości narodowej:

1. Model nazywany obiektywistycznym. Wspiera się on na założeniu, iż tożsamość owa wyczerpuje się w cechach zbiorowości narodowej, dających się obiektywnie opisać z pozycji obserwatora z zewnątrz. Rzecznikiem tego podejścia jest m.in. A. Smith, autor pierwszej obszernej publikacji książkowej noszącej tytuł *National Identity*, z 1991 roku. W wymienionej publikacji A. Smith nie podejmuje odpowiedzi na pytanie, kto i w jaki sposób wyraża tożsamość narodową. Jako historyk skoncentrowany jest na elementach decydujących o trwałości bytu zbiorowości narodowej. Warsztat badawczy historyka i porównawcze analizy dwóch zwłaszcza typów narodów: obywatelskiego i etnicznego – zwróćmy uwagę, iż odsyłają one do koncepcji

F. Meineckego (1908) – pozwalają A. Smithowi (1991) sformułować definicję tożsamości narodowej. Dodajmy, iż przyjmuje ona w jego pracy postać „listy podstawowych cech tożsamości narodowej”, na którą składa się: a) historyczne terytorium lub ojczyzna; b) podzielane powszechnie mity pochodzenia i pamięć historyczna; c) wspólna kultura masowa; d) wspólne określone prawem uprawnienia i obowiązki wszystkich członków; e) wspólna gospodarka z terytorialną ruchliwością członków. Lista tych czynników jest równocześnie w jego ujęciu zasadniczą częścią definicji zbiorowości narodowej. Pojęcie tożsamości narodowej występuje tutaj w rozumieniu innym niż na gruncie socjologii i psychologii społecznej. Jest bowiem, jak się wydaje, pojmowane, po pierwsze jako zbiór obiektywnych warunków, które muszą być spełnione, aby pewna zbiorowość mogła trwale realizować funkcje narodu i w konsekwencji być traktowana jako naród. Po wtóre, podejście to różnicuje znaczenie poszczególnych warunków w zależności od charakteru czy typu narodu.

2. Model tożsamości odkrywanych. Drugi z wyróżnionych sposobów pojmowania tożsamości narodowej podziela jedno z istotnych założeń obecnych w stanowisku A. D. Smitha, a mianowicie przeświadczenie o zakorzenionej w odległej przeszłości kulturowej odrębności zbiorowości narodowej. Perspektywa ta tworzy podstawę dla posługiwania się modelem tożsamości odkrywanych. Socjologiczne założenia tej orientacji, sięgają najpierw do prac B. Malinowskiego. Zawierają one bowiem najwyraźniej sformułowaną tezę wyjściową, która przesądza o odrębności prezentowanej orientacji. Podejmując przed laty w pracy *Wolność i cywilizacja* problematykę narodu, B. Malinowski (2001) posługiwał się charakterystycznym terminem „plemię-naród” (*trible-nation*), wiążąc co podkreślał J. Chałasiński, pojęcie narodu z odległymi w czasie stadiami rozwoju cywilizacyjnego i wskazując, że idzie tutaj o więź wynikającą ze wspólnoty kultury. B. Malinowski (2001) nazwał tę formę plemiennej jedności czy integracji plemieniem-narodem ponieważ konieczne jest uznanie pojęcia bycia narodem za kulturową zasadę integracji, dla odróżnienia jej od zasady politycznej, na której oparte jest plemię-państwo. Plemię-naród jest więc prototypem tego, co dzisiaj określamy jako naród, to znaczy dużej grupy połączonej wspólnym językiem, wspólną tradycją i wspólną kulturą. Bycie narodem jest więc pierwotnym i fundamentalnym faktem w ewolucji ludzkości. Cech tożsamości narodowej możemy także poszukiwać w poglądach, postawach i opiniach różnie definiowanych „elit” oraz w folklorze. A. Dundes (1983) wskazuje np., iż: „Folklor jest jednym z najbardziej istotnych, a być może najbardziej istotnym źródłem artykulacji i podtrzymywania grupowych symboli. Jest funkcją podzielnej tożsamości”. Według

E. H. Spicera (1971) natomiast: „Więź między podmiotami indywidualnymi a wybranymi elementami kultury – symbolami – stanowi zasadniczą właściwość tożsamości zbiorowej (...). Poza terytorium i językiem powszechnymi składnikami są muzyka, tańce i bohaterowie. Tym, co ze zbioru symboli tożsamościowych czyni system, nie jest jakaś zasada logiczna, w sensie dającej się racjonalnie opisać reguły. Znaczenia przypisywane tym symbolom dostosowują się do szerszego kompleksu, mającego znaczenie dla zbiorowości, której jest własnością. Znaczenia te łącznie składają się na jej autodefinicję i obraz jej samej, który został wytworzony w toku historii". Można wreszcie poszukiwać cech składających się na tożsamość narodu w kulturze symbolicznej zbiorowości, czyli w dziełach sztuki i ich walorach estetycznych, treściowych czy ideologicznych. To stanowisko w ostatnich swoich pracach prezentowała A. Kłoskowska. Autorka, konstatując istnienie poważnych trudności związanych z wyodrębnieniem podmiotu zbiorowego, któremu miałaby być właściwa tożsamość narodowa, skłaniała się ku tezie, iż „Kultura symboliczna pozostaje (...) sferą najistotniej różnicującą kultury narodowe i określającą ich charakter". W argumentacji A. Kłoskowskiej pojawia się także termin „syntagma kultury narodowej". Odpowiadające mu pojęcie wywiedzione jest ze strukturalizmu („oś paradygmatyczna" i „oś syntagmatyczna" w charakterze kodu) i używane w sensie metaforycznym.

3. Model tożsamości narodowej konstruowanej. Już w punkcie wyjścia odbiega on swoimi założeniami od poprzednio charakteryzowanych stanowisk. Nie akceptuje bowiem tezy o sile i znaczeniu przednowoczesnych więzi etnicznych, utrzymujących się przez wieki i nadających zbiorowości narodowej zarówno spoistość, jak i swoisty odrębny charakter. Koncepcje konstruowanej tożsamości narodowej podkreślają jej konwencjonalny charakter. Tak więc prezentowany model wspiera się na założeniu stwierdzającym, iż tożsamości narodowe nie są całościami wywiedzionymi z uformowanej w toku długiego procesu historycznego idiosynkratycznej, narodowej kultury. Są natomiast charakterystykami zbiorowości konstruowanymi w różnych momentach historycznych, dla różnych celów. A ich właściwości zależą od funkcji, które mają pełnić. Zatem charakterystyki składające się na tożsamość narodową nie odzwierciedlają „historycznie ukształtowanego stylu życia" narodu czy indywidualnych cech jego kultury. Prezentowany model reprezentuje także E. Gellner (1991).

4. Model opinii publicznej. W tym przypadku zbliżają się do siebie perspektywy dwóch dyscyplin: socjologii i psychologii społecznej. Łączy je „indywidualizująca" interpretacja pojęcia tożsamości narodowej, która odsyła do badań empirycznych, wiedzy

postaw i opinii indywidualnych członków zbiorowości narodowej, dotyczących tej właśnie zbiorowości. Dzielą natomiast – chociaż podział ten nie zawsze daje się wyraźnie przeprowadzić – cele badań. W przypadku psychologii społecznej dąży się bowiem najczęściej do analizy i charakterystyk indywidualnych zróżnicowań identyfikacji jednostek ze zbiorowością narodową. Perspektywa socjologiczna czyni natomiast obszarem odniesienia swych uogólnień całą zbiorowość i w jej przeszłości i właściwościach strukturalnych poszukuje czynników wyjaśniających cechy tożsamości narodowej (za: R. Robbins, 1973, s. 114-135).

L. Driedger (1976) w swoich badaniach nad cechami tożsamości narodowych emigrantów w Kanadzie wykorzystał teorię K. Lewina, która koncentrowała się na trzech wymiarach indywidualnych identyfikacji narodowych:

a) afirmacji etnicznej, mierzonej poczuciem dumy jednostki z osiągnięć własnej grupy, jej historycznego i kulturowego dziedzictwa, chęcią posługiwania się jej językiem, chęcią posiadania przyjaciół spośród członków własnej grupy i stopniem akceptacji faktu przynależności do niej;

b) odrzuceniu etniczności, mierzonym poczuciem niższości jednostki wynikającym z faktu przynależności do określonej grupy narodowej, wskazywaniem na niechęć i irytację, jaką wywołują kontakty z członkami macierzystej zbiorowości oraz tendencją do ukrywania własnej przynależności etnicznej;

c) poczuciu marginalności, mierzonym rozległością rozbieżności między rzeczywistą a idealną, wyobrażoną identyfikacją etniczną jednostki (za: Z. Bokszański, 2007, s. 131).

W literaturze przedmiotu podkreśla się problemy związane z operacjonalizacją koncepcji narodowej. Dotychczasowe doświadczenia badawcze związane m.in. z realizacją podjętego w 1995 roku projektu National Identity Study (NIS) w ramach International Social Survey Programme (ISSP) skłaniają do pojmowania tożsamości narodowej jako złożonego układu, obejmującego:

a) komponenty natury poznawczej, odnoszące się do różnych aspektów wiedzy o „nas" i o „innych", a także o charakterze różnic dzielących „nas" od „innych";

b) syndrom postaw wobec własnego narodu, wyrażających się w ocenach dokonań i satysfakcji płynącej z przynależności do niego;

c) komponenty natury emocjonalnej, wyrażającej siłę i intensywność, a także barwę czy koloryt psychologiczny więzi z narodem (za: Z. Bokszański, 2007, s. 134-135).

Warto podkreślić jednak, iż komentowane podejście zdaje się sytuować tożsamość narodową jako problem badawczy głównie we współczesności, redukując z konieczności zainteresowanie zarówno historycznymi procesami jej kształtowania się, jak i dziejami stosunku zbiorowości narodowej do obcych. To niewątpliwe ograniczenie w niemałej mierze rekompensuje jednak możliwościami dokonywania porównań międzynarodowych, które w odniesieniu do analiz tożsamości narodowej są wręcz nieodzowne (za: Z. Bokszański, 2007, s. 135).

Zdaniem P. Boskiego (1992) tożsamość osobista zakotwiczona jest w potrzebie unikalności i bazuje na dążeniu jednostki do określenia swojej niepowtarzalności w stosunku do innych ludzi i wysokim wartościowaniu samego siebie. Tożsamość społeczna zasadza się na potrzebach przynależności i podobieństwa do innych i związana jest z akceptacją tego, co upodabnia ludzi do siebie. Za podstawowe dla tożsamości autor uznaje atrybuty: kryterialny i korelatywny.

1. Tożsamość kryterialna związana jest jego zdaniem z wrodzonymi właściwościami organizmu człowieka oraz uwarunkowaniami wynikającymi z przynależności do danej kultury.

A) Atrybutem kryterialnym tożsamości osobistej jest więc:

a) świadomość własnej fizyczności (twarzy, postaci, głosu),

b) pamięć autobiograficzna odnosząca się do dat ważnych w życiu człowieka, osiągnięć i porażek związanych z jego działalnością.

B) Atrybutem kryterialnym tożsamości społecznej są symbole kulturowe, do których należą:

a) zakres wiedzy i znajomość otaczającego świata,

b) znaczenia osobiste przypisywane do fragmentów rzeczywistości i systemu wartości obowiązującego w kulturze,

c) symbole przynależności do grupy społecznej, pozwalające na samoidentyfikację.

2. Atrybuty korelatywne są to nabyte właściwości osobowościowe, indywidualne cechy osobowości zgodne z typologią tych cech, obowiązującą w społeczeństwie i kulturze.

A) Do atrybutów korelatywnych tożsamości osobistej należą:

a) cechy przymiotnikowe używane na określenie osobowości (np. poważny, uczciwy, itp.),

b) podstawowe wymiary osobowości, takie jak: ekstrawersja, lęk, inteligencja.

B) Do atrybutów korelatywnych tożsamości społecznej należą:

a) wartości kulturowe, przekazywane w procesie socjalizacji i podlegające internalizacji oraz zbieżność obrazu samego siebie z prototypami istniejącymi w społeczeństwie (s. 82).

Za podstawowe atrybuty tożsamości społecznej P. Boski uważa wartości kulturowe, przekazywane w procesie socjalizacji i podlegające internalizacji, oraz zbieżność obrazu samego siebie z prototypami istniejącymi w społeczeństwie (por. H. Mielicka, 2000, s. 28-29).

Z. Jasiński (2005, s. 380) badając problematykę tożsamości narodowej przyjmuje ją za P. Boskim (1992) jako tożsamość społeczną. Autor badań ustala, że tożsamość narodowa musi spełniać warunki konieczne, jakimi są: atrybuty kryterialne (symbole kulturowe, na które składają się wiedza, znajomość, znaczenie osobiste, ewaluacja, przynależność do grupy) i atrybuty korelatywne (wartości kulturowe pozwalające na socjalizację i internalizację oraz zbieżność *Ja* z prototypami).

Z. Jasiński (2005) wymienia takie atrybuty tożsamości narodowej jak: język ojczysty, symbole kulturowe, wiedza o dziejach narodu, symbolach narodowych, wiedza o kulturze narodowej, kształtowanie wiżi społecznych i więzi emocjonalnych (s. 373).

Przedstawicielami kulturowej refleksji nad narodem byli: J. Chałasiński (1938, 1984), A. Kłoskowska (1996), S. Ossowski (1984), F. Znaniecki (1990). Godne zauważenia jest to, że F. Znaniecki (1990) pisał o istocie narodu jako więzi wyrastającej ze wspólnej literatury, sztuki, muzyki, ze wspólnego zasobu idei.

W odniesieniu do tożsamości narodowej autorce bliska jest taka koncepcja narodu, w której jest on traktowany jako wspólnota kultury i wartości, w odróżnieniu od takiego podejścia, gdzie na pierwszy plan wysuwa się analizę przemian politycznych, instytucjonalnych i ekonomicznych.

Rozdział II

Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej

Świat wartości jednostki jest czynny przy konstruowaniu planów życiowych, planów zawodowych, przy wszelkich wyborach. Świat wartości jest źródłem energii, eksploatujących w dziedzinie kultury pierwotną energię biologiczną, którą każda istota przynosi na świat (T. W. Nowacki, 2010, s. 93)

1. Pojęcie wartości

Pojęcie wartości pochodzi od słowa łacińskiego: *valere* i oznacza: być silnym, zdrowym, potężnym, wartym, mającym znaczenie dla siebie i dla kogoś. Gdy mówimy o wartości rzeczy to oznacza to, że ona nie jest dla nas obojętna, dostrzegamy jej doniosłość. Początkowo termin wartości w języku potocznym oznaczał siłę, zdrowie fizyczne, odwagę, męstwo, siłę charakteru. Jak podaje J. Mariański (1989, 1991) określano też nimi: „duchowe, moralne przekonanie jednostek i grup społecznych kierujących postawami oraz zachowaniami jednostkowymi i zbiorowymi", a także „to wszystko, co wiąże się z pozytywnymi emocjami, co skupia na sobie pragnienia i dążenia człowieka, uważa się za ważne i istotne w życiu, godne pożądania, na zdobyciu czego jednostce najbardziej zależy oraz czego na co dzień poszukuje jako rzeczy cennej". A. Rumiński (1992) wartości traktuje jako „świadome lub nieświadome wyobrażenie tego, co jest godne pożądania, na zdobyciu czego człowiekowi najbardziej zależy ze względu na zaspokojenie jego potrzeb. Tak więc wartością są te zdarzenia, które uznajemy za cenne, ale także i to, co może stanowić normę i wzór zachowań" (por. K. Denek, 1994, s. 16-17).

W. Okoń (1995) następująco definiuje pojęcie wartość: „ze stanowiska obiektywistycznego traktowane jest jako pewna właściwość przedmiotów, niezależnie od tego, jak je oceniają ludzie, ze stanowiska subiektywnego – jako właściwość nadawana przedmiotom przez człowieka w zależności od jego potrzeb, uczuć i woli. Współcześnie na

ogół uznaje się zależność wartości od człowieka i jego potrzeb, lecz także i od właściwości samego przedmiotu, na które może się składać suma włożonej weń kwalifikowanej pracy, artyzmu, umiejętności technicznych i in. Wartościowanie zmienia się zależnie od przemian życia społecznego i kultury, jednakże w obrębie względnie trwałych układów społecznych podlega pewnej obiektywizacji, pełniąc w ten sposób funkcję czynnika integrującego klasy społeczne, społeczeństwa i narody" (s. 309).

Istnieje wiele stanowisk aksjologicznych nawiązujących do różnych koncepcji filozoficznych (W. Tatarkiewicz, 1978, R. Ingarden, 1987, M. Scheller, 1987), antropologii kultury (T. Pearsons, 1951, W. Goldschmidt, 1953, D. Lee, 1959), psychologicznych (Cz. Matusewicz, 1975, T. Tomaszewski, 1975, J. Reykowski, 1975) czy socjologicznych (W. I. Thomas i F. Znaniecki, 1976, C. Kluckhohn, 1962, M. Rokeach, 1968, T. Parsons, 1969, S. Ossowski, 1967, J. Szczepański, 1972). Wielość definicji, klasyfikacji i podejść metodologicznych zaciemnia istotę pojęcia wartości, jednak koncepcje te, jak zauważa Cz. Matusewicz (1975): „pozwalają ukazywać coraz to inne aspekty tego wielopostaciowego zjawiska. Ekonomista, socjolog, antropolog kultury, filozof, psycholog, etnograf wnoszą do badań tego fenomenu nie tylko inne punkty widzenia, ale odmienne metody badań, a co za tym idzie, zakreślają nieco inne obszary penetracji poznawczej" (s. 9).

Wartości są więc traktowane jako idee, cecha nadawana przedmiotom, wzorzec, przekonania, norma czy standard, sposób życia, rodzaj działania, fakt kulturowy. Stanowią też kryterium ocen, preferencji, wyborów celów działania, źródło zaspakajania potrzeb, wpływają na samoocenę jednostki. Wyrażają więc to, „co być powinno", „czego pragniemy", wpisują w rzeczywistość pewien „sens ostateczny", ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. Są filarami, na których opiera się życie społeczne, osobiste i wspólnotowe, są one źródłem naszego szczęścia, racją ponoszonych ofiar i podejmowanych walk, wyższe zaś są podstawą i źródłem sensu naszej egzystencji na świecie (por. R. Bera, 2008, s. 29).

2. Przegląd wybranych koncepcji wartości

Wartości ze względu na swoją doniosłość w kształtowaniu mechanizmów życia społecznego stanowią przedmiot zainteresowań wielu dziedzin nauk społecznych. Pojęcie to stało się jednym z podstawowych terminów, za pomocą którego opisuje się zjawiska i procesy zachodzące w społeczeństwie, wyjaśnia zachowania społeczne, bada strukturę

grup i zbiorowości. Ujmując rzecz ogólnie, problematyka wartości w obszarze tych nauk łączy się zasadniczo z trzema kwestiami:

- kreśleniem pojęcia wartości (rozumienia i używania definicji wartości, posługiwania się tym terminem),
- teorią wartości (chodzi tu o typy teorii i ich poprawność logiczną),
- sposobem badania wartości (czym charakteryzuje się poznawanie wartości; czy różni się ono od innych poczynań poznawczych, czy jest empiryczne, czy pozaempiryczne) (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 48).

W naukach humanistycznych słowo wartość najczęściej odnosi się do tego co: ceni człowiek lub grupa społeczna: uważane jest za ważne i w ten sposób przeżywane. Wartością jest każdy dowolny przedmiot materialny czy idealny, idea lub instytucja, przedmiot rzeczywisty wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują im ważną rolę w życiu osobistym czy społecznym i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako swoją pasję. Wartość to po prostu to co cenne, dzięki czemu coś jest cenne, godne posiadania, pożądania (K. Denek, 1994, s. 18).

2.1. Filozoficzne ujęcie wartości

Klasycznym tekstem aksjologicznym, przekazanym nam przez filozoficzną tradycję (pomijając teksty typowo religijne), jest opis człowieka w jaskini z *Państwa* Platona. Ludzie przykuci łańcuchem do skały oglądają na ścianie cienie prawdziwej rzeczywistości, która skrywa się gdzieś poza nimi. Platon nie mówi o wartościach przedmiotowych ani o przedmiotach wartościowych, a jednak jego opis ma głęboko aksjologiczny charakter (por. J. Tischner, 2011, s. 536).

Wieloznaczność terminu wartość jest jednym z powodów tego, że pojawiają się nie tylko jego różne definicje, ale i próby klasyfikacji.

W literaturze filozoficznej wartości występują w znaczeniu: tego, co ile warte; czegoś przekładanego na jednostki miary lub porównania; rzeczy lub cech wartościowych; czegoś czemu wartość przypisujemy; myśli, które sprawiają, że przedmioty, cechy lub zdarzenia uznajemy za wartościowe. Oznacza to, że wartości są cechą cenności przypisywaną zjawisku, rzeczy, na podstawie przeżycia aprobaty (por. Z. Ziembiński, 1993; K. Denek, 1994).

Różnorodność terminu wartość można już dostrzec w wypowiedziach filozofów greckich. Dla Sokratesa najważniejsze były dobra moralne, które przeciwstawiał dobrom

niższym i pozornym, takim jak zdrowie, bogactwo, sława. Dobro, według niego, to wiedza i mądrość utożsamiane z cnotą. Arystoteles z Aten za najważniejsze dobro i cel w życiu uznał cnotę, która wystarcza do szczęścia, wszystko inne jest zaś obojętne. Arystyp z Cyreny rozważając relacje między dobrami (przyjemnościami) duchowymi i cielesnymi głosił, iż tylko „cielesna przyjemność jest celem życia”. Innej odpowiedzi na pytanie, czym jest dobro, udzielił Platon – twórca teorii czterech cnót, do których zaliczył: mądrość, męstwo, panowanie nad sobą i sprawiedliwość. Uważał on, że dopiero połączenie wiedzy, cnoty i radości może uczynić życie ludzkie pełnym i doskonałym. Dobro, według Platona, to dobro samo w sobie, idea dobra, pierwsza zasada i ostateczny cel świata. Dla Arystotelesa wartością były jedynie dobra realne. Ich naturę uzależniał od celów, jakie stawiają sobie w życiu ludzie (cele wyższe i niższe). Za najwyższy cel uznawał „eudajmonię” (szczęście), pojmowaną jako doskonałość jednostki. Osnową życia doskonałego był rozum. To Arystoteles jako pierwszy wprowadził rozgraniczenie dóbr na dobra wewnętrzne, „same w sobie”, i zewnętrzne, instrumentalne, przyznając wyższość tym pierwszym. Dla stoików dobrem było to, co zgodne z rozumną naturą człowieka, cnota i prowadząca do niej mądrość. Cnota była niestopniowalna, jedna i niepodzielna, samowystarczalna, a rozum stanowił jedną z sił kosmicznych. Uczucia nie miały dla nich większego znaczenia. Epikur z kolei wiązał wartości pozytywne i negatywne z przyjemnością i bólem, a drogę do szczęścia widział w rozumnym postępowaniu drogą cnoty (W. Tatarkiewicz, 1981).

I. Kant twierdzi, że człowiek musi być określony przez dwa różnorodne światy: po pierwsze, przez królestwo intelektu i zmysłów, tj. przez ten świat skończony, i po drugie, przez inny jeszcze świat, którego nie znamy – przez królestwo moralności. Co się tyczy intelektu, to jest on już sam przez się ograniczony przez formy świata ziemskiego; jakoż składa się po prostu z kategorii, tj. form uzewnętrzniania się; jego granice są wyraźnie określone; tam gdzie nie ma kategorii, nie ma też intelektu, one go tworzą i ściśle się z nim łączą. Ale nie tylko ze względu na moralność, która znika tam, gdzie nie ma człowieka, i której pochodzenie jest u wszystkich ludzi identyczne, intelekt musi należeć do natury i gdyby człowiek posiadał tylko jego, nie miał rozumu i wolnej woli lub nie miał też moralności, nie różniłby się niczym od zwierząt, chociaż stanąłby zapewne na szczycie drabiny rozwoju gatunków. Intelekt jest więc twórcą przedmiotów i świata, który się z nich składa; takim jednak, że rzeczywiste rzeczy stanowią okolicznościowe źródło jego czynów i przedstawień. I tak też różnią się w istocie te naturalne siły ludzkie od rozumu i wolnej woli (S. Jedynak, 1991, s. 187).

N. Hartmann (1974) obok pytania, „co jest dobrem i jak je poznajemy?” – fundamentalny dla wartości stawia również problem wolności człowieka. Przede wszystkim nawiązuje do przekonania I. Kanta, że wolność jest możliwa jedynie w pozytywnym rozumie, że zatem w dziedzinę zjawisk, w której się poruszamy wkracza determinująca siła, która obwieszcza wymagania prawa moralnego, niezależnie od przyczynowej prawidłowości empirycznego świata (S. Jedynak, 1991, s. 340).

Wartości mogą przybierać postać: dóbr idei, myśli, koncepcji, postawy. Stawia to możliwości ich podziału na wartości duchowe i materialne albo też upraszczając – na „być” i „mieć”. Niemiecka filozofia humanistyczna na przełomie XIX i XX wieku zorientowała się na cztery absolutne wartości: dobra, prawdy, piękna i świętości. G. Kernensteiner wzbogacił je o wykształcenie, które jego zdaniem integruje poprzednie wartości (za: K. Denek, 1994, s. 22-23).

Poruszając problematykę wartości w ujęciu R. Ingardena (1966) należy przedstawić jego koncepcję wyjaśniania względności wartości. Stary problem względności wartości zależy od wielu postaw i rozstrzygnięć teoretycznych i praktycznych kryjących się zazwyczaj poza powierzchnią rozważań. Istnieją trzy zagadnienia, które są nie bez znaczenia w tym związku. Po pierwsze, jaki jest sens względności, po wtóre, jaka różnica zachodzi między poszczególnymi rodzajami czy typami wartości, o ile w ogóle należy je przyjąć, po trzecie, czy zagadnienia względności wartości należy traktować całkiem ogólnie, a więc dla wszelkich wartości, czy też formułować je dla każdego z rodzajów wartości z osobna (s. 67).

Mówi się zwykle o względności czegokolwiek, a w szczególności o względności wartości w rozmaitych znaczeniach. R. Ingarden (1966) podejmuje próbę ich ścisłego określenia:

1. Pierwsze znaczenie względności wartości ma dość wyraźne zabarwienie epistemologiczne, ale zarazem związany z nim sens bytowy. Powiada się, że pewna wartość (np. piękno jakiegoś obrazu) jest „względna”, ponieważ żywimy przeświadczenie, że spostrzegamy piękny obraz, a w rzeczywistości mylimy się, przypisując mu wartość, np. piękno. Nie chodzi tu oczywiście o fakt, że się czasami mylimy lub ulegamy złudzeniu przy ocenie wartości, czy też przedmiotów co do „ich” wartości, lecz o to, że ułudny jest każdy wypadek oceny czy percepcji wartości czegoś, czy też przedmiotów w ich wartości. W każdym razie jesteśmy zwykle tym silniej przeświadczeni o efektywnym występowaniu wartości w pewnym przedmiocie, im bardziej konkretne i naoczne jest zjawisko, w jakim ona się nam jawi. Możemy mylić się bezwzględnie (całkowicie) przyznając przedmiotowi

coś, co „naprawdę” jest mu obce, czy też istnieje tu w pewnej mierze podstawa przedmiotowa tego przyznania.

2. O drugim znaczeniu względności wartości (o pięknie obrazu, o szlachetności człowieka) możemy mówić gdy chcemy właściwie powiedzieć, że jedna i ta sama rzecz lub człowiek zmienia „swoją” wartość w zależności od okoliczności, które się zmieniają, nie pociągając przez to zmienienia się samego przedmiotu, który daną wartość „posiada”. Ta zmiana wartości bez żadnej zresztą zmiany samego przedmiotu, który ją posiada, a nawet już sama możliwość tego rodzaju zmiany jest może najbardziej znamiennym zjawiskiem dla świata wartości. Wartość przedmiotu istnieje, a przynajmniej może tu istnieć „obiektywnie” („naprawdę”) i nie zależy wcale od naszego poznania czy takiego czy innego naszego sposobu zachowania się (który w obu przeciwstawionych wypadkach może pozostać zupełnie taki sam, a wartość mimo to ulega zmianie), zależy natomiast od okoliczności, w których znajduje się przedmiot wartościowy. W tym to zmienianiu się wartości przedmiotu wobec pojawienia się innych wartości, w pewnym sensie w porównaniu z nimi, leży to, co mamy często na oku mówiąc o względności wartości.

3. Z trzecim znaczeniem względności wartości mamy do czynienia, gdy pewna rzecz lub pewien człowiek ma wartośc dla czegoś lub dla kogoś innego niż przedmiot wartościowy. Np. pewna roślina jest „pożywna” dla zwierząt jednego rodzaju, zaś „trująca” lub w jakiś inny sposób „szkodliwa” dla zwierząt innego rodzaju. Wartość sama w sobie, w swej „istocie” lub w swym „sensie” zawiera tu szczególną względność, lub ujmując to inaczej racjonalność (jak to wyrażenie zastosował N. Hartmann). Można też powiedzieć: każda wartość czegoś ma swoje własne jakościowe określenie, które w różnych wypadkach może być jeszcze rozmaite. W samym sensie „pożywności”, „szkodliwości”, „pożyteczności” zawiera się mniej więcej jednoznaczne odniesienie do czegoś różnego od tego, co „pożywne” czy „szkodliwe” i to właśnie dla tego, dla czego np. żywność jest „pożywna” lub „szkodliwa”. Trzeba podkreślić, gdy mowa o wartościach o racjonalnym jakościowym określeniu, że stosunki, które zachodzą między rzeczą wartościową a tą, dla której ona jest wartościowa, mogą być dwojako, zasadniczo odmiennego rodzaju.

4. W czwartym znaczeniu mówi się nieraz o względności wartości czegoś w tym sensie, że wartość jest w pewnym sposobie istnienia czymś bytowo pochodnym, czymś, co w bycie swym jest pozbawione tej autonomii i tej aktualności istnienia, którą oznacza się – przynajmniej w pewnych wypadkach – sama rzecz, która wartość „posiada”. Mniema się przy tym, że wartość nie istnieje jakoś sama w sobie i przez siebie, jak rzecz, która stanowi

jej podstawę bytową i ją określa. Biorąc pod uwagę to stanowisko uważa się, że wartość w swym istnieniu nie jest niezależna od istnienia rzeczy, która ją „posiada", a także od istnienia innych rzeczy realnych, które z tamtą zarazem istnieją, a w szczególności nie jest niezależna od podmiotu świadomości, który – jak się nieraz twierdzi – „tworzy" wartość rzeczy aktem świadomości lub swym sposobem zachowania się wobec pewnej rzeczy lub ogólnej przedmiotu, jaki w następstwie tego wartość „posiada" (s. 68-73).

Dla R. Ingardena wartości są „dobrami występującymi w świecie człowieka; zawsze są wartościami czegoś albo w czymś, albo na czymś ugruntowane". Nosicielami wartości mogą być zarówno przedmioty realne, jak i intencjonalne. R. Ingarden podkreśla, że wartości nie tylko istnieją, ale także, poza wartościami estetycznymi, „obowiązują", a zatem mają charakter powinnościowy. Ów charakter powinnościowy utożsamia on z postulatem realizacji wartości, odnoszącym się zawsze do określonego człowieka w konkretnej sytuacji aksjologicznej. Podstawą wyróżnienia zasadniczych kategorii wartości jest w jego teorii materia, a więc ich „jakościowa determinacja" (R. Ingarden, 1970, s. 236). Filozof, idąc za tendencjami, jakie pojawiły się m.in. w literaturze fenomenologicznej, zaproponował następujące typologie wartości: a) wartości witalne, z którymi spokrewnione są wartości użytecznościowe (utylitarne) i wartości przyjemnościowe; b) wartości kulturowe, a wśród nich: poznawcze, estetyczne, obyczajowe (socjalne); c) wartości moralne (R. Ingarden, 1966, s. 77-85). W obrębie tych poszczególnych dziedzin wartości rozróżnia się wiele odmian wartości, przeciwstawiając je sobie i usiłując podać ich bliższe określenia, a wreszcie i poszczególne wartości występujące w indywidualnych przypadkach (R. Ingarden, 1966, s. 85).

R. Ingarden (1975, 1985) wyróżniając wartości proponuje ujęcie ich w trzy działy. Tworzą je wartości: witalne, kulturowe, moralne. Natomiast M. Gołaszewska (1994) przy wyróżnianiu wartości kieruje się podstawowymi opozycjami, jakie leżą u każdego z wymienionych przez R. Ingardena rodzajów wartości. Opozycje te występują z jednej strony między: życiem, przypadkowością, powstawaniem, realnością, wolnością, tym co racjonalne, porządkiem, prawem, a z drugiej odpowiednio: śmiercią, koniecznością, zanikaniem, fantazją, tym co pozaracjonalne, chaosem i bezprawiem. W związku z tym dzieli wartości na: moralne, osobowe, poznawcze, estetyczne i artystyczne, utylitarne, techniczne i witalne (por. K. Denek, 1994, s. 26).

Koncepcję wartości odnoszącą się do państwa, jednostki i ojczyzny możemy odnaleźć w poglądach E. Durkheima (1950). Podstawowe zadanie państwa, którym jest ciągłe odwoływanie się do świadomości jednostki. Stwierdza, że jest to podstawowe

zadanie państwa, ponieważ świadomość obywatelska koncentruje się przede wszystkim na sprawach moralnych. Ponieważ kult osoby ludzkiej wydaje się jedynym zdolnym do przetrwania, trzeba, aby ten kult był istotny tak dla państwa, jak i dla poszczególnych jednostek. Kult ten posiada zresztą wszystko to, co jest potrzebne, aby odegrać tę samą rolę co minione kulty. I nie jest on bynajmniej wcale mniej przydatny od tego, aby zapewnić tę wspólnotę ducha i woli, która jest pierwszym warunkiem całego życia społecznego (S. Jedynak, 1991, s. 291).

Niegdyś działalność państwa była całkowicie skierowana na zewnątrz, obecnie coraz to silniej zwraca się ku wewnątrz, ponieważ właśnie przez to jak najpełniejsze wewnętrzne organizowanie się i tylko przez nie, społeczność może osiągnąć i zrealizować swój podstawowy cel. Takie organizowanie życia społecznego, takie ustawienie mechanizmów kolektywnych, aby były one jak najmniej uciążliwe dla jednostki, takie zabezpieczenie pokojowej wymiany usług i organizowanie współudziału wszystkich ludzi dobrej woli, by móc osiągnąć ten ideał w sposób pokojowy, czy to właśnie nie to, czym powinno zajmować się państwo? Problemy, trudności wewnętrzne nie omijają obecnie żadnego z państw europejskich, a im dalej pójdziemy w przyszłość, to tym bardziej te trudności będą się powiększały, ponieważ życie społeczne staje się coraz bardziej złożone, będzie wymagało działań coraz bardziej delikatnych (S. Jedynak, 1991, s. 293).

Koncepcja pozwala przewidzieć, do czego należy odwołać się, by rozwiązać jeden z tych najpoważniejszych konfliktów moralnych, które sieją zamęt w naszych czasach, to jest konfliktu jaki rodzi się pomiędzy szlachetnymi i wzniosłymi uczuciami wiążącymi nas z ideałem narodowym, z państwem, które tego ideału jest wcieleniem, a uczuciami, jakie wiążą nas z ideałem ogólnoludzkim, człowiekiem w ogólności, krótko mówiąc, konfliktu, jaki rodzi się między patriotyzmem a kosmopolityzmem. Można powiedzieć, że wartości moralne „hierarchizują" się według stopnia ich ogólności. Wszystko to pozwala uwierzyć stwierdzeniu, że cele narodowe nie stanowią szczytu tej hierarchii, a do odegrania pierwszoplanowej roli niejako predestynowane są właśnie cele ogólnoludzkie (S. Jedynak, 1991, s. 293).

Wychodząc z takiego założenia sądzono niekiedy, że patriotyzm można traktować jako zwykły przeżytek, któremu przepowiadano rychłe zaniknięcie. Lecz w takim przypadku staje się w obliczu innej trudności. W rzeczywistości bowiem człowiek staje się istotą moralną tylko dzięki temu, że żyje wewnątrz zorganizowanego społeczeństwa. Nie ma bowiem moralności bez ładu i autorytetu, a jedynym racjonalnym autorytetem jest ten, którym państwo cieszy się u swoich obywateli. Istnieje jednak sposób, by poczucie

narodowe ściśle łączyć z poczuciem ogólnoludzkim, gdyż to właśnie poszczególne państwa, same w sobie i każde w miarę swoich sił, stają się narzędziami realizującymi ten ogólnoludzki ideał (S. Jedynak, 1991, s. 294).

Jeżeli przyjmie się założenie, że wartości są obiektywne to równocześnie nakłada się istnienie hierarchicznego ich układu. Na wierzchołku piramidy wartości znajduje się Actus Purus czyli Absolut. Jak zauważa N. Hartmann (1988) do wymiaru porządku wartości służą wysokość i moc. Wysokość wartości wyraża się w pozytywnej odpowiedzi emocjonalnej na ich urzeczywistnienie (aprobacie, uznaniu, szacunku, podziwie, zachwycie). Moc wartości ujawnia negatywnie uczuciową reakcję na wykroczenie przeciw wartościom. Mocnymi są te wartości, które mają podstawowe znaczenie dla życia, zdrowia i bezpieczeństwa człowieka. Zalicza też do nich wartości moralne. Według M. Ossowskiej (1970) wartości wysokie to osobiste *cnoty zdobiące* człowieka (por. K. Denek, 1994, s. 26).

G. Kloska (1982) wyodrębnia pięć typów interpretacji pojęcia wartości:

a) definicje relatywistyczne – gdzie przyjmuje się, że cecha bycia wartością jest relatywną cechą przedmiotu zależną od cech podmiotu czyli człowieka (np. od jego zainteresowań, działań, potrzeb, postaw, ocen, aprobaty, celu, woli, uwagi, pragnień). Cechy te mogą być zewnętrznie obserwowalne lub nieobserwowalne. „Coś" jest wartością, ponieważ pozostaje w określonym stosunku z odpowiednimi cechami podmiotów;

b) definicje subiektywistyczne – wartość utożsamia się z cechami podmiotów (czyli ludzi), wobec czego przysługują one tylko podmiotom (warunkiem konstytuowania wartości są cechy takie, jak idea, myśl, sąd, pojęcie, koncepcja, zamysł, przekonanie, wyobrażenie). Wartością jest więc, w myśl tego typu definicji, tendencja człowieka do preferowania pewnych cech, jest to, co godne pożądania;

c) definicje relacjonistyczne – wartość jest utożsamiana z pewnymi specyficznymi relacjami (stosunkami, związkami) między jednostka czy grupą a przedmiotem, jest stosunkiem między podmiotem a „fragmentem świata";

d) definicje instrumentalne, w których kładzie się nacisk na to, czemu służą wartości jako zasady ludzkiego zachowania (kryteria, mierniki, wzorce, skale, zasady);

e) definicje kulturowe – umieszczają wartości w rzeczywistości kulturowej, a same wartości jako elementy kultury nie są odnoszone do konkretnych jednostek (ponadosobowy charakter wartości) (por. D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 50-51).

M. Scheller (1989), wybitny filozof niemiecki, uważa, że jedną z pejoratywnych czynności aksjologicznych jest pomylenie, nierozróżnianie lub świadome przedstawienie hierarchicznego ich porządku. Tworzą go wartości: hedonistyczne, użytkowe, witalne, duchowe, religijne. Te pięć hierarchicznych modalności wyznacza wertykalny system wartości (por. K. Denek, 1994, s. 27).

Zdaniem M. Schelera, wśród wartości jako idei należy wyróżnić odrębne „modalności" czy „jakości". Każda modalność to cała grupa podobnych wartości. Modalności są uporządkowane hierarchicznie. Istnieje obiektywna hierarchia wartości, w której jedne modalności (grupy wartości) zajmują wyższe pozycje, a inne – niższe. Najniżej w hierarchii znajdują się wartości hedonistyczne (przyjemnościowe). Wyższą rangę mają wartości utylitarne (cywilizacyjne), tj. wartość tego, co użyteczne (pożyteczne) i tego, co nieużyteczne. Jeszcze wyżej znalazły się wartości witalne (wartości życia) nazywane przez M. Schelera wartościami tego, co szlachetne i tego, co pospolite. Następny szczebel zajmują wartości duchowe (kulturowe), wśród których można wyróżnić trzy podgrupy: a) estetyczne (tego, co piękne i co brzydkie), b) wartości porządku prawnego (tego, co słuszne i co niesłuszne) oraz c) wartości poznawcze (prawdy), tj. tego, co prawdziwe i co fałszywe. Najwyżej w hierarchi znalazły się wartości religijne (tego, co święte i tego, co nieświęte). Według M. Schelera wymieniony porządek zachowuje ważność zawsze i wszędzie, niezależnie od różnych sytuacji i czasów, w których ludzie żyją (za: P. Brzozowski, 2007, s. 30).

M. Scheler uważa, że „najgłębsze wypaczenie hierarchii aksjologicznej, jakie kryje się w moralności nowożytnej, polega na tym, że w miarę rozwoju, w miarę zwycięstwa mentalności przemysłowej i kupieckiej nad mentalnością militarną i teologiczno-metafizyczną wartość witalna podporządkowana zostaje coraz bardziej wartościom użytecznościowym i podporządkowanie to przenika nawet najkonkretniejsze oceny wartości. Krótko mówiąc, jeśli terminem „szlachetny" obejmujemy jakości, którym życie organizmów żywych zawdzięcza swą wartość, podporządkowujemy to, co „szlachetne", temu, co „pożyteczne" (za: S. Jedynak, 1991, s. 336).

Według M. Schelera wypaczenie ocen wartości przejawia się przede wszystkim w tym, że wartości zawodowe kupca i przemysłowca, wartości przedmiotów, dzięki którym człowiek tego właśnie typu osiąga sukcesy i robi interesy, zostają wywyższone jako wartości moralne powszechnie obowiązujące, jako „najwyższe" spośród nich. Rozwaga, umiejętność szybkiej akomodacji, zmysł kalkulacji, zmysł „asekuracji" w życiu oraz nawiązywania na wszystkie strony kontaktów czy też cechy, które są w stanie

stworzyć te warunki, przeświadczenie, iż wszelkie okoliczności dają się „obliczyć”, uznanie dla pracy wytrwałej i pilnej, dla oszczędności i skrupulatnego zawierania i dotrzymywania umów – oto są teraz cnoty kardynalne, którym podporządkowuje się odwagę, waleczność, ofiarność, radość z ryzyka, szlachetność, żywotność, zdobywczość, obojętne traktowanie dóbr materialnych, miłość ojczyzny oraz wierność rodzinie, plemieniu i władzy, siłę, która pozwala panować i rządzić, pokorę. Również inne słowa, np. „sprawiedliwość”, „panowanie nad sobą”, „wierność”, „prawdomówność”, „oszczędność” zyskują nowy sens:

1. Dawniej idea „sprawiedliwości” głosiła, że słuszność wymaga, aby po równi dostało się również i tylko jeśli są równi. Natomiast nowoczesne pojęcie sprawiedliwości – zgodnie z nową ideą faktycznej „równości ludzi” – traktuje każde prawodawstwo dla określonej grupy już samo przez się jako „niesprawiedliwy przywilej” i żąda powszechnie jednakowego traktowania wszystkich ludzi i grup w tych samych okolicznościach oraz jednakowego przydziału korzyści i szkód, dóbr i cierpień – abstrahując zupełnie od różnej wartości natury i wrodzonych predyspozycji ludzi. Naturalnie wskutek tego wyrzekano się także w prawodawstwie coraz bardziej zasady, że tylko równi powinni sądzić równych.

2. „Panowanie nad sobą” oznaczało przedtem przede wszystkim suwerenność osoby duchowej w stosunku do chaosu popędów zmysłowych, rycerską wolę opanowania „skłonności”, dumne, dyktowane pokorą wobec Boga i „w Bogu” poczucie siły, która potrafi sobie z nimi „poradzić” – obojętne, czy sprzyja to własnym celom użytecznościowym, czy nie. Teraz jednak panowanie nad sobą staje się po prostu środkiem: „trzeźwość”, „solidarność”, „umiarkowanie”, zapewniają pomyślność własnych interesów, a może nawet pokonanie konkurencji, a gdzie tego celu nie ma, tam nie ocenia się też dodatnio panowania nad sobą.

3. „Wierność” była przedtem naturalną kontynuacją i przedłużeniem miłości i zaufania, a jej podmiot odbierał każde żądanie wiążącej „obietnicy” i zawarcia „umowy” jako zniewagę, bo przecież tę właśnie kontynuację stawiano przez to pod znakiem zapytania, domagając się w zamian gwarancji sztucznej. Natomiast teraz „wierność” przekształca się w zwykłą dyspozycję do dotrzymywania obietnic i umów w praktyce.

4. „Prawdomówność” oceniano przede wszystkim jako odwagę głoszenia własnych poglądów i przeciwieństwo uległości wobec cudzych ocen wartości i cudzych interesów, którym kłamca poddaje się choćby chwilowo. Teraz sens jej zbliża się coraz bardziej do tego, że nie należy niczego czynić ani myśleć, jeśli nie można też tego powiedzieć z uwagi na moralność społeczną i opinię publiczną.

5. „Oszczędność”, ocenianą pierwotnie jako drugorzędny wyraz tendencji ucieleśnionej w ewangelicznym ideale „dobrowolnego ubóstwa” – a więc z punktu widzenia idei poświęcenia – a z drugiej strony jako formę zaradności życiowej (a nie „cnotę”) biedaków, cenną dla nich i tylko dla nich, teraz podnosi się do godności „cnoty” bez żadnego związku z ideą poświęcenia i ideałem ewangelicznym, przy tym – rzecz decydująca – jako cnotę bogaczy, chociaż patos chrześcijański nadal w słowie tym dźwięczy. Sombart wyraźnie podkreśla snując rozważania o Albertim: „Było to niesłychane, nowe, by ktoś miał środki, a mimo to trzymał je w odwodzie! Narodziła się idea oszczędzania! I znowu oszczędzania nie przymusowego, lecz dobrowolnego, oszczędzania nie jako konieczności, lecz jako cnoty. Oszczędny gospodarz staje się teraz ideałem nawet dla bogaczy, o ile stali się „mieszczanami” (za: S. Jedynak, 1991, s. 337-338).

Dla M. Schelera samo życie – życie jednostki, rodziny, plemienia, narodu, ich czysta egzystencja – ma teraz zostać dopiero usprawiedliwione przez pożytek, jaki przynosi szerszej wspólnocie (za: S. Jedynak, 1991, s. 338).

J. Tischner, podobnie jak M. Scheler, zakłada nie tylko obiektywne istnienie wartości, ale także obiektywne przeciwieństwa między wartościami pozytywnymi i negatywnymi oraz obiektywne uporządkowanie hierarchii wartości. Najniżej w hierarchii znajdują się wartości hedonistyczne (przyjemne – nieprzyjemne). Ponad nimi wartości witalne (życia i zdrowia – śmierci i choroby). Jeszcze wyżej – wartości duchowe: prawda, piękno, dobro, którym przeciwstawiają się fałsz, brzydota i zło. Dobro i zło dotyczą wartości etycznych takich jak: sprawiedliwość, szlachetność, męstwo, życzliwość, heroizm. Na szczycie hierarchii znajdują się wartości święte, którym przeciwstawia się demoniczność. Świętość jest źródłem religii, budzi zachwyt i poczucie szczęścia. Nadaje sens wszystkim innym wartościom, a zwłaszcza wysiłkom, na jakie trzeba się zdobyć realizując inne wartości. Zdaniem J. Tischnera ludzie, którzy nie dostrzegają Boga, szukają oparcia w tym, co jest „po ludzku święte”, tj. w ludzkości, narodzie, ojczyźnie, historii. Człowiek jest więc otwarty na świętość i absolut (za: P. Brzozowski, 2007, s. 34).

Do ogólnoludzkich wartości zalicza się też m.in.: humanizm, demokrację, bezpieczeństwo, godność i prawa człowieka, pluralizm, solidarność, dobra wspólne, pracę, wolność, równość, sprawiedliwość, przyjaźń, sumienność, rzetelność, tożsamość, samorządność, autonomię, samostanowienie, odpowiedzialność każdego za siebie samego i innych oraz upominanie się o nią, pokój. Droga do pokoju, jak nauczał Jan Paweł II, wiedzie przez prawdę. Pytanie o nią jest pierwszym krokiem do wolności. Jak podkreśla

w licznych pracach J. Tischner, nie ma dla człowieka, zwłaszcza dla pedagoga i prawnika piękniejszego przeżycia, jak odzyskanie wolności pytając o prawdę (K. Denek, 1994, s. 28).

Postmodernizm kwestionuje wartości uniwersalne. Traktuje je jako konstrukcje charakterystyczne dla danego „tu i teraz”. Oznacza to, że poszczególne wartości uznaje jako obowiązujące wyłącznie ze względu na właściwości własne. Takie stanowisko postmodernizmu w kwestiach wartości pozbawia człowieka wyboru w ich sferze (K. Denek, 1994, s. 28). Zdaniem Z. Melosika (1993) istnieje zapotrzebowanie na modernizm i postmodernizm. Dlatego zadaje pytanie: „czy konserwatyści nie powinni przyjrzeć się dokładnej temu zjawisku, by zanim je potępią, dostrzec w nim ewentualne pozytywne aspekty?, a następnie stwierdza: „jedyną drogą jest dialog oraz wzajemna chęć zrozumienia się i akceptacji swojej inności”.

Jak słusznie zauważa A. C. Leszczyński (1993) poszanowanie godności człowieka to przede wszystkim jego prawo do prawdy i wolności, sprawiedliwości, podmiotowości osobowej i społecznej. Absolutne (nie względne) i obiektywne (nie kreowane przez podmiot) wartości nie przeczą indywidualnej wolności ludzkiej wtedy, gdy są pojmowane w sposób transcendentalny, jako uniwersalia. Oznacza to, że nie należy ich traktować jako konkretności, które dają się mechanicznie stosować w podejmowanych aktach wyborów i decyzji (por. K. Denek, 1994, s. 29).

Refleksja filozoficzna w dorobku poszczególnych uczonych często ściśle związana jest z ich stosunkiem do wartości. Przekonania światopoglądowe czy ideologiczne budowane na fundamencie wartości naczelnej wywierają wpływ na dobór przedmiotu i wyniki analiz poświęconych aksjologii (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 47).

2.2. Wartości w koncepcjach antropologicznych

Wartości kulturowe, to wartości dominujące w danym społeczeństwie, czyli wyznawane przez większość lub wszystkich jego członków. Punktem wyjścia empirycznego poszukiwania wartości kulturowych jest państwo, naród lub szersze kręgi kulturowe. Istnienie powszechnie podzielanych wartości kulturowych oznaczałoby przezwyciężenie, przez wspólne dziedzictwo kulturowe, różnic wynikających z miejsca zamieszkania, przynależności klasowej, zajmowanego statusu lub pełnionej roli (M. Misztal, 1980, s. 40).

Punktem wyjścia empirycznego poszukiwania wartości kulturowych jest państwo, naród lub szersze kręgi kulturowe. Istnienie powszechnie podzielanych wartości kulturowych oznaczałoby przezwyciężenie, przez wspólne dziedzictwo kulturowe, różnic wynikających z miejsca zamieszkania, przynależności klasowej, zajmowanego statusu lub pełnionej roli (M. Misztal, 1980, s. 40).

W. Goldschmidt (1953), w związku z różnorodnością sposobów używania terminu wartość, celem nadania mu większej precyzji, wprowadza greckie słowo *arte*, które oznacza te cechy osoby, warunków i pozycji, które odróżniają człowieka honoru od człowieka przeciętnego (*run of the mill*), a zatem cechy, które są dezyderatami, celami, nadziejami i oczekiwaniami każdej pozytywnej jednostki w systemie kultury (s. 287). W. Goldschmidt pojmuje wartość bardzo wąsko i specyficznie. Wyróżnia trzy jej komponenty: ststus, rolę i symboliczne przedstawienia. Te ostatnie są tu rozumiane jako przedmioty bezpośrednio związane z najwyższymi pozycjami w społeczeństwie. Zarówno one, jak i same pozycje są celami zachowań jednostek. Wymienione trzy komponenty wartości zawsze występują łącznie, dzięki czemu członkowie danego społeczeństwa prawidłowo wiążą je razem i wnioskują, że osoba posiadająca symbole odpowiednio się zachowuje i jdnocześnie zajmuje wysoką pozycję (M. Misztal, 1980, s. 41).

Zdaniem T. Parsonsa (1951): „wartością może być nazywany element podzielanego systemu symbolicznego, który służy jako kryterium lub wzorzec dla wyboru alternatyw orientacji, w danej sytuacji wewnętrznie nierozstrzygniętych" (s. 12).

Z kolei D. Lee (1959) mówi o wartości (*a value*) jako o części systemu kulturowego i odróżnia ją od wartości odczuwanej przez jednostkę. Definiuje je w następujący sposób: „poprzez wartości ludzkie, poprzez wartość lub przez system wartości rozumiem kryterium, według którego jednostka wybierze raczej taki właśnie sposób postępowania, niż inny, oceniany jako lepszy lub gorszy, dobry lub zły" (s. 165).

Na przykład P. E. Jacob (1971), badając wpływ wartości uznawanych przez przywódców lokalnych na zmianę i rozwój społeczny, zdefiniował je jako „wzorce lub zasady, zgodnie z którymi dokonuje się wyboru między alternatywnymi sposobami działania – to znaczy jako komponent normatywny w determinowaniu działania". Również H. Margenau (1959) pisze o wartościach normatywnych będących „ocenami, które ludzie powinni nadać przedmiotom wartości". Przy tego rodzaju definicjach nasuwa się pytanie o wzajemny stosunek wartości i norm. Zdaniem H. Margenau wartość normatywna opiera się na nakazie, którego podstawę stanowią systemy etyczne lub systemy prawne.

Analizując poglądy tego autora można by wyciągnąć wniosek o wynikaniu wartości z norm (por. M. Misztal, 1980, s. 45).

Wartości traktowane są jednak na ogół jako zjawiska o charakterze bardziej ogólnym niż normy. Są one mniej zależne od poszczególnych sytuacji i dlatego określona wartość może stanowić punkt odniesienia dla znacznej liczby specyficznych norm. Wydaje się, że przy traktowaniu norm, jak i wartości jako symbolicznych elementów kulturowych możemy uznać, iż normy opierają się na wartościach. Dlatego jedną z metod stwierdzania dominujących w danym społeczeństwie wartości kulturowych może być analiza przepisów prawnych tego społeczeństwa, jak również analiza stosowanych nagród i kar (M. Misztal, 1980, s. 45).

Kulturowe definicje wartości traktują je jako powszechnie pożądane dobra, akceptowane sądy, przekonania oraz zachowania przyjęte za godne przez dane społeczeństwo. Za wartość przyjmuje się kryterium lub zasady określające cele i dążenia poszczególnych jednostek lub grup społecznych. W wymiarze jednostkowym określa się dążenia lub obraną orientację życiową jednostki. Na płaszczyźnie grup społecznych postrzega się wartości jako czynnik regulujący zachowania i normy życia jednostki w grupie. Jako istotny element świadomości społecznej wartości ukazują, jak dany podmiot społeczny jest doceniany (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 50).

2.3. Socjologiczne koncepcje wartości

Pojęcie wartości jest pojęciem nieostrym, mającym wiele różnych znaczeń, trudnym do zdefiniowania. Dlatego tak ważna wydaje się znajomość różnych sposobów rozumienia terminu wartość, funkcjonujących w literaturze socjologicznej. Wielość znaczeń terminu wartość sprawia bowiem, że mówienie o wartościach „w ogóle", bez sprecyzowania znaczenia jakie ma się na myśli, może prowadzić do znacznych nieporozumień. Z drugiej jednak strony, różnorodność definicji zachęca do zastanowienia się, czy istnieją jakieś zasady, wokół których grupują się różne znaczenia tego pojęcia (M. Misztal, 1980, s. 14).

Różnorodność, ale także i zbieżność socjologicznych koncepcji wartości zilustrować można na przykładzie teorii F. Znanieckiego (1976), T. Parsonsa (1951) i jego współpracowników oraz wywodzącego się z teorii G. H. Meada w ujęciu Ch. Morrisa (1956) (por. A. Kłoskowska, 1983, s. 176).

Rozwijane przez F. Znanieckiego (1976) pojęcie wartości wiąże się ściśle z ogólnym charakterem jego humanistycznej teorii socjologicznej. Wartości w przeciwieństwie do rzeczy stanowią przedmiot nauk humanistycznych. Takie rozumienie wyznaczone teoretycznymi i metodologicznymi względami sformułował F. Znaniecki we *Wstępie do socjologii* oraz *Social Actions*. Odróżniając wartości od rzeczy pozbawionych znaczenia i uznawanych za istniejące same w sobie elementy natury F. Znaniecki określił wartości jako zjawiska posiadające aksjologiczne znaczenie, tj. znaczenie praktyczne nadawane im przez działającą jednostkę społeczną odnoszącą je do innych możliwych przedmiotów działania (por. A. Kłoskowska, 1983, s. 176).

W. I. Thomas i F. Znaniecki (1976) traktują wartości jako przedmioty, które determinują określone przeżycia psychiczne i działania jednostek – członków grupy społecznej. Piszą oni: „przez wartość społeczną rozumiemy wszelki przedmiot posiadający empiryczną treść, dostępną członkom grupy społecznej oraz znaczenie, wskutek którego jest on lub może być obiektem działalności (s. 54). Tak rozumiane wartości mają charakter obiektywny, zewnętrzny wobec jednostki, która doświadcza je jako przedmioty swej orientacji. Przedmiotami tymi mogą być zarówno elementy naturalnego środowiska, jak i dzieła artystyczne, przekonania religijne, wyroby techniczne i teorie naukowe. Treść wartości może być zakomunikowana innym ludziom. Ze względu na posiadane znaczenie wartości mogą stać się przedmiotami działania innych ludzi (M. Misztal, 1980, s. 34).

W teorii T. Parsonsa (1951) wartości określają sposób orientacji działających ludzi wobec przedmiotów i klas przedmiotów. Wartości dostarczają więc zasad dokonywania wyboru w obrębie alternatyw, co stanowi według T. Parsonsa istotę procesów społecznych. Możliwe do analitycznego rozróżnienia są trzy tryby przebiegu owych procesów: według orientacji motywacyjnej, według orientacji na wartości i na wzory kultury. Jedna ze sformułowanych przez T. Parsonsa (1951) definicji wartości określa ją jako „element wspólnego systemu symbolicznego służący za kryterium (...) wyboru wśród alternatyw orientacji występujących w danej sytuacji". Teoria T. Parsonsa nie zawiera jednak bardziej ogólnej koncepcji systemu symbolicznego i miejsca wartości w jego obrębie. Jego koncepcja wartości jest niewątpliwie węższa niż koncepcja F. Znanieckiego (por. A. Kłoskowska, 1991, s. 177-179).

Ch. Morris (1956) znalazł w społecznym behawioryzmie G. H. Meada podstawę do zespolenia rozważań semiotycznych z aksjologicznymi. W swej analizie aktu zachowania G. H. Mead wyróżnił trzy jego fazy: postrzeżeniową, manipulacyjną i konsumpcyjną (realizacyjną). Analogicznie do tego rozróżnienia Ch. Morris określił trzy aspekty znaku,

które można by również nazwać jego funkcjami: aspekt desygnacyjny, zalecający i oceniający. Zgodnie z określeniem Ch. Morrisa różne funkcje znaku mają odpowiedniki w różnicach interpretacji, czyli postaw, dyspozycji realizowanych w działaniu i wiążących się ze swoistymi psychicznymi i fizjologicznymi reakcjami. Wszelka sytuacja wartościowania jest według Ch. Morrisa w sposób zasadniczy racjonalna: polega na odniesieniu jakiegoś podmiotu do jakiegoś przedmiotu. Sformułowana przez Ch. Morrisa definicja wartości brzmi: „Wartości są to właściwości przedmiotów ujmowane w odniesieniu do preferencyjnego zachowania” (za: A. Kłoskowska, 1983, s. 180-181).

Kolejną definicją o charakterze socjologicznym jest definicja sformułowana przez G. Kluckhohna (1962). Podkreśla ona społeczny, normatywny i zarazem poznawczy charakter wartości i jest jedną z najszerzej akceptowanych definicji wartości w literaturze nauk społecznych. Według G. Kluckhohna „wartość jest sprecyzowaną lub dającą się wywnioskować koncepcją tego, co godne pożądania (*desirable*), charakterystyczną dla jednostki lub grupy i wywierającą wpływ na wybór spośród dostępnych sposobów, środków i celów działania”. Zdaniem autora definicji, określenie „godny pożądania” nadaje pojęciu wartości wymiar emocjonalny, słowo „koncepcja” – wymiar poznawczy, a słowo „wybór” – wymiar wolicjonalny. G. Kluckhohn pisze bowiem, iż „godne pożądania jest to, co odczuwa się i o czym się myśli jako właściwym przedmiocie pragnienia. Jest tym, czego aktor lub grupa aktorów pragnie – i sądzi, że powinna lub musi pragnąć – dla jednostki lub wielu jednostek”. Wartość w ujęciu G. Kluckhohna nie jest więc jedynie funkcją preferencji; konieczne jest jeszcze jej uzasadnienie moralne, estetyczne lub intelektualne (za: M. Misztal, 1980, s. 35-36).

G. Kluckhohn (1962) wskazuje ponadto różne kryteria, które mogą być użyteczne tak przy klasyfikowaniu wartości, jak i w badaniach nad wartościami i „orientacjami na wartości”. G. Kluckhohn nazywa je wymiarami:

1. Wymiar modalności przeciwstawia sobie wartości pozytywne i negatywne.
2. Wymiar treści obejmuje trzy grupy wartości: estetyczne, poznawcze i moralne.
3. Wymiar intencji dotyczy dychotomii między wartościami ostatecznymi i instrumentalnymi albo inaczej wartościami do celu i środka do celu.
4. Wymiar ogólności – pozwala na rozróżnienie między wartościami specyficznymi, które odnoszą się do określonych sytuacji lub kontekstów i wartościami ogólniejszymi, wiążącymi tematycznie wartości mniej ogólne, które odnoszą się do wielu sytuacji.

5. Wymiar intensywności bądź siły. Wymienia on kilka różnych sposobów klasyfikowania wartości według ich siły:

a) wartości kategoryczne, preferencyjne i hipotetyczne;

b) wartości centralne i peryferyczne;

c) wartości dominujące, fakultatywne i dewiacyjne.

6. Wymiar wyrazistości jest zmienną ciągłą. Wartości jednostki od jasno określonych, tj. takich, które jednostka potrafi ująć w słowa, do ukrytych, o których wnioskuje obserwator przyglądający się powtarzającym się zachowaniom jednostki. Wartości grupy z kolei są na ogół ukryte i tylko od czasu do czasu ktoś je werbalizuje.

7. Wymiar zakresu lub zasięgu porządkuje wartości między biegunami indywidualne – uniwersalne. Na jednym biegunie są wartości charakterystyczne tylko dla określonej osoby, na drugim – wartości uniwersalne, charakterystyczne dla całej ludzkości (por. P. Brzozowski, 2007, s. 45-47).

J. Szczepański (1965) za wartość uznaje: „dowolny przedmiot materialny czy idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty czy wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu, i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty, które zapewniają jednostce wewnętrzną równowag i dążenie do nich daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które dla grupy są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności” (s. 58). Wartości są więc ważnymi wyznacznikami postępowania jednostek. Dążenie do nich wpływa w zasadniczy sposób na stosunki z innymi jednostkami. Każda jednostka posiada pewną hierarchię wartości, które ceni w mniejszym lub większym stopniu. Mogą istnieć wartości uznawane, lecz do których się nie dąży, mogą być wartości, do których się rzeczywiście dąży, lecz do których jednostka się nie przyznaje (J. Szczepański, 1970, s. 58-59).

Wśród socjologicznych definicji wartości, warte poświęcenia uwagi są stanowiska zaproponowane przez D. Krecha i R. S. Crutchfielda (1962). Zdaniem tych autorów „wartość jest szczególnie ważnym rodzajem przekonań, podzielanych przez członków społeczeństwa lub przez przedstawicieli różnych pozycji w społeczeństwie dotyczących tego, co jest godne pożądania (*desirable*), dobre lub co powinno być”. Autorzy wyróżniają specjalny rodzaj wartości, a mianowicie wartości grupowe i twierdzą, że są one postrzegane przez ludzi jako posiadające ponadjednostkową ważność, jako bezosobowe i obiektywne wymogi narzucone przez grupę. Wartości grupy stanowią niejako jej

własności i odzwierciedlają cele grupy. Zbiór wartości wyznawanych przez członków grupy stanowi część grupowej ideologii (M. Misztal, 1980, s. 38).

D. Krech i R. S. Crutchfield (1962) wymieniają, poza wartościami grupowymi, wartości kulturowe. Kryterium rozgraniczenia tych dwóch kategorii nie jest jednak jasne. O wartościach grupowych autorzy piszą jak o własnościach i celach grupy, wartości kulturowe omawiają natomiast na przykładzie przedmiotów czy stanów rzeczy uważanych za godne pożądania przez typowych przedstawicieli grup zajmujących określone miejsce w społeczeństwie oraz wartości dominujących w kulturze. Zgodnie z proponowanym podziałem, jedynie wartości charakterystyczne dla poszczególnych grup społecznych traktujemy jako wartości o charakterze socjologicznym, wartości dominujące w danej kulturze natomiast zostałyby zaliczone raczej do grupy wartości o charakterze kulturowym (por. M. Misztal, 1980, s. 38).

System wartości odgrywa ogromną rolę w procesie oceniania, ponieważ to on właśnie staje się punktem odniesienia oceny siebie, swoich działań, wyznacza kierunki aktywności. Jeżeli kryterium oceny stanowi przyjęty przez jednostkę system wartości, mówimy wtedy o pełnej integracji osobowości. Zastosowanie innego systemu grozi poważnymi konsekwencjami. Według poglądów H. Świdy (1979), „stosowanie odmiennych kryteriów oceny w stosunku do różnych obiektów jest wyrazem dezintegracji osobowej. Spotykając się bowiem z różnymi przedmiotami, człowiek przestawia się ciągle na inne zasady oceniania, brak jest stałych zasad, które dla niego samego byłyby źródłem poczucia tożsamości. Jeżeli jednak ocenia on wszystkie obiekty według identycznych kryteriów, stanowi to świadectwo schematyczności i ubóstwa jego struktury poznawczej. Optymalna sytuacja jest wtedy, gdy wspólne kryterium stosuje się do pewnej określonej kategorii przedmiotów, nie obejmując nim jednak wszystkich przedmiotów” (s. 37-38).

System wartości daje nie tylko możliwość oceniania według jednolitych i uznanych zasad, dla których stanowi podstawę, ale odgrywa ogromną rolę w porządkowaniu napływających informacji. Przyjmowanie nowych informacji jest procesem bardzo skomplikowanym. Pojawiający się w środowisku nowy bodziec powoduje stan napięcia kory mózgowej. Zastanawiamy się, czy jest on ważny, czy nieważny, i co może dla nas znaczyć. Jeżeli jest ważny, to stanowi wartość, a właśnie dla ustalenia wartości nowego bodźca jest potrzebny osobowy system wartości, który zdecyduje o tym, czy nowa informacja zostanie zatrzymana, czy też oddalona. Jeżeli nie mamy takiego punktu odniesienia, przyjmujemy wszystkie informacje napływające ze środowiska. Człowiek

musi być otwarty na przyjmowanie nowych informacji, ponieważ one warunkują rozwój struktur poznawczych (H. Misiewicz, 1983, s. 50).

Świat ludzki jest światem bezustannie wartościowanym. Z drugiej strony rzeczywistość „wartości" to rzeczywistość „bytów", wykreowanych przez ludzkie akty wartościowania. Innymi słowy rzeczywistość „wartości" to zbiór obiektów, kategorii, idei, stanów rzeczy, które są „wartościami" w tym sensie, że zostały przez ludzi zakwalifikowane według zasady „dobry-zły", „lepszy-gorszy" (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 9).

H. Świda-Ziemba (1998) opisuje wartości przedstawiając je w kilku zakresach. Po pierwsze dokonuje wartościowania według reguły „przyjemne-przykre", po drugie – wartościowanie procesualne według reguły „chwalebny-niechwalebny". Następnie wartości względnie trwałe różnicuje na przedmioty trwałych pragnień, cele dążeń ludzkich oraz wartości ponadosobowe (s. 10-27).

W procesie życia podmiot dokonuje wartościowania otaczającego świata na skali „przyjemny-przykry", („bardziej – mniej przyjemny", „bardziej – mniej przykry"). Jest to wartościowanie osobiste, dokonywane ze względu na niekontrolowane odczucia *Ja*. Wartościowanie to jest wspólne zapewne wszystkim organizmom żywym i obserwowane wyraźnie także wśród zwierząt. U człowieka jednak w takie proste odczucia interweniują często bardziej złożone procesy psychiczne, także procesy intelektualne. Z punktu widzenia takiego wartościowania woda jest wartością w chwili, gdy człowiek jest spragniony, lecz sok owocowy może stanowić wartość wyższą, jeśli komuś bardziej smakuje. Czyjaś wizyta może być wartością, gdy pragniemy kontaktu z daną osobą lub po prostu ją lubimy, natomiast wówczas, gdy jesteśmy zmęczeni lub zaabsorbowani czymś innym, ta sama wizyta może stać się „wartością negatywną". Takie procesualne wartościowanie świata jest więc wirtualne i zmienne, stanowi przy tym wyraz całej psychiki człowieka w jego warstwie emocjonalno-motywacyjnej (na którą ma wpływ także sfera poznawcza) – jest ponadto zależne od aktualnego stanu organizmu i aktualnej sytuacji (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 10).

W procesie życia dokonuje się również wartościowań, które przebiegają na skali „godny pochwały – niegodny pochwały". Potocznie takie wartościowanie określa się mianem oceny obiektu, czy stanu rzeczy. Jest to wartościowanie odmienne niż wartościowanie na skali „przyjemny – przykry". Jego źródłem jest nie warstwa emocjonalno – motywacyjna, lecz struktura poznawcza podmiotu. Ponieważ struktura poznawcza zasadniczo wyróżnia człowieka od innych organizmów żywych, więc ten typ

wartościowania można określić jako swoisty jedynie dla „homosapiens”. Wartościowanie to polega na przypisaniu pewnemu obiektowi czy stanowi rzeczy określonej „nalepki” pozytywnej lub negatywnej (bardziej – mniej pozytywnej, bardziej – mniej negatywnej). Taka ocena może być dokonana z różnego punktu widzenia. Tak więc np. możemy uznać, że to jest „dobry film”, „dobry obraz” – stosując określone kryteria estetyczne; możemy powiedzieć, że ktoś jest sprawny czy skuteczny w działaniu – stosując kryterium pragmatyczne; możemy pomyśleć, że ktoś jest szlachetny, wielkoduszny, sprawiedliwy – stosując kryteria moralne; możemy też określić człowieka jako dobrze wychowanego – stosując kryteria obyczajowe. Owych cennych kategorii – które dla podmiotu stanowią naturalny pryzmat percepcji rzeczywistości – jest nieskończenie wiele, jak również mogą one należeć do różnych porządków. Ten proces wartościowania – podobnie jak przedstawiony poprzednio – również nie jest pozbawiony konfliktowosci. Ten sam obiekt czy stan rzeczy może być oceniany pozytywnie z punktu widzenia jednej kategorii ocennej, a negatywnie z punktu widzenia innej. Kategorie ocenne podmiot przyswaja lub kształtuje poprzez uczestnictwo w kulturze (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 13).

Jednym z rodzajów względnie stabilnych wartości – są trwałe i uświadamiane przedmioty pragnień. Takie „przedmioty pragnień” mogą mieć charakter bardziej ogólny i bardziej szczegółowy. „Przedmioty” (rozumiane jako obiekty czy stany rzeczy) bardziej ogólne to np. szczęśliwe życie rodzinne, sława, przygoda, nowe doświadczenia, stabilizacja, afiliacyjne stosunki z ludźmi, wielka miłość, doświadczenia poznawcze, niebezpieczeństwo, samorealizacja, standard materialny. Wartości natomiast bogate w treść konkretną to np. zdobycie i utrzymanie wzajemności konkretnej osoby, osiągnięcie sukcesu w konkretnym zawodzie, realizacja konkretnej podróży. Wartości rozumiane jako przedmiot pragnień charakteryzują się tym, że stanowią stałą perspektywę doświadczania – świata czy swego usytuowania w świecie. Są w istocie bezustannym wyzwaniem, warunkując bezpośrednio procesy emocjonalne. Gdy są realizowane – przynoszą doznania satysfakcji lub ciągłego niedosytu; gdy nie są realizowane – stają się źródłem głębokich, negatywnych doznań emocjonalnych (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 18-19).

Kolejnym rodzajem stałych wartości osobistych są tzw. „cele dążeń”. Pozornie mają one wiele wspólnego z „wartościami” wykreowanymi przez pragnienia podmiotu, w istocie jednak wymagają wyodrębnienia. Po pierwsze pragnienia mają co prawda dynamikę, która może zmieniać je w motywację dążeniową, lecz nie jest to sytuacja konieczna. Jednym z podstawowych warunków motywacji dążeniowych jest subiektywna ocena możliwości realizacji celu. W pewnych warunkach człowiek pragnąc np. realizacji

życia podróżnika, czy osiągnięcia pewnego standardu materialnego, czy wreszcie spełnienia wielkiej miłości – może nie widzieć szans ku temu, by osobiście przyczynić się do spełnienia swych pragnień. Jeśli mimo to pragnienia są nadal silne, wówczas podmiot przeżywa stany frustracji, ze wszystkimi konsekwencjami psychicznymi, lecz nie znaczy to, że czyni cokolwiek w kierunku realizacji swych pragnień. Drugim warunkiem przekształcania się pragnień w cele dążeń jest aktywna postawa wobec własnego życia. Istnieje możliwość – różnie uwarunkowanej – postawy biernej, zgodnie z którą w życiu osobistym zdarza się to, co przyniesie los. Los łaskawy przynieść może realizację pragnień, los okrutny może pozbawić człowieka wartości upragnionych. Człowiek bierny bądź nie widzi związku między realizacją pragnień a własnym działaniem, bądź też postrzega w sobie zbyt wiele blokad, by takie działanie mógł podjąć. Pragnienie zmienia się wtedy często w niekiedy dokuczliwe, niekiedy pełniące rolę kompensującą – marzenie, które życie spełnia lub też nie (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 20).

Dwa typy tzw. „stałych wartości", które zostały scharakteryzowane powyżej, to wartości „osobiste", mające bezpośrednie odniesienia do *Ja* (podobnie, jak fluktuacyjne wartości kreowane przez wartościowanie na skali „przyjemny-przykry"). Innymi słowy – tak, jak w procesie życia wartościujemy zjawiska jako „przyjemne dla mnie", „przykre dla mnie" – tak też pewne stany rzeczy czy obiekty – faktyczne lub ideacyjne – stają się wartościami w tym sensie, że są przedmiotem „moich" pragnień, czy „moich" dążeń (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 24).

Jednakże, obok tego w ludzkim doświadczeniu pewne idee, konstrukty, pojęcia, obiekty oraz stany rzeczy pojawiają się jako „wartości" o randze ponadosobowej (jak gdyby „obiektywnej", a – co najmniej – wobec podmiotu zewnętrznej). Doświadczenie to polega na traktowaniu pewnych bytów (realnych bądź idealnych) jako takich, które obiektywnie posiadają zmianę dostojności, „świętości", wyzwania dla podmiotu. Są to „wartości" usytuowane jakby poza nurtem subiektywnego życia. Obdarzone są właściwością szczególnej „godności" – wymagają czci. Tego rodzaju doświadczenia mają tę wspólną właściwość, że „wartości" ujęte są w nich jako realnie istniejące, o randze uniwersalnej – byty ponadosobowe. Poza tą wspólną – lecz szczególnie ważną – właściwością, doświadczenia „wartości" jako „obiektywnych" bytów są bogate, zróżnicowane (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 24).

Różnorodności obiektów, idei i stanów rzeczy – które podmiot traktuje jako wartości ponadosobowe – towarzyszy różnorodność postaw i zachowań wobec takich wartości. I tak np. mogą one stawać się źródłem odświętnych uniesień, mogą wytwarzać

w podmiocie stany wewnętrznego, surowego zobowiązania, by ich strzec i nie naruszyć reguł, które w nich – implicite – zawarte (zachowania związane z uznaniem „tabu”), mogą stanowić wezwanie do ich realizacji, mogą być źródłem kodeksów etycznych, mogą wreszcie nie przynosić przez swe istnienie podmiotowi nic więcej niż poczucie bezpieczeństwa i zakorzenienia w świecie, a także swoistej satysfakcji przez sam fakt, że oto istnieją (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 24-25).

Wspólną istotą wszakże tych wielorakich doświadczeń, skierowanych do różnorodnych obiektów, jest właśnie uznanie ich ponadczasowego charakteru. W stosunku do takich „wartości” jednostka nie doświadcza własnego dowolnego subiektywizmu kreatora. Ona uznaje i odkrywa coś, co doświadcza jako realnie istniejące poza nią i w czym zawarty jest nakaz realizacji lub choćby czci i szacunku. Mówi się, że życie człowieka upłynęło w służbie „wartości”, że ktoś zbezcześcił „wartość”, że ktoś inny odczuł w sobie „zew” czy „powołanie” – by za wartością podążyć (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 25).

Uznanie takich wartości staje się często źródłem kreowania wartości innego rodzaju – zwłaszcza siatki kategorii ocennych oraz „wartości – celów”. Przy tym doświadczanie wartości ponadosobowych nie jest ani warunkiem niezbędnym ani wystarczającym dla kreowania przez podmiot innych rodzajów wartości, ale jest to źródło bardzo istotne (H. Świda-Ziemba, 1998, s. 25).

Socjologiczne definicje traktują wyznawane przez jednostkę wartości jako określone przez wpływ grupy społecznej, uwzględniają zależność wartości od istniejących w społeczeństwie podziałów klasowych czy grupowych (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 49).

Socjologiczne ujęcie wartości wydobywa jej społeczny i jednostkowy aspekt. W aspekcie społecznym uznawane jest istnienie wartości jako społecznych norm, które mają zapewnić pomyślność i interesy społeczeństwa lub grupy. W aspekcie jednostkowym uznaje się istnienie wartości jako obiektów, które są pożądane przez jednostki (D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 49).

2.4. Wartości w ujęciu psychologicznym

W pracach psychologicznych wartości wiążą się ze zjawiskiem wyboru. Dlatego wartością jest to, co stanowi obiekt pożądania. Z jednej strony spełnia funkcję kryterium wyboru, motywów i celów działania, jest też tak, z drugiej działanie dla osiągnięcia celu.

Potrzebne jest jeszcze przekonanie o wartości tych celów, pragnienie by je osiągnąć (por. K. Konarzewski, 1990; K. Denek, 1994).

Bardzo ogólny podział na wartości dyrektywne i porównawcze znajdujemy u Cz. Matusewicza (1975, s. 66). Wartości dyrektywne są „drogowskazami", wyznaczają bliskie i dalekie cele oraz dążenia, są to wartości wyboru. Regulują zachowanie i ukierunkowują postępowanie ludzi. Wartości porównawcze pełnią funkcję napędową, kontrolną czy stabilizującą w realizacji obranego celu. Łączą się z ocenianiem skali realizacji celu (por. D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 55).

Cz. Matusewicz (1975), pisząc o wartościach, określa je w sposób następujący: „Wartość dla nas to kryterium lub zasada wyboru celu dążeń jednostki lub grup społecznych. Wartości tak pojęte są elementem świadomości społecznej, wpływającym na wybory zachowań ludzi w takich warunkach, w których wyznaczniki sytuacyjne lub wewnątrzorganiczne pozostawiają margines swobody wyboru celu dążeń lub skłaniają osoby do przeciwstawienia wartości owym wyznacznikom". W ujęciu Cz. Matusewicza wartość jest tym elementem, który decyduje o wolności człowieka w zakresie jego wyborów, wobec tego to system wartości broni człowieka przed determinizmem. O wyborze wartości decyduje styl wychowania, zasób doświadczeń indywidualnych, wiedza o świecie, wszystkie te informacje, które zaspakajają potrzeby orientacyjne. Wybór określonego systemu wartości jest wyborem w pełni świadomym (s. 5).

S. Ossowski (1967) dzieli wartości na bezpośrednie i pośrednie, w którym to podziale wartości pośrednie przypisane były środkom prowadzącym do celu. Oprócz wymienionego podziału proponuje także podział na wartości odczuwane i uznawane. Źródłem wartości odczuwanych jest subiektywna ocena przedmiotu, który jest rzeczywiście z jakiegoś względu atrakcyjny dla jednostki, natomiast źródłem wartości uznawanych są grupy społeczne, nadające pewnym obiektom wartości bez względu na stopień ich atrakcyjności.

Klasyfikacja, jaką zaproponował S. Ossowski (1967), pozwala na tworzenie układu rangowego (tzn. określającego pozycję, rangę właśnie) wartości niewspółmiernych. Są to trzy pary wartości: *wartości – cele* i *wartości – środki* z jednej, *wartości odczuwane* i *uznawane* z drugiej strony, a nadto *wartości uroczyste* i *codzienne*. Wartości odświętne i dnia codziennego to dwie niewspółmierne skale, w stosunku do których cel może nabrać wartości odświętnej w odróżnieniu od „codziennych" wartości środków. W naszym życiu istnieją pewne przedmioty czy wydarzenia wydające się nam czymś niecodziennym nie

tylko z powodu rzadkości występowania. Posiadają one jakieś uroczyste, niepowszednie, patetyczne zabarwienie (por. D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 55).

Na hierarchię wartości składa się właściwie wszystko, co funkcjonuje w życiu człowieka. Określoną wartość mają rzeczy, wytwory kultury, osoby, przeżycia psychiczne. Z całego świata wartości człowiek wybiera te, które mają dla niego wartość najwyższą. Biorąc za podstawę indywidualny wybór wartości, J. Kozielecki (1980) wymienia następujące kategorie ludzi:

1. Wartości dionizyjskie wybierają ludzie, którzy cenią najwyżej konsumpcję, komfort i wygodę życia. Celem ich jest życie pełne radości i przyjemności, natomiast sensem życia – posiadanie wszelkich dóbr doczesnych. Ludzie, którzy wybrali dionizyjską hierarchię wartości, prowadzą egoistyczny i pasożytniczy tryb życia.

2. Wartości heraklejskie preferują ludzie, którzy dążą do dominacji, władzy i sławy. Celem nadrzędnym ich życia jest zdobycie władzy. Komfort i wygoda schodzą na drugi plan.

3. Wartości prometejskie wybierają ludzie, dla których najwyższą wartością jest walka z wyzyskiem, ciemnotą i krzywdą. Sens życia upatrują w działaniach altruistycznych i prospołecznych.

4. Wartości apolińskie przyjmują ludzie, dla których sensem życia jest tworzenie. Najwyższą wartość przypisują poznawaniu świata i odkryciom naukowym.

5. Wartości sokratyczne wybierają ludzie, którzy sens życia widzą w samorealizacji. Dla nich najwyższą wartością jest samopoznawanie i możliwość doskonalenia własnej osobowości (s. 229).

Wydaje się, że w proponowanej przez J. Kozieleckiego kategoryzacji mieszczą się wszelkie typy ludzkiego działania. Często zdarza się, że ludzie zmieniają hierarchię przyjętych wartości albo systemy wartości pod wpływem sytuacji społecznych czy grup przynależności (por. H. Misiewicz, 1983, s. 43).

W znaczeniu psychologicznym wartość określa się jako pewne wewnętrzne cele i przeżycia jednostki zgodnie z jej przekonaniami i samooceną lub oceną dokonaną przez innych ludzi (por. D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 48).

M. Rokeach (1968) podaje definicję wartości która jest zgodna z podejściem G. Kluckhohna. Autor pisze: „powiedzieć, że jednostka *wyznaje wartości* to tyle, co powiedzieć, że ma ona stałe przekonanie, że określony sposób zachowania lub stan docelowy jest jednostkowo i społecznie bardziej pożądany (*preferable*), aniżeli alternatywne sposoby zachowania lub stany docelowe”. W sytuacjach społecznych funkcją

tak rozumianych wartości jest uzasadnienie przez jednostkę własnych oraz cudzych postaw i działań. Wartości stanowią płaszczyznę porównywania siebie z innymi oraz uznawania sądów moralnych, a poprzez wpływanie na wartości, postawy i działania innych – jedną z postaw reakcji interpersonalnych (za: M. Misztal, 1980, s. 36-37).

W omawianej koncepcji ważne jest rozróżnienie pomiędzy bardziej pożądanymi sposobami zachowania i bardziej pożądanymi stanami docelowymi. Jest ono, zdaniem M. Rokeacha, równoznaczne z rozróżnieniem pomiędzy wartościami przedstawiającymi środki i wartościami stanowiącymi cele, a więc pomiędzy wartościami instrumentalnymi i autotelicznymi (M. Misztal, 1980, s. 37).

Podział wartości na autoteliczne i instrumentalne (u S. Ossowskiego występowały jako: wartości – cele i wartości - środki) zaproponował M. Rokeach (1968) (por. M. Misztal, 1980, s. 82). Wartości autoteliczne (zwane ostatecznymi) definiuje się jako stany docelowe warte jednostkowych i społecznych dążeń. Oto niektóre z nich: wygoda życia, pokój na świecie, równość, szczęście, trwałość rodziny, piękno świata, wolność, bezpieczeństwo, miłość, mądrość, uznanie społeczne, prawdziwa przyjaźń. Wartości instrumentalne rozumiane są jako najbardziej – indywidualnie i społecznie – pożądane sposoby zachowania, które mogą prowadzić do osiągania celów naszych dążeń. Oto ich przykłady: uczciwość, odwaga, ambicja, wyrozumiałość, samokontrola, tolerancja, wiedza, umiejętności, rozumne działanie, niezależność, logika, intelekt, grzeczność (por. D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska, 1995, s. 57).

Teoria wartości M. Rokeacha (1968) jest częścią ogólniejszej teorii dotyczącej systemu przekonań. W systemie tym można wyodrębnić dziesięć głównych części (podsystemów). Wymienione w kolejności od najbardziej centralnych do najbardziej peryferyjnych w strukturze przekonań:

1. przekonania na temat własnego *Ja*;
2. system wartości ostatecznych, w którego skład wchodzą wartości indywidualne i społeczne;
3. system wartości instrumentalnych, na który składają się wartości moralne i kompetencyjne;
4. systemy postaw, przy czym każdy z takich systemów stanowi organizację co najmniej dwu postaw, na przykład religijnych lub politycznych;
5. pojedyncze postawy;
6. przekonania o własnych zachowaniach;
7. przekonania o postawach osób znaczących;

8. przekonania o wartościach i potrzebach osób znaczących;
9. przekonania o zachowaniach osób znaczących;
10. przekonania o zachowaniu się obiektów fizycznych (za: P. Brzozowski, 2007, s. 49).

Systemy wartości są strukturami wyodrębnionymi i położonymi bardzo centralnie w systemie przekonań. Centralne położenie wartości świadczy o ich wadze i doniosłych funkcjach regulacyjnych (P. Brzozowski, 2007, s. 49). System ten można w zasadzie sprowadzić do dwóch głównych grup wartości, wyodrębnionych z wymienionego ogólnego systemu przekonań człowieka: systemu wartości ostatecznych i systemu wartości instrumentalnych. System wartości ostatecznych dotyczy najważniejszych celów w życiu człowieka. Wśród wartości ostatecznych M. Rokeach (1968) wyróżnia: wartości indywidualne (osobiste) i wartości społeczne. Natomiast system wartości instrumentalnych odnosi się do najogólniejszych sposobów postępowania, sposobów osiągania celów (por. R. Bera, 2008, s. 33).

3. Tożsamość jako element samooceny jednostki

Dzisiejszy świat to nieustanna ewolucja. Dla młodego pokolenia przyrost zmiany, który w poprzednich pokoleniach występował w granicach ćwierćwiecza, obecnie odbywa się w ciągu kilku lat (J. Nikitorowicz, 2000a, s. 52). Treść i forma świata, którą człowiek indywidualnie poznaje i przeżywa, tworzy jego osobistą interpretację. Wartości i reguły ważne w nim i obowiązujące zostają zinternalizowane i tworzą istotny element budującej się tożsamości osoby (K. Ferenz, 2004, s. 37).

Jeżeli mowa o tożsamości człowieka, to podkreślane jest najpierw jego „istnienie", by potem przystąpić do stwierdzenia treści bytu ludzkiego, czyli określenia tożsamości wnętrza jego bytowości: jego duszy nieśmiertelnej (jako formy) i ciała. Każdy człowiek posiada wnętrze, które zdolne jest uzewnętrzniać się w ciele człowieka oraz w dziełach kultury (T. Guz, 2008, s. 71). Prymas kard. S. Wyszyński (1985) wzywał Polskę i świat, by „uwierzyć w wielkość człowieka", „uwierzyć w jego głębię", aby „w głębi znaleźć wszystko" (s. 179), i argumentował następująco: „Każdy z Was jest wielkością. Trzeba w to wierzyć. Naród, który nie wierzy w wielkość i nie chce ludzi wielkich, kończy się. Trzeba wierzyć w swą wielkość i pragnąć jej. To nie jest zarozumiałość. Wielkość (bowiem) wiąże się z prawdą" (s. 181), którą jest człowiek i jego naród. W tym sensie

tworzenie tożsamości treściowej życia polega na ubogacaniu człowieka duchem i materią, by wzmocnić i jeden, i drugi wymiar treści osoby ludzkiej (por. T. Guz, 2008, s. 71).

Państwo odgrywa rolę zarówno w organizowaniu życia gospodarczego jak i tworzenia społecznych ram kultury – ram tradycji, w których kolejne pokolenia przekazują sobie normy postępowania, wzory zachowań i systemy wartości (J. Jastrzębski, 2004, s. 14).

Niewzruszony system wartości, który stanowił podstawową zmienną w procesach socjalizacji, kształtował matrycę tożsamości, w którą każde pokolenie było wtłaczane. Dla niego człowiek rodził się i umierał. Ciągłość dominowała nad zmianą. Dzisiaj, kiedy zmiana wydaje się dominować nad ciągłością często stawiamy sobie pytanie – jakie jest moje *Ja*, dlaczego moja tożsamość wyraża się właśnie tak. Często mówimy, że moja aktualna tożsamość jest wynikiem splotu wielu sytuacji, okoliczności, wydarzeń, spotkań, rozmów, podróży. Moje *Ja* nabiera sensu dopiero w trakcie interakcji z warunkami i wpływami społecznymi (J. Nikitorowicz, 2000a, s. 53).

Proces powstawania tożsamości jest procesem kształtowania się obrazu samego siebie, a także jest związane z samooceną. Tożsamość obejmuje strukturę uczuć, wartości i wyobrażeń odnoszących się do samego siebie i samooceny. Struktura ta kształtuje się pod wpływem interakcji i związanych z nimi doświadczeń. Tożsamość kształtuje się zarówno poprzez bezrefleksyjną identyfikację z bliskimi innymi, jak i refleksyjne spostrzeganie różnic istniejących między ludźmi. Tożsamość przejawia się przez poczucie własnej wartości, które zawiera zarówno pozytywne przekonania na temat własnej osoby, jak i negatywne wyobrażenia o sobie samym (por. H. Mielicka, 2000, s. 28).

W ujęciu kognitywistycznym tożsamość jest elementem systemu wiedzy jednostki o samej sobie. Jak podkreśla J. Kozielecki (1986), zasoby te w poszczególnych koncepcjach bywają określane niezbyt jednolitymi pojęciami, jak: *self*, koncepcja siebie, obraz *Ja*, obraz własnej osoby czy schematy *Ja*. W opracowaniach polskich występuje także pojęcie samowiedzy stanowiącej „zbiór sądów" i wyobrażeń na temat własnego wyglądu zewnętrznego, intelektu, charakteru, dojrzałości emocjonalnej, stosunków z innymi ludźmi czy aspiracji życiowych. Autoportret ten kontynuują treści bardzo zróżnicowane. Jedne z nich (analogowa reprezentacja *Ja*) są obrazami odzwierciedlającymi wiązane z własną osobą sceny lub atrybuty. Inne (reprezentacja analityczna) powstają na podstawie samoopisu i samooceny, odwołując się do właściwych jednostce standardów działania (jak pragnienia, potrzeby lub aspiracje) oraz reguł tworzenia i komunikowania wiedzy o sobie. Warstwy te stanowią podstawowe elementy

samowiedzy, na których tworzy się bardziej złożony konstrukt tożsamości (por. K. Błeszyńska, 2007, s. 768). Operacjonalizację tego stanowiska można odnaleźć w pracach takich badaczy jak: H. Tajfel (1978), J. C. Turner (1987), H. Markus (1977), M. Jarymowicz (1984).

W psychologii odniesienie do samooceny odnajdujemy w koncepcji W. Jamesa (1890). Zakłada on, że samoocena jest znacząco zdeterminowana przez osobiste oszacowanie zbieżności pomiędzy własnymi osiągnięciami a aspiracjami oraz wyznaczonymi przez siebie celami. Innymi słowy, obiektywny poziom odniesionych sukcesów, stan zdrowia czy też poziom własnej atrakcyjności mają z naszego punktu widzenia mniejsze znaczenie niż osiągnięcia, które są efektem naszych dążeń. Związki pomiędzy samooceną oraz wyznaczonymi przez nas celami stały się kanwą współczesnych badań nad motywami *Ja* i samoregulacją (por. A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls, 2004, s. 13). Powyższy sposób ujmowania *Ja* w psychologii społecznej stanowią także prace autorstwa C. Sedikidesa, J. J. Skowronskiego (2004) oraz E. Harmon-Jones (2004).

M. Rosenberg opracował w 1965 roku skalę do pomiaru globalnej samooceny, zwracając baczną uwagę na jej determinanty. Z kolei M. Kuhn (1954) prosił osoby badane o to, aby odpowiadały na pytanie „Kim jestem?", gdyż chciał w ten sposób poznać zawartość treściową pojęcia *Ja*.

R. C. Ziller (1973) wyodrębnia zespół postrzeganych przez jednostkę relacji między *Ja* a innymi ludźmi. Do opisu tego zespołu postrzeżeń używa takich terminów jak: społeczne *Ja*, orientacja *Ja-Inny* lub system *Ja*. Poszczególne elementy zespołu postrzeżeń na temat relacji *Ja* z *Innymi* nazywa komponentami społecznego *Ja*. Wyodrębnia on następujące komponenty społecznego *Ja*: samoocena (jest to postrzeganie własnej wartości w danym kontekście społecznym), zainteresowanie społeczne (jest to postrzeganie *Ja* jako włączonego do grupy istotnych innych ludzi), marginesowość (jest to postrzeganie *Ja* jako tkwiącego między dwiema odrębnymi grupami), centralność *Ja* (jest to postrzeganie środowiska społecznego głównie z punktu widzenia *Ja*), złożoność koncepcji *Ja* (postrzegana liczba wymiarów dla opisu *Ja*), identyfikacja (postrzeganie podobieństwa między *Ja* a istotnymi innymi), władza (postrzeganie *Ja* jako konsekwentnie wyższego lub niższego od istotnych innych), otwartość (liczba postrzeganych powiązań między *Ja* a innymi) (por. B. Mikołajewska, 2004, s. 129).

Według R. C. Zillera (1973) samoocena jest „tym komponentem systemu *Ja*, który jest powiązany ze spójnością, logicznością reagowania organizmu na środowisko. Samoocena jest komponentem systemu *Ja*, który ma wpływ na stopień, w jakim system *Ja*

utrzyma się w warunkach napięcia, związanych z koniecznością przetwarzania nowych informacji na temat *Ja*. Ma wpływ na stabilność systemu *Ja*. Samoocena staje się mechanizmem kontrolnym. (...) Samoocena jest to poznawcza orientacja *Ja* w stosunku do istotnych innych, dokonana według oceniającego wymiaru wybranego przez samego oceniającego. Ta orientacja służy organizowaniu i asymilowaniu bodźców społecznych i stanowi podstawę zachowania społecznego" (por. B. Mikołajewska, 2004, s. 133-134).

Jak zauważa J. C. Turner (2004) ważnym (do tej pory badanym) sposobem regulowania zachowania przez tożsamość społeczną jest rozszerzenie sfery działania procesów motywacyjnych związanych z obrazem samego siebie. Potrzeba pozytywnej samooceny pomaga prawdopodobnie regulować zarówno zachowanie wewnątrz-, jak i zewnątrzgrupowe; jednostki nie tylko po prostu postrzegają siebie jako podobne wewnątrz grupy i różne od członków innych grup, lecz także porównują siebie z innymi i odróżniają od nich na podstawie tych „grupowych" podobieństw i różnic (s. 166-168).

W uznaniu dla szczególnej natury pojmowania siebie psychologowie wyróżnili szereg procesów, które są charakterystyczne tylko dla *Ja*. Wymienić tu należy takie zjawiska jak: utrzymywanie samooceny (A. Tesser, J. Campbell, 1983), podtrzymywanie tożsamosci (M. B. Brewer, R. M. Kramer, 1985), autoafirmację (C. M. Steele, 1988), autoweryfikację (W. B. Swann, 1990), samooszukiwanie (R. C. Gur, H. A. Sackheim, 1979), przeżywanie emocji odnoszących się do *Ja* – typu wstyd czy poczucie winy (J. P. Tangney, K. W. Fischer, 1995) oraz samoregulację (C. S. Carver, M. F. Scheier, 1999, S. Duval, R. A. Wicklund, 1972, E. T. Higgins, 1996).

Zdaniem R. R. Vallachera i A. Nowaka (2004) zanim dojdzie do utrzymania określonego poziomu samooceny i rozpoznania informacji płynących z zewnątrz jako niespójnych z informacjami już posiadanymi albo też do wykrycia rozbieżności w strukturze *Ja* i odczuwania związanych z nią emocji odnoszących się do *Ja*, człowiek musi mieć względnie spójną perspektywę ujmującą ogromną liczbę cech ważnych dla pojmowania siebie. Obserwator, który zna jedynie proporcję myśli pozytywnych i negatywnych w systemie *Ja* danej osoby, nie posiada wglądu w stopień pewności owych przekonań, a także nie jest w stanie na tej podstawie przewidzieć, jakie będą reakcje człowieka na informacje napływające z zewnątrz czy napotkane w życiu przeszkody (s. 65).

Jak wynika z analiz przeprowadzonych przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej (L. Kolarska-Bobińska, 2003) nowa tożsamość Polaków dopiero się formuje. Polacy mają nienajlepszą opinię o możliwościach i własnym kraju. Oceniają samych siebie

dużo gorzej niż dobrze postrzegające się społeczeństwa państw Unii. Miarą tego jest m.in. odczuwana odległość od rozmaitych krajów Europy Zachodniej. Jednak wydarzenia związane z upadkiem komunizmu oraz bliskość momentu akcesji powodują, że Polacy czują się w coraz większym stopniu podobni do Europejczyków. Wyraźniej niż na początku przemian postrzegają swoja chęć do pracy, oszczędzania, postawy przedsiębiorcze (s. 16).

L. Kolarskia-Bobińska (2003) zauważa także, że przystąpienie Polski do Unii Europejskiej będzie kluczowe dla kształtowania się nowej tożsamości Polski i autostereotypu Polaków oraz wizerunku Polski i Polaków wśród społeczeństw zachodnich. Zmiana ta nie zajdzie jednak automatycznie; będzie zależeć od tego, czy Polska wykorzysta stojącą przed nią szansę historyczną, jaką stwarza integracja z Europą Zachodnią (s. 16).

Omawiając zagadnienie elementu samooceny Polaków w oczach własnych warto odwołać się do badań B. Worek (2005). Wyodrębnia ona zestawienie pozytywnych i negatywnych cech Polaków:

1. Cechy pozytywne:

a) zdolność do mobilizacji w sytuacjach krytycznych, gotowość do walki o niezależność, niepodległość;

b) przywiązanie do tradycji;

c) skromność, miękkość, brak buty cechującej mieszkańców Europy Zachodniej;

d) tradycyjna gościnność Polaków (wskazywano, że jest to jednak cecha zanikająca);

e) pracowitość Polaków (przejawiająca się jednak najczęściej, gdy pracują za granicą);

f) umiejętność radzenia sobie, kombinowania („Polak potrafi");

g) Polacy są „dobrymi fachowcami, są narodem mądrym i ambitnym";

h) wysoki poziom kultury duchowej, wykształcenia.

2. Cechy negatywne:

a) Polacy są złymi gospodarzami;

b) nieumiejętność zawierania kompromisów i porozumień, kłótliwość, warcholstwo, skłonności do anarchii;

c) cechuje ich brak kultury w codziennym życiu (np. śmiecenie na ulicach, niezachowywanie porządku w miejscach publicznych);

d) brak pogody ducha, skłonność do narzekania (konsekwencja życia w trudnych warunkach);

e) Polacy są nerwowym narodem;

f) Polacy kradną (opinia o Polakach pracujących za granicą);

g) Polacy nie szanują pracy, są mało przedsiębiorczy;

h) kompleksy w stosunku do Zachodu, niska samoocena Polaków i związana z tym imitacja zachodnich stylów życia;

i) niski poziom wykształcenia Polaków;

j) brak wzajemnego poszanowania pomiędzy ludźmi, wyzyskiwanie innych (pracowników przez pracodawców);

k) brak poszanowania dla prawa;

l) zaściankowość, brak aspiracji, niechęć do rozwijania się, brak otwartości na nowe wyzwania (dotyczy osób w średnim wieku i starszych);

m) brak tolerancji dla odmienności narodowej, kulturowej, obyczajowej (s. 153).

Określenie samooceny polskich emigrantów można odnaleźć w badaniach M. Butryma (2010) w odniesieniu do kapitału społecznego i K. Rumińskiej (2010) w odniesieniu do radzenia sobie z problemami funkcjonowania w nowym środowisku społecznym (por. R. Bera, 2011, s. 34).

Formy doświadczeń tożsamościowych, takie jak: poczucie odrębności, poczucie spójności i poczucie ciągłości, dotyczą ważnych obszarów życia psychicznego człowieka: cech fizycznych i psychicznych, potrzeb, upodobań, podstawowych, wrodzonych skłonności czy tendencji behawioralnych, a także preferencji seksualnych, orientacji zawodowej, światopoglądowej, religijnej, politycznej itp. (E. H. Erikson 1963; J. Kozielecki 1986; H. Malewska-Peyre 1992; A. Szubert 1980; M. Melchior 1990). Momentem krytycznym w procesie kształtowania się prawidłowego statusu tożsamości *Ja* jest rozpoznanie przez jednostkę kardynalnych, ważnych i zarazem dystynktywnych, charakterystycznych cech osobowych, które można określić mianem cech tożsamościowych. Stanowią one indywidualną matrycę, która pozwala jednostce na identyfikację siebie (autoidentyfikację), na poczucie, że jest się sobą – mimo uczestniczenia w różnorodnych zdarzeniach życiowych oraz mimo zmian w zewnętrznym i w wewnętrznym świecie jednostki. Prawidłowo ukształtowana tożsamość *Ja* (tożsamość dojrzała) jest dla jednostki podstawą orientacji w otaczającej rzeczywistości, warunkiem adekwatnej samooceny, poczucia własnej wartości i pewności siebie, ułatwia tym samym dokonywanie prawidłowych wyborów życiowych (za: M. Straś-Romanowska, 2004, s. 49).

J. Tischner (1999) podkreślał: „Człowiek niesie przez życie swoje aksjologiczne *Ja* – siebie rozumianego jako wartość. Jest tym, czym jest ta wartość. Pomimo wad i ograniczeń wydaje mu się, że jest wartością niezastąpioną, cenną i godną absolutnego uznania. Człowiek jest w swym aksjologicznym *Ja* absolutem dla samego siebie. Jest to jednak przedziwny absolut, ponieważ nie wystarcza samemu sobie. Z głębi swego serca domaga się absolutnego uznania ze strony *Innego*" (s. 38). W efekcie tak rozumianego *Ja* człowiek do budowania tożsamości potrzebuje innych.

Rozdział III

Charakterystyka migracji zarobkowej młodzieży

Migracje zagraniczne nabrały współcześnie specyficznego znaczenia, jakiego nie miały nigdy wcześniej. Ujmując rzecz najzwięźlej, można by je zaliczyć do zbioru rutynowych zachowań ludzkich. Wędrówka międzynarodowa jest zjawiskiem należącym do sfery otwartej, dostępnej dla każdego bez mała mieszkańca globu. Utraciła dawniejszy „walor" nadzwyczajności lub wyjątkowości. Potwierdzają to liczby osób migrujących. Według oceny ONZ z 2004 roku na początku XXI w. każdego roku ponad dwa miliony osób (netto) odbywa oficjalnie rejestrowaną wędrówkę zagraniczną. Ta liczba nie obejmuje m.in. migrantów powrotnych ani nielegalnych lub niezarejestrowanych. Wraz z nimi średnioroczna liczba przemieszczających się sięgałaby czterech milionów. Jeśli jednak uwzględnić również osoby napływające (legalnie), które nie uzyskują na ogół statusu imigranta, lecz często przebywają w kraju docelowym przez kilka lat, a nawet osiedlają się w nim, na przykład pracowników czasowych i członków ich rodzin, a także przemieszczających się pracowników korporacji transnarodowych (*intracompany transferees*) z rodzinami oraz studentów, to ten szacunek trzeba by podwyższyć do pięciu i pół, a może aż sześciu milionów (za: P. Kaczmarczyk, M. Okólski, 2005, s. 7).

1. Migracje zagraniczne – analiza zjawiska

Migracja definiowana jest ogólnie jako względnie stała zmiana miejsca zamieszkania (migracja pozioma) dokonująca się w przestrzeni geograficznej. Ale łączy się z nią również zmiana usytuowania społecznego, „rozdzielenie", czyli sytuacja, w której osoba uczestnicząca w migracji „jest zmuszona (wybiera) rozstanie z członkami rodziny, znajomymi, w większej skali – członkami grupy etnicznej, narodu, co w szerszym sensie wiąże się ze zmianą otaczających stosunków społecznych (zmianą otoczenia instytucjonalnego)" (P. Kaczmarczyk 2005, za: Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 11).

Prowadzi to często do zmiany miejsca w strukturze społecznej (awans – degradacja), co bywa określane mianem ruchliwości wertykalnej (migracji pionowej). Zmiana w przestrzeni geograficznej może obejmować przemieszczenia w obrębie kraju lub wyjazdy poza kraj. Pierwsze nazywane są migracją wewnętrzną, drugie emigracją, migracją zewnętrzną (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 11).

Ze względu na interdyscyplinarność analiz, złożoność zjawiska migracji nie ma jednolitej terminologii, metodologii ani sposobów wyjaśniania ruchów wędrówkowych ludności. Wśród różnorodnych podejść można wyodrębnić cztery podstawowe perspektywy analizy migracji (P. Okólski 2006, por. D. Niedźwiedzki, 2010, s. 20). Po pierwsze są one traktowane jako istotny komponent (obok rozrodczości i umieralności) zmian demograficznych w kategoriach ilościowych i strukturalnych. Po drugie, migracje uważa się za przejaw społeczno-ekonomicznej adaptacji jednostek i grup społecznych do zmieniających się warunków egzystencji. Po trzecie ruchy wędrówkowe są zjawiskiem należącym do zbioru zdarzeń składających się na przebieg życia, nie tyle są odpowiedzią na brak równowagi w środowisku człowieka, ile konsekwencją codziennych doświadczeń ludzi przechodzących przez kolejne fazy życia. Po czwarte, migracje stanowią przejaw racjonalnych zachowań jednostek, których celem jest maksymalizacja własnego dobrobytu (D. Niedźwiedzki, 2010, s. 20).

Z. Kawczyńska-Butrym (2009) podaje następujące definicje związane z nazwaniem zjawiska przemieszczania się ludzi, ale też i samych osób. Według niej emigracje zewnętrzne to „przemieszczenie się ludzi między poszczególnymi krajami, łączące się z przekroczeniem granicy państwowej". Emigrację definiuje jako „wyjazd z kraju pochodzenia do innego kraju, zwanego krajem przyjmującym, goszczącym, lub krajem pobytu". Emigrant to „osoba opuszczająca kraj pochodzenia, zwany też krajem wypychającym, rodzinnym". Imigracja oznacza „przyjazd z innego kraju i przebywanie przez pewien okres w kraju przyjmującym". Osoby przemieszczające się między poszczególnymi krajami są jednocześnie emigrantami (w kraju pochodzenia) i imigrantami (w kraju przyjmującym). Występują równolegle, z wszelkimi tego konsekwencjami, w obu tych rolach – osoby nieobecnej w kraju pochodzenia i „obcego" (cudzoziemca) w miejscu aktualnego życia i pracy (s. 15).

Wymienia się rodzaje migracji zewnętrznych uwzględniając kryteria pomocne do ich wyodrębnienia, takie jak: przyczyny decyzji migracyjnych (przymusowe – dobrowolne), główny cel migracji (ekonomiczne – pozaekonomiczne), czas trwania

migracji (stałą, okresową, sezonową, cyrkulacyjną) i legalność (legalną, nielegalną, okres przejściowy) (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 16-23).

Jeden z podziałów migracji uwzględnia kryterium dobrowolności migracji, czyli decyzja o wyjeździe jest zależna bądź nie od osób migrujących, i tak wyróżnia się migrację przymusową i migrację dobrowolną (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009):

1. Migracja przymusowa oznacza zmianę miejsca zamieszkania (poza krajem lub w kraju) wywołaną działaniami, naciskami o charakterze politycznym lub administracyjnym. Decyzja o zmianie miejsca zamieszkania podejmowana jest pod presją czynników zewnętrznych lub w wyniku nakazu. Zaliczyć tu można takie ruchy ludności, jak:

a) deportacje, zesłania, przesiedlenia, które na ogół dotyczą całych grup społecznych; zwykle obejmujące grupy o charakterze etnicznym, narodowym (przesiedleńczy, wysiedleńczy) i są efektem przyjętych aktów prawnych między krajami lub rozporządzeń wewnętrznych;

b) ucieczki przed prześladowaniami na tle etnicznym, narodowym, religijnym, przed zagrożeniem utratą życia i/lub zdrowia (uchodźcy), przymus zwykle nie jest poparty aktem prawnym, a decyzja ucieczki wynika z doświadczeń własnych lub członków wspólnoty;

c) zmiany pod presją, pod wpływem indywidualnego nacisku, na ogół na tle politycznym, wiążą się jednak z akceptacją kraju udzielającego zgody na pobyt („paszport w jedną stronę", emigranci polityczni, azylanci);

d) handel ludźmi, który stanowi część migracyjnego systemu odzwierciedlającego się w nielegalnych transportach i przerzutach ludzi, przymusowej pracy, a nawet przymusowych małżeństwach;

e) przemieszczenia w wyniku nakazów administracyjnych – związanych z budową lub rozbudową obiektów przemysłowych, komunikacyjnych (np. autostrad, wielkich zbiorników retencyjnych, lotnisk). Jest to rodzaj migracji wewnętrznej.

2. Migracja dobrowolna podejmowana jest bez przymusu zewnętrznego, ze względu na subiektywne poczucie dyskomfortu i poszukiwanie bardziej optymalnych warunków życia, pracy, nauki lub też jako ucieczka przed osobistymi zobowiązaniami, konfliktami, trudnościami, ale także przed specyficznym nie do końca uświadomionym naciskiem środowiska. Decyzje migracyjne występują zwykle:

a) na tle różnic, dysproporcji wynagrodzenia i zatrudnienia między krajem zamieszkania a krajem poszukiwania pracy i zarobku,

b) na tle różnicy w standardach życia czasem też w standardach pracy i/lub nauki, a nawet w standardach opieki,

c) na tle różnic w cenach produktów i usług (turystyka handlowa i zdrowotna),

d) jako chęć sprawdzenia się, dowartościowania, imponowania innym,

e) w poszukiwaniu rozwiązania (przez ucieczkę) aktualnie trudnej sytuacji osobistej, rodzinnej,

f) w celu łączenia rodzin,

g) w celu powrotu do ojczyzny przodków (repatriacja) (s. 16-17).

Według drugiego kryterium jakim jest cel migracji wyróżnia się migracje ekonomiczne i pozaekonomiczne (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009):

1. Migracje ekonomiczne obejmują większe grupy ludzi (pomijając polityczną emigrację po powstaniach), a ich początek datowany jest na lata 60. XIX wieku. W Polsce objęły głównie chłopów i miały szeroko rozumianą genezę ekonomiczno-społeczną. Wyjazdy chłopów za wielką wodę, do Ameryki Północnej i Brazylii, były wyrazem trudnej sytuacji bytowej, ale też często nieadekwatnych i nierealnych wyobrażeń o dobrobycie i bogactwach. Wśród osób migrujących wyróżnia się:

a) „migrantów przeżycia", których celem było zdobycie jakichkolwiek środków do zaspokojenia często podstawowych potrzeb (wyżywienie, ubranie, remont mieszkania, długi), ta grupa migrantów podejmuje zwykle decyzje pod presją trudnej sytuacji bytowej, co bywa traktowane jako przymus ekonomiczny;

b) „migrantów mobilnych", którzy zmierzają do poprawy standardu życia (dobry samochód, dom), zgromadzenia funduszy na inwestycje i inne cele ukierunkowane na relatywne (w stosunku do kraju pochodzenia) podwyższenie materialnego standardu życia;

c) migrantów zarobkowych, którzy jadą, aby zarobić pieniądze, na ogół bez planów pozostawania. Wśród nich dodatkowo można wyodrębnić:

- migrantów kontraktowych, jadących zarobić, bez pozostawania, ale wyjazd jest zorganizowany, a jego warunki ustalone na podstawie kontraktu miedzy pracodawcami;

- migrantów wahadłowych, nazywanych „ludźmi na huśtawce", którzy wyjeżdżają do pracy na pewien okres, często bez jej legalizacji, przy zachowaniu regularnych kontaktów z rodziną i miejscem zamieszkania;

d) migrantów handlowych, którzy przemieszczają się w ściśle komercyjnych celach obejmujących zakup lub/i sprzedaż towarów poza własnym krajem, w celach zarobkowych, lub też do obniżenia kosztów utrzymania.

2. Migracje pozaekonomiczne nie są nastawione na bezpośrednie korzyści materialne, nawet jeśli wyjazdowi towarzyszy efekt ekonomiczny. Główne ich cele ukierunkowane są na zmiany w szeroko rozumianej aksjologicznej i społecznej przestrzeni życia, na zwiększenie poczucia bezpieczeństwa, wzrost kapitału społecznego i poprawę standardu życia. Należą do nich:

a) migracje edukacyjne – nauka języka, uzyskanie kwalifikacji zawodowych, prowadzenie badań naukowych, są one zorientowane na zwiększenie szeroko rozumianego kapitału życiowego (wiedzy i kompetencji zawodowych) osób migrujacych;

b) migracje religijne – *dobrowolne*, wynikające z nakazów/potrzeby pielgrzymownia (turystyka pielgrzymkowa), wyjazdy mają na celu wypełnianie praktyk religijnych lub dopełnienie praktyk wpisanych w nakazy wiary, albo migracje *przymusowe*, jeśli są wynikiem prześladowań, a ich celem jest bezpieczeństwo wyznawania własnej wiary i wykonywania praktyk religijnych;

c) migracje ekologiczne – wywołane przez klęski żywiołowe i katastrofy ekologiczne: tsunami, trzęsienia ziemi, awarie reaktora atomowego (np. Czarnobyl), ich celem jest znalezienie nowego terenu życia;

d) migracje polityczne – jako efekt wojny, walki obozów politycznych (zimna wojna), ucieczki i przesiedlenia związane ze zmianą granic, w celu zapewnienia bezpieczeństwa fizycznego, ochrony życia i zdrowia własnego i bliskich;

e) migracje patriotyczne – powroty do kraju ojczystego przodków, gdy ludzie wracają z chęci inwestowania w ojczyźnie własnej lub przodków, z tęsknoty za krajem, z chęci poznania ojczyzny rodziców lub dziadków, opanowanie języka przodków, jak też z powodu idealizacji obrazu utraconej ojczyzny;

f) migracje aksjologiczne – wyjazd z kraju jako sprzeciw wobec zagrożenia wartości uznanych przez migranta za tradycyjne, sygnalizują to ucieczki przed trudną do zaakceptowania „poprawnością polityczną" i zmianie w strukturze społecznej i kulturowej własnego kraju;

g) migracje dobrobytu – są odmianą migracji mających na celu poprawę jakości życia. Dotyczą głównie osób w wieku emerytalnym, którzy po osiągnięciu wysokiego statusu ekonomicznego przenoszą się do krajów „słonecznej pogody i czystego środowiska" (s. 18-20).

Kolejnym kryterium prowadzącym do wyodrębnienia kolejnych rodzajów migracji jest czas jej trwania. Wyróżniamy wówczas migracje: stałą, okresową, sezonową i cyrkulacyjną (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009):

a) stałą, osiedleńczą (z planami i intencją pozostania na stałe i życia poza krajem pochodzenia);

b) okresową, którą dzielimy na długotrwałą (nie krótsza niż rok) i krótkotrwałą (trwającą poniżej roku);

c) sezonową (zwykle związaną z sezonem prac w rolnictwie, zbieraniem runa leśnego, obsługą wakacyjnego ruchu turystycznego);

d) cyrkulacyjną (o charakterze cyklicznym, polegającą na powtarzających się, krótkotrwałych wyjazdach – „ludzie na huśtawce”, migracje wahadłowe) (s. 21).

Istotnym kryterium statusu i sytuacji migranta, głównie w kraju pobytu, jest jawność i legalność migracji. Przyjmując powyższe kryterium możemy wyróżnić:

a) legalną,

b) nielegalną (nieuregulowaną – *irregular migration*),

c) okres przejściowy (ubieganie się o azyl, okresowe pozwolenie na pobyt, na zatrudnienie, na nauke) (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 22).

Emigracja wpisana jest w ostatnie ponad 200 lat historii Polski jako jeden z jej najważniejszych elementów: politycznych, ekonomicznych oraz kulturotwórczych. Ze względu na to, iż procesy te nie ominęły żadnego pokolenia, istnieje ciągłość dopływu i odtwarzanie się społeczności emigranckich. Trudno w Polsce znaleźć rodzinę, w której nie byłoby bliskich krewnych przebywających na stałe za granicą. Tworzy to wyraźny klimat psychologiczny torujący drogę następnym kandydatom do wyjazdu poprzez mechanizmy: 1) modelowania („pójdę ich drogą”), oraz 2) facylitacji (ściąganie swoich poprzez zaproszenia wysyłane do kraju, pomoc i wsparcie na miejscu). W potocznych przekonaniach, pochodzących w dużej mierze od osób podróżujących po świecie, „nie ma kraju, w którym nie byłoby Polaków”. Istotnie, Polska należy do tych krajów europejskich (wraz z Irlandią, Włochami, Grecją), które w XIX i XX w. wytworzyły największą liczebnie, proporcjonalnie do ludności, emigrację. Jakie były powody tak znaczących ruchów migracyjnych poza granice etniczne? Można wyróżnić dwa motywy „wypychające”: 1) polityczne, w postaci prześladowań, lęku przed nimi i dążenia do prowadzenia walki z zewnątrz; 2) ekonomiczne czyli „za chlebem” (P. Boski, 2009, s. 510).

Emigracje zarobkowe z ziem polskich, niemal od początków swego istnienia budziło ogromne zainteresowanie w różnych kręgach społeczeństwa. Przejawia się to zarówno w opracowaniach mających wszelkie walory prac naukowych, jak i polskiej

literaturze pięknej (najpopularniejsze: H. Sienkiewicz *Za chlebem,* M. Konopnicka *Pan Balcer w Brazylii*) (por. H. Janowska, 1981, s. 5-6).

Wielka emigracja po powstaniu listopadowym była pierwszym ważnym epizodem uchodźstwa w naszej historii. Jak podają historycy, w okresie popowstaniowym z azylu we Francji skorzystało około 10 000 emigrantów politycznych. Wieszczowie stanowiący wówczas elitę i „duszę narodu” żyli, tworzyli i dokonali swego życia we Francji (P. Boski, 2009, s. 510). Inni emigranci, którzy byli prześladowani politycznie dotarli do Ameryki Południowej, głównie do Brazylii, było ich jednak niewielu. Natomiast w drugiej połowie XIX wieku na fali „gorączki brazylijskiej”, określającej masową emigrację zarobkową, napłynęły rzesze polskich chłopów w poszukiwaniu kawałka własnej ziemi (por. M. Paradowska, 1984, s. 17).

Charakter i natężenie emigracji polskiej do Francji, Stanów Zjednoczonych, Kanady i Ameryki Południowej w XIX wieku zależne były w dużej mierze od sytuacji politycznej i gospodarczej naszego kraju. Utrata niepodległości Polski, poczucie indywidualnego i zbiorowego zagrożenia, starcia zbrojne z zaborcami i wynikająca stąd niejednokrotnie konieczność ucieczki przed politycznymi represjami, a także ciężka sytuacja gospodarcza w kraju zmuszały tysiące ludzi do emigracji (M. Paradowska, 1984, s. 16). Procesy te miały różny zasięg i siłę oddziaływania, gdyż wynikały z charakteru i stopnia rozwoju kulturalnego oraz cywilizacyjnego ziem pozostających w trzech zaborach. Przemiany społeczne, zwłaszcza uwłaszczenie chłopów i migracja ludności ujawniły problemy w dobie niewoli istotne i wpływające na postawy społeczeństwa wobec zaborców, „sąsiadów” oraz własnej identyfikacji narodowej (S. Walasek, 2004, s. 237).

Literaturę naukową poświęconą emigracji z Polski międzywojennej cechuje znaczna przewaga prac monograficznych (najczęściej monografie i artykuły poświęcone wyjazdowi do jednego określonego ośrodka) i przyczynków ujmujących problem syntetyzująco, w makroskali emigracji z całej Polski (a nie jednego regionu) do wszystkich centrów imigracyjnych oraz prac obejmujących dłuższe rozgraniczone wydarzeniami historycznymi odcinki chronologiczne. W okresie międzywojennym kilka opracowań, które można nazwać syntezami, obejmującymi całokształt zagadnień emigracyjnych przede wszystkim przede wszystkim w zakresie faktografii, wykorzystującej wszystkie dostępne materiały źródłowe. Powstałe prace jak np. A. Zarychta, *Emigracja polska i jej znaczenie dla państwa*, Warszawa 1933, czy M. Szawleski, *Kwestia emigracji w Polsce*, Warszawa 1927. Pierwszą publikacją, przedstawiającą problematykę polskiej emigracji jako fragment złożonego mechanizmu migracji światowych, obejmując zasięgiem

chronologicznym półtora stulecia, jest praca H. Gliwicy, *Materiał ludzki w gospodarce światowej*, t. I-II, Warszawa 1934 (por. H. Janowska, 1981, s. 6-7).

O drugiej wielkiej emigracji politycznej można mówić w odniesieniu do okresu od drugiej wojny światowej do końca PRL. Dotyczy on ludzi, którzy znalazłszy się poza krajem, postanowili nie wracać po 1945 r., lecz walczyć o Polskę niepodległą – głównie w Wielkiej Brytanii i we Francji. Intelektualiści zmuszeni do opuszczenia kraju po Marcu 1968, a także osoby aktywne w Solidarności, które wyjechały z kraju w konsekwencji stanu wojennego, dołączyły do wcześniejszych środowisk emigracji politycznej, opozycyjnych wobec PRL (P. Boski, 2009, s. 513).

Emigracja wojskowo-wysiedleńcza okresu drugiej wojny światowej stanowiła dwie grupy: a) ludzie, którzy należeli do polskich sił zbrojnych podporządkowanych rządowi w Londynie (w tym do II Korpusu gen. Andersa uformowanego na terenach ZSRR, po zwolnieniu z obozów i deportowanych w latach 1939/1940); b) ludzie wywiezieni przez Niemców na roboty przymusowe lub do obozów koncentracyjnych. Ci pierwsi po demobilizacji, zaś drudzy po wyzwoleniu przez wojska zachodnich aliantów zdecydowali się nie wracać do PRL. Osoby należące do obu tych kategorii uchodźczych bądź to nie miały wystarczającego polskiego wykształcenia, bądź to ich wykształcenie nie przekładało się na kwalifikacje zawodowe w krajach osiedlenia. Ważnym i adaptacyjnie niekorzystnym fragmentem ich życia były traumatyczne doświadczenia drugiej wojny światowej, kwalifikujące się zgodnie z ustaleniami współczesnej psychologii jako syndrom zaburzeń stresu pourazowego (P. Boski, 2009, s. 520).

Kolejna znacząca fala emigracji wiązała się z kryzysem ekonomiczno-politycznym PRL w okresie powstania Solidarności (1980-1981) i po odwołaniu stanu wojennego (po 1983 r.). Szacuje się, że opuściło wówczas Polskę około 1,5 mln obywateli. Najbardziej spektakularnymi drogami wyjazdu były obozy uchodźców, jakie powstały wówczas w Wiedniu, w Larnace (Grecja) oraz we Włoszech. Ze względu na ówczesną sytuację międzynarodową Polacy dostawali względnie łatwo wizy imigracyjne do Stanów Zjednoczonych, Kanady, Australii, bądź pozostawali w państwach wspólnoty europejskiej, w tym Wielkiej Brytanii. Poziom wykształcenia i kompetencji zawodowych wśród tej fali emigracyjnej był zdecydowanie wyższy niż w poprzednich, przekładając się na szybszą i bardziej skuteczną adaptację zawodową oraz standard życia. Ze względu na zmiany polityczne w kraju, które nastąpiły kilka lat po apogeum fali emigracyjnej, w pokoleniu wychodźstwa solidarnościowego daje się zaobserwować, począwszy od lat dziewięćdziesiątych XX w., znaczący ruch reemigracyjny (P. Boski, 2009, s. 520-521).

Z dniem 1 maja 2004 roku obróciła się karta polskiej i europejskiej historii, a jej szelest słychać było wyraźnie. Polska stała się członkiem Unii Europejskiej. Pojawiły się pytania: Kim jesteśmy u progu naszej akcesji do struktur Unii?; Jak postrzegamy samych siebie, inne narody, czym jest dla nas Europa, a czym Unia Europejska, którą właśnie się staliśmy? (por. K. Romaniszyn, 2005, s. 11).

Zjawisko migracji młodych Polaków przybiera najczęściej formę wahadłowego przemieszczania się między krajem ojczystym a miejscem pracy w wybranym państwie Unii Europejskiej. Czas przebywania za granicą bywa więc różny. Większość ludzi powraca, chociaż ma miejsce również przemieszczenie o charakterze osiedleńczym. Migracja ta jest najczęściej legalna i wiąże się z podejmowaniem pracy zarobkowej przez młodzież w gałęziach gospodarki dotkliwie odczuwających niedobór rąk do pracy, najczęściej jednak niezgodnie z jej własnym przygotowaniem zawodowym (por. R. Bera, 2008, s. 84).

Zdecydowana większość polskich emigrantów przebywa za granicą ze względu na pracę. Można wśród nich wyodrębnić kilka grup pracowników:

a) wysokich kwalifikacjach reprezentujących najczęściej wolne zawody (naukowcy, informatycy, nauczyciele, lekarze, inżynierowie),

b) średnim poziomie przygotowania zawodowego (pielęgniarki, technicy, robotnicy wykwalifikowani),

c) osoby młode bez kwalifikacji, studenci lub osoby, które ukończyły szkoły niedające określonych kwalifikacji zawodowych,

d) pracownicy bez kwalifikacji, sezonowi (por. M. Skoczek, 1997; R. Bera, 2011).

Współczesne migracje to nie tylko wędrówki siły roboczej, lecz także wyspecjalizowanych i mających wysokie kompetencje zawodowe pracowników. Wynika to z dużej liczby powiązań między rozproszonymi przestrzennie podmiotami ekonomicznymi oraz ekspansji terytorialnej transnarodowych korporacji. Wśród specjalistów wysokiej klasy wyodrębniono następujące czynniki skłaniające ich do emigracji:

a) wyższe płace (czynnik uniwersalny, mający znaczenie dla wszystkich migrujących) i więcej możliwości realizowania kariery zawodowej,

b) specyficznie ukierunkowana polityka migracyjna krajów docelowych,

c) chęć podniesienia poziomu wykształcenia, realizacji badań naukowych lub dobrego opanowania języka obcego,

d) korzystne warunki instytucjonalne i finansowe za granicą dla naukowców, wyrażające się m.in. we wsparciu sektora badawczo – rozwojowego i pobudzaniu wysokiego popytu na pracowników tego sektora,

e) dobry za granicą klimat do innowacji, m.in. dla rozwoju (zapoczątkowania) biznesu lub samozatrudnienia,

f) rozwój i wzrost zasięgu terytorialnego korporacji transnarodowych (P. Kaczmarczyk, M. Okólski, 2005, s. 41).

Typowy model zapotrzebowania na imigrancką siłę roboczą zakłada, z jednej strony, sięganie po pracowników o najwyższych kwalifikacjach, z drugiej zaś – po pracowników plasujących się na najniższym poziomie hierarchii kompetencji zawodowych (P. Kaczmarczyk, M. Okólski, 2005, s. 41).

2. Dynamika migracji młodzieży do Wielkiej Brytanii

Wielka Brytania jest od lat ważnym krajem migracyjnym. Ze względu na znaczenie w europejskim układzie sił i rozmiaru rynku pracy jest najważniejszym krajem, który zdecydował się otworzyć swój rynek pracy dla migrantów z nowych krajów członkowskich (P. Kaczmarczyk, M. Okólski, 2005, s. 27).

Fenomen masowej (nie tylko zresztą masowej, ale i gwałtownie nasilonej) migracji z Polski po wejściu w skład Unii Europejskiej nie wystąpiłyby gdyby rząd Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej nie podjął decyzji o rezygnacji z przejściowych restrykcji w dostępie do rynku pracy wobec obywateli z tzw. krajów wstępujących (*accesion countries*). Inaczej mówiąc, zgodnie z fundamentalną zasadą jednolitego europejskiego obszaru gospodarczego, zapewniającą między innymi swobodę przepływu osób, czynników produkcji i towarów, od maja 2004 roku rynek pracy tego kraju stał się otwarty dla Polaków. Dodajmy, że ta decyzja miała szerszy zasięg, gdyż – ze względu na więzi łączące gospodarkę (w tym rynek pracy) brytyjską i irlandzką – praktycznie zmuszała do dokonania takiego samego kroku Republikę Irlandii (I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 88).

Decyzja rządu brytyjskiego była starannie przemyślana. Rząd wspomagany przez parlament (House of Lords Select Committee on the European Union) przez kilka lat poprzedzających moment akcesji systematycznie badał zdolność państw kandydujących do spełnienia wymogów *acquis communaitaire* oraz konsekwencje polityczne i ekonomiczne poszerzenia Unii dla Wielkiej Brytanii. Wyniki analiz sugerowały między innymi, że

pożytki z niezamykania się brytyjskiego rynku pracy będą większe niż ewentualne związane z tym zagrożenia (za: I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 88).

Na podstawie regulacji przyjętych przez rząd brytyjski każdy obywatel nowych krajów członkowskich, który chce podjąć pracę w Wielkiej Brytanii na czas dłuższy niż miesiąc, powinien zarejestrować się w specjalnym systemie – Programie Rejestracji Pracowników (*Worker Registration Scheme*, WRS). Koszt rejestracji to 50 funtów, nie ma żadnych limitów ani restrykcji, rejestracja jest automatyczna. Miedzy 1 maja 2004 r. a końcem czerwca 2005 r. zgłoszono 276 tysięcy podań do WRS, przy czym, szacuje się, że nawet do 1/3 aplikantów przebywało na terenie Wielkiej Brytanii jeszcze przed akcesją. Osoby, które już przebywały wcześniej stanowiły niemal połowę wszystkich rejestrujących się w pierwszych miesiącach po akcesji, następnie stopniowo spadał ich udział. W pierwszych trzech miesiącach liczba rejestracji sięgała 20 tysięcy miesięcznie, w końcu roku wynosiła około 10 tysięcy miesięcznie, a w pierwszym kwartale 2005 r. – około 13-14 tysięcy miesięcznie (P. Kaczmarczyk, M. Okólski, 2005, s. 28).

Wielka Brytania jest jednym z głównych krajów przyjmujących imigrantów. Populacja osób urodzonych poza Wielką Brytanią mieszkająca na jej terenie szacowana jest na 7,7% ogółu jej mieszkańców, w tym, w samej Anglii stanowi 9% mieszkańców, a w Londynie, gdzie skoncentrowani są cudzoziemcy – aż 19% populacji tego miasta (za: Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 37).

Trudno ustalić dokładną wielkość przepływu osób z Polski do Wielkiej Brytanii po akcesji. Nie jest jasne jaką część pracowników stanowią długoterminowi emigranci, a jaką ci, którzy przebywają przez krótki czas i wrócili niedawno do domów i być może wyjechać ponownie (D. Miłek, B. Jóźwik, 2008, s. 32).

Analizując dostępne informacje można stwierdzić, że najwięcej wiadomo o Polakach w Wielkiej Brytanii i Irlandii, stąd migracja na Wyspy jest swoistym papierkiem lakmusowym, pozwalającym eksplorować pewne trendy na całą poakcesyjną emigrację Polaków. Prognozy rządu brytyjskiego dotyczące spodziewanych przepływów migracyjnych ze Wschodu (zapowiadano napływ około 13 tysięcy pracowników rocznie do końca dekady) okazały się chybione. 22 sierpnia 2006 roku opublikowane dane, według których od maja 2004 do czerwca 2006 roku w brytyjskim systemie *Workers Registration Scheme* zarejestrowało się 427 tysięcy osób z nowych państw członkowskich (z czego 264 tysiące Polaków). Jeśli dodać do tej liczby osoby pracujące w Wielkiej Brytanii na zasadzie samozatrudnienia, to w sumie legalnie podjęło pracę w tym kraju około 600 tysięcy osób. W żadnym wypadku jednak nie oznacza to, że ponad 260 tysięcy Polaków na

stałe przebywa w Wielkiej Brytanii. System brytyjski rejestruje jedynie fakt podjęcia pierwszej pracy (J. Wiśniewski, M. Duszczyk, 2007, s. 24). Istnieją cztery główne źródła danych dotyczących przepływu osób z Europy Środkowej i Wschodniej: System Rejestracji Pracowników, Międzynarodowe Badanie Pasażerów, Narodowe Numery Ubezpieczeniowe i Badania Siły Roboczej (por. D. Miłek, B. Jóźwik, 2008, s. 33).

Między 1 maja 2004 roku i 31 marca 2007 roku w Wielkiej Brytanii zarejestrowano łącznie 630 tysięcy wniosków imigrantów o zgodę na pracę. Najwięcej zezwoleń otrzymali Polacy (65% wszystkich), a następnie Litwini i Słowacy. Wśród wszystkich, którzy uzyskali pozwolenie na pracę, największą grupę stanowili młodzi ludzie między 18 a 34 rokiem życia (82%), z przewagą mężczyzn (57%). W tym czasie najwięcej osób, które uzyskały pozwolenie na pracę, uzyskało zatrudnienie w administracji, biznesie i zarządzaniu (37%), następnie w hotelarstwie i żywieniu (20%), rolnictwie (10%), przetwórstwie żywności (5%). W samym tylko 2006 roku wydano w Wielkiej Brytanii 162 390 pozwoleń na zatrudnienie imigrantów z Polski, 21 725 ze Słowacji, 17 055 z Litwy i 9 485 z Łotwy (za: Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 37).

Jednocześnie brak jest informacji o migracjach powrotnych i tzw. migracji wahadłowej. Do tego dochodzi jeszcze opisywany w literaturze przedmiotu fakt nierejestrowania się pewnej grupy Polaków (szacunki mówią o 30% ogółu zatrudnionych Polaków w Wielkiej Brytanii). Zbierając wszystkie dostępne dane można stwierdzić, iż w zależności od pory roku na terytorium Wielkiej Brytanii przebywa i podejmuje legalne zatrudnienie pomiędzy 100 a 150 tysięcy obywateli polskich. Nie ma możliwości oszacowania, jak wielka jest skala zatrudnienia nielegalnego, które jednak ma raczej charakter dorobkowy (J. Wiśniewski, M. Duszczyk, 2007, s. 24).

Według oceny na podstawie *Labour Force Survey* (LFS), w połowie 2007 roku w Wielkiej Brytanii mieszkało (od co najmniej pół roku w momencie badania) 406 tysięcy obywateli Polski. Ich liczba niemal się podwioła w stosunku do połowy roku poprzedniego, a w stosunku do roku 2004 wzrosła ponad pięciokrotnie. Polacy z mało istotnej liczebnie nacji imigranckiej w okresie przedakcesyjnym, stali się najliczniejszą grupą etniczną, wyprzedzając ostatecznie nawet Irlandczyków. W 2007 roku udział obywateli Polski wśród cudzoziemskich pracowników (zwłaszcza mężczyzn) był wręcz zdecydowanie dominujący; co szósty cudzoziemiec mężczyzna zatrudniony w Wielkiej Brytanii był wówczas Polakiem. Dane LFS znajdują pełne potwierdzenie w statystyce ubezpieczeń społecznych (*National Insurance Number*) (I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 89).

Nie ma danych na temat geograficznego rozłożenia polskich pracowników w Wielkiej Brytanii. Przewiduje się, że istnieje tu analogia do geograficznego rozłożenia pracodawców zarejestrowanych pracowników. Wydaje się, że Szkocja jest szczególnie popularna wśród Polaków, a w samej Szkocji – Inverness, szybko rozwijająca się stolica szkockiego regionu Highlands (za: D. Miłek, B. Jóźwik, 2008, s. 38).

Sytuacja bieżąca to nowa fala ruchów migracyjnych Polaków, związana z naszym przystąpieniem do Unii Europejskiej (od maja 2004) i z otwarciem rynków pracy w niektórych krajach „Starej Europy". Po kilku latach doświadczeń wiemy, że Polacy masowo skierowali się do Wielkiej Brytanii i Irlandii. Ze względu na radykalnie odmienny kontekst obecnych wyjazdów w stosunku do wszystkich poprzednich fal: legalność, brak utrudnień wizowych i tajność przemieszczania się, mamy do czynienia z czasowym lub trwałym, legalnym przebywaniem za granicą w związku z wykonywaną tam pracą (por. P. Boski, 2009, s. 521).

Znaczna część wędrówek obserwowanych obecnie nie wykazuje cechy „wysokiej przewidywalności". Mobilność ludzi charakteryzuje zdolność do metamorfozy. Służy realizacji indywidualnych (lub rodzinnych) strategii, które są w wysokim stopniu autonomiczne, elastyczne i złożone, a przy tym niekoniecznie stabilne w czasie. Pojedynczy akt wędrówki ma łatwą do opisania przeszłość, ale często bardzo trudną do określenia przyszłość, ponieważ osoby migrujące mogą wielokrotnie posługiwać się wędrówką jako środkiem do osiągnięcia pożądanego celu, wybierając „najkorzystniejszą" spośród wielu na ogół z góry nieznanych w pełni opcji (I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 31).

Płynności migracji sprzyja nie tylko kompresja przestrzeni geograficznej, ale również wysoka sprawność komunikacyjna (dzięki rozwojowi mediów elektronicznych), wzrost kompetencji kulturowych mieszkańców globu (dzięki upowszechnieniu edukacji i dostępu do informacji) oraz uniwersalizacja cywilizacyjna. Te zjawiska przyczyniły się do znacznej redukcji ryzyka związanego z mobilnością przestrzenną i zmniejszenia zależności w tym procesie osoby migrującej od grupy (rodziny pozostawionej w miejscu pochodzenia, diaspory, sieci migranckiej) lub instytucji. Pośrednio wywarły duży wpływ na wyłonienie się i rozwój migracji płynnej (I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 31).

Migracja płynna oznacza nie tylko – na podobieństwo migracji niepełnej – „bycie tu i tam", ale zarazem również „celowe niezamykanie sobie żadnych opcji" przez osobę migrującą. Osobę, która – używając dwóch określeń zaproponowanych przez Z. Baumana

(1999, 2005) – jest „ponowoczesnym wagabundą" w świecie „płynnej nowoczesności". Podsumowując, migracja płynna wymaga – pośród innych warunków – stosunkowo wysokiej swobody przepływów ludności w skali międzynarodowej, gęstej, szybkiej i względnie taniej sieci transportowej o zasięgu globalnym, łatwego dostępu do rynków pracy i świadczeń sektora publicznego w różnych krajach oraz bardziej lub mniej uniwersalnej kultury, której elementem jest między innymi *lingua franca*. „Płynny migrant" nigdzie nie zapuszcza korzeni, natomiast zazwyczaj utrzymuje silne, przynajmniej symboliczne więzi z krajem swego pochodzenia (I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 32).

Obecnie poakcesyjne migracje różnią się zasadniczo od tych wcześniejszych kilkoma istotnymi cechami. Pierwszą z nich jest młody wiek migrantów, tj. do 35 roku życia. Wiąże się z tym ich stan wolny i bezdzietność, co z kolei ma wpływ na przedłużenie okresu pobytu za granicą i relatywnie mniejszy transfer dochodów do Polski. Migrujących na Wyspy Brytyjskie wyróżnia coraz wyższy poziom wykształcenia i coraz lepsza znajomość języka kraju zatrudnienia. Z kolei praca, którą podejmują jest z reguły ich pierwszą (R. Jończy, 2008, s. 136).

Jak wynika z analiz (L. Baj, P. Skwirowski, 2009), najwięcej Polaków pracuje w Wielkiej Brytanii – ok. 690 tysięcy. Zatrudniani są najczęściej na niższych stanowiskach w administracji, przemyśle, budownictwie, hotelarstwie, gastronomii oraz opiece społecznej i zdrowotnej (por. R. Bera, 2011, s. 27). Ze względu na brak ogólnodostępnych i w pełni wiarygodnych danych statystycznych dotyczących migracji z Polski do Wielkiej Brytani trudno oszacować liczbę aktualnie przebywających tam osób (A. Fihel, E. Piętka, 2007; P. Kaczmarczyk, 2011).

Jednocześnie należy podkreślić, że istnieje różnica w usytuowaniu na brytyjskim rynku pracy polskich emigrantów zarobkowych przybyłych po akcesji Polski do Unii Europejskiej i tych, którzy przyjechali do Wielkiej Brytanii w latach 1991-2001. Ci drudzy częściej podejmowali prace związane z zarządzaniem i pracę w wyspecjalizowanych zawodach. Natomiast około trzy czwarte przybyłych po akcesji zatrudnionych jest w pracach niewymagających kwalifikacji (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 103).

Uzyskując zgodę na pracę i podejmując ją legalnie pracownik otrzymuje zarówno kontrakt zawierający zakres zadań, jak też określoną wysokość wynagrodzenia, ale też zyskuje wszystkie przywileje przysługujące pracownikom (dodatki rodzinne na dzieci, a także możliwość uzyskania kredytów w bankach) i płaci wszystkie zobowiązania związane z zatrudnieniem (np. podatki). Emigrant podejmujący pracę na czarno, a są to

głównie, choć nie tylko, prace w niszach zatrudnienia (opieka nad osobami starszymi, pomoc domowa, prace sezonowe w rolnictwie), nie może korzystać z żadnych przywilejów i pozostaje w dobrowolnej, zwykłej ustnej umowie z pracodawcą (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 102-103).

Polacy, podobnie jak emigranci z innych krajów, starają się pozostać na obczyźnie w pobliżu innych Polaków. Wynika to z oddziaływania sieci migracyjnej. Będący już poza krajem ojczystym „ściągają" swoich krewnych i znajomych zapewniając możliwość wspólnego zamieszkania przynajmniej w pierwszej fazie migracji. Jest godne odnotowania, że wielu polskich imigrantów w Londynie jeszcze przed przyjazdem miało tam znajomych, 40% otrzymało od nich pomoc w znalezieniu pracy lub mieszkania, a 60% pomogło w tym następnym, przybywającym rodakom (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 107).

3. Motywy emigracji zarobkowej

Motywy emigracji Polaków w przeszłości wynikały przede wszystkim z sytuacji politycznej i społeczno-ekonomicznej kraju. Po wstąpieniu Polski w 2004 roku do Unii Europejskiej migracje w ramach Unii są wpisane w kanon podstawowych praw człowieka w demokratycznym społeczeństwie (por. M. Okólski, 2004, s. 164).

Motywacja do migracji jest zjawiskiem złożonym, ponieważ obejmuje przynajmniej kilka elementów. Coraz rzadziej pojawia się dążenie do zdobycia cudzego terytorium, a do opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania zmuszają ludzi pogarszające się warunki materialne, bezrobocie, konflikty międzynarodowe i wewnątrzkrajowe (na tle etnicznym, religijnym i politycznym), poglądy polityczne, zanieczyszczenie środowiska (por. B. Bartz 1995, H. Mamzer 2002). Z drugiej zaś strony uwidaczniają się próby odnalezienia tożsamości, dążenie do poznania świata, poszukiwanie miejsca, które pozwoli na najbardziej optymalny rozwój indywidualny i zaakceptowanie panujących tam norm, regulujących życie społeczne, powracanie do „rodzinnych korzeni" symbolizujących właśnie tożsamość (Z. Kurcz 1997, D. Kondrakiewicz, 1998; H. Mamzer, 2002).

W dobie globalizacji rynków pracy migracje są rodzajem zwykłej życiowej aktywności, a także szansą realizacji własnych aspiracji i planów życiowych (por. L. Kolarska-Bobińska, 2007, s. 7).

Z. Meleosik i T. Szkudlarek (1998) zauważają, że podróż poza granice własnego świata może być podróżą w poszukiwaniu samego siebie. Podróżując na Wschód, na Południe, na Północ, na Zachód człowiek dysponuje całą mistyczną geografią przeobrażeń, wędrówek dla odkrycia swego „drugiego *Ja*" prowadzonych z nadzieją integracji, spotkania ze sobą ułatwionego przez kontakt z *Innym* (por. H. Mamzer, 2002, s. 133).

Jak wynika z badań przeprowadzonych wśród polskich emigrantów (R. Bera, 2008, s. 104-109, 222-225) największy wpływ na podjęcie decyzji o wyjeździe z kraju mają czynniki związane z indywidualnym rozwojem oraz uwarunkowania społeczno-ekonomiczne.

Często pierwotnym motywem wyjazdu ze stron rodzinnych jest dążenie do poprawienia sytuacji materialnej, osobistej lub rodziny. Wyjazd nie jest planowany jako opuszczenie kraju „na zawsze", jednak odkładany termin powrotu powoduje powolne wrastanie w nową kulturę. Staje się ona coraz bardziej znajoma, podczas gdy „stara" oddala się w kategoriach poznawczych. Pojawia się tęsknota za rodzinnym krajem, ale i lęk przed konfrontacją pozytywnych wyobrażeń i wspomnień z rzeczywistością. Faktem jest jednak, że liczba migrantów ciągle wzrasta (H. Mamzer, 2002, s. 133).

Młodzi polscy emigranci głównie absolwenci i jeszcze studenci za motywy wyjazdu uznają głównie: zdobycie pierwszych doświadczeń zawodowych, zarobienie pieniędzy, podróże, poznanie innych kultur a także „doszlifowanie" języka (A. Kicior, 2007, s. 18).

Migracja zarobkowa jest zjawiskiem występującym przede wszystkim w krajach uboższych i obejmuje strumień przepływu ludzi do krajów postrzeganych jako bogatsze. Rodzi się z potrzeb człowieka i uświadomienia sobie możliwości ich zaspokojenia (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 49). Następuje porównanie dobrobytu w kraju własnym i docelowym. Nie należy sądzić, że potencjalni emigranci studiowali przed podjęciem decyzji światowe tabele dotyczące dobrobytu w różnych krajach. Źródła swych informacji opierają na wiedzy potocznej czerpanej ze środków masowego przekazu oraz z informacji członków własnej społeczności przebywających już w kraju docelowym: „tam się żyje lepiej i szczęśliwiej niż u nas". Pozyskiwane informacje dotyczą warunków bytowych, pomocy społecznej i pracy zarobkowej. Fala przemieszczeń migracyjnych milionów Polaków na Wyspy Brytyjskie sterowana jest kulturowym, a nie jednostkowym dobrobytu (por. P. Boski, 2009, s. 277).

Decyzjom migracyjnym towarzyszą rozwinięte, silne sieci migracyjne już wcześniej funkcjonujące w poszczególnych krajach (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009,

s. 101). Skutkiem funkcjonowania sieci migracyjnych jest tzw. „migracja łańcuchowa”, podtrzymująca migrację na danym szlaku. Oznacza to proces migracji do miejsca znanego osobiście lub z opowieści znajomych i krewnych, w których migrujący mają już nawiązane kontakty (K. Romaniszyn, 2003, s. 21).

Zewnętrzne warunki materialne odgrywają dużą rolę w zachowaniach młodych emigrantów, decydując o spontanicznych ruchach migracyjnych w poszukiwaniu lepszego życia (P. Boski, 2009, s. 277).

Teorią strukturalną wyjaśniającą przyczyny trwania migracji na danym szlaku i przedstawiającą mechanizm wyboru kraju docelowego w odwołaniu do działań jednostkowych jest teoria sieci migracyjnych (Gurak i Caces 1992, M. Boyd 1989, J. Fawcett, 1989; D. Massey, 1987), definiowanych jako „mikrostruktury stanowione przez interpersonalne więzi między emigrantami i pozostawionymi w kraju przyjaciółmi, rodziną, znajomymi” (K. Romaniszyn, 2003, s. 20). Jak się okazuje owa sieć migracyjna jest najczęstszym, a także najbardziej pewnym i bezpiecznym źródłem informacji o możliwości zatrudnienia. Członkowie rodziny, przyjaciele, sąsiedzi, znajomi, którzy wcześniej wyjechali za granicę często szukają pracy i informują o tym, kiedy i gdzie należy przyjechać i jakie są warunki oferowane przez pracodawcę (Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 102).

Podjęcie decyzji o emigracji wymaga w większości przypadków silnej motywacji, aby przezwyciężyć m.in. psychiczne opory związane z zerwaniem więzów rodzinnych i towarzyskich, opuszczeniem domu rodzinnego, swojej „prywatnej ojczyzny” czy obaw przed nieznanym. Motywacja ta stanowi wypadkową pragnienia wyjazdu oraz chęci pozostania. Jest tym samym skomplikowanym jednostkowym wyborem (za: R. Bera, 2008, s. 103).

Dylemat podjęcia decyzji o migracji dobrze obrazuje koncepcja „*push-pull*” (C. J. Jansen, 1970; J. L. Watson, 1977), wedle której przeniesienie jest efektem analizy czynników wypychających z miejsca pochodzenia i przyciągających do nowego miejsca osiedlenia (por. D. Niedźwiedzki, 2010, s. 68).

Twórcą koncepcji „*push-pull theory*” był E. S. Lee (1972), w której zwracał uwagę, że w decyzjach migracyjnych oddziałuje kilka czynników, które wynikają z subiektywnych ocen i odczuć osób decydujących się na migrację. Należą do nich:

1. Czynniki wypychające (*push factors*) odnoszące się do miejsca/kraju pochodzenia:

a) w wymiarze ekonomicznym i demograficznym są to: ubóstwo, bezrobocie, niskie płace, wysoki przyrost naturalny, brak podstawowej opieki medycznej i braki w systemie edukacji,

b) w wymiarze politycznym należą: konflikty, niebezpieczeństwo, przemoc, korupcja, łamanie praw człowieka,

c) w wymiarze społecznym i kulturowym to: dyskryminacja wynikająca ze względów etnicznych, religijnych.

2. Czynniki przyciągające (*pull factors*) odnoszące się do miejsca/kraju docelowego:

a) w wymiarze ekonomicznym i demograficznym: perspektywy wyższych zarobków, perspektywy poprawy standardu życia, rozwój osobisty lub zawodowy,

b) w wymiarze politycznym wymienia się: poczucie bezpieczeństwa, wolność polityczna,

c) w wymiarze społecznym i kulturowym: łączenie rodzin, migracja do kraju przodków, brak zjawiska dyskryminacji.

3. Przeszkody pośrednie – zaliczyć do nich można:

a) do fizycznych, przestrzennych należy np. dystans pomiędzy nimi,

b) do ekonomicznych: koszty związane z podjęciem ruchu wędrownego,

c) do polityczno-prawnych: ustawodawstwo imigracyjne kraju przyjmującego,

d) do społeczno-kulturowych: np. różnice pomiędzy określanymi przez kultury tych społeczności celami, mającymi być przedmiotem ludzkich aspiracji życiowych.

4. Czynniki osobiste – mają różnorodny charakter i tak:

a) odnoszące się do zobiektywizowanych cech osób, mających podjąć decyzję o migracji, takich jak: wiek, poziom wykształcenia, rodzaj kwalifikacji zawodowych,

b) mające subiektywny charakter i będące związane z niepowtarzalnymi doświadczeniami jednostki, rodzajem emocjonalności, które reprezentuje (por. Z. Kawczyńska-Butrym, 2009, s. 50-51; D. Niedźwiedzki, 2010, s. 69).

Kolejne ujecie motywów migracyjnych przedstawia R. Bera (2008), które stanowią swoisty syndrom przyczyn emigracji. Należą do nich:

a) czynniki wypychające: brak perspektyw życiowych w kraju, bezrobocie i brak szans na znalezienie pracy w ojczyźnie,

b) czynniki przyciągające: lepsze zarobki i możliwość dostatniego życia w krajach Unii Europejskiej, dążenie do nauki języka obcego, zdobycie doświadczenia życiowego i zawodowego, chęć poznania świata i nowych ludzi, pragnienie normalnego życia

i łatwość urządzenia się w nowym miejscu pobytu, dążenie do szybkiego dorobienia się (np. kupno mieszkania w Polsce, rozkręcenie własnego biznesu) (s. 104-105).

Z chwilą przybycia do kraju docelowego, zamiast potwierdzenia ogólnych przekonań uzasadniających wyjazd, pojawiają się realia związane z własną indywidualną adaptacją do nowych warunków. Dotyczą one zaspokojenia elementarnych potrzeb oraz konieczności zdobywania środków gwarantujących mieszkanie, wyżywienie, ubranie i legalizację pobytu. Przymus ekonomiczny skłania z reguły do podejmowania zajęć poniżej własnych kompetencji i aspiracji, a także za niższe („konkurencyjne") wynagrodzenie. Odczuwany jest brak kontaktów z bliskimi, ze swojskością środowiska kraju pochodzenia (P. Boski, 2009, s. 277).

Jeśli nawet decyzja o migracji sprawia wrażenie podjętej indywidualnie, to jednak zazwyczaj kształtuje się ona w kontekście społecznym. Warunkują ją różne typy interakcji w grupach, do których przynależy. Ważne są cechy grupy odniesienia jednostki, takie jak: spoistość; występujące w niej wzorce zachowań naśladowczych; doświadczenia działań zbiorowych, bezrefleksyjnych, zachowań charakterystycznych dla tłumu; znaczenie i wpływ liderów grupy; istnienie w niej podgrup ludzi z doświadczeniami migracyjnymi; funkcjonowanie w jej obrębie sieci migracyjnych, mechanizmów migracji łańcuchowej (D. Niedźwiedzki, 2010, s. 75).

Według specjalistów podjęcie obecnie decyzji o wyjeździe z Polski, a także przekonanie o zasadności powrotu z emigracji wiązać należy z indywidualną oceną stanu gospodarki, a także perspektyw rozwoju własnego kraju oraz jakości życia. Na tworzenie takiego obrazu wpływają nie tylko subiektywne odczucia dotyczące warunków pracy, sytuacji dochodowej, standardu życia czy pozycji społecznej. Równie ważne są kwestie odnoszące się do możliwości rozwoju własnej drogi zawodowej. Powzięcie ostatecznego postanowienia o wyjeździe warunkuje zasada maksymalizacji użyteczności. Oczekiwane korzyści z podjęcia decyzji o migracji znacznie przewyższają ewentualne straty i koszty z nią związane (za: R. Bera, 2008, s. 103).

Celem migracji jest także redukcja strachu przed przyszłością lub pokonanie frustracji wynikającej z dotychczasowego życia i aktualnej sytuacji w społeczności pochodzenia (D. Niedźwiedzki, 2010, s. 70).

Mobilność niejako wymuszona przez otaczającą nas rzeczywistość, stwarza liczne możliwości i sytuacje, których wykorzystanie w budowaniu własnej tożsamości może zaowocować tworzeniem tożsamości bardziej otwartych na inność. Z drugiej jednak strony nierówny podział „możliwości przemieszczania się" powoduje, że nie wszystkim dane jest,

by móc z tego dobrodziejstwa korzystać. Zaś ci, którzy mogą korzystać, stają oko w oko z zagrożeniem zabrnięcia w ślepy zaułek uciekania od konsekwencji. Czy antidotum na to jest powrót do kultury lokalnej? (H. Mamzer, 2002, s. 151).

Decyzja o rezygnacji z przejściowych restrykcji w dostępie do rynku pracy przez rząd brytyjski miała znaczenie dla wielkości strumienia migracyjnego z Polski wynika z kilku przesłanek, głównie jednak z ogromnej skali rynku pracy Wielkiej Brytanii (28 milionów pracujących) i wielkości oraz cech strukturalnych niezaspokojonego popytu na siłę roboczą w tym kraju. Istotne były i inne okoliczności, na przykład funkcjonowanie swoistej infrastruktury etnicznej, wytworzonej przez wcześniejsze fale emigracji z Polski do Wielkiej Brytanii, pozytywne doświadczenia młodych i stosunkowo dobrze wykształconych Polaków (głównie studentów) zdobyte dzięki coraz częstszym w okresie transformacji wyjazdom do pracy (przede wszystkim sezonowej), do Anglii i Szkocji, wreszcie pozostałości po funkcjonujących od zakończenia II wojny światowej sieciach migracyjnych (I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, 2009, s. 89).

Migracje przyczyniły się w znakomity sposób do przeprofilowania kulturowego narodów krajów stanowiących cel wędrówek, ale migracja prowadzi także do podtrzymania i utrwalenia kultury pochodzenia. Zdarza się, że z powodu podkreślania granic wartości, normy i sankcje kulturowe są mocniej osadzone w tradycji, bardziej konserwatywne, niż w kraju ojczystym (D. Niedźwiedzki, 2010, s. 118).

Rozdział IV

Metodologiczne podstawy badań własnych

1. Problematyka badawcza i hipotezy dotyczące zależności między analizowanymi zmiennym

Problem emigracji zarobkowej Polaków po wstąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej stał się przedmiotem licznych badań i analiz różnych dyscyplin naukowych: demografii (J. Wiśniewski, M. Duszczyk, 2007; P. Kaczmarczyk, M.Okólski, 2005; I. Grabowska-Lisińska, M. Okólski, 2009), socjologii (L. Kolarska-Bobińska, 2007; Z. Kawczyńska-Butrym, 2009; P. Boski, 2009), politologii (J. Nakonieczna, 2007), psychologii (J. Czapiński, T. Panek, 2005; 2007; A. Bańka, 2005; A. Biela, 2007) czy pedagogiki (R. Bera, 2008; 2012; R. Bera, M. Korczyński, 2012; B. Grabowska, 2013). Podejmowano różne kwestie związane z ich funkcjonowaniem w nowym środowisku społeczno-zawodowym. Mało jednak miejsca poświęcono problemowi tożsamości narodowej i związanym z tym przemianom towarzyszącym adaptacji społecznej wynikającej z przyjęcia i akceptacji nowych norm i zasad życia społecznego, wzorów kulturowych, tradycji i wartości dominujących w danej zbiorowości społecznej. Poczucie tożsamości narodowej jest bowiem ściśle związane z systemem wartości, który wyznacza nie tylko cele i dążenia życiowe, ale także sposób ich osiągania oraz wiarę we własne siły i możliwości działania oraz zachowanie tego co stanowi o własnej niepowtarzalności i silnym zakorzenieniu w tradycji i kulturze własnego narodu. To cenione wartości stanowią kryterium zachowania w różnych sytuacjach, a zwłaszcza podczas przeżywania dylematów moralnych w zderzeniu z oczekiwaniami społecznymi w nowym środowisku i rozstrzygają o podjętych przez człowieka decyzjach (por. R. Bera, 2012, s.10).

Kierując się tymi przesłankami, podjęłam niniejsze badania empiryczne których przedmiotem są aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii.

Na podstawie literatury przedmiotu przyjęto kryterium wiekowe dla ludzi młodych, od 18 do 35 roku życia (M. Boni, K. Szafraniec, 2011, GUS 2011). Chodziło o określenie zależności między poczucie tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów a ich systemem wartości i samooceną jako istotnym elementem wartościowania jednostki.

W ramach tak określonego przedmiotu i celu badań wyróżnić można następujące cele szczegółowe:

1. Diagnoza poczucia tożsamości narodowej badanych emigrantów.
2. Dokonanie charakterystyki ich systemu wartości i poziomu samooceny.
3. Przeprowadzenie analizy zależności między badanymi zmiennymi oraz sformułowanie twierdzeń opisowo – wyjaśniających dotyczących tych korelacji.

Problem badawczy to „pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to mówiąc inaczej uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to mówiąc jeszcze inaczej deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania" (T. Pilch, T. Bauman, 2001, s. 43).

Główny problem badawczy w niniejszej pracy wyrazić można w postaci następującego pytania:

Czy zachodzą, a jeśli tak, to jakie zależności między poczuciem tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich a ich systemem wartości i poziomem samooceny?

Zgodnie z przyjętymi w metodologii badań zasadami nie stawiano hipotez do pytań, które mają charakter diagnostyczny (Łobocki, 1999). Hipotezy robocze postawiono w przypadku problemów badawczych dotyczących związków zależnościowych między badanymi zmiennymi zależnymi i niezależnymi.

Hipoteza ogólna:

Poczucie tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów w istotny sposób zależy od ich systemu wartości oraz poziomu samooceny. Zależności te są złożone i wielowymiarowe świadczące o dynamice analizowanych zmiennych (por. m.in. P. Boski, 1992; T. Lewowicki, 1994; Z. Bokszański, 2007; R. Bera, M. Korczyński, 2012; B. Grabowska, 2013; A. Bocheńska-Brandt, 2018).

Aby rozwinąć główny problem badawczy, postawiono dodatkowo następujące pytania szczegółowe (problemy) dotyczące:

A. Stanu zmiennych:

1. **Jakie jest poczucie tożsamości narodowej osób migrujących zarobkowo?**

2. Jaki jest ich system wartości ostatecznych i instrumentalnych?

3. Jaki jest poziom samooceny badanych osób?

B. Zależności między zmiennymi:

1. Czy zachodzi a jeśli tak, to jaka zależność pomiędzy poczuciem tożsamości narodowej emigrantów polskich a ich systemem wartości ostatecznych ?

HIPOTEZA H1

Zachodzi istotna zależność między poczuciem tożsamości narodowej badanych emigrantów wyrażone w postaci dumy i identyfikacji z własnym narodem, więzi z krajem ojczystym, kultywowaniem jego tradycji i religii oraz solidarności z innymi rodakami a wartościami stanowiącymi ich cele i dążenia życiowe (por. m.in. J Szczepański, 1972; J. Kozielecki, 1986; J. Nikitorowicz, 1995a, 2007; R. Bera 2008; B. Grabowska, 2013).

2. Na ile poczucie tożsamości narodowej badanych osób zależy od ich systemu wartości instrumentalnych?

HIPOTEZA H2

System wartości instrumentalnych (cech osobowości badanych) w istotnym stopniu różnicuje poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a szczególnie ich poczucie dumy i identyfikacji z własnym narodem, więź z krajem ojczystym oraz kultywowanie tradycji i religii (por. m.in. R. Szwed, 2003; A. Cybal-Michalska, 2006; Z. Bokszański, 2007; P. Boski, 2009).

3. Czy występuje, a jeśli tak to jaka jest zależność między poczuciem tożsamości narodowej a poziomem samooceny emigrantów?

HIPOTEZA H3

Występuje istotna zależność między poczuciem tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich poziomem samooceny. Osoby, które mają wysoki poziom samooceny częściej wykazują wysokie poczucie tożsamości narodowej wyrażone w postaci dumy i identyfikacji z własnym narodem, więzi z krajem ojczystym, kultywowaniem jego tradycji i religii oraz solidarnością z innymi rodakami (por. m.in. J. Kozielecki, 1986; J. Nikitorowicz, 2000a; L. Kolarska-Bonińska, 2003; K. Ferenz, 2004; Z. Bokszański, 1989, 2004; R. Bera, 2011).

Na podstawie przyjętej operacyjnej definicji poczucia tożsamości narodowej przyjęto następujące zmienne poczucia tożsamości narodowej badanych emigrantów:

- duma narodowa,
- identyfikacja narodowa,
- więź z krajem pochodzenia,

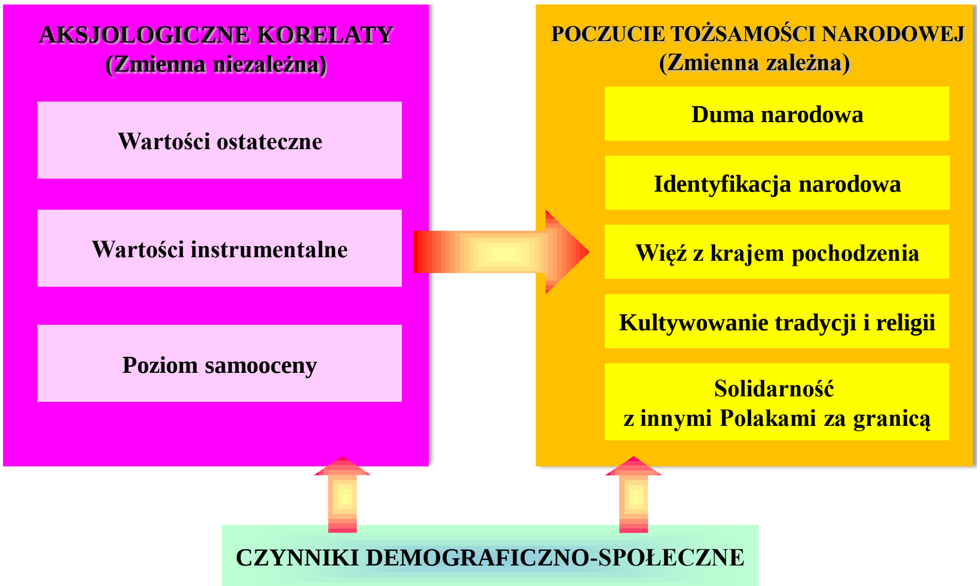
- kultywowanie tradycji i religii,
- solidarność z innymi Polakami za granicą;

Natomiast zmienne niezależne to wybrane aksjologiczne korelaty takie jak:

- system wartości ostatecznych,
- system wartości instrumentalnych,
- poziom samooceny;

W realizowanym badaniu uwzględniono także zmienne niezależne pośredniczące:

- wiek,
- płeć,
- wykształcenie,
- znajomość języka angielskiego,
- czas pobytu za granicą,
- sytuacja rodzinna.

Rysunek 1. Model zależności między badanymi zmiennymi

Wskaźnikami analizowanych zmiennych będą wyniki uzyskane w poszczególnych narzędziach badawczych, wyrażone w liczbach bezwzględnych lub odsetkach określających ich natężenie na skalach przedziałowych lub porządkowych. Ich szczegółowa charakterystyka i możliwości pomiaru zostały przedstawione w poniższym opisie metod, technik i narzędzi badawczych.

2. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Podjęta problematyka badań nad aksjologicznymi korelatami poczucia tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii sytuuje się w nurcie badań diagnostycznych. Metodą zastosowaną do przeprowadzenia badań był sondaż diagnostyczny, definiowany jako: „sposób gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasileniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawiskach instytucjonalnie nie zlokalizowanych – posiadających znaczenie wychowawcze – w oparciu o specjalnie dobraną grupę reprezentującą populację generalną, w której badane zjawisko występuje" (T. Pilch, T. Bauman, 2001, s. 80). W ramach tej metody zastosowano następujące techniki i narzędzia badawcze: Autorski Kwestionariusz Ankiety opracowany dla młodzieży migrującej do Wielkiej Brytanii; Skalę Wartości M. Rokeacha (1965) w polskiej adaptacji P. Brzozowskiego na podstawie amerykańskiego testu o nazwie *Value Survey* M. Rokeacha do badania systemu wartości; Skalę Samooceny SES M. Rosenberga (1965) w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguny (2008) do badania poziomu ogólnej samooceny.

Zastosowana metoda oraz techniki i narzędzia badawcze wydają się najbardziej adekwatnie dobrane do postawionych problemów badawczych.

Autorski Kwestionariusz Ankiety opracowany dla polskiej młodzieży migrującej do Wielkiej Brytanii zawiera 27 pytań diagnostycznych, z czego 12 pytań zaopatrzonych jest w kafeterie, czyli zestawy możliwych odpowiedzi o charakterze zamkniętym i półotwartym; pozostałe 15 pytań zawiera tabele z kategoriami odpowiedzi zaopatrzonych w skalą Likerta: 5 – zdecydowanie zgadzam się, 4 – raczej zgadzam sie, 3 – nie mam zdania, 2 – raczej nie zgadzam sie, 1 – zdecydowanie nie zgadzam się. Poszczególne grupy pytań odnoszą się do różnych aspektów badanego zjawiska, takich jak: poczucie tożsamości narodowej, wyrażającej się w postaci dumy (pytania: 1, 3, 4, 5) i identyfikacji (pytania: 2, 6 – 9) z własnym narodem, więzi z krajem ojczystym (pytania: 10 – 15), kultywowaniem jego tradycji i religii (pytania: 17 – 21), solidarnością z innymi rodakami (pytania: 22 – 23) oraz motywy emigracji zarobkowej (pytania: 16, 24 – 27). Przy opracowywaniu kwestionariusza wykorzystano narzędzie badawcze Z. Bokszańskiego (2007), zaadoptowano pytania, które w kwestionariuszu mają numery: 4, 8, 9 i 25. Każde pytanie poprzedzone jest instrukcją co do zasad udzielania odpowiedzi przez respondentów.

Skala Wartości M. Rokeacha (1965) w polskiej adaptacji P. Brzozowskiego (1996). Skala jest adaptacją amerykańskiego testu o nazwie *Value Survey* M. Rokeacha. Służy do badania systemu wartości u młodzieży i dorosłych. Skala zawiera 18 wartości rozumianych autotelicznie (wartości ostateczne) oraz 18 wartości instrumentalnych (cechy osobowe), którymi powinien charakteryzować się człowiek. Wśród wartości ostatecznych można wyróżnić wartości osobiste i społeczne, a wśród instrumentalnych – moralne i kompetencyjne. Każdą podskalę ranguje się osobno, przy czym wartość najważniejsza dla badanego otrzymuje rangę pierwszą, a najmniej ważna – osiemnastą. Metoda nie dopuszcza rang wiązanych. Obie listy uporządkowane są alfabetycznie. Z prawej strony przy każdej wartości znajduje się specjalne miejsce (pozioma kreska), w które badani wpisują rangi. Zadaniem badanych jest porangowanie listy wartości ostatecznych i listy wartości instrumentalnych. Rangujący kierują się ważnością jaką mają dla nich poszczególne wartości. Efektem badania są w pełni uporządkowane hierarchie wartości.

Skala Samooceny SES M. Rosenberga (1965) w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguny (2008). Skala jest narzędziem jednowymiarowym pozwalającym na ocenę poziomu ogólnej samooceny - względnie stałej dyspozycji rozumianej jako świadoma postawa (pozytywna lub negatywna) wobec *Ja*. Składa się z 10 stwierdzeń diagnostycznych. Badany ma za zadanie wskazać na czterostopniowej skali (zdecydowanie zgadzam się, zgadzam się, nie zgadzam się, zdecydowanie nie zgadzam się), w jakim stopniu zgadza się z każdym z tych stwierdzeń. Punktacja dla pytań: 1, 2, 4, 6, 7 jest następująca: zdecydowanie zgadzam się – 1 pkt, zgadzam się – 2 pkt, nie zgadzam się – 3 pkt, zdecydowanie nie zgadzam się – 4 pkt. Dla pytań: 3, 5, 8, 9, 10 punktacja jest odwrotna: zdecydowanie zgadzam się – 4 pkt, zgadzam się – 3 pkt, nie zgadzam się – 2 pkt, zdecydowanie nie zgadzam się – 1 pkt. Normy: 10-19 pkt - wyniki wysokie, 20-25 – wyniki przeciętne, 26-40 – wyniki niskie. Skala przeznaczona jest do grupowego lub indywidualnego badania młodzieży i dorosłych.

Uzupełnieniem Autorskiego Kwestionariusza Ankiety oraz pozostałych narzędzi badawczych były pytania opatrzonych kafeterią odpowiedzi dotyczące czynników społeczno – demograficznych respondentów.

Zastosowane metody i techniki analizy statystycznej

Do poszukiwania istotnych statystycznie zależności między poczuciem tożsamości narodowej emigrantów polskich a ich systemem wartości i poziomem samooceny wykorzystano dwie techniki statystyczne – test statystyczny Chi^2 Persona, który posiada szerokie zastosowanie praktyczne i teoretyczne oraz analizę kanoniczną.

Dla testu niezależności Chi^2 Persona przyjęto następujące założenia:

- Jeżeli $\chi^2 > \chi^2(\alpha, \nu)$, to rozpatrywane zmienne są zależne na poziomie istotnym statystycznie,
- Jeżeli $\chi^2 < \chi^2(\alpha, \nu)$, to brak jest podstaw do orzekania o istotnej statystycznie zależności,

  gdzie: χ^2 jest wartością empiryczną a $\chi^2(\alpha, \nu)$ to wartość teoretyczna (krytyczna)[1].

Wyjaśniają poszczególne symbole to:

α – poziom istotności p – w wielu dziedzinach badań, szczególnie badań społecznych jako typową wartość graniczną poziomu istotności przyjmuje się $p\ (\alpha) \leq 0{,}05$. Poniżej tej wartości rezultat oceniany jest jako statystycznie istotny. Jednak należy pamiętać, że wartość ta niesie w sobie dość dużą możliwość popełnienia błędu (5%). Wyniki istotne na poziomie p – 0,01 uważa się powszechnie za statystycznie istotne, zaś wyniki istotne na poziomie $p \leq 0{,}001$ bywają nazywane wysoce istotnymi,

ν – stopnie swobody (df) – liczba wartości, które mają swobodę zmieniania się.

Siłę związku zmiennych w próbie emigrantów polskich obliczono współczynnikiem korelacji V Cramera. Jeśli V wynosi:

- $0 \leq 0{,}2$, to zależność między zmiennymi jest niewyraźna,
- $0{,}2 \leq 0{,}4$, to zależność między zmiennymi jest wyraźna, ale niska,
- $0{,}4 \leq 0{,}7$, to zależność między zmiennymi jest umiarkowana,
- $0{,}7 \leq 0{,}9$, to zależność między zmiennymi jest znacząca,
- $0{,}9 \leq 1{,}0$, to zależność między zmiennymi jest bardzo silna.

Analiza zależności w poszczególnych wymiarach korelowanych zmiennych była możliwa również dzięki zastosowaniu analizy kanonicznej (G.A. Ferguson, Y. Takane, 2004). Jej istota polega na wykrywaniu wielowymiarowych związków między dwoma zbiorami zmiennych poprzez wyznaczanie tzw. zmiennych kanonicznych, reprezentujących dwa wyjściowe zbiory zmiennych niezależnych (predykatory) i zależnych (kryteria), w taki sposób, aby korelacja między nimi była maksymalna. Testuje się różne korelacje kanoniczne, począwszy od największej, jednak do interpretacji pozostawia się tylko te pierwiastki (Rc), które są istotne statystycznie (J. Brzeziński, 1978). Wszystkie obliczenia do niniejszej pracy wykonano za pomocą statystycznego pakietu SPSS (*Statistical Package for Social Sciences)* oraz *Statistica.*

3. Organizacja i przebieg badań

Wybór terenu badań to przede wszystkim typologia wszystkich zagadnień, cech i wskaźników, jakie muszą być zbadane, odnalezienie ich na odpowiednim terenie, u odpowiednich grup społecznych lub w układach i zjawiskach społecznych i następnie wytypowanie regionu, grup zjawisk i instytucji jako obiektów naszego zainteresowania. Jakościowy dobór próby – generalna reguła domagająca się, aby próba reprezentowała wszystkie cechy i wszystkie elementy populacji generalnej (T. Pilch, 1998).

Badania przeprowadzono na w latach 2015 – 2016, przed referendum w Wielkiej Brytanii określanym mianem Brexit, które odbyło się 23 czerwca 2016 r. Badaniami zostało objętych 218 polskich emigrantów w wieku 18 – 35 lat (zarówno mężczyźni, jak i kobiety) przebywających w Wielkiej Brytanii w celach zarobkowych. Ankiety były anonimowe, a materiał empiryczny został pozyskany poprzez rozesłanie kwestionariuszy drogą pocztową, za pośrednictwem poczty elektronicznej oraz przeprowadzone osobiście przez badacza. Jednocześnie nie bez znaczenia były możliwości autora związane z przeprowadzeniem badań terenowych. Dobór próby był celowy, dlatego badana próba tylko w sposób przybliżony odzwierciedla zbiorowość generalną.

4. Charakterystyka grupy badanej

Jak wynika z międzynarodowych ustaleń, młodzież jako kategoria demograficzna obejmuje zbiór osób płci obojga w wieku 15 – 24 lat, którego dolną granicę wyznacza wiek właściwy od ukończenia szkoły podstawowej i minimalny do zatrudnienia, a górną wiek właściwy do ukończenia studiów (por. A. Skórska, 2004, s. 31; R. Bera, 2008, s. 96). Jednakże ze względu na specyfikę zjawiska migracji do badań empirycznych w niniejszej dysertacji grupę młodych emigrantów polskich określono jako grupę w wieku 18 – 35 lat (por. R. Jończy, 2008, s. 136).

Badaniami objęto 218 osób w wieku 18-35 lat przebywających w Wielkiej Brytanii w ramach migracji zarobkowej. Po selekcji do badań zakwalifikowano 200 Kwestionariuszy. Odrzucono te, które nie w pełni zostały wypełnione przez respondentów.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1 najwięcej spośród 200 badanych osób znajduje się w wieku 26 – 30 lat (71,5%) co stanowi ¾ ogółu. Co czwarty respondent (26,5%) to osoba w wieku 31-35 lat. Najmniej liczną grupę stanowią osoby między 21 a 25 rokiem życia (2%).

Tabela 1 Wiek badanych osób

Wiek	Częstość	Procent
21-25 lat	4	2,0
26-30 lat	143	71,5
31-35 lat	53	26,5
Ogółem	200	100,0

Pod względem płci (tabela 2) udział kobiet i mężczyzn w badanej grupie emigrantów polskich jest w miarę zbliżony (odpowiednio 57% i 43%).

Tabela 2. Płeć badanych osób

Płeć	Częstość	Procent
Mężczyzna	86	43,0
Kobieta	114	57,0
Ogółem	200	100,0

Wyraźna różnica dotyczy stanu cywilnego osób badanych (tabela 3). Wśród emigrantów najliczniej reprezentowane są osoby w związkach małżeńskich (74,5%), co stanowi ponad ¾ badanych. Co czwarty badany (24,5%) to kawaler lub panna. Najmniej liczną grupę stanowią osoby rozwiedzione (2%).

Tabela 3. Stan cywilny badanych osób

Stan cywilny	Częstość	Procent
Kawaler/panna	49	24,5
Żonaty/mężatka	149	74,5
Rozwiedziony/rozwiedziona	2	1,0
Ogółem	200	100,0

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 4 stan rodziny badanych osób nie jest zbytnio zróżnicowany. Osoby bez dzieci stanowią 34,5%, osoby posiadające jedno dziecko to również 34,5%, natomiast dwoje dzieci 31%.

Tabela 4. Stan rodziny badanych osób

Stan rodziny	Częstość	Procent
Bez dzieci	69	34,5
Jedno dziecko	69	34,5
Dwoje dzieci	62	31,0
Ogółem	200	100,0

W tabeli 5 zaprezentowano dane dotyczące poziomu wykształcenia respondentów. Zdecydowana większość badanych emigrantów (76%) legitymuje się wykształceniem wyższym: magisterskim (44,5%) i licencjackim (31,5%). Z kolei wykształcenie średnie

deklaruje blisko co czwarty badany (23,5%). Jedynie jedna osoba posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe (0,5%).

Tabela 5. Wykształcenie badanych osób

Wykształcenie	Częstość	Procent
Zasadnicze zawodowe	1	0,5
Średnie	47	23,5
Wyższe zawodowe (licencjat)	63	31,5
Wyższe magisterskie	89	44,5
Ogółem	200	100,0

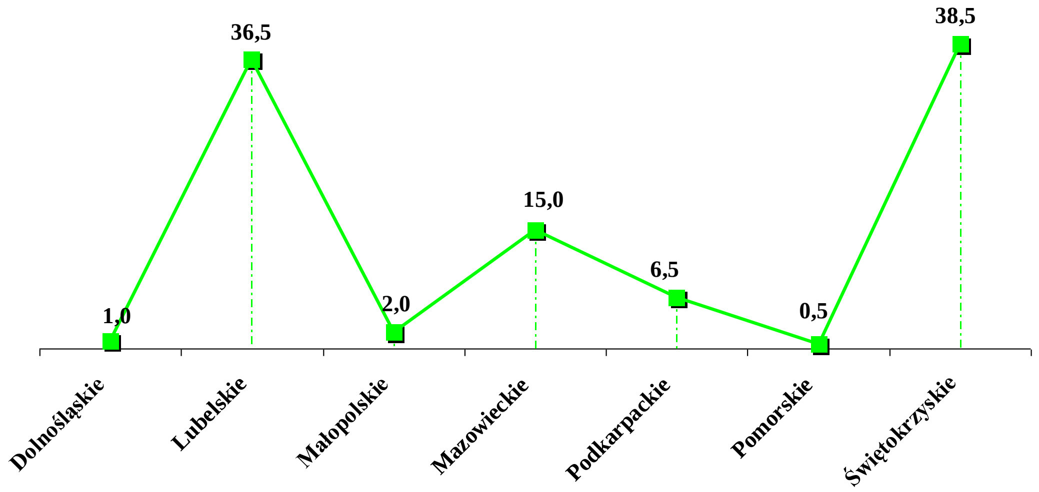
Tabela 6 przedstawia dane dotyczące miejsce zamieszkania badanych osób przed wyjazdem z kraju. Badani emigranci w zdecydowanej większości pochodzą z miast (70%), przy czym są to różnej wielkości miejscowości. Najwięcej z nich pochodzi z miast od 20 do 50 tysięcy mieszkańców (35%). Nieznacznie mniejsza liczba respondentów (28,5%) pochodzi z ośrodków miejskich od 50 do 100 tysięcy mieszkańców. Jedynie co piętnasty badany (6,5%) pochodzi z aglomeracji powyżej 100 tysięcy mieszkańców. Z kolei co siódmy respondent (14%) jest mieszkańcem wsi.

Tabela 6. Miejsce zamieszkiwania przed wyjazdem z kraju badanych osób

Miejsce pochodzenia	Częstość	Procent
Wieś	28	14,0
Miasto do 20 tys. mieszkańców	32	16,0
Miasto 20-50 tys. mieszkańców	70	35,0
Miasto 50-100 tys. mieszkańców	57	28,5
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	13	6,5
Ogółem	200	100,0

Badani byli zróżnicowani pod względem województwa, z którego pochodzą. Najliczniejsze grupy to respondenci z województwa świętokrzyskiego (38,5%) i lubelskiego (36,5%). Prawie co siódmy badany (15%) pochodzi z województwa mazowieckiego. Co piętnasty badany (6,5%) pochodzi z województwa podkarpackiego.

Najmniej liczni są reprezentanci województw: małopolskiego (2,0%), dolnośląskiego (1,0%) i pomorskiego (0,5%).

Wykres 1. Województwo pochodzenia *(dane w %)*

Emigranci przebywając na emigracji znajdują się w nowym środowisku społeczno – zawodowym i tam zamieszkują różne liczebnie miejscowości (tabela 7). Najwięcej z nich (48,5%) żyje w miastach od 50 do 100 tysięcy mieszkańców, niewiele mniejsza grupa (38,5%) zamieszkuje aglomeracje powyżej 100 tysięcy mieszkańców. Blisko co trzynasty respondent (8%) jest mieszkańcem wsi. Najmniejszą grupę respondentów stanowią osoby z ośrodków miejskich od 20 do 50 tysięcy mieszkańców (3,5%) oraz miast poniżej 20 tysięcy mieszkańców (1,5%).

Tabela 7. Obecne miejsce zamieszkania w Wielkiej Brytanii badanych osób

Obecne miejsce zamieszkania	Częstość	Procent
Wieś	16	8,0
Miasto do 20 tys. mieszkańców	3	1,5
Miasto 20-50 tys. mieszkańców	7	3,5
Miasto 50-100 tys. mieszkańców	97	48,5
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	77	38,5
Ogółem	200	100,0

Ponad połowa objętych badaniem emigrantów (63%) przebywa poza granicami kraju od 4 do 6 lat. Co trzeci badany (31%) od 1 roku do 3 lat. Nieliczną grupę stanowią osoby przebywające na emigracji powyżej 6 lat (4%). Osoby, które przebywają do 6 miesięcy to tylko 1% badanych, oraz osoby przebywające od 6 miesięcy do 1 roku to również 1% (tabela 8).

Tabela 8. Czas pobytu za granicą badanych osób

Czas pobytu za granicą	Częstość	Procent
Do 6 miesięcy	2	1,0
Od 6 miesięcy do 1 roku	2	1,0
1 – 3 lata	62	31,0
4 – 6 lat	126	63,0
Powyżej 6 lat	8	4,0
Ogółem	200	100,0

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 9 badani emigranci pracują w różnych branżach i tak odpowiednio: gastronomia/catering (16%), produkcja (15%), budownictwo (13,5%), turystyka/hotelarstwo (12%), opieka nad dziećmi (11,5%), rolnictwo (8%), edukacja/nauka (4,5%), projektowanie/inżynieria (4,5%), administracja/biuro (4%), prowadzenie gospodarstwa domowego (3,5%), kosmetyka/fryzjerstwo (3%), grafika/fotografia (1%), medycyna/farmacja (1%), reklama/marketing (1%), doradztwo/konsulting (0,5%), informatyka/telekomunikacja (0,5%) oraz transport (0,5%).

Tabela 9. Branża w jakiej obecnie pracują badane osoby

Branża	Częstość	Procent
Administracja/Biuro	8	4,0
Budownictwo	27	13,5
Doradztwo/Konsulting	1	0,5
Edukacja/Nauka	9	4,5
Gastronomia/Catering	32	16,0
Grafika/Fotografia	2	1,0
Informatyka/Telekomunikacja	1	0,5
Kosmetyka/Fryzjerstwo	6	3,0
Medycyna/Farmacja	2	1,0
Opieka nad dziećmi	23	11,5
Prowadzenie gospodarstwa domowego	7	3,5
Produkcja	30	15,0
Projektowanie/Inżynieria	9	4,5
Reklama/Marketing	2	1,0
Rolnictwo	16	8,0
Transport	1	0,5
Turystyka/Hotelarstwo	24	12,0
Ogółem	200	100,0

Najwięcej badanych emigrantów w nowym środowisku zawodowym zatrudnionych jest na pełny etat (83%). Z kolei co ósmy badany (11,5%) pracuje tymczasowo. Nieliczną grupę stanowią osoby pracujące na ½ etatu (5,5%). Dane przedstawiono w tabeli 10.

Tabela 10. Rodzaj zatrudnienia badanych osób

Rodzaj zatrudnienia	Częstość	Procent
Pełny etat	166	83,0
½ etatu	11	5,5
Tymczasowa	23	11,5
Ogółem	200	100,0

Jeśli chodzi o charakter wykonywanej pracy to zdecydowana większość (80,5%) wykonuje pracę fizyczną natomiast tylko co piąty badany (19,5%) pracuje umysłowo (tabela 11).

Tabela 11. Charakter wykonywanej pracy przez badane osoby

Charakter wykonywanej pracy	Częstość	Procent
Umysłowa	39	19,5
Fizyczna	161	80,5
Ogółem	200	100,0

Jak wynika z tabeli 12 aż ¾ badanych (73,5%) deklaruje brak pracy w Polsce. Pozostali respondenci mają doświadczenie zawodowe wyniesione z kraju ojczystego. Pracowali w branżach takich jak: budownictwo (8,5%), rolnictwo (6%), turystyka/hotelarstwo (3%), produkcja (2,5%), psychologia (1,5%), pomoc społeczna (1%), edukacja/nauka (1%), informatyka/telekomunikacja (1%), kosmetyka/fryzjerstwo (1%), medycyna/farmacja (1%).

Tabela 12.Branża w jakiej pracują w Polsce badane osoby

Branża	Częstość	Procent
Brak pracy	147	73,5
Budownictwo	17	8,5
Rolnictwo	12	6,0
Psychologia	3	1,5
Pomoc społeczna	2	1,0
Edukacja/Nauka	2	1,0
Informatyka/Telekomunikacja	2	1,0
Kosmetyka/Fryzjerstwo	2	1,0
Medycyna/Farmacja	2	1,0
Produkcja	5	2,5
Turystyka/Hotelarstwo	6	3,0
Ogółem	200	100,0

Tabela 13 przedstawia poziom umiejętności w posługiwaniu się językiem angielskim respondentów. Połowa badanych (53%) posługuje się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (B1, B2). Co czwarty badany (26,5%) używa języka na poziomie komunikatywnym (A1, A2). Natomiast 17,5% respondentów deklaruje się znajomością języka w stopniu zaawansowanym (C1, C2). Najmniejszą grupę emigrantów (2,5%) stanowią osoby, które wiele rozumieją, ale mają problem z mówieniem i pisaniem w języku angielskim.

Jedna osoba (0,5%) zadeklarowała, że nie ma żadnej umiejętności w posługiwaniu się językiem angielskim.

Tabela 13. Umiejętności w posługiwaniu się językiem angielskim

Umiejętności w posługiwaniu się językiem angielskim	Częstość	Procent
Żadne	1	0,5
Wiele rozumie, ale problem z mówieniem i pisaniem	5	2,5
Komunikatywne, elementarna znajomość w mowie i piśmie (A1, A2)	53	26,5
Średniozaawansowane (B1, B2)	106	53,0
Zaawansowane (C1, C2)	35	17,5
Ogółem	200	100,0

Podsumowując, można stwierdzić, że wśród badanych jest nieznaczna przewaga kobiet w stosunku do mężczyzn. Dominują osoby pochodzące z miast o różnej wielkości, które w nowym środowisku społeczno- zawodowym zamieszkują miasta od 50 do 100 tysięcy mieszkańców oraz aglomeracje powyżej 100 tysięcy mieszkańców. Jeśli chodzi o stan rodziny, to najliczniejszą grupę stanowią osoby w związkach małżeńskich posiadające jedno lub dwoje dzieci. Badani emigranci najczęściej w sposób komunikatywny, średniozaawansowany i zaawansowany posługują się językiem angielskim. Aż ¾ badanych posiada wykształcenie wyższe (licencjackie i magisterskie).

Rozdział V

Poczucie tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii

Poczucie tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich rozpatrywane było z perspektywy relacji ze środowiskiem w nowym miejscu zamieszkania – kraju emigracji jakim jest Wielka Brytania. Zgodnie z przyjętymi założeniami teoretyczno – metodologicznymi poczucie tożsamości narodowej emigrantów polskich oceniono na podstawie następujących zmiennych: ich dumy narodowej, identyfikacji narodowej, więzi z krajem, kultywowaniem tradycji i religii, solidarności z innymi Polakami za granicą.

1. Poczucie dumy narodowej badanych osób

Identyfikując dumę narodową badanych emigrantów zadano im ogólne pytanie dotyczące odczuwanej dumy z faktu, że są Polakami oraz pytania szczegółowe pozwalające opisać tą zmienną. Dotyczyły one cenionych wartości w czasie pobytu za granicą stanowiących podstawę poczucia dumy narodowej, dumy z różnych aspektów życia społeczno – politycznego w kraju, gotowości do obrony dobrego imienia kraju i różnych jego grup społecznych i instytucji.

Oceniając ogólny poziom dumy narodowej polskich emigrantów poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi (wartości punktowe) w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo dumny, 4 pkt – dość dumny, 3 pkt – trudno ocenić, nie zastanawiałem się nad tym, 2 pkt – niezbyt dumny i 1 pkt – wstydzi się, że jest Polakiem. Poziom dumy narodowej charakteryzuje się średnią M=3,61, odchyleniem standardowym SD=0,62 oraz minimum 2 i maksimum 5.

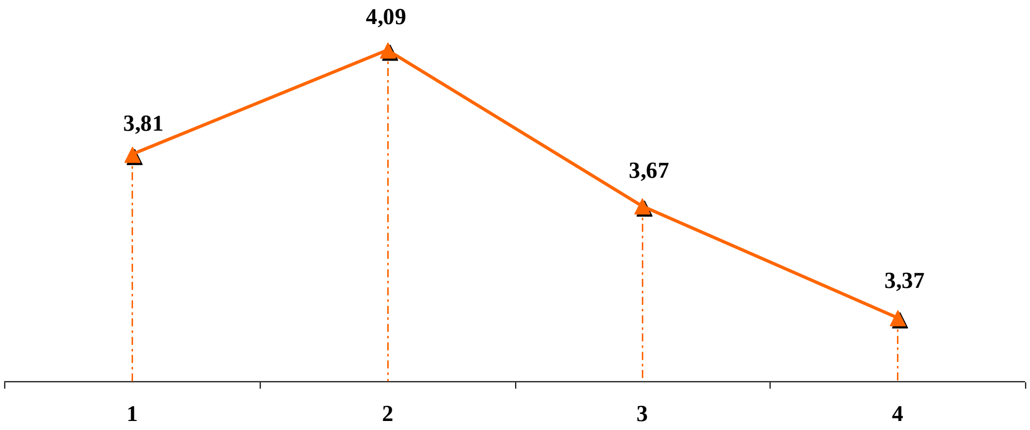
Okazało się, że blisko 2/3 badanych (62,5%) odczuwa dumę narodową przebywając za granicą. Przy czym jedynie wybrane osoby (3%) silnie akcentują to uczucie. Nie potrafi ocenić tej kwestii co trzeci badany (33%). Natomiast jest niewielka grupa respondentów

(4,5%) niezbyt dumna z bycia Polakiem i akcentowania tego faktu w nowym środowisku społeczno – zawodowym.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi: wiek (p<0,001), płeć (p<0,039), wykształcenie (p<0,000), czas pobytu za granicą (p<0,009) i sytuacją rodzinną (p<0,032) a poziomem dumy narodowej.

Istotne statystycznie zależności między czynnikami demograficzno-społecznymi a poziomem dumy narodowej przedstawiają się następująco: emigranci polscy w wieku 31-35 lat (60,4%), kobiety (60,5%), posiadający wykształcenie wyższe magisterskie (75,3%), przebywający za granicą od 3 do 6 lat (69,0%), posiadający jedno dziecko (60,9%) częściej niż pozostali respondenci są dość dumni z tego, że są Polakami.

Zadaniem badanych osób było także określenie znaczenie wartości ważnych podczas pobytu za granicą a decydujących o ich poczuciu dumy narodowej (wykres 2). Polscy emigranci podczas pobytu za granicą za najważniejsze uznają przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi, wyniesione z kraju ojczystego (4,09) oraz zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem (3,81). W dalszej kolejności za ważne dla poczucia dumy uznają życie w gronie lubianych i lubiących Polaków (3,67) oraz postępowanie zgodne z przykazaniami religijnymi (3,37).

1 – Zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem, **2** – Przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego), **3** – Życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi, **4** – Postępowanie zgodne z przykazaniami religii (zakorzenionymi podczas pobytu w kraju ojczystym)

Wykres 2. Wartości ważne podczas pobytu za granicą stanowiące podstawę aksjologiczną poczucia dumy narodowej (średnie wartości)

Jak ustalono, niemal powszechnie emigranci wskazywali przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego) za ważne (87%). Z kolei co dziesiąty respondent zadeklarował, że nie ma zdania (9,5%). Najmniej wyborów dotyczyło że wartości te są dla nich nieważne (3,5%).

Nieco rzadziej badani (72%) wybierali takie wartości jak: zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem, częściej niż co czwarty respondent (22%) nie ma zdania na ten temat a dla 6% badanych wartości te są nieważne.

Życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi stanowiły kolejną wartość wymienianą przez badanych. Okazuje się, że blisko 2/3 badanych (61%) uznaje za ważną badaną wartość, co trzeci respondent (33%) nie ma zdania, natomiast 6% uważa za nieważne.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi: wiek (p< od 0,000 do 0,046), płeć (p<0,028), wykształcenie (p< od 0,000 do 0,001), znajomością języka angielskiego (p< od 0,000 do 0,039) i czasem pobytu za granicą (p< od 0,000 do 0,001) a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą stanowiącymi o poczuciu dumy narodowej badanych osób.

Emigranci polscy posiadający wykształcenie wyższe magisterskie (61,8%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (83,2%), przebywający za granicą od 3 do 6 lat (63,5%) częściej niż pozostali respondenci uważają za raczej ważne zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem. Wartości te stanowią o ich poczuciu dymy narodowej.

Z kolei respondenci w wieku 31-35 lat (69,8%), posiadający wykształcenie wyższe licencjackie (63,5%), z zaawansowaną znajomością języka angielskiego (65,7%) częściej niż pozostali badani uważają za raczej ważne jest dla wykazania poczucia dumy narodowej przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego).

Osoby ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (52,8%) oraz osoby przebywające za granicą powyżej 6 lat (62,5%) częściej niż inne osoby uważają za raczej ważne dla kształtowania poczucia dumy narodowej jest życie w gronie lubianych i lubiących Polaków mieszkających na obczyźnie.

Natomiast emigranci polscy w wieku 26-30 lat (43,4%), mężczyźni (43,0%), osoby znające język angielski stopniu komunikatywnym (45,4%) częściej niż pozostali badani

nie mają zdania w kwestii poczucia dumy narodowej przejawiającej się w postępowaniu zgodnym z przykazaniami religii (zakorzenionymi podczas pobytu w kraju ojczystym).

Kolejnym elementem badania młodych emigrantów polskich było określenie ich dumy z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce. Uzyskane dane zostały przedstawione w tabeli 14 i wykresie 3.

Odpowiedziom badanych osób przypisano rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo dumny, 4 pkt – raczej dumny, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – niezbyt dumny i 1 pkt – nie jest dumny. Im wyższa średnia, tym większa duma z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce.

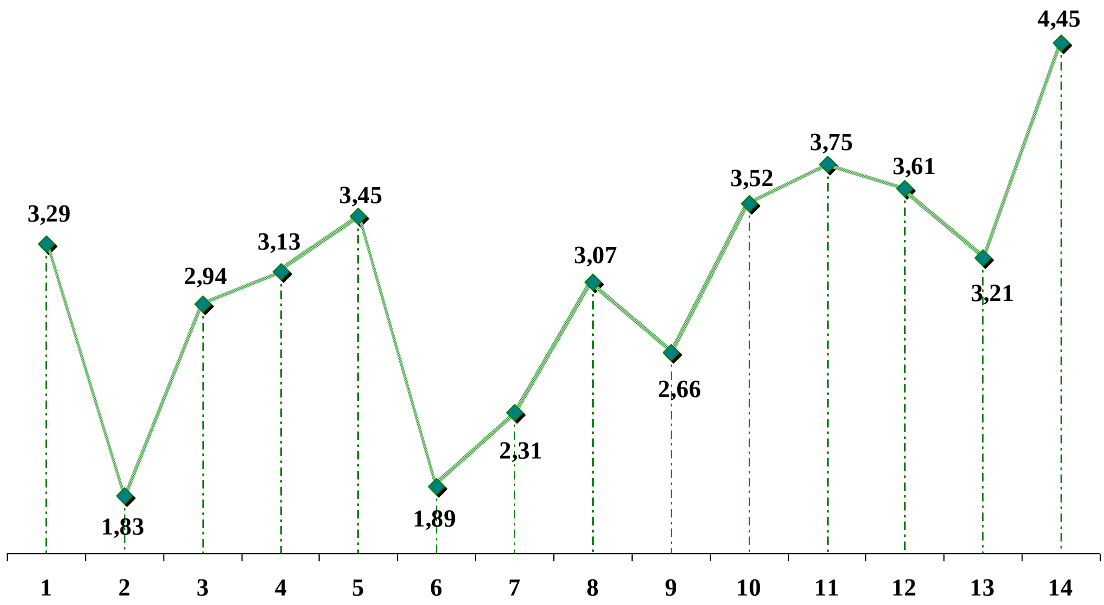
Tabela 14. Duma badanych emigrantów z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce *(średnie wartości)*

Różne aspekty życia społeczno-politycznego w Polsce	M	SD
Atmosfera życia społecznego	3,29	0,80
Możliwość pracy zawodowej	1,83	0,72
Materialne warunków życia	2,94	0,81
System opieki społecznej	3,13	0,83
Bezpieczeństwo publiczne	3,45	0,69
Sprawiedliwe i równe traktowanie wszystkich grup w naszym kraju	1,89	0,89
Znaczenie polityczne Polski w świecie	2,31	0,60
Działanie demokracji w Polsce	3,07	0,67
Osiągnięcia ekonomiczne Polski	2,66	0,68
Osiągnięcia naukowe i techniczne	3,52	0,62
Osiągnięcia w sporcie	3,75	0,62
Osiągnięcia w dziedzinie sztuki i literatury	3,61	0,59
Polska historia	3,21	0,69
Zasłużeni Polacy (np. Nobliści, artyści, literaci, itp.)	4,45	0,61

Analizując różne aspekty życia społeczno-politycznego w Polsce, respondenci najbardziej dumni są z zasłużonych Polaków (artystów, Noblistów, literatów) (M=4,45). Osoby te utożsamiane są z sukcesami i osiągnięciami, z których korzystają nie tylko Polacy lecz i inne narody. Poprzez ich dokonania kraj może cieszyć się prestiżem i poważaniem międzynarodowym. Dopiero dalej lokują się osiągnięcia w sporcie (M=3,75) jako źródło dumy badanych emigrantów, osiągnięci w dziedzinie sztuki i literatury (M=3,61), osiągnięcia naukowe i techniczne (M=3,52). Godne podkreślenia jest, że Polacy przebywający na emigracji potrafią docenić bezpieczne życie w kraju (M=3,45). Mniej natomiast dumni są już z atmosfery życia społecznego (M=3,29) oraz polskiej historii (M=3,21). Badani emigranci w stopniu jedynie mniej niż przeciętnym są dumni z systemu

opieki społecznej w kraju (M=3,13) oraz działania demokracji w Polsce (M=3,07) i materialnych warunki życia (M=2,94).

Źródłem raczej wstydu a nie powodem do dumy są dla emigrantów ograniczone możliwości otrzymania satysfakcjonującej pracy zawodowej w kraju (M=1,83), poczucie sprawiedliwego i równego traktowania wszystkich grup społecznych (M=1,89), znaczenie polityczne Polski w świecie (M=2,31) oraz z osiągnięcia ekonomiczne naszego kraju (M=2,66).

1 – Atmosfera życia społecznego, **2** – Możliwość pracy zawodowej, **3** – Materialne warunków życia, **4** – System opieki społecznej, **5** – Bezpieczeństwo publiczne, **6** – Sprawiedliwe i równe traktowanie wszystkich grup w naszym kraju, **7** – Znaczenie polityczne Polski w świecie, **8** – Działanie demokracji w Polsce, **9** – Osiągnięcia ekonomiczne Polski, **10** – Osiągnięcia naukowe i techniczne, **11** – Osiągnięcia w sporcie, **12** – Osiągnięcia w dziedzinie sztuki i literatury, **13** – Polska historia, **14** – Zasłużeni Polacy (np. Nobliści, artyści, literaci, itp.)

Wykres 3. Poczucie dumy badanych emigrantów z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce *(średnie wartości)*

Wiek badanych emigrantów koreluje na poziomie istotnym statystycznie z dumą narodową z następujących aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce: atmosferą życia społecznego ($p<0,001$), możliwością uzyskania satysfakcjonującej pracy zawodowej ($p<0,002$), materialnymi warunkami życia ($p<0,014$), systemem opieki społecznej ($p< 0,000$), bezpieczeństwem publicznym ($p<0,000$), sprawiedliwym i równym traktowaniem wszystkich grup w naszym kraju ($p<0,013$), działaniem demokracji w Polsce ($p<0,000$), osiągnięciami ekonomicznymi Polski ($p<0,000$) oraz osiągnięciami w sporcie ($p<0,023$).

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali badani są raczej dumni z atmosfery życia społecznego (41,3%), bezpieczeństwa publicznego (56,6%), oraz osiągnięć w sporcie (72,0%). Natomiast raczej wstydliwą dla nich rzeczą są ograniczone możliwości pracy zawodowej (53,8%), brak sprawiedliwego i równego traktowania wszystkich grup w naszym kraju (46,2%). Z kolei badani z tej grupy wiekowej nie mają zdania w sprawie materialnych warunków życia (46,9%), systemu opieki społecznej (49,7%), działania demokracji w Polsce (64,3%) oraz osiągnięć ekonomicznych Polski (55,2%).

Płeć respondentów koreluje na poziomie istotnym statystycznie z dumą z następujących aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce: znaczenia politycznego Polski w świecie ($p<0,020$), działania demokracji w Polsce ($p<0,000$), osiągnięć w sporcie ($p<0,022$), osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury ($p<0,001$), polskiej historii ($p<0,005$) oraz zasłużonych rodaków ($p<0,025$).

Okazuje się, że kobiety żyjące na emigracji częściej niż mężczyźni są raczej dumne z osiągnięć w sporcie (80,7%), osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury (66,7%) oraz zasłużonych Polaków (57,9%). Natomiast nie odczuwają dumy ze znaczenia politycznego Polski w świecie (55,3%) oraz nie mają ukształtowanej opinii na temat działania demokracji w Polsce (56,1%) czy polskiej historii (52,6%).

Ustalono także, że wykształcenie badanych emigrantów różnicuje na poziomie istotnym statystycznie ich dumę z: działania demokracji w Polsce ($p<0,005$), osiągnięć ekonomicznych Polski ($p<0,015$), osiągnięć w sporcie ($p<0,019$), osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury ($p<0,045$) oraz polskiej historii ($p<0,045$).

Tak więc polscy emigranci z wykształceniem średnim częściej niż pozostali badani są raczej dumni z osiągnięć w sporcie (61,7%), natomiast niezbyt dumni z osiągnięć ekonomicznych Polski (55,3%). Respondenci z tym wykształceniem nie mają zdania w sprawie działania demokracji w Polsce (68,1%) osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury (55,3%) oraz polskiej historii (63,8%).

Z analiz wynika, że kolejna zmienna różnicująca dumę badanych osób z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce jest znajomość przez nich języka angielskiego. Zmienna ta koreluje z ich dumą z: atmosferą życia społecznego ($p<0,000$), możliwościami uzyskania satysfakcjonującej pracy zawodowej ($p<0,000$), materialnych warunków życia ($p<0,000$), systemu opieki społecznej ($p< 0,000$), bezpieczeństwa publicznego ($p<0,000$), działania demokracji w Polsce ($p<0,000$), osiągnięć ekonomicznych Polski ($p<0,042$), osiągnięć naukowych i technicznych ($p<0,000$),

osiągnięć w sporcie (p<0,000), osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury (p<0,000), polskiej historia (p<0,000) oraz zasłużonych rodaków (p<0,003).

Emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym częściej niż pozostali badani są raczej dumni z atmosfery życia społecznego w Polsce (46,2%), bezpieczeństwa publicznego (62,3%), osiągnięć naukowych i technicznych (63,2%), osiągnięć w sporcie (81,1%), osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury (62,3%) oraz zasłużonych Polaków (50,9%). Natomiast nie jest powodem dla nich do dumy sytuacja powodująca brak możliwości znalezienia satysfakcjonującej pracy zawodowej (54,7%).

Z kolei badani z tej grupy językowej nie mają zdania w sprawie materialnych warunków życia (52,8%), systemu opieki społecznej (48,1%), działania demokracji w Polsce (63,3%), osiągnięć ekonomicznych Polski (56,6%) oraz polskiej historii (54,7%).

Czas pobytu za granicą również koreluje na poziomie istotnym statystycznie z dumą z oceną różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce. I tak zachodzi istotna zależność między czasem pobytu za granica a dumą z: atmosfery życia społecznego w Polsce(p<0,001), materialnych warunków życia (p<0,000), systemem opieki społecznej (p<0,000), bezpieczeństwem publicznym (p<0,000), znaczeniem politycznym Polski w świecie (p<0,011), działaniem demokracji w Polsce (p<0,000), osiągnięciami ekonomicznymi Polski (p<0,000), osiągnięciami naukowymi i technicznymi (p<0,002), osiągnięciami w sporcie (p<0,000) oraz zasłużonymi rodakami (p<0,001).

Badani przebywający za granicą od 3 do 6 lat częściej niż pozostali badani są raczej dumni z bezpieczeństwa publicznego (65,9%), osiągnięć naukowych i technicznych (54,8%), osiągnięć w sporcie (77,8%) oraz zasłużonych Polaków (63,5%). Natomiast nie odczuwają dumy ze znaczenia politycznego Polski w świecie (62,7%).

Ponadto badani z tej samej grupy nie mają zdania w sprawie atmosfery życia społecznego (45,3%), materialnych warunków życia (46,0%), systemu opieki społecznej (45,2%), działania demokracji w Polsce (60,3%) oraz osiągnięć ekonomicznych Polski (50,8%).

Następnym zadaniem badanych osób było określenie gotowości do obrony dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji (tabela 15). Chodziło o ustalenie, jak zareagowaliby badani, gdyby ktoś w ich towarzystwie wyrażał uogólniona zła opinię o różnych osobach, grupach i instytucjach. Określonym kategoriom odpowiedzi badanych osób przypisano rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza broniłbym dobrego imienia, 4 pkt – raczej broniłbym dobrego imienia, 3 pkt – byłoby mi to obojętne, 2 pkt – raczej

poparłbym zła opinię i 1 pkt – poparłbym złą opinię. Im wyższa średnia, tym mocniejsza obrona dobrego imienia osób, grup lub instytucji.

Polscy emigranci w towarzystwie, gdyby ktoś wyrażał złą opinie najmocniej broniliby dobrej opinii swojej rodziny, najbliższych im osób, z którymi czują się związani emocjonalnie i stanowią w ich życiu osoby znaczące (M=4,68) oraz przyjaciół, z którymi łączą ich wspólne pasje, zainteresowania i są im bliscy (M=4,64).

Tabela 15. Obrona dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji przez badanych emigrantów ***(średnie wartości)***

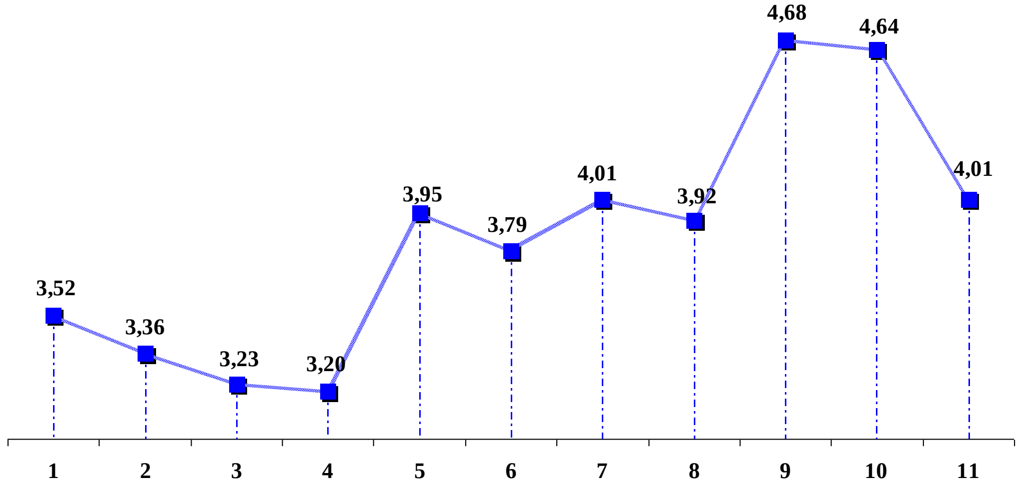
Różne osoby, grupy i instytucje	M	SD
Prezydent RP	3,52	0,72
Premier RP	3,36	0,74
Marszałek Sejmu	3,23	0,68
Rząd RP	3,20	0,66
Państwo polskie i Polacy	3,95	0,55
Religia	3,79	0,71
Pochodzenie regionalne	4,01	0,65
Grupa społeczno-zawodowa, do której przynależy	3,92	0,67
Rodzina	4,68	0,50
Krąg przyjaciół	4,64	0,51
Kultura i tradycja polska	4,01	0,59

Dopiero w następnej kolejności badani emigranci zareagowaliby na złe opinie wyrażane o ich regionie z którego pochodzą (M=4,01), o kulturze i tradycji polskiej (M=4,01). A zatem o ich dotychchczasowym środowisku życia i wartościach ważnych w kształtowaniu ich tożsamości narodowej. Mniej wrażliwi okazali się w sytuacji krytyki własnej grupy społeczno-zawodowej, do której przynależą (M=3,92) oraz państwa polskiego, Polaków (M=3,95) i religii (M=3,79). Tym samym mniej ważne jest ich poczucie przynależności zawodowej, jak i przynależności narodowej. Chociaż nadal przejawiana gotowość obrony dobrego imienia kształtuje się na poziomie dość wysokim. Natomiast z mniejszą mocą są gotowi wystąpić w obronie polskich instytucji odgrywających kluczową role w państwie: Prezydenta RP (M=3,52), Premiera RP (M=3,36), Marszałka Sejmu (M=3,23) oraz Rządu RP (M=3,20).

Wiek badanych emigrantów różnicuje na poziomie istotnym statystycznie ich opinię na temat gotowości do obrony dobrego imienia, gdyby w ich towarzystwie ktoś negatywnie wypowiadał się na temat następujących osób, grup lub instytucji: Prezydenta RP ($p<0,000$), Marszałka Sejmu ($p<0,000$), Rządu RP ($p<0,000$), państwa polskiego i Polaków ($p<0,000$) oraz kultury i tradycji polskiej ($p<0,006$).

Okazuje się, że polscy emigranci w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali badani raczej broniliby dobrego imienia państwa polskiego i Polaków (70,6%) oraz kultury i tradycji polskiej (65,7%). Natomiast w przypadku Prezydenta RP (58,7%), Marszałka Sejmu (73,4%) i Rządu RP (73,4%) dobre ich imię jest im obojętne.

Także płeć respondentów koreluje na poziomie istotnym statystycznie z deklarowaną gotowością obrony dobrego imienia w sytuacji krytyki następujących osób, grup lub instytucji: Premiera RP (p<0,026), Marszałka Sejmu (p<0,036), państwo polskiego i Polaków (p<0,021) oraz wyznawanej przez nich religii (p<0,017).

1 – Prezydent RP, **2** – Premier RP, **3** – Marszałek Sejmu, **4** – Rząd RP, **5** – Państwo polskie i Polacy, **6** – Religia, **7** – Pochodzenie regionalne, **8** – Grupa społeczno-zawodowa, do której przynależy, **9** – Rodzina, **10** – Krąg przyjaciół, **11** – Kultura i tradycja polska

Wykres 4. Obrona dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji przez badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Jak ustalono kobiety częściej niż mężczyźni raczej broniłyby dobrego imienia państwa polskiego i Polaków (77,2%) oraz wyznawanej religii (52,6%). W przypadku z kolei krytyki Premiera RP (60,5%) i Marszałka Sejmu (73,7%) troska o ich dobre imię jest im obojętna.

Z dalszych analiz wynika, że wykształcenie badanych emigrantów jest czynnikiem różnicującym na poziomie istotnym statystycznie ich gotowość do obrony dobrego imienia następujących osób, grup lub instytucji: Prezydenta RP (p<0,000), Premiera RP (p<0,000), Marszałka Sejmu (p<0,000), Rządu RP (p<0,001), państwo polskiego i Polaków (p<0,000) oraz kultury i tradycji polskiej (p<0,004).

Okazało się, że polscy emigranci z wykształceniem średnim częściej niż pozostali badani raczej broniliby dobrego imienia państwa polskiego i Polaków (48,9%) oraz kultury i tradycji polskiej (48,9%). Natomiast jest im obojętne dobre imię: Prezydenta RP (53,2%), Premiera RP (63,8%), Marszałka Sejmu (66,0%) i Rządu RP (66,0%).

Ustalono również, że znajomość języka angielskiego przez badanych emigrantów koreluje na poziomie istotnym statystycznie z ich gotowością obroną dobrego imienia następujących osób, grup lub instytucji: Prezydenta RP (p<0,000), Premiera RP (p<0,000), Marszałka Sejmu (p<0,000), Rządu RP (p<0,000), państwa polskiego i Polaków (p<0,000), wyznawanej religii (p<0,032), regionu z którego pochodzą (p<0,050), grupy społeczno-zawodowej, do której przynależą (p<0,016), rodziny (p<0,012), kręgu przyjaciół (p<0,004) oraz kultury i tradycji polskiej (p<0,000).

Respondenci ze znajomością języka angielskiego w stopniu zaawansowanym częściej niż pozostali w sytuacji wyrażania złej opinii w ich towarzystwie są gotowi bronić dobrego imienia państwa polskiego i Polaków (71,4%), wyznawanej religii (57,1%), pochodzenia regionalnego (57,1%), własnej grupy społeczno-zawodowej (60,0%), rodziny (82,9%), przyjaciół (80,0%) oraz kultury i tradycji polskiej (65,7%). Należy podkreślić iż jest im obojętne dobre imię: Prezydenta RP (57,1%), Premiera RP (65,7%), Marszałka Sejmu (68,6%) i Rządu RP (62,9%).

Jak ustalono nie tylko wiek, płeć, wyksztalcenie czy znajomość języka obcego ale także czas pobytu za granicą różnicuje na poziomie istotnym statystycznie opinię badanych dotyczącą gotowości obrony dobrego imienia następujących osób, grup lub instytucji: Prezydenta RP (p<0,005), Premiera RP (p<0,013), grupy społeczno-zawodowej, do której przynależą (p<0,019) oraz kultury i tradycji polskiej (p<0,012).

Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, że Polacy przebywający za granicą powyżej 6 lat częściej niż pozostali badani broniliby dobrego imienia Prezydenta RP (50,0%), Premiera RP (50,0%), grupy społeczno-zawodowej, do której przynależą (62,5%) oraz kultury i tradycji polskiej (50,0%).

Podsumowując można stwierdzić, że duma z faktu bycia Polakiem jest dość powszechna wśród badanych emigrantów zarobkowych w Wielkiej Brytanii. Młodzi emigranci polscy są przede wszystkim dumni z zasłużonych Polaków znanych w świecie, którzy swoja pracą i aktywnością wnieśli trwałe wartości do kultury międzynarodowej (Nobliści, artyści, literaci). Często też badani podkreślają sukcesy sportowców, osiągnięcia w dziedzinie sztuki i literatury, w zakresie nauki i techniki oraz bezpieczeństwa publicznego jako tych aspektów, które nas wyróżniają i oni mogą być z tego dumni

w kraju ich obecnego pobytu. Natomiast raczej powodem do wstydu jest dla nich brak możliwości znalezienia satysfakcjonującego zatrudnienia na krajowym rynku pracy oraz niesprawiedliwe i nierówne traktowanie wszystkich grup społecznych w kraju. Krytycznie też oceniają obronę grup społeczno-zawodowych, do których przynależą.

Można stwierdzić, że ogólny poziom odczuwanej dumy z bycia Polakiem jest wysoki. Są przede wszystkim gotowi bronić dobrego imienia najbliższych im osób: rodziny i przyjaciół. Najbardziej obojętni lub krytyczni pozostają wobec instytucji polskiego państwa: Prezydenta RP, Marszałka Sejmu, Premiera i kierowanego przez niego rządu. Należy podkreślić, że relatywnie mała jest też ich gotowość obrony religii, którą wyznają, co na tle deklarowanej w kraju religijności Polaków może budzić zaskoczenie. Oceny dotyczące gotowości obrony dobrego imienia różnych osób, grup i instytucji różnicuje w stopniu istotnym: wiek, płeć, poziom wykształcenia, znajomość języka angielskiego o czas pobytu za granica. Należy odnotować, że im dłużej Polacy pozostają na emigracji tym mniej stają się krytyczni wobec najważniejszych instytucji w państwie polskim.

2. Identyfikacja narodowa emigrantów

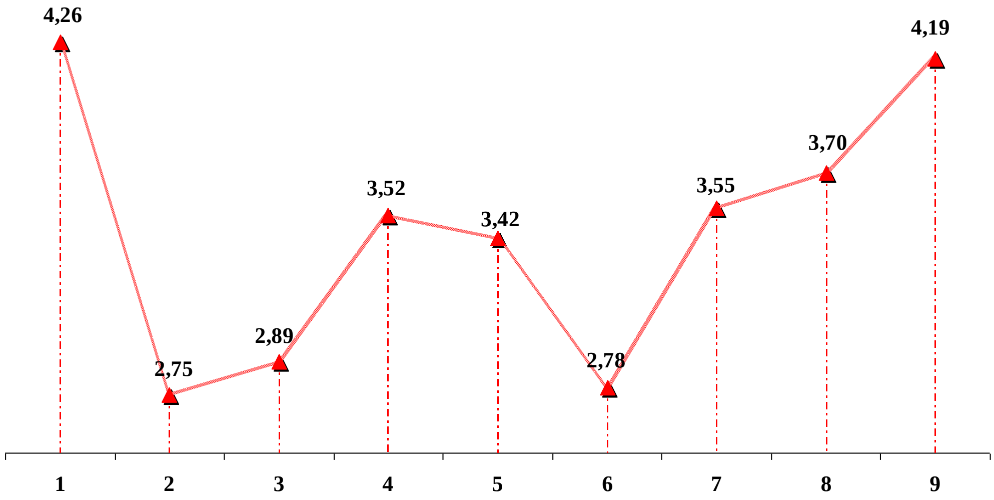
W prowadzonym badaniu podstawą określenia identyfikacji narodowej było zapytanie respondentów czy podczas pobytu na emigracji przyznają się do faktu bycia Polakiem. Następnie poddano ocenie cechy typowego Polaka, z którymi identyfikują się emigranci. Kolejne pytania dotyczyły zachowań ważnych podczas pobytu za granicą świadczących o ich identyfikacji narodowej. Zapytano także badanych o ich stosunek do aktualnej sytuacji życiowej oraz cechy charakteryzujące „prawdziwego” Polaka.

Badani emigranci powszechnie przyznają się do swojej narodowości podczas pobytu za granicą (93,0% wskazań). Przy czym jednoznaczną postawę przyjmuje w tym względzie co drugi badany (51,0%). Natomiast znaczna grupa respondentów (43,0%) deklaruje, że raczej stara się tego nie ukrywać, chociaż nie manifestuje polskiego pochodzenia. Tylko niewielki odsetek badanych uchyliło się od odpowiedzi (3,5%) lub raczej nie przyznaje się do swoich polskich korzeni (2,5%).

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi: wiek ($p<0{,}002$), płeć ($p<0{,}004$), wykształcenie ($p<0{,}000$) i znajomością języka angielskiego ($p<0{,}000$) a jednoznacznym przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem. Emigranci polscy w wieku 26-30 lat (54,5%), kobiety

(56,1%), posiadający wykształcenie wyższe magisterskie (62,9%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (63,2%) częściej niż pozostali respondenci przebywając na emigracji przyznają, że są Polakami.

Do zbadania cech typowego Polaka zastosowano pytanie zawierające proponowane pozytywne cechy takie jak: pracowity, tolerancyjny, nowoczesny, efektywny i skuteczny, schludny, nienadużywający alkoholu, odpowiedzialny, zdyscyplinowany, przedsiębiorczy (wykres 5).

1 – Pracowity, **2** – Tolerancyjny, **3** – Nowoczesny, **4** – Efektywny, skuteczny, **5** – Schludny, **6** – Nienadużywający alkoholu, **7** – Odpowiedzialny, **8** – Zdyscyplinowany, **9** – Przedsiębiorczy

Wykres 5. Pozytywne cechy typowego Polaka w ocenie badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Respondenci wskazali, że do pozytywnych cech typowego Polaka należą pracowitość (M=4,26) i przedsiębiorczość (M=4,19). W mniejszym stopniu: zdyscyplinowanie (M=3,70), odpowiedzialność (M=3,55), efektywność, skuteczność (M=3,52) oraz schludność (M=3,42). Niestety w małym stopniu są oni nowoczesnośni (M=2,89), tolerancyjni (M=2,75) oraz nienadużywający alkoholu (M=2,78) (wykres 5).

Jak wynika z analizy materiału badawczego wiek badanych emigrantów róznicuje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi pozytywnymi cechami typowego Polaka: zdyscyplinowanie (p<0,041) oraz przedsiębiorczość (p<0,002). Emigranci polscy w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali badani zgadzają się z tym, że pozytywnymi cechami typowego Polaka są zdyscyplinowanie (54,5%) oraz przedsiębiorczość (56,6%).

Z kolei płeć koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi pozytywnymi cechami typowego Polaka: tolerancyjny (p<0,015), nowoczesny (p<0,011) oraz efektywny, skuteczny (p<0,042). Kobiety częściej niż mężczyźni nie mają zdania czy

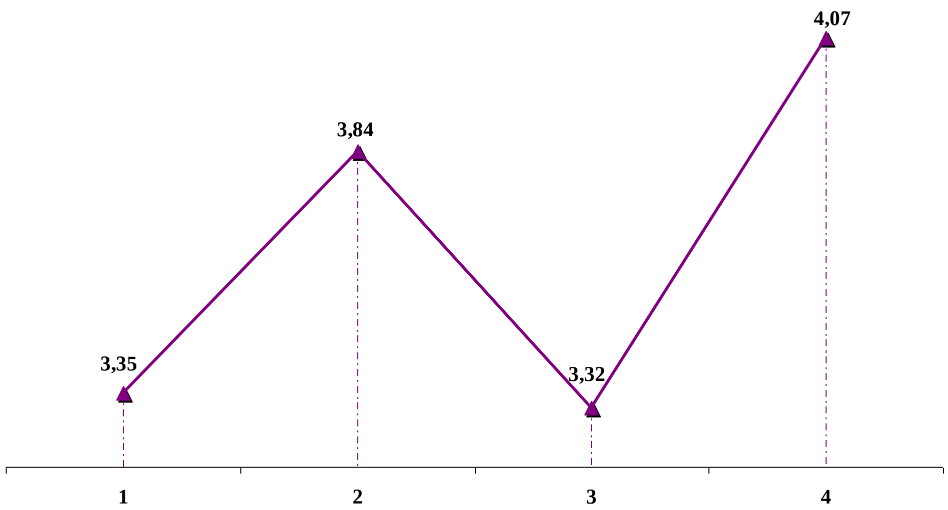
pozytywnymi cechami typowego Polaka są tolerancyjność (38,4%), nowoczesność (48,2%) oraz efektywność, skuteczność (32,5%).

Jak wynika z dalszych analiz statystycznych wykształcenie badanych emigrantów koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi pozytywnymi cechami typowego Polaka wskazywanymi przez emigrantów: tolerancyjny (p<0,001), nowoczesny (p<0,001), odpowiedzialny (p<0,001) oraz przedsiębiorczy (p<0,035). Respondenci z wykształceniem średnim częściej niż pozostali badani nie mają zdania czy pozytywnymi cechami typowego Polaka są tolerancyjność (34,0%), nowoczesność (36,2%) oraz odpowiedzialność (36,1%). Natomiast zgadzają się, że pozytywną cechą typowego Polaka, która go szczególnie wyróżnia jest przedsiębiorczość (57,4%).

Należy zauważyć, że znajomość języka angielskiego różnicuje również opinie badanych emigrantów dotyczące pozytywnych cech typowego Polaka: pracowity (p<0,008), tolerancyjny (p<0,001), nowoczesny (p<0,002), efektywny, skuteczny (p<0,019), schludny (p<0,000), nienadużywający alkoholu (p<0,000), odpowiedzialny (p<0,016), zdyscyplinowany (p<0,000) oraz przedsiębiorczy (p<0,000). W ocenie emigrantów polskich posługujących się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym częściej niż zdaniem innych badanych typowy Polak jest: pracowity (57,1%), nowoczesny (45,7%), efektywny, skuteczny (45,7%), schludny (54,3%), odpowiedzialny (54,3%), zdyscyplinowany (68,6%) oraz przedsiębiorczy (51,4%). Natomiast nie mają zdania w kwestii takich cech jak: tolerancyjność (40,0%) i nienadużywanie alkoholu (48,6%).

Z danych wynika, że czas pobytu za granicą koreluje także na poziomie istotnym statystycznie z następującymi pozytywnymi cechami charakteryzującymi typowego Polaka: schludny (p<0,000), nienadużywający alkoholu (p<0,002) oraz przedsiębiorczy (p<0,000). Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: zdaniem emigrantów polskich przebywających za granicą powyżej 6 lat częściej niż zdaniem innych badanych typowy Polak jest: schludny (62,5%) oraz przedsiębiorczy (50,0%). Natomiast nie mają zdania w kwestii nienadużywania alkoholu (50,0%).

Kolejnym etapem badania było określenie zachowań ważnych podczas pobytu za granicą: używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy; używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami; w relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem; kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (wykres 6).

1 – Używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy, **2** – Używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami, **3** – W relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem, **4** – Kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie

Wykres 6. Zachowania ważne podczas pobytu za granicą w ocenie badanych emigrantów polskich *(średnie wartości)*

Oceniając zachowania ważne podczas pobytu za granicą poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze zachowanie podczas pobytu na emigracji.

Polscy emigranci podczas pobytu za granicą za najważniejsze uznają kształtowanie pozytywnego wizerunku Polski na obczyźnie (M=4,07) oraz używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (M=3,84). Mniej istotne jest natomiast używanie języka polskiego w relacjach z innymi Polakami w miejscu pracy (M=3,35) oraz podawanie się za Polaka w kontaktach z obcokrajowcami (M=3,32).

Jak ustalono, wiek badanych osób koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi ich zachowaniami ważnymi podczas pobytu za granicą: używanie języka polskiego w relacjach z innymi Polakami w miejscu pracy ($p<0,021$) oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie ($p<0,000$). Polscy emigranci w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali badani za bardzo ważne uważają kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (52,8%), natomiast nie mają zdania w kwestii używania języka polskiego w relacjach z innymi Polakami w miejscu pracy (51,0%).

Okazuje się, że płeć emigrantów objętych badaniem koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi zachowaniami uznanymi przez nich za ważne podczas pobytu za granicą: używanie języka polskiego w relacjach z innymi rodakami w miejscu

pracy (p<0,034) oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (p<0,033). Mężczyźni częściej niż kobiety za bardzo ważne uważają kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (46,5%), natomiast nie mają zdania w kwestii używania języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy (52,3%).

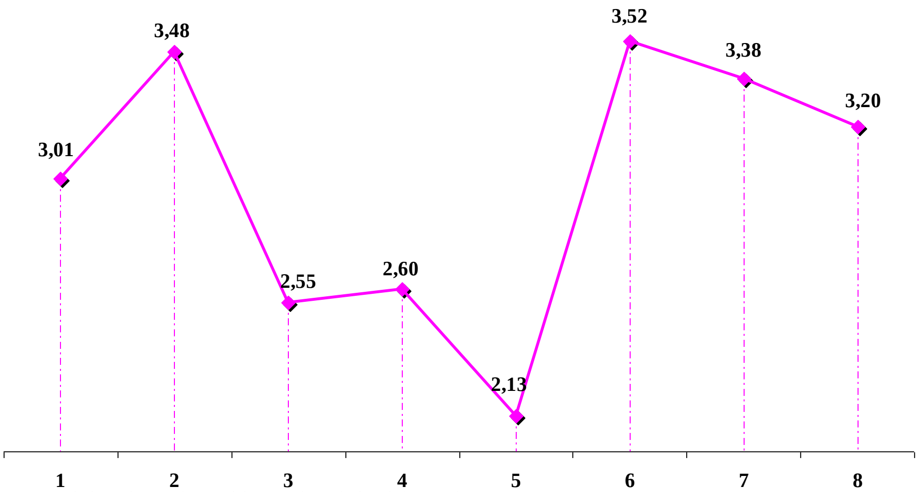
Jak wynika z kolejnych analiz statystycznych, wykształcenie różnicuje na poziomie istotnym statystycznie z następujące zachowania uznane jako ważne podczas pobytu za granicą: używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (p<0,006) oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (p<0,000). Badani z wykształceniem wyższym magisterskim częściej niż pozostałe osoby za ważne uważają używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (64,0%) oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (51,7%).

Ze szczegółowej analizy wynika, że znajomość języka angielskiego jest również zmienną różnicującą deklarowane zachowania uznane jako ważne podczas pobytu za granicą: używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy (p<0,003), używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (p<0,000), w relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem (p<0,000) oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (p<0,000). Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym częściej niż pozostali badani za ważne uważają używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (65,1%) oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (59,4%). Natomiast nie mają zdania w kwestii używania języka polskiego w relacjach z innymi rodakami w miejscu pracy (51,9%) i podawania w relacjach z innymi nacjami, że jest się Polakiem (50,0%).

Okazuje się, że czas pobytu za granicą różnicuje także na poziomie istotnym statystycznie następujące zachowania ważne podczas pobytu za granicą: używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy (p<0,000), używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (p<0,000) oraz w relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem (p<0,023). Jak ustalono emigranci polscy przebywający za granicą powyżej 6 lat częściej niż pozostali badani za ważne uważają używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (62,5%). Natomiast nie mają zdania w kwestii używania języka polskiego w relacjach społecznych

z innymi rodakami w miejscu pracy (50,0%) i w relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem (37,5%).

W prowadzonym badaniu ocenie poddano różne twierdzenia określające stosunek badanych do aktualnej sytuacji w kontekście ich identyfikacji narodowej. Odpowiedziom badanych osób przypisano rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza zdecydowanie zgadzam się, 4 pkt – zgadzam się, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – nie zgadzam się i 1 pkt – zdecydowanie nie zgadzam się. Im wyższa średnia, tym większa zgodność z danym twierdzeniem (wykres 7).

1 – Wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie, **2** – Są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak, **3** – Świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków, **4** – Ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów, **5** – Trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie, **6** – Należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę, **7** – Obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju, **8** – Mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje

Wykres 7. Twierdzenia określające stosunek badanych emigrantów do aktualnej sytuacji życiowej *(średnie wartości)*

Respondenci oceniając aktualną sytuację wskazują, iż należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę (M=3,52), są przekonani, że w dzisiejszej Polsce są rzeczy i wydarzenia, których się wstydzą jako Polacy (M=3,48). Aby zachować polskość obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (M=3,38), chociaż mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje (M=3,20). W stopniu umiarkowanym dominuje pogląd wśród badanych, że wolą oni być obywatelami Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie (M=3,01). W znikomym jednak stopniu podzielają opinię że, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów (M=2,60) a świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków (M=2,55). Tylko nieliczni twierdzą, że trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie (M=2,13).

Jak ustalono, wiek badanych emigrantów wykazuje istotny statystycznie związek z następującymi twierdzeniami określającymi ich stosunek do aktualnej sytuacji życiowej: trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie ($p<0,011$), należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę ($p<0,009$), obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju ($p<0,016$) oraz mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje ($p<0,014$).

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali badani zgadzają się z twierdzeniem, że należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę (54,5%) oraz że obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (50,9%). Natomiast raczej nie zgadzają się z poglądem, iż trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie (56,6%). Nie mają przy tym zdania w kwestii tego, czy mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje czy tez nie powinny uzyskać tego wsparcia (58,5%).

Z uzyskanych danych wynika, że wykształcenie badanych emigrantów różnicuje ich stosunek do aktualnej sytuacji życiowej: świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków ($p<0,000$) oraz trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie ($p<0,034$).

Emigranci polscy z wykształceniem wyższym magisterskim częściej niż pozostali badani raczej nie zgadzają się z twierdzeniem, że trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie (66,3%). Natomiast nie mają zdania w kwestii tego, czy świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków (66,3%).

Kolejne analizy wykazują, że znajomość języka angielskiego przez badane osoby jest czynnikiem różnicującym ich opinie określające stosunek do aktualnej sytuacji życiowej: wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie ($p<0,019$), są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak ($p<0,017$), świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków ($p<0,004$), należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę ($p<0,000$) oraz obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju ($p<0,001$).

Emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym częściej niż pozostali badani nie mają zdania w kwestii następujących twierdzeń: wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie (67,9%), świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni

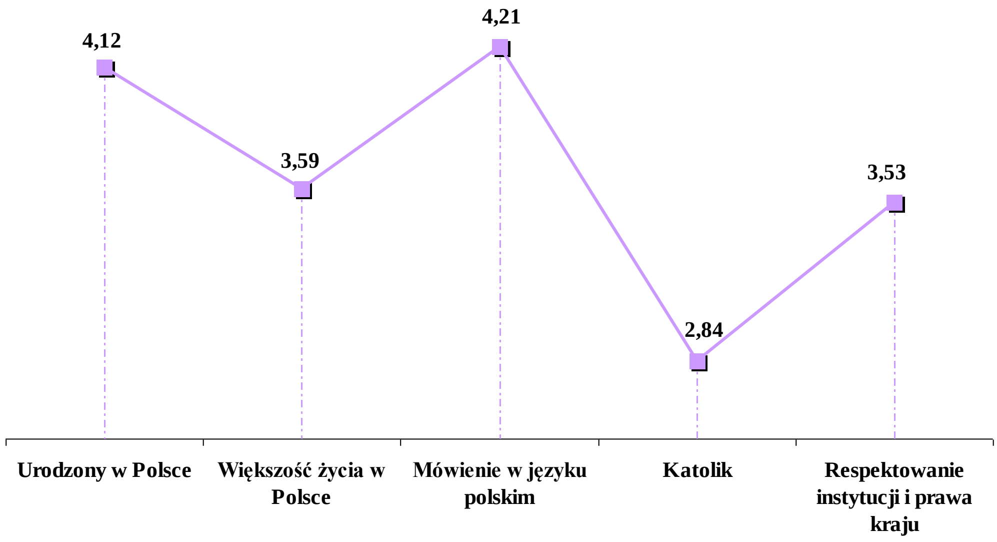
do Polaków (54,3%) i obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (59,4%) oraz zgadzają się z tym, że są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak (44,3%) i że należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę (54,3%).

Jak się okazuje, czas pobytu za granicą koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi twierdzeniami określającymi stosunek do aktualnej sytuacji życiowej: wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie ($p<0,000$), ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów ($p<0,050$), należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę ($p<0,000$), obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju ($p<0,000$) oraz mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje ($p<0,008$).

Emigranci polscy przebywający za granicą od 3 do 6 lat częściej niż pozostali badani nie mają zdania w kwestii następujących twierdzeń: wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie (69,0%), ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów (69,0%), obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (54,0%) i mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje (77,8%) oraz zgadzają się z tym, że należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę (54,0%).

Kolejnym etapem badania była charakterystyka przez badanych emigrantów cech „prawdziwego" Polaka. Respondenci uznali, że „prawdziwy" Polak, w pierwszej kolejności, to osoba, która mówi w języku polskim ($M=4,21$) oraz urodziła się w Polsce ($M=4,12$). W dalszej kolejności o tym co wyróżnia „prawdziwego" Polaka jest zdaniem badanych spędzanie większość życia w Polsce ($M=3,59$) i respektowanie instytucji i prawa naszego kraju ($M=3,53$). Jak się okazuje bycie katolikiem ($M=2,84$) to najmniej ważna cecha charakteryzująca „prawdziwego" Polaka (wykres 8).

Z przedstawionych danych wynika, że wiek koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka: spędzenie większości życia w Polsce ($p<0,020$) oraz respektowanie politycznych instytucji i prawa kraju ojczystego ($p<0,005$).

Wykres 8. Twierdzenia charakteryzujące „prawdziwego Polaka" w ocenie badanych emigrantów ***(średnie wartości)***

Ustalono więc, że emigranci polscy w wielu 26-30 lat częściej niż pozostali badani uważają, że „prawdziwy" Polak spędza większość życia w Polsce (51,0%). Natomiast respondenci ci, nie mają zdania w kwestii respektowania politycznych instytucji i prawa kraju jako cechy wyróżniającej osobę narodowości polskiej (53,8%).

Jak wynika z przeprowadzonych analiz wykształcenie badanych koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka: urodzony w Polsce ($p<0,000$) oraz mówienie w języku polskim ($p<0,009$).

Okazuje się, że emigranci polscy z wykształceniem średnim częściej niż pozostali badani uważają, że „prawdziwy" Polak to osoba urodzona w Polsce (68,0%) i mówiąca w języku polskim (63,8%).

Kolejne analizy wskazują, że znajomość języka angielskiego koreluje na poziomie istotnym statystycznie z następującymi twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka: urodzony w Polsce ($p<0,000$), spędzający większości życia w Polsce ($p<0,009$), posługujący się językiem polskim ($p<0,000$), katolik ($p<0,010$), respektujący polityczne instytucję i prawo kraju ojczystego ($p<0,000$).

Emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym częściej niż pozostali badani zgadzają się z twierdzeniami, że „prawdziwy" Polak powinien być urodzony w Polsce (65,1%), spędzić większość życia w Polsce (60,4%) oraz mówić w języku polskim (64,2%). Natomiast nie mają zdania

w kwestii tego czy ma być katolikiem (64,2%) oraz respektować polityczne instytucje i prawa kraju ojczystego (54,7%).

Okazuje się, że czas pobytu za granica różnicuje następujące opinie badanych co do cech charakteryzujących „prawdziwego” Polaka: urodzony w Polsce ($p<0{,}002$), spędzający większość życia w Polsce ($p<0{,}003$), posługujący się językiem polskim ($p<0{,}016$), katolik ($p<0{,}028$), respektujący polityczne instytucje i prawo kraju ojczystego ($p<0{,}000$).

Można więc stwierdzić, że emigranci polscy przebywający za granicą od 3 do 6 lat częściej niż pozostali badani zgadzają się z twierdzeniami, że „prawdziwy” Polak powinien być urodzony w Polsce (65,1%), spędzić większość życia w Polsce (57,1%) oraz mówić w języku polskim (65,1%). Natomiast nie mają zdania w kwestii czy ma on być katolikiem (54,0%) oraz czy powinien respektować polityczne instytucje i prawo krajowe (48,4%).

Na podstawie powyższych analiz dotyczących identyfikacji narodowej należy stwierdzić, że migranci polscy zamieszkujący w Wielkiej Brytanii przyznają się do faktu bycia Polakami. Za cechy pozytywne typowego Polaka uznali: pracowitość, przedsiębiorczość, zdyscyplinowanie, odpowiedzialność, efektywność, skuteczność oraz schludność. Wśród zachowań istotnych podczas pobytu za granicą badani za najważniejsze uznają kształtowanie pozytywnego wizerunku Polski na obczyźnie oraz używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami.

Respondenci najbardziej identyfikują się z następującymi twierdzeniami: należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę, są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzą jako Polacy, obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju, mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje oraz wola bycia obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie. Emigranci za „prawdziwego” Polaka uznali osobę, która urodziła się w Polsce oraz posługuje się językiem polskim. Katolicyzm nie jest zaś czynnikiem decydującym o polskości.

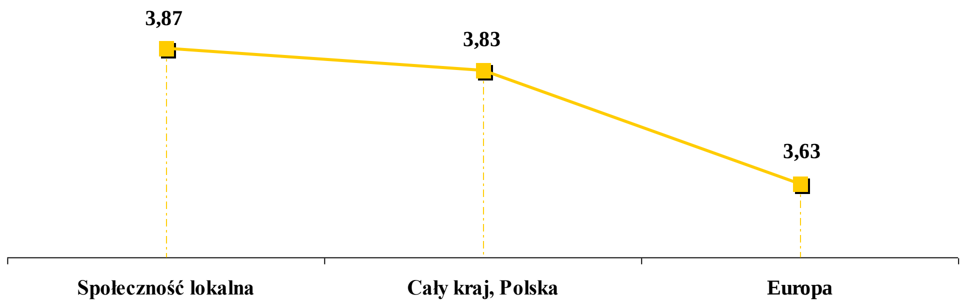
3. Więź z krajem pochodzenia badanych osób

W dalszym postępowaniu badawczym na podstawie wypowiedzi respondentów dążono do określenia ich więzi z krajem pochodzenia. Zadano im szczegółowe pytania dotyczące więzi ze społecznością lokalną, Polską i Europą, czytania polskiej literatury, prasy, oglądania polskich programów i słuchania polskich stacji radiowych oraz czy

przejawiają ogólne zainteresowanie sprawami Polski podczas pobytu na emigracji. Ponadto dążono do ustalenia ich kontaktów z organizacjami polonijnymi za granicą, polskim przedstawicielstwem a także z rodziną pozostałą w kraju.

Ocenie poddano więzi z różnymi miejscami i grupami społecznymi (wykres 8). Odpowiedziom badanych osób przypisano rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza zdecydowanie zgadzam się, 4 pkt – zgadzam się, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – nie zgadzam się i 1 pkt – zdecydowanie nie zgadzam się. Im wyższa średnia, tym silniejsza więź z danym miejscem.

Polscy emigranci najbardziej związani czują się ze społecznością lokalną, z której pochodzą (M=3,87) oraz krajem ojczystym (M=3,83). Znacznie słabsze więzi charakteryzują badanych w odniesieniu do społeczności europejskiej i czucia się Europejczykiem (M=3,63) (wykres 9).

Wykres 9. Więzi z różnymi miejscami i grupami społecznymi badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Badani emigranci polscy mieszkający w Wielkiej Brytanii deklarują więź z krajem pochodzenia. Bez mała ¾ badanych związanych jest ze społecznością lokalną (70,0%), miejscowością pochodzenia, także identyfikuje się z całym krajem, Polską (68,0%). Natomiast ponad połowa badanych deklaruje więź z Europą (53,0%). Pozostali badani nie zajęli stanowiska w tej sprawie.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi: wiek (p< od 0,002 do 0,020), wykształcenie (p<0,000), znajomość języka angielskiego (p< od 0,014 do 0,023), czas pobytu za granicą (p< od 0,000 do 0,004) oraz stan rodziny (p<0,000) a więziami z różnymi miejscami i grupami społecznymi.

Emigranci polscy w wieku 31-35 lat, (41,5%) posiadający wykształcenie wyższe magisterskie (49,4%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (53,8%),

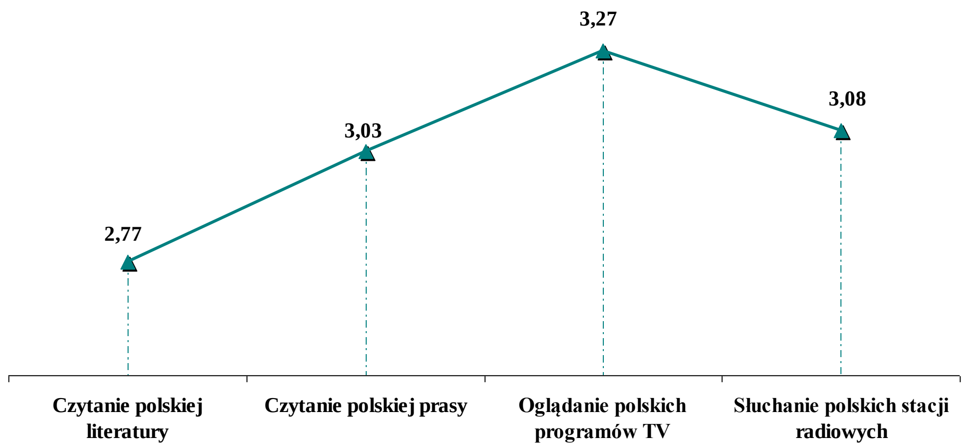
przebywający za granicą od 3 do 6 lat (50,8%), posiadający jedno dziecko (52,2%) częściej niż pozostali respondenci są związani z całym krajem, Polską.

Z kolei respondenci w wieku 26-30 lat (46,2%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (41,5%), przebywający za granicą od 3 do 6 lat (42,9%), posiadający dwoje dzieci (45,2%) częściej niż pozostali badani nie maja zdania w kwestii więzów z Europą.

Natomiast emigranci polscy przebywający za granicą od 1 do 3 lat (46,2%) częściej niż pozostali badani są związani ze społecznością lokalną, miejscowością z której pochodzą.

Kolejnym elementem analizy było określenie czynności uznanych przez respondentów jako ważne dla podtrzymania więzi z krajem podczas pobytu za granicą, do których zaliczono: czytanie polskiej literatury, czytanie polskiej prasy, oglądanie polskich programów telewizyjnych, słuchanie polskich stacji radiowych.

Polscy emigranci podczas pobytu za granicą w stopniu przeciętnym wykazują zainteresowanie oglądaniem polskich programów telewizyjnych (M=3,27), słuchaniem polskich stacji radiowych (M=3,08) oraz czytaniem polskiej prasy (M=3,03). Najmniej czasu poświęcają na czytanie polskiej literatury (M=2,77) (wykres 10).

Wykres 10. Czynności ważne podczas pobytu za granicą w ocenie badanych emigrantów ***(średnie wartości)***

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi: wiek (p< od 0,000 do 0,001), płeć (p<0,046), wykształcenie (p<0,000), znajomość języka angielskiego (p< od 0,000 do 0,001) oraz czas pobytu za granicą (p< od 0,001 do 0,018) a czynnościami ważnymi dla podtrzymania więzi z krajem podczas pobytu za granicą.

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat, (39,9%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (36,8%), przebywający za granicą od 3 do 6 lat (44,4%) częściej niż pozostali respondenci raczej nie uważają za ważne czytanie polskiej literatury.

Z kolei mężczyźni (52,3%), z wykształceniem wyższym magisterskim (55,1%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (58,5%) częściej niż pozostali badani nie maja zdania w kwestii czytania polskiej prasy.

Respondenci w wieku 31-35 lata (50,9%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (50,9%), przebywający za granicą od 1 do 6 lat (46,0%) częściej niż pozostali badani uważają za raczej ważne oglądanie polskich programów telewizyjnych.

Natomiast emigranci polscy w wieku 26-30 lat (62,2%), ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego (64,2%), przebywający za granicą od 1 do 3 lat (54,0%) częściej niż pozostali badani nie wyrazili swej oceny w kwestii słuchania polskich stacji radiowych.

Następnym etapem badania było określenie zainteresowania sprawami Polski podczas pobytu na emigracji. Tylko blisko 40,0% Polaków przebywających na emigracji w mniejszym lub większym stopniu interesuje się interesuje się bieżącymi wydarzeniami krajowymi, tym co dzieje się w Polsce. Zdania na ten temat nie ma 43,5% badanych, a raczej brak zainteresowania wyraża 17,5% respondentów.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: wiek ($p<0,000$), wykształcenie ($p<0,007$), znajomość języka angielskiego ($p<0,000$) i czas pobytu za granicą ($p<0,034$) a ich zainteresowaniem sprawami Polski podczas pobytu na emigracji.

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat (51,0%), posiadający wykształcenie wyższe magisterskie (48,3%), posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (50,0%), przebywający za granicą od 1 do 3 lat (53,2%) częściej niż pozostali respondenci nie wyrazili swej opinii co do zainteresowania sprawami Polski podczas pobytu na emigracji.

Z badań wynika, że zdecydowana większość Polaków przebywających na emigracji nigdy nie miała kontaktu z organizacjami polonijnymi bądź instytucjami zrzeszającymi Polaków za granicą (70,0%). Raz lub dwa razy taki kontakt miał co piąty badany (21,0%), kilka razy 8,5% respondentów, a kilkanaście razy tylko jedna osoba (0,5%).

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: płeć ($p<0,004$), wykształcenie

(p<0,017), znajomość języka angielskiego (p<0,000) i stan rodziny (p<0,013) a ich kontaktem z organizacjami polonijnymi i innymi zrzeszającymi Polaków za granicą.

Kobiety (76,3%), posiadające wykształcenie średnie (80,9%), posługujące się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (71,7%), nie posiadające dzieci (85,5%) częściej niż pozostali respondenci nie kontaktowały się z organizacjami polonijnymi i innymi zrzeszającymi Polaków za granicą.

Ponad połowa badanych osób (54,5%) nie wie czy Polacy przebywający na emigracji mogą liczyć na pomoc ze strony ambasady i konsulatów RP. Wiedzę na ten temat posiada ponad 40,0% respondentów, z czego na taką pomoc raczej można liczyć zdaniem 44,0% badanych osób. Tylko niewielki odsetek polskich emigrantów (1,5%) uważa, że nie może liczyć na pomoc ze strony polskich placówek dyplomatycznych.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: wiek (p<0,000), wykształcenie (p<0,035), znajomość języka angielskiego (p<0,000) i czas pobytu za granicą (p<0,000) a ich przekonaniem, że mogą liczyć na pomoc ze strony ambasady i konsulatów RP.

Badani w wieku 26-31 lat (57,3%), posiadający wykształcenie średnie (72,3%), posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (52,8%), przebywający za granicą od 1 do 3 lat (66,1%) częściej niż pozostali respondenci nie potrafią ocenić czy mogą liczyć na pomoc ze strony ambasad i konsulatów RP. Nie znaleźli się prawdopodobnie w sytuacji wymagającej pomocy ze strony przedstawicieli tych placówek dyplomatycznych.

W dalszej kolejności zapytano respondentów o kontakt z rodziną podczas pobytu na emigracji (tabela 16).

Tabela 16. Częstotliwość kontaktów badanych emigrantów z rodziną w kraju

Odpowiedź	Częstość	Procent
Kilka razy w tygodniu	12	6,0
Raz w tygodniu	75	37,5
Kilka razy w miesiącu	103	51,5
Sporadycznie	7	3,5
Brak kontaktu	3	1,5
Ogółem	200	100,0

Polscy emigranci najczęściej utrzymują kontakt z rodziną raz w miesiącu (51,5%) lub raz w tygodniu (37,5%). Niewielki odsetek badanych osób utrzymuje kontakt z rodziną kilka razy w tygodniu (6,0%), a nie liczne osoby sporadycznie (3,5%). Natomiast zerwało więź z rodziną i nie utrzymuje kontaktu 1,5% badanych.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: wiek ($p<0,001$), płeć ($p<0,008$), wykształcenie ($p<0,000$), znajomość języka angielskiego ($p<0,000$) i czas pobytu za granicą ($p<0,000$) a ich częstotliwością kontaktów z rodziną w kraju.

Badani w wieku 26-31 lat (53,8%), mężczyźni (61,6%), posiadający wykształcenie średnie (55,3%), posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (54,7%), przebywający za granicą od 1 do 3 lat (62,9%) częściej niż pozostali respondenci twierdzą, że kontaktują się z rodziną w kraju kilka razy w miesiącu.

Polscy emigranci deklarują na obczyźnie przede wszystkim więź ze społecznością lokalną, z miejscowością lub regionem z którego pochodzą, następnie z Polską, a nieco mniej czują się związanie z Europą. Bez mała połowa badanych interesuje się sprawami Polski podczas pobytu za granicą. Badani najczęściej utrzymują kontakt z rodziną raz w miesiącu lub raz w tygodniu. Ponadto ¾ respondentów deklaruje brak kontaktu z organizacjami polonijnymi i innymi zrzeszającymi Polaków oraz dyplomatami – przedstawicielami naszego kraju.

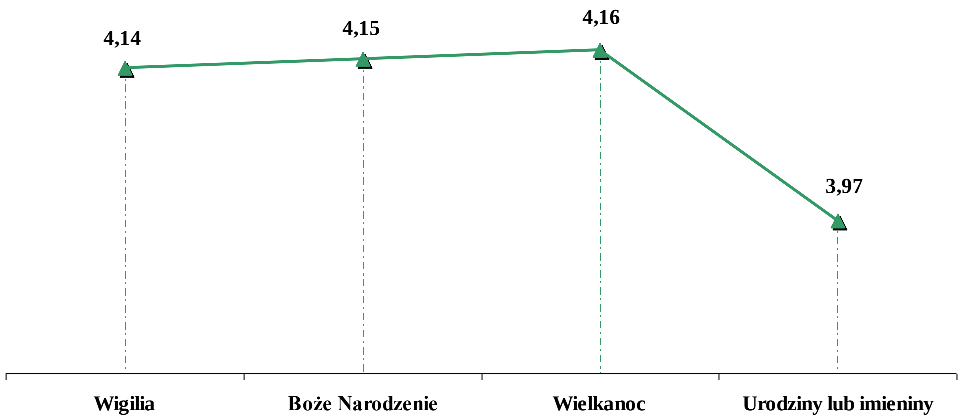
4. Kultywowanie tradycji i religii podczas pobytu poza granicami kraju

Analizie poddano elementy tradycji polskiej i religii, które kultywowane są przez polską emigrację. Do tych elementów zaliczono: uczestnictwo w uroczystościach świątecznych lub okolicznościowych u znajomych czy rodziny, uczestnictwo w mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych, obchodzenie różnych uroczystości okolicznościowych, obchodzenie świąt narodowych.

Pierwszym zadaniem badanych osób było określenie uczestnictwa w uroczystościach świątecznych lub okolicznościowych u znajomych czy rodziny.

Oceniając uczestnictwo w uroczystościach świątecznych lub okolicznościowych u znajomych czy rodziny poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze jest uczestniczenie w danej uroczystości(wykres 10).

Dla polskich emigrantów najważniejsze jest uczestniczenie u znajomych lub rodziny w następujących uroczystościach: Święta Wielkanocne (M=4,16), Święta Bożego Narodzenia (M=4,15), Wigilia (M=4,14). Mniejsze znaczenie ma uczestnictwo w przyjęciach z okazji urodzin lub imienin (M=3,97) (wykres 11).

Wykres 11. Uczestnictwo w uroczystościach u znajomych lub rodziny badanych emigrantów ***(średnie wartości)***

Ustalono, że badani emigranci najczęściej wskazywali za ważne uczestnictwo w Świętach Wielkanocnych (89%), Świętach Bożego Narodzenia (89%), następnie Wigilii (88%), a także przyjęciach z okazji urodzin lub imienin (79%).

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: wiek ($p<$ od 0,020 do 0,050), wykształcenie ($p<$ od 0,002 do 0,008), znajomość języka angielskiego ($p<$ od 0,009 do 0,017) oraz stanem rodziny ($p<$ od 0,014 do 0,047) a ich uczestnictwem w uroczystościach u znajomych lub rodziny.

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali respondenci raczej za ważne za granicą uważają uczestniczenie wraz z rodziną lub znajomymi w Wigilii (60,1%), Świętach Bożego Narodzenia (60,1%) oraz Świętach Wielkanocnych (60,1%).

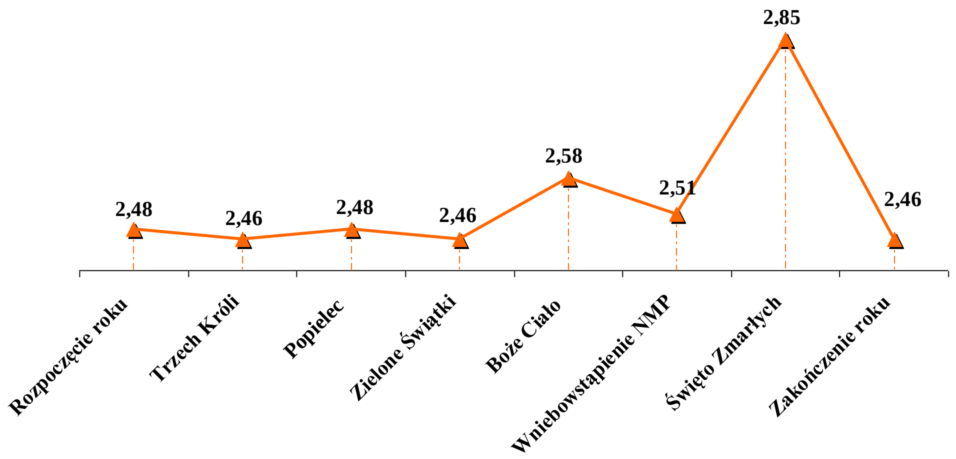
Podobnie twierdzą badani z wykształceniem średnim częściej niż pozostali respondenci raczej za ważne za granicą uważają uczestniczenie wraz z rodziną lub znajomymi w Wigilii (63,8%), Świętach Bożego Narodzenia (63,8%) oraz Świętach Wielkanocnych (63,8%).

Również respondenci ze średniozaawansowaną znajomością języka angielskiego częściej niż pozostali badani raczej za ważne za granicą uważają uczestniczenie wraz z rodziną lub znajomymi w Wigilii (64,2%), Świętach Bożego Narodzenia (64,2%) oraz Świętach Wielkanocnych (64,2%).

Natomiast polscy emigranci posiadający dwoje dzieci częściej niż pozostali badani raczej za ważne za granicą uważają uczestniczenie wraz z rodziną lub znajomymi w Wigilii (61,3%), Świętach Bożego Narodzenia (61,3%), Świętach Wielkanocnych (59,7%) oraz w przyjęciach z okazji urodzin lub imienin (56,5%).

W kolejnym etapie badań ocenie poddano uczestnictwo respondentów w mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych. Poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze jest uczestniczenie w mszy św. z okazji danego święta kościelnego (wykres 12).

Oceniając uczestnictwo polskich emigrantów w mszach św. z okazji różnych świąt kościelnych należy stwierdzić, że rozkład odpowiedzi wskazuje na małą ich aktywność religijną przejawiającą się udziałem w określonych nabożeństwach. Najczęściej jednak emigranci uczestniczą w mszy św. z okazji Święta Zmarłych (M=2,85). W dalszej kolejności: Bożego Ciała (M=2,58) i Wniebowzięcia NMP (M=2,51), Rozpoczęcia Nowego Roku (M=2,48), Popielca (M=2,48), Trzech Króli (M=2,46), Zielonych Świątek (M=2,46) i Zakończenie Roku (M=2,46) (wykres 12).

Wykres 12. Uczestnictwo w mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych *(średnie wartości)*

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: wiek (p< od 0,003 do 0,024), płeć (p<0,036), wykształcenie (p<0,033), znajomość języka angielskiego (p< od 0,000 do 0,040) oraz czas pobytu za granicą (p< od 0,000 do 0,032) a ich uczestniczeniem w mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych.

Emigranci polscy w wieku 31-35 lat częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii uczestnictwa we mszy św. z okazji rozpoczęcia roku (62,3%), Trzech Króli (64,2%), Popielca (56,5%), Zielonych Świątek (60,4%), Bożego Ciała (43,4%), Wniebowzięcia NMP (47,2%), Święta Zmarłych (30,2%) oraz zakończenia roku (62,3%).

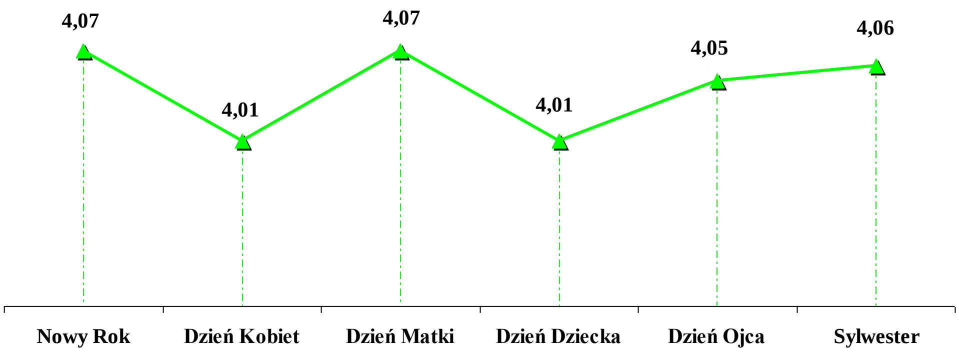
Kobiety częściej niż mężczyźni raczej za nieważne uważają za granicą uczestniczenie we mszy św. z okazji Święta Zmarłych (43,9%). Podobnie jak respondenci z wykształceniem średnim częściej niż pozostali badani raczej za nieważne uważają za granicą uczestniczenie we mszy św. z okazji Święta Zmarłych (48,9%).

Emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii uczestnictwa we mszy św. z okazji rozpoczęcia roku (51,4%), Bożego Ciała (39,6%), Wniebowzięcia NMP (39,6%), Święta Zmarłych (45,3%) oraz zakończenia roku (51,4%).

Respondenci przebywający za granicą od 3 do 6 lat częściej niż pozostali badani raczej za nieważne uważają za granicą uczestniczenie we mszy św. z okazji Bożego Ciała (45,2%) oraz Święta Zmarłych (46,0%).

W prowadzonym badaniu ocenie poddano także obchodzenie różnych uroczystości świeckich. Poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze jest uczestniczenie w danej uroczystości.

Na podstawie uzyskanych danych empirycznych (wykres 13) można stwierdzić, że polscy emigranci w czasie pobytu na obczyźnie na ogół obchodzą różne uroczystości świeckie: Nowy Rok (M=4,07), Dzień Matki (M=4,07), Sylwester (M=4,06), Dzień Ojca (M=4,05), Dzień Kobiet (M=4,01) oraz Dzień Dziecka (M=4,01).

Wykres 13. Obchodzenie różnych uroczystości ***(średnie wartości)***

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych osób: wiekiem (p< od 0,010 do 0,025), płcią (p< od 0,001 do 0,028), wykształceniem (p<0,000), znajomością języka angielskiego (p<0,000) oraz stanem rodziny (p<0,040) a obchodzeniem różnych uroczystości świeckich.

Emigranci polscy przebywający w Wielkiej Brytanii w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali respondenci za ważne uważają raczej obchodzenie Dnia Matki (66,4%), Dnia Dziecka (65,7%) oraz Dnia Ojca (66,4%) niż innych uroczystości.

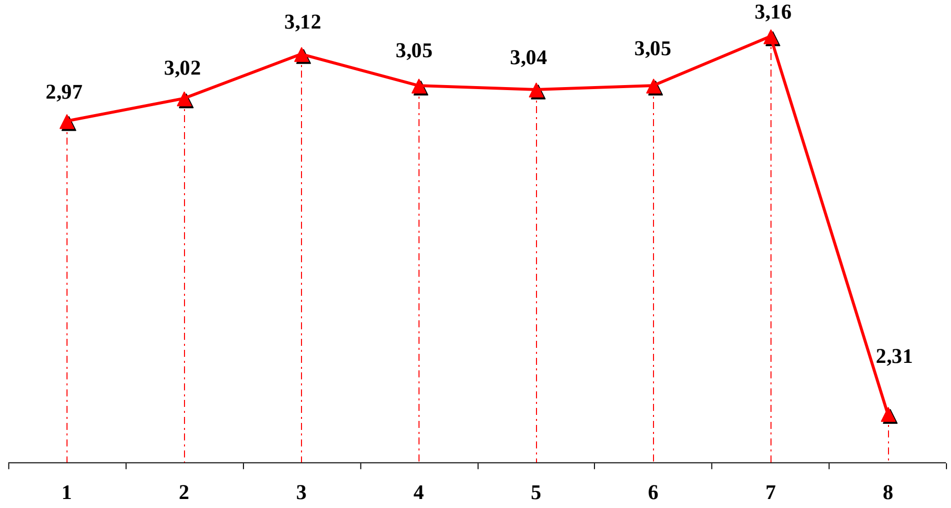
Kobiety częściej niż mężczyźni za ważne uznają celebrowanie za granicą Nowego Roku (60,5%), Dnia Kobiet (69,3%), Dnia Matki (64,0%), Dnia Dziecka (66,7%), Dnia Ojca (64,0%) oraz Sylwestra (66,7%).

Podobnie uważają respondenci legitymujący się wykształceniem licencjackim dlatego częściej niż pozostali badani świętują za granicą Nowy Rok (63,5%), Dzień Kobiet (63,5%), Dzień Matki (65,1%), Dzień Dziecka (61,9%), Dzień Ojca (65,1%) oraz Sylwestra (61,9%).

Okazuje się, że również emigranci posługujący się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym częściej niż pozostali respondenci raczej za ważne uważają obchodzenie za granicą Nowego Roku (57,1%), Dnia Kobiet (60,0%), Dnia Matki (51,4%), Dnia Dziecka (60,0%), Dnia Ojca (51,4%) oraz Sylwestra (65,7%). Natomiast emigranci polscy z dwojgiem dzieci preferują świętowanie Dnia Dziecka (58,1%) w stosunku do innych ważnych wydarzeń świeckich.

Kolejnym etapem badania było poddanie ocenie obchodzenie na obczyźnie świąt narodowych przez osoby migrujące zarobkowo. Poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze jest obchodzenie święta narodowego na obczyźnie (wykres 14).

Okazuje się, że polscy emigranci na obczyźnie obchodzą święta narodowe znacznie rzadziej niż uroczystości rodzinne czy ważne wydarzenia świeckie. Najczęściej świętują oni Narodowe Święto Niepodległości (M=3,16), Święto Konstytucji 3 Maja (M=3,12). W następnej kolejności: Rocznicę Wybuchu Powstania Warszawskiego (M=3,05), Dzień Edukacji Narodowej (M=3,05), Święto Wojska Polskiego (M=3,04), Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej (M=3,02). Natomiast dość sporadycznie biorą udział w wydarzeniach związanych z obchodami Święta Pracy (M=2,97). Bardzo rzadko też eksponują polskie symbole narodowe (M=2,31).

1 – Święto Pracy, **2** – Dzień Flagi Rzeczpospolitej Polskiej, **3** – Święto Konstytucji 3 Maja, **4** – Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego, **5** – Święto Wojska Polskiego, **6** – Dzień Edukacji Narodowej, **7** – Narodowe Święto Niepodległości, **8** – Eksponowanie polskich symboli narodowych

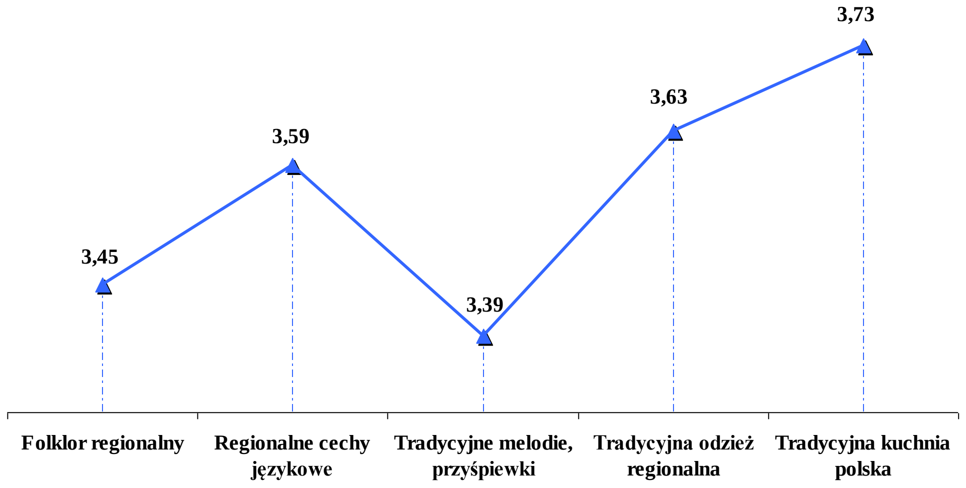
Wykres 14. Obchodzenie świąt narodowych na obczyźnie przez badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii obchodzenia za granicą rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego (54,5%) oraz Dnia Edukacji Narodowej (54,5%).

Z kolei badane osoby posługujące się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii obchodzenia za granicą Święta Pracy (53,8%), Dnia Flagi RP (52,8%), Święta Konstytucji 3 Maja (46,2%), rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego (51,9%), Święta Wojska Polskiego (53,8%), Święta Edukacji Narodowej (53,8%) oraz Narodowego Święta Niepodległości (46,2%).

Podobnie niezdecydowani są emigranci polscy przebywający za granicą powyżej 6 lat w kwestii obchodzenia za granicą Święta Pracy (75,0%), Dnia Flagi RP (75,0%), Święta Konstytucji 3 Maja (62,5%), rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego (75,0%), Święta Wojska Polskiego (75,0%), Święta Edukacji Narodowej (75,0%) oraz Narodowego Święta Niepodległości (75,0%).

W przeprowadzonym badaniu ocenie emigrantów polskich poddano także wspólne polskie dobra kulturowe. Poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze jest polskie dobro kulturowe (wykres 15).

Wykres 15. Ocena wspólnych polskich dóbr kulturowych przez badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Dokonana przez emigrantów ocena wspólnych polskich dóbr kulturowych zawierających różne elementy świadczy o przeciętnym ich przekonaniu że ich ważnymi wyznacznikami jest: tradycyjna kuchnia polska (M=3,73), tradycyjna odzież regionalna (M=3,63), swoiste cechy językowe w obrębie gwar językowych (M=3,59), folklor regionalny (M=3,45) i tradycyjne pieśni, przyśpiewki, melodie polskie (M=3,39).

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi badanych emigrantów: wiek ($p<$ od 0,000 do 0,001), wykształcenie ($p<$ od 0,002 do 0,026), znajomość języka angielskiego ($p<$ od 0,000 do 0,012), czas pobytu za granicą ($p<$ od 0,001 do 0,002) oraz stan rodziny ($p<$ od 0,002 do 0,007) a ich oceną wspólnych dóbr kulturowych.

Dla emigrantów polskich w wieku 26-30 lat częściej niż dla pozostałych respondentów raczej ważna jest tradycyjna odzież regionalna/polska (54,5%) oraz tradycyjna kuchnia polska (57,3%) które świadczą najdobitniej o tym co stanowi o polskiej wspólnocie narodowej i cenionych przez nią elementach kultury.

Badani z wykształceniem średnim częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii ważności dla wspólnych dóbr kulturowych: folkloru regionalnego (66,0%), swoistych cech językowych w obrębie danego regionu (59,6%), tradycyjnych pieśni, melodii i przyśpiewek (74,5%). Jedynie jako raczej ważny element wyróżniający spośród innych wspólne dobra kulturowe jest dla nich tradycyjna kuchnia polska (68,3%).

Dla respondentów posługujących się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym częściej niż dla pozostałych badanych raczej istotnym elementem w tym

względzie jest zarówno tradycyjna kuchnia polska (65,7% wskazań), swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu (60,0% odpowiedzi), folklor regionalny (54,3% głosów) a także tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki (45,7%) oraz tradycyjna odzież regionalna/polska (51,4%).

Badani przebywający za granicą powyżej 6 lat częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii ważności folkloru regionalnego (62,5%) oraz swoistych cech językowych w obrębie danego regionu (50,0%) jako istotnych wyróżników polskich wspólnych dóbr kulturowych.

Reasumując można skonstatować, że największe znaczenie w życiu emigrantów polskich w zakresie kultywowania przez nich tradycji stanowi uczestnictwo w uroczystościach świątecznych i okolicznościowych takich jak: Wielkanoc, Święta Bożego Narodzenia, Wigilia oraz uroczystości z okazji urodzin lub imienin i plasuje się ono na przeciętnym poziomie. W dalszej kolejności emigranci uznają za ważne obchodzenie następujących uroczystości: Dzień Matki, Nowy Rok, Sylwester, Dzień Ojca, Dzień Kobiet oraz Dzień Dziecka. Nieco mniejsze znaczenie polscy emigranci przypisują obchodzeniu świąt narodowych na obczyźnie, do których zaliczyć można: Narodowe Święto Niepodległości, Święto Konstytucji 3 Maja, Rocznicę Wybuchu Powstania Warszawskiego, Dzień Edukacji Narodowej, Święto Wojska Polskiego, Dzień Flagi Rzeczpospolitej. Za mało istotne uważają obchodzenie Święta Pracy i eksponowanie polskich symboli narodowych. Ustalono, że wspólne polskie dobra kulturowe: tradycyjna kuchnia polska, tradycyjna odzież regionalna, swoiste cechy językowe w obrębie gwar językowych, folklor regionalny i tradycyjne pieśni, przyśpiewki i melodie polskie mają dla nich jedynie przeciętne znaczenie. Za najmniej istotne respondenci uznali przywiązanie do kultywowania religii poprzez uczestnictwo w uroczystościach kościelnych takich jak: Rozpoczęcie Roku, Trzech Króli, Popielec, Zielone Świątki, Boże Ciało, Wniebowzięcie NMP, Święto Zmarłych, Zakończenie Roku.

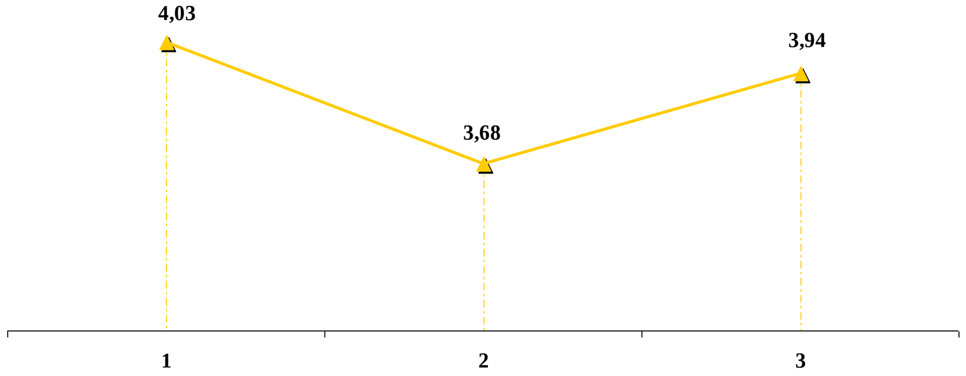
5. Poczucie solidarności emigrantów z innymi Polakami przebywającymi za granicą

W zaprojektowanym badaniu dążono do ustalenia w jakim stopniu badani emigranci są solidarni z innymi Polakami za granicą. Zadano pytania dotyczące zasad moralnych ważnych podczas pobytu za granicą w relacjach z innymi ludźmi, zachowania się respondentów w stosunku do innych Polaków i ewentualnego udzielenia im pomocy

w różnych sprawach, utrzymywania z nimi kontaktów towarzyskich z Polakami podczas pobytu za granicą.

W pierwszej kolejności ocenie poddano zasady moralne ważne w relacjach z innymi ludźmi podczas pobytu za granicą. poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsza zasada moralna podczas pobytu na emigracji (wykres 16).

Polscy emigranci podczas pobytu za granicą twierdza na ogół iż niezbędne jest przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w miejscu pobytu (M=4,03) oraz okazywanie szacunku dla miejscowych tradycji i obyczajów (M=3,94). Natomiast mniej ważny jest szacunek dla mniejszości kulturowych (M=3,68) (wykres 16).

1 – Przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu, **2** – Szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia), **3** – Szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów

Wykres 16. Zasady moralne ważne podczas pobytu za granicą w relacjach z innymi w ocenie badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Jak wynika z przeprowadzonych analiz dla emigrantów polskich w wieku 31-35 lat (71,7%), kobiet (66,7%), osób z wykształceniem magisterskim (73,0%), posługujących się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (72,6%) częściej niż dla pozostałych respondentów raczej ważne jest przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu.

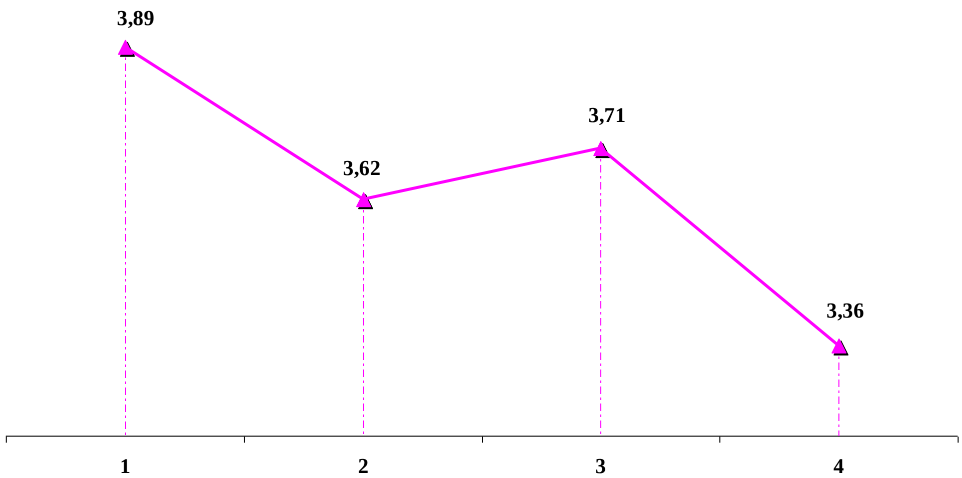
Z kolei dla osób z wykształceniem licencjackim (47,6%) i badanych posługujących się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym (54,3%) częściej niż dla pozostałych

respondentów raczej ważny jest szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia).

Dla respondentów z wykształceniem magisterskim (65,2%), badanych posługujących się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (65,1%) oraz osób przebywających za granicą powyżej 6 lat (75,0%) częściej niż dla pozostałych respondentów raczej ważny jest szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów.

W kolejnym etapie badania ocenie poddano zachowanie się badanych emigrantów polskich w stosunku do innych rodaków podczas pobytu za granicą. Poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza bardzo ważne, 4 pkt – raczej ważne, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nieważne i 1 pkt – zupełnie nieważne. Im wyższa średnia, tym ważniejsze jest zachowanie się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą (wykres 17).

Podczas pobytu za granicą emigranci polscy najczęściej pozytywnie odnoszą się do innych rodaków (M=3,89), świadczą też im często pomoc w znalezieniu mieszkania (M=3,71) oraz pracy (M=3,71). Natomiast wyraźnie rzadziej organizują spotkania towarzyskie w gronie Polaków w celu podtrzymywania więzi (M=3,36). A zatem jest to raczej kontakt przelotny, okazjonalny pozbawiony głębszych więzi emocjonalnych.

1 – Pozytywne odnoszenie się do rodaków/ relacje pozytywne, **2** – Pomoc rodakom w znalezieniu pracy, **3** – Pomoc rodakom w znalezieniu mieszkania/domu, **4** – Organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi

Wykres 17. Zachowanie się badanych emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą *(średnie wartości)*

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi charakteryzującymi badanych emigrantów jak: wiek ($p<0,008$), płeć ($p<$ od 0,009 do 0,029), wykształcenie ($p<$ od 0,001 do 0,008), czas pobytu

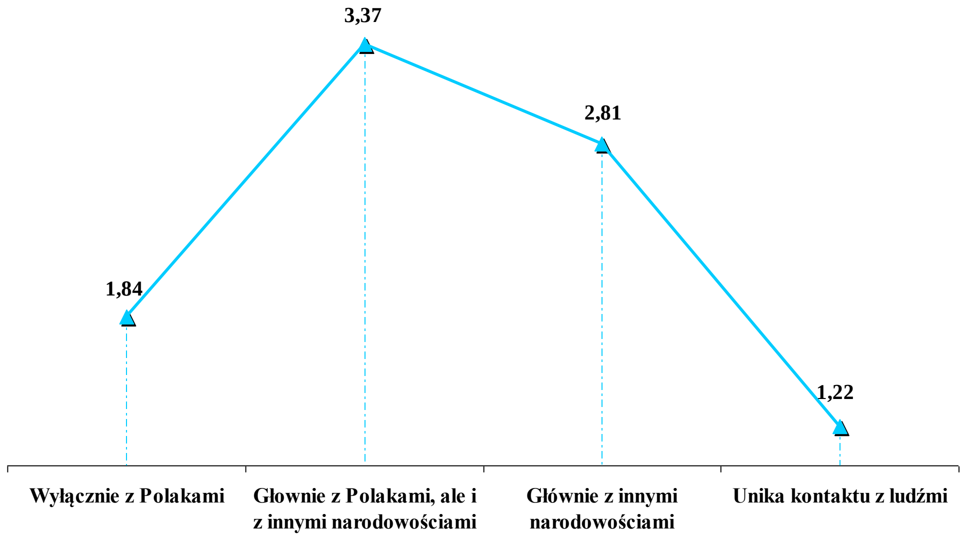
za granicą (p<0,007) oraz stan rodziny (p<0,003) a ich zachowaniem się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą.

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat (57,3%), posługujący się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym (62,5%) oraz rodziny z dwójką dzieci (53,2%) częściej niż pozostali pozostają obojętni w kwestii organizacji spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymywania więzi.

Natomiast kobiety (56,1%) oraz osoby z wykształceniem wyższym licencjackim (69,8%) częściej niż pozostali badani uważają za raczej ważne pomaganie Polakom w znalezieniu pracy. Z kolei mężczyźni (62,8%) oraz badani z wykształceniem wyższym magisterskim (67,4%) częściej niż pozostali respondenci uważają za raczej ważne pomaganie Polakom w znalezieniu mieszkania lub domu.

Należy zauważyć, iż emigranci polscy wykształceniem wyższym magisterskim (67,4%) częściej niż pozostali badani uważają za raczej ważne pozytywne odnoszenie się do rodaków.

Następnym elementem oceny zachowań emigrantów polskich było utrzymywanie kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą. Poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane rangi w skali od 5 do 1, gdzie 5 pkt oznacza tak, 4 pkt – raczej tak, 3 pkt – nie mam zdania, 2 pkt – raczej nie i 1 pkt – nie. Im wyższa średnia, tym częściej utrzymywany jest kontakt towarzyski za granicą (wykres 18).

Wykres 18. Utrzymywanie kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą przez badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Podczas pobytu za granicą emigranci polscy jedynie okazjonalnie utrzymują kontakty towarzyskie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości (M=3,37).

Natomiast tylko nieliczna część respondentów spotyka się tylko z osobami innych narodowości (M=2,81) Natomiast raczej nie spotyka się z innymi Polakami (M=1,84) oraz z innymi ludźmi (M=1,22)

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat (49,7%), mężczyźni (54,7%), posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (50,0%) oraz osoby przebywające za granicą od 3 do 6 lat (49,2%) częściej niż pozostali deklarują, że raczej utrzymują kontakty towarzyskie z osobami innych narodowości.

Natomiast mężczyźni (45,3%), emigranci z wykształceniem średnim (44,7%) oraz osoby mające problemy zmówieniem i pisaniem w języku angielskim (80,0%) częściej niż pozostali respondenci twierdzą, że raczej utrzymują kontakty towarzyskie głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości.

Z kolei emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu średniozaawansowanym (70,8%) częściej niż pozostali badani twierdzą, że raczej nie utrzymują kontaktów towarzyskich wyłącznie z Polakami.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że przedstawione wyniki wskazują, iż solidarność badanych emigrantów polskich z innymi rodakami za granicą wykazywana jest poprzez pozytywne odnoszenie się do nich i dążenie do zachowania dobrych relacji społecznych, na ogół świadczenie pomocy w znalezieniu mieszkania/domu czy atrakcyjnej pracy. Generalnie jednak badani emigranci unikają bliskich, towarzyskich kontaktów z innymi Polakami, raczej nie organizują spotkań towarzyskich w gronie rodaków celem nawiązania przyjaźni i bliższych więzi.

Rozdział VI

System wartości i samoocena młodych emigrantów polskich

Zgodnie z przyjętymi założeniami teoretyczno-metodologicznymi problematyka poczucia tożsamości narodowej badanych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii rozpatrywana jest w kontekście wybranych aksjologicznych korelatów: systemu wartości ostatecznych i instrumentalnych oraz samooceny badanych jako istotnego elementu wartościowania jednostki. Diagnoza systemu wartości i samooceny badanych stanie się podstawą rozwiązania problemów badawczych dotyczących zależności między analizowanymi zmiennymi i zweryfikowania przyjętych hipotez roboczych.

1. System wartości ostatecznych młodych emigrantów polskich

Badając system wartości młodych emigrantów polskich, przyjęto najbardziej popularny podział na wartości cele i wartości środki. Nawiązano więc do koncepcji, które wywodzą się z tradycji pierwszego podziału E. Kanta czy koncepcji M. Schelera (M. Misztal, 1975). Trudność związaną z kryterium, według którego odróżniono wartości ostateczne od instrumentalnych pokonano dzięki zastosowaniu skali opracowanej przez M. Rokeacha, przełożonej przez P. Brzozowskiego (1996). W zakres analizy włączono 18 wartości rozumianych autotelicznie (wartości ostateczne), wśród których można wyróżnić wartości osobiste i społeczne. Wartości te przedstawiono na pierwszej podskali. Wartość najważniejsza dla badanego otrzymywała rangę pierwszą, a najmniej ważna – osiemnastą. Lista uporządkowana była alfabetycznie. Zadaniem badanych było ustalenie listy wartości ostatecznych, czyli określenia znaczenia wartości stanowiących ich cele i dążenia życiowe. Badane osoby kierowały się znaczeniem jaką mają dla nich poszczególne wartości. Efekt badania to w pełni uporządkowana hierarchia wartości (tabela 17 i wykres 19).

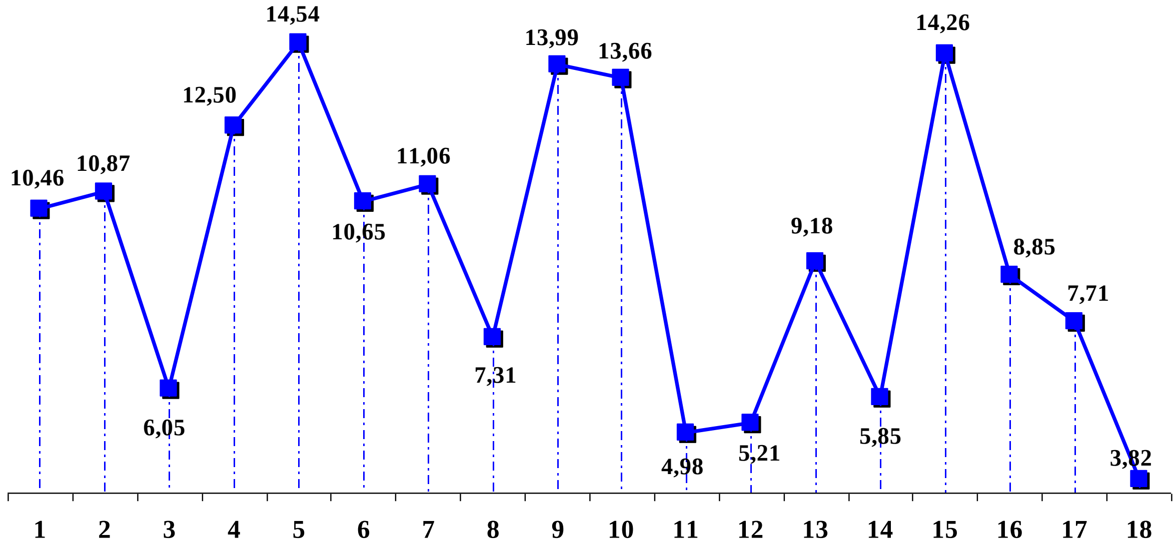
Tabela 17. Wartości ostateczne cenione przez badanych emigrantów polskich*(średnie wartości)*

Wartości ostateczne	M	SD
Osiągnięcie sukcesu	10,46	3,90
Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	10,87	3,16
Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	6,05	3,52
Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	12,50	3,00
Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	14,54	3,28
Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	10,65	4,34
Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	11,06	4,27
Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	7,31	3,98
Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	13,99	3,67
Piękno otoczenia natury i sztuki	13,66	3,42
Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	4,98	4,60
Posiadanie prawdziwych przyjaciół	5,21	4,15
Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	9,18	4,43
Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja"	5,85	3,37
Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	14,26	4,44
Akceptacja i uznanie społeczne	8,85	4,88
Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	7,71	4,48
Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	3,82	3,08

Z uzyskanych danych wynika, że badani emigranci jako swoje cele i dążenia życiowe stanowiące ich wartości ostateczne najczęściej wskazywali: poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania; harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych; posiadanie prawdziwych przyjaciół; akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja"; harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych oraz głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa.

Jako mniej ważne, ale nadal istotne są dla badanych osób takie wartości jak: wolność wyboru, niezależność od otoczenia; akceptację i uznanie społeczne; powszechną życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemną; akceptację i uznanie społeczne; pokój, świat wolny od wojen i konfliktów; osiągnięcie sukcesu; sprawiedliwość społeczną, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych; dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb.

Najmniej istotne okazały się dla emigrantów następujące wartości ostateczne: bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski; piękno otoczenia natury i sztuki; poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy; życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności; intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń.

1 – Osiągnięcie sukcesu, **2** – Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych, **3** – Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych, **4** – Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski, **5** – Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń, **6** – Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów, **7** – Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb, **8** – Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa, **9** – Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy, **10** – Piękno otoczenia natury i sztuki, **11** – Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych, **12** – Posiadanie prawdziwych przyjaciół, **13** – Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna, **14** – Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja", **15** – Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności, **16** – Akceptacja i uznanie społeczne, **17** – Wolność wyboru, niezależność od otoczenia, **18** – Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania

Wykres 19. Hierarchia wartości ostatecznych *(średnie wartości)*

Kolejne analizy szczegółowe pozwalają pogrupować analizowane wartości według nadanych im rang przez respondentów. Z uwagi na dużą ilość wyników wyrażonych w procentach wartości ostateczne pogrupowano w przedziały: przedział 1 – wartości, którym przypisano rangi najwyższe (najważniejsze), czyli od 1 do 6, przedział 2 – wartości, którym przypisano rangi średnio ważne (przeciętne), czyli od 7 do 12 oraz przedział 3 – wartości, które uznano za mniej ważne (najniższe), czyli rangi od 13 do 18. A zatem wartości ostateczne mieszczą się w trzech przedziałach (rangach) w zależności od ważności.

W pierwszej randze za najważniejsze uznano poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (86,0% wskazań), średnio ważna jest ta wartość dla 10,5%, a najmniej istotna dla 3,5% respondentów. Z kolei harmonijna, rozumiejąca się rodzina jest wartością szczególnie cenioną przez 77% respondentów, jako średnio ważną wskazuje ją 10,5%, a najmniejsze znaczenia ma dla 12,5% emigrantów objętych badaniem. Na następnym miejscu znalazła się wartość określająca posiadanie prawdziwych przyjaciół. Jest ona najważniejsza dla 70,5% badanych, średnio ważna 21,5%, a najmniej istotna w życiu 8,0% respondentów. Uzyskane dane wskazują, że

akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" jest priorytetem życiowym dla 67,0% respondentów, średnie znaczenie nadaje jej 27,0% badanych, a bez znaczenia jest dla 6,0% respondentów. Na dalszym miejscu lokuje się jako dążenie życiowe - harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych. Jest to wartość szczególnie ceniona przez 58,0% badanych, średnio ważna dla 38,5%, a najmniej istotna dla 3,5% emigrantów.

Tabela 18. Wartości ostateczne badanych emigrantów ***(dane w %)***

Wartości ostateczne	Przedziały		
	Ranga 1-6	Ranga 7-12	Ranga 13-18
Osiągnięcie sukcesu	17,0	51,5	31,5
Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	8,5	57,5	34,0
Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	58,0	38,5	3,5
Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	2,5	46,0	51,5
Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	3,0	19,0	78,0
Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	16,0	48,0	36,0
Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	19,0	34,5	46,5
Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	48,0	40,0	12,0
Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	7,0	18,0	75,0
Piękno otoczenia natury i sztuki	4,0	26,5	69,5
Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	77,0	10,5	12,5
Posiadanie prawdziwych przyjaciół	70,5	21,5	8,0
Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	30,5	46,0	23,5
Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja"	67,0	27,0	6,0
Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	5,5	23,0	71,5
Akceptacja i uznanie społeczne	34,0	43,5	22,5
Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	47,0	38,5	14,5
Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	86,0	10,5	3,5

Jak wynika z tabeli 18 i wykresu 19 w drugiej randze znalazły się kolejne wartości ostateczne. Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa jest szczególnie ceniona przez co drugiego respondenta (48% wskazań), przeciętne znaczenie nadaje tej wartości 40,0% a najmniej ceniona jest przez 12,0% badanych. Z kolei wolność wyboru, niezależność od otoczenia ma największą wartość dla 47,0% respondentów, średnio ważna jest dla 38,5% badanych, a nie znaczącą rolę odgrywa w życiu 14,5% emigrantów.

Należy zauważyć, iż taka wartość ostateczna jak akceptacja i uznanie społeczne jest już wyraźnie mniej ceniona od wcześniej analizowanych wartości ostatecznych. Średnio ważna jest dla 43,5% badanych. Jedynie dla 34,0% respondentów stanowi priorytet życiowy. Pozostali respondenci (22,5%) nie przywiązują znaczenia do realizacji tej wartości. Także powszechnej życzliwości w społeczeństwie, pomocy wzajemnej średnie

znaczenie nadaje bez mała połowa badanych (46,0%). Ceni tą wartość w sposób szczególny 30,5% respondentów a nie przywiązuje do niej znaczenia 23,5% respondentów. Średnie również znaczenie najczęściej nadają badani kolejnym trzem wartościom ostatecznym: osiągnięciu sukcesu (51,5%), pokojowi, światu wolnemu od wojen i konfliktów (48,0%) i sprawiedliwości społecznej, równym szansom dla wszystkich, braku wykluczonych (57,5%). Wartości te cenione są najwyżej przez znacznie mniejsze grupy respondentów (odpowiednio: 17,0%; 16,0% i 8,5%). Natomiast nie mają znaczenia dla pozostałych respondentów (odpowiednio: 31,5%; 36,0% i 34,0%).

Jak ustalono dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb jest na ogół najmniej cenioną wartością ostateczną przez respondentów (46,5% wskazań), podobnie jak bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (51,5% wyborów). Średnie znaczenie mają te wartości dla odpowiednio: 34,0% i 46,0% badanych emigrantów. Najwyżej są jedynie oceniane odpowiednio: przez 19,0% i 2,5% badanych.

Według tabeli 18 i wykresu 19 w trzeciej randze znalazły się kolejne wartości ostateczne, które najczęściej nie odgrywają znaczącej roli w życiu badanych osób. I tak piękno otoczenia natury i sztuki nie jest cenioną wartością przez 2/3 respondentów (69,5%). Co czwarty respondent (26,5%) nadaje tej wartości średnie znaczenie. Jedynie pojedyncze osoby (4,0%) uważają tę wartość za szczególnie cenną w ich życiu. Również dążenie do poczucia dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy nie ma znaczenia dla zdecydowanej większości badanych (75,0% wskazań). Dążenie do osiągnięcia tej wartości dla co piątego (18,0%) jest średnio ważne, a tylko dla 7% stanowi priorytet życiowy. Badani emigranci w zdecydowanej większości odrzucają także dążenie do życia dostarczającego stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (71,0% odpowiedzi) oraz życia intensywnego, atrakcyjnego pełnego bogatych wrażeń (78,0% głosów). Blisko co czwarty (23,0%) nadaje pierwszej z tych wartości średnie znaczenie a co piąty (19,0%) drugiej z analizowanych tu wartości. Życie beztroskie i hedonistyczne ceni sobie jedynie bardzo wysoko odpowiednio: 5,5% i 3,0% respondentów.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między wiekiem a następującymi wartościami ostatecznymi: harmonią psychiki, brakiem konfliktów wewnętrznych ($p<0,000$), bezpieczeństwem i wysoką pozycją międzynarodową Polski ($p<0,009$), intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń ($p<0,004$), pokojem, światem wolnym od wojen i konfliktów ($p< 0,001$), dobrobytem, możliwością zaspokojenia różnorakich potrzeb ($p<0,001$), harmonijną, rozumiejącą się rodziną wolną od zagrożeń materialnych ($p<0,012$), życiem dostarczającym stanów miłej, bezproblemowej

przyjemności ($p<0,003$) oraz poczuciem godności, szacunkiem dla siebie samego, zadowoleniem ze swego postępowania ($p<0,000$).

Emigranci polscy w wieku 31-35 lat częściej niż pozostali badani uznali za najważniejsze takie wartości ostateczne jak: harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (60,4%), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (60,4%) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (81,1%).

Natomiast najmniej dla nich istotne wartości życiowe stanowi: bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (71,7%), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (66,0%), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (45,3%), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (47,2%) oraz życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (52,8%).

Okazało się, że występują istotne statystycznie zależności między płcią a następującymi wartościami ostatecznymi: osiągnięciem sukcesu ($p<0,011$), harmonią psychiki, brakiem konfliktów wewnętrznych ($p<0,042$), pokojem, światem wolnym od wojen i konfliktów ($p<0,002$), głęboką, trwałą miłością, bliskością seksualną i duchową ($p<0,010$), posiadaniem prawdziwych przyjaciół ($p<0,001$), akceptowaniem siebie jako niepowtarzalne „ja" ($p<0,000$) oraz życiem dostarczającym stanów miłej, bezproblemowej przyjemności ($p<0,012$).

Kobiety częściej niż mężczyźni za najważniejsze uznały takie wartości ostateczne jak: harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (64,9%), posiadanie prawdziwych przyjaciół (76,3%) oraz akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (80,7%).

Natomiast mniej ważne jest dla nich: osiągnięcie sukcesu (52,5%), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (56,1%), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (49,1%) i najmniej ważne życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (71,1%).

W wyniku przeprowadzonych analiz ujawniono także istotne statystycznie zależności między wykształceniem respondentów a następującymi wartościami ostatecznymi: dobrobytem, możliwością zaspokojenia różnorakich potrzeb ($p<0,001$), pięknem otoczenia, natury i sztuki ($p<0,001$), akceptowaniem siebie jako niepowtarzalne „ja" ($p<0,014$).

Emigranci polscy z wykształceniem wyższym magisterskim częściej niż pozostali respondenci za najważniejsze uznali akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja"

(79,8%). Natomiast za najmniej ważne dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (51,7%) oraz piękno otoczenia natury i sztuki (64,0%).

Zachodzi również istotna statystycznie zależność między znajomością języka angielskiego przez badane osoby a następującymi wartościami ostatecznymi: osiągnięciem sukcesu ($p<0,024$), harmonią psychiki, brakiem konfliktów wewnętrznych ($p<0,000$), bezpieczeństwem i wysoką pozycją międzynarodową Polski ($p<0,000$), intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń ($p<0,000$), pokojem, światem wolnym od wojen i konfliktów ($p<0,013$), dobrobytem, możliwością zaspokojenia różnorakich potrzeb ($p<0,027$), harmonijną, rozumiejącą się rodziną wolną od zagrożeń materialnych ($p<0,041$), posiadaniem prawdziwych przyjaciół ($p<0,002$), powszechną życzliwością w społeczeństwie, pomocą wzajemną ($p<0,010$), akceptowaniem siebie jako niepowtarzalne „ja" ($p<0,000$), życiem dostarczającym stanów miłej, bezproblemowej przyjemności ($p<0,000$) oraz poczuciem godności, szacunek dla siebie samego, zadowoleniem ze swego postępowania ($p<0,000$).

Emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym częściej niż pozostali respondenci za najważniejsze uznali takie wartości ostateczne jak: harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (65,7%), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (71,4%), posiadanie prawdziwych przyjaciół (65,7%), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (85,7%), oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (94,3%).

Natomiast mniej dla nich ważne są następujące wartości ostateczne: osiągnięcie sukcesu (48,6%), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (45,7%), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (57,1%) i najmniej ważne bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (71,4%), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (62,9%), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (48,6%) oraz życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (54,3%).

Na podstawie przeprowadzonych analiz ujawniono istotne statystycznie zależności między czasem pobytu za granicą badanych emigrantów a następującymi ich wartościami ostatecznymi: intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń ($p<0,021$), harmonijną, rozumiejącą się rodziną wolną od zagrożeń materialnych ($p<0,022$), powszechną życzliwością w społeczeństwie, pomocą wzajemną ($p<0,043$), życiem dostarczającym stanów miłej, bezproblemowej przyjemności ($p<0,004$) oraz akceptacją i uznaniem społecznym ($p<0,016$).

Emigranci polscy przebywający za granicą od 3 do 6 lat częściej niż pozostali respondenci za najważniejsze uznali harmonijną, rozumiejącą się rodzinę wolną od zagrożeń materialnych (76,2%). Natomiast mniej ważna jest powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (42,9%) oraz akceptacja i uznanie społeczne (48,4%). Bez znaczenia jest dla nich intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (79,4%) oraz życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (75,4%).

Reasumując można skonstatować, że system wartości ostatecznych badanych emigrantów jest podobny do preferowanych wartości przez osoby zamieszkujące w kraju (por. R. Bera, 2008; K. Nowosad, 2016). Wykazuje jednak istotne zróżnicowanie w zależności od czynników demograficzno-społecznych a zwłaszcza takich jak: płeć, wiek, wykształcenie, znajomość języka angielskiego i czas pobytu za granicą.

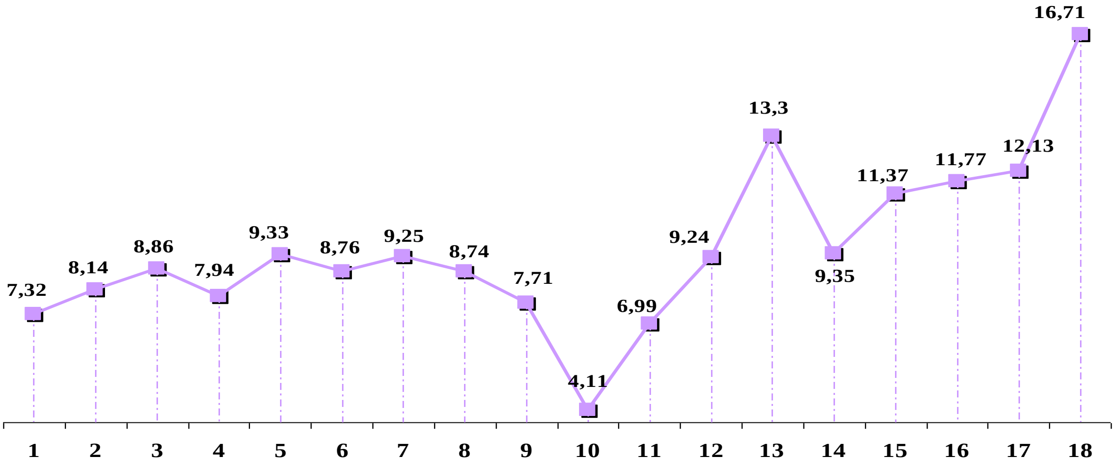
2. System wartości instrumentalnych badanych osób

Do badania systemu wartości instrumentalnych wykorzystano drugą Podskalę Wartości M. Rokeacha, która przeznaczona jest do mierzenia wartości instrumentalnych, czyli najogólniej mówiąc sposobów postępowania, do których należą wartości moralne i kompetencyjne (Brzozowski, 1996). Tym samym określony zostanie swoisty profil cech (wartości) charakteryzujących badanych emigrantów. Uhierarchizowanie tych wartości ilustruje tabela 19.

Tabela 19. Wartości instrumentalne (cechy) badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Wartości instrumentalne	M	SD
Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	7,32	4,34
Atrakcyjny, zadbany	8,14	4,43
Pogodny, optymista	8,86	4,29
Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	7,94	3,34
Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	9,33	3,92
Rozumiejący ludzi, empatyczny	8,76	4,82
Obdarzony wyobraźnią, twórczy	9,25	4,14
Umiejący pracować w zespole	8,74	4,59
Uczciwy, prawdomówny	7,71	4,74
Inteligentny, myślący	4,11	4,27
Obdarzony silną wolą	6,99	5,17
Posiadający zdolności przywódcze	9,24	5,02
Umiejący dobrze się bawić	13,30	5,03
Wytrwały w pracy	9,35	4,43
Tolerancyjny wobec odmienności	11,37	4,56
Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	11,77	4,74
Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	12,13	4,39
Szalony, z fantazją życiową	16,71	2,44

Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że badani emigranci najwyżej cenią inteligencję, zdolność racjonalnego myślenia, posiadanie silnej woli, ambicji wyrażającej się aspiracjami i konsekwencją w dążeniu do celu a przy tym uczciwy, prawdomówny oraz odpowiedzialny, niezawodny i rzetelny.

1 – Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu, **2** – Atrakcyjny, zadbany, **3** – Pogodny, optymista, **4** – Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny, **5** – Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny, **6** – Rozumiejący ludzi, empatyczny, **7** – Obdarzony wyobraźnią, twórczy, **8** – Umiejący pracować w zespole, **9** – Uczciwy, prawdomówny, **10** – Inteligentny, myślący, **11** – Obdarzony silną wolą, **12** – Posiadający zdolności przywódcze, **13** – Umiejący dobrze się bawić, **14** – Wytrwały w pracy, **15** – Tolerancyjny wobec odmienności, **16** – Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników, **17** – Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc, **18** – Szalony, z fantazją życiową

Wykres 20. Hierarchia wartości instrumentalnych badanych emigrantów *(średnie wartości)*

Okazuje się, że mniej istotne są dla badanych osób takie cechy (wartości) jak: atrakcyjność i troska o swój wizerunek, umiejętność pracy w zespole, okazywanie innym zrozumienia i empatii, wyróżnianie się pogodą ducha i optymizmem, wytrwałością w pracy, posiadaniem zdolności przywódczych, wyobraźni i zdolnością twórczych działań oraz umiejętnością zdobywania popularności i komunikowania się z innymi.

Na plan dalszy schodzą takie wartości osobiste badanych emigrantów jak: tolerancyjność wobec odmienności, umiejętność wykonywania poleceń, uznawania autorytetu zwierzchników, troska o potrzeby innych, gotowość niesienia pomocy a także przywiązywanie znaczenia do umiejętności bawienia się i działania w sposób szalony, z fantazją życiową.

Z uwagi na dużą ilość wyników wyrażonych w procentach wartości instrumentalne pogrupowano w przedziały: przedział 1 – wartości, którym przypisano rangi najwyższe (najważniejsze), czyli od 1 do 6, przedział 2 – wartości, którym przypisano rangi średnio ważne (przeciętne), czyli od 7 do 12 oraz przedział 3 – wartości, które uznano za mniej ważne (najniższe), czyli rangi od 13 do 18 (tabela 20).

Tabela 20. Wartości instrumentalne badanych *(dane w %)*

Wartości instrumentalne	Przedziały		
	Ranga 1-6	Ranga 7-12	Ranga 13-18
Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	47,5	39,5	13,0
Atrakcyjny, zadbany	43,5	36,0	20,5
Pogodny, optymista	31,5	42,5	26,0
Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	36,0	49,0	15,0
Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	22,5	57,5	20,0
Rozumiejący ludzi, empatyczny	37,5	37,5	25,0
Obdarzony wyobraźnią, twórczy	29,5	48,0	22,5
Umiejący pracować w zespole	35,0	38,0	27,0
Uczciwy, prawdomówny	46,5	34,0	19,5
Inteligentny, myślący	79,5	11,0	9,5
Obdarzony silną wolą	54,0	25,5	20,5
Posiadający zdolności przywódcze	36,5	32,5	31,0
Umiejący dobrze się bawić	16,5	18,0	65,5
Wytrwały w pracy	27,5	40,0	32,5
Tolerancyjny wobec odmienności	22,5	25,5	52,0
Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	18,5	30,5	51,0
Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	15,5	28,5	56,0
Szalony, z fantazją życiową	0,5	5,5	94,0

W pierwszej randze na czoło wybiją się dwie wartości instrumentalne: inteligentny, myślący – wartość ta jest najbardziej ceniona przez ponad ¾ respondentów (79,5% wskazań). Średnie znaczenie ma w życiu i funkcjonowaniu co dziewiątego badanego emigranta (11,0%), a najmniej ważna jest dla co dziesiątego respondenta (9,5%). Częściej niż co drugi badany (54,0%) ceni szczególnie silną wolą jako niezwykle ważną wartość w życiu i postępowaniu człowieka. Przeciętne znaczenie tej wartości nadaje co czwarty respondent (25,5%) a co piąty uważa ją za mało istotną w jego życiu.

Jak wynika z tabeli 20 i wykresu 20 w najwięcej wartości instrumentalnych znalazło się w drugiej randze. Bez mała co drugi badany (od 47,5% do 43,5% wskazań) za najważniejsze wartości uznaje takie cechy jak: ambitny z aspiracjami, konsekwentnie dążący do celu, uczciwy, prawdomówny, atrakcyjny, zadbany. Wartości te mają średnie znaczenie dla znacznej grupy respondentów (od 42,5% do 32,5% wyborów). Pozostali emigranci (od 20,5% do 13,0% głosów) przywiązują małe znaczenie do analizowanych tu wartości instrumentalnych.

Następne analizy pozwalają stwierdzić, że emigranci najczęściej nadają przeciętne znaczenie w swoim życiu i działaniu (od 49,0% do 38,0% wskazań) takim wartościom instrumentalnym jak: umiejący pracować w zespole, posiadający zdolności przywódcze rozumiejący ludzi, empatyczny, odpowiedzialny i niezawodny, pogodny, optymista

Natomiast co trzeci respondent (od 38,0% do 31,5% odpowiedzi) ceni najwyżej powyższe wartości (cechy), uznając je za priorytetowe. Natomiast jako najmniej ważne okazały się one dla co czwartego respondenta (od 27,0% do 25,0%).

Dalsze badanie potwierdzają utrzymywanie się średnich ocen w odniesieniu do kolejnych analizowanych przez emigrantów wartości instrumentalnych. Oceny te zawierają się w przedziale 57,5% do 48,0% wskazań. Dotyczy to następujących cech: umiejący zdobywać popularność, komunikatywny, obdarzony wyobraźnią, twórczy oraz wytrwały w pracy. Wartości te są najwyżej cenione przez co piątego respondenta (od 27,5% do 22,5% wskazań). Podobnie liczna grupa respondentów (od 32,5% do 20,0%) nie przywiązuje znaczenia do tych wartości.

Jak ustalono najmniej ważnymi wartościami w życiu około połowy badanych emigrantów (od 56,0% do 51,0%) okazały się następujące cechy: tolerancyjny wobec odmienności, niosący pomoc, wykonujący polecenia, uznający autorytet zwierzchników. Średnie znaczenie tym wartościom nadaje od 30,5% do 25,5% badanych. Natomiast szczególnie ceni analizowane powyżej wartości od 22,5% do 15,5% respondentów.

W ostatniej – trzeciej randze znalazły się dwie wartości instrumentalne: umiejący się bawić oraz szalony z fantazją życiową. Wartości te jako najmniej ważne wskazało odpowiednio: 65,5% i 94,0%. A zatem odrzucono dość powszechnie wartości typowo hedonistyczne, będące wyznacznikiem beztroskiego życia. Średnie znaczenie nadaje tym wartościom odpowiednio: 18,0% i 5,5% a pozostali badani: 16,5% oraz 0,5% uważa je za najważniejsze w swoim życiu.

Korelując powyższe wartości z czynnikami demograficzno-społecznymi ustalono, że występują istotne statystycznie zależności między wiekiem a następującymi wartościami instrumentalnymi: umiejący zdobyć popularność, komunikatywny ($p<0,046$), obdarzony wyobraźnią, twórczy ($p<0,002$), inteligentny, myślący ($p<0,022$), posiadający zdolności przywódcze ($p<0,000$) oraz umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników ($p<0,008$).

Emigranci polscy w wieku 31-35 lat częściej niż pozostali badani uznali za najważniejsze takie wartości instrumentalne jak: inteligentny, myślący (69,8%). Natomiast za mniej ważne: umiejący zdobyć popularność, komunikatywny (66,0%), obdarzony wyobraźnią, twórczy (62,3%), posiadający zdolności przywódcze (59,9%) oraz umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (49,1%).

Ustalono także, że zachodzą korelacje między płcią a następującymi wartościami instrumentalnymi: odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny ($p<0,011$), umiejący pracować

w zespole ($p<0,025$), obdarzony silną wolą ($p<0,007$), umiejący dobrze się bawić ($p<0,040$) umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników ($p<0,038$) oraz dbający o potrzeby innych, niosący pomoc ($p<0,001$).

Okazuje się, że mężczyźni częściej niż kobiety uznali za najważniejsze takie wartości instrumentalne jak: odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (47,5%), umiejący pracować w zespole (45,3%) oraz obdarzony silną wolą (54,7%), Natomiast za najmniej ważne: umiejący dobrze się bawić (55,6%) umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (58,1%) oraz dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (68,6%).

Kolejne analizy ujawniły związek istotny statystycznie między wykształceniem a następującymi wartościami instrumentalnymi: atrakcyjny, zadbany ($p<0,001$), rozumiejący ludzi, empatyczny ($p<0,013$) oraz umiejący dobrze się bawić ($p<0,002$).

Zależność ta wskazuje, że emigranci polscy z wykształceniem wyższym licencjackim częściej niż pozostali badani uznali za najważniejsze takie wartości instrumentalne jak: atrakcyjny, zadbany (55,6%) oraz rozumiejący ludzi, empatyczny (49,4%). Natomiast za najmniej ważne umiejący dobrze się bawić (58,7%).

Okazuje się, że znajomość języka angielskiego przez badanych emigrantów w sposób istotny statystycznie różnicuje znaczenie następujących wartości instrumentalnych: pogodny, optymista ($p<0,020$), umiejący dobrze się bawić ($p<0,001$), tolerancyjny wobec odmienności ($p<0,002$), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników ($p<0,013$) oraz szalony, z fantazją życiową ($p<0,000$).

Korelacja powyższa pozwala zatem stwierdzić, że emigranci polscy posługujący się językiem angielskim w stopniu zaawansowanym częściej niż pozostali badani uznali za mniej ważne bycie pogodnym, optymistą (42,9%), natomiast za najmniej ważne takie wartości instrumentalne jak: umiejący dobrze się bawić (88,6%), tolerancyjny wobec odmienności (57,1%), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (51,4%) oraz szalony, z fantazją życiową (91,4%).

Ustalono także, że istotne statystycznie zależności zachodzą między czasem pobytu za granicą a następującymi wartościami instrumentalnymi: umiejący zdobyć popularność, komunikatywny ($p<0,037$), umiejący pracować w zespole ($p<0,003$) oraz posiadający zdolności przywódcze ($p<0,014$).

Emigranci polscy przebywający za granicą od 3 do 6 lat częściej niż pozostali badani uznali za najważniejsze takie wartości instrumentalne jak umiejący pracować w zespole (38,1%) oraz posiadający zdolności przywódcze (41,3%). Natomiast za mniej ważne umiejący zdobyć popularność, komunikatywny (61,1%).

Podsumowując można stwierdzić, że system wartości instrumentalnych badanych emigrantów jest bardzo dynamiczny (por. R. Bera, 2012). Badani za najważniejsze cechy określające sposób ich funkcjonowania w nowym środowisku społeczno-zawodowym uznali: inteligencję, silną wolą, ambicje i aspiracje, konsekwentne dążenie do celu, uczciwość, prawdomówność, atrakcyjność. Są to wartości (cechy) mające zapewnić powodzenie w realizacji własnych dążeń i ambitnych planów. Pozostałym wartościom najczęściej nadawano średnie znaczenie. Natomiast jako najmniej ważne wskazano wartości dotyczące tolerancji wobec odmienności, umiejętność wykonywać poleceń, uznanie autorytetu zwierzchników, troskę o innych. Zdecydowane zaś odrzucono wartości hedonistyczne takie jak: umiejący się bawić praz szalony z fantazją życiową.

3. Poziom samooceny młodych emigrantów polskich

Do określenia ogólnego poziomu samooceny, tj. przekonania o własnej wartości wykorzystano Skalę Samooceny M. Rosenberga. Skala ta zbudowana jest z 10 twierdzeń. Odpowiedzi udzielane są na skali czterostopniowej od 1 do 4, gdzie 1 oznacza zdecydowanie zgadzam się, 2 – zgadzam się, 3 – nie zgadzam się i 4 – zdecydowanie nie zgadzam się. Zakres możliwych do uzyskania wyników wynosi od 10 do 40 punktów. Im wyższy wynik, tym wyższa samoocena. Natomiast średni poziom samooceny wynosi 34,03, odchylenie standardowe 2,82 mediana 35,00 minimum 19, maksimum 39.

Na podstawie uzyskanych danych ogólny poziom samooceny obliczono metodą odchyleń standardowych. Poziom przeciętny wynosi: średnia - M=34,03, plus/minus jedno odchylenie standardowe - SD=2,82, poziom wysoki: średnia plus powyżej jedno i więcej odchyleń standardowych, poziom niski: średnia minus poniżej jednego i więcej odchyleń standardowych. Stąd wysoki poziom samooceny wynosi powyżej 36 pkt, poziom przeciętny – 31-36 pkt i poziom niski – poniżej 31 pkt.

Tabela 21. Ogólny poziom samooceny badanych emigrantów

Poziom	Częstość	Procent
Poziom niski (poniżej 31 pkt)	24	12,0
Poziom przeciętny (31-36 pkt)	147	73,5
Poziom wysoki (powyżej 36 pkt)	29	14,5
Ogółem	200	100,0

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między samooceną badanych emigrantów a ich następującymi czynnikami demograficzno-społecznymi: wiek (p<0,002), znajomość języka angielskiego (p<0,001) oraz czas pobytu za granicą (p<0,001).

Emigranci polscy w wieku 26-30 lat (75,5%), osoby posługujące się językiem angielskim w stopniu komunikatywnym (81,1%) oraz respondenci przebywający za granicą od 1 do 3 lat (77,4%) częściej niż pozostali badani deklarują przeciętny poziom samooceny.

Ważnym dopełnieniem prowadzonych analiz jest przedstawienie samooceny emigrantów wyrażonej w postaci określonych twierdzeń (tabela 22).

Tabela 22. Samoocena badanych emigrantów *(dane w %)*

Twierdzenia	Zdecydowanie zgadzam się	Zgadzam się	Nie zgadzam się	Zdecydowanie nie zgadzam się
Uważam, że jestem osobą wartościową w takim samym stopniu jak inni	73,5	26,0	0,5	-
Uważam, że posiadam wiele pozytywnych cech	46,5	53,0	0,5	-
Ogólnie biorąc jestem skłonny(a) sądzić, że nie wiedzie mi się	0,5	5,0	50,0	44,5
Potrafię robić różne rzeczy, tak dobrze, jak większość ludzi	20,5	70,0	8,5	1,0
Uważam, że nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumn(ą)ym	2,5	10,0	38,0	49,5
Lubię się	79,5	19,5	1,0	-
Ogólnie rzecz biorąc, jestem z siebie zadowolony	67,5	30,5	2,0	-
Chciał(a)bym mieść więcej szacunku do samego siebie	6,0	60,0	30,0	4,0
Czasami czuję się bezużyteczn (a)y	2,5	2,0	36,0	59,5
Niekiedy uważam, że jestem do niczego	1,0	1,5	22,0	75,5

Należy podkreślić, iż powszechnie badani (99,5% - 98,0% odpowiedzi), uważają się za osoby wartościowe w takim samym stopniu jak inni i że posiadają wiele pozytywnych cech osobistych. A zatem lubią siebie i są ogólnie z siebie zadowoleni. Wyrażają przy tym przekonanie, ze ogólnie są skłonni sądzić, ze wiedzie im się dobrze. Tylko pojedyncze osoby mają z tym problem (od 2 do 0,5% badanych). Zdecydowanie też dominuje przekonanie (90,5% odpowiedzi), że potrafią robić różne rzeczy, tak dobrze jak większość ludzi. Tylko co ósmy badany (12,5%) stwierdza, iż nie ma wielu powodów, aby być z siebie dumnym. Nie podziela tej pesymistycznej oceny aż 87,5% badanych emigrantów. Do sporadycznych ocen należy twierdzenie respondentów, że czasami czują się bezużyteczni (5,0% wskazań) czy też niekiedy uważają, że są do niczego (2,5%

głosów). Mimo tej ogólnie pozytywnej oceny aż 2/3 respondentów (66,0%) chciałoby mieć więcej szacunku dla samego siebie. Nie ma natomiast z tym problemu co trzeci badany (34,0%).

Z przeprowadzonych analiz statystycznych wynika, że występują istotne statystycznie zależności między wiekiem a następującymi twierdzeniami określającymi poziom samooceny badanych emigrantów: jestem osobą wartościową w takim samym stopniu jak inni (p<0,044), jestem skłonny(a) sądzić, że nie wiedzie mi się (p<0,028), potrafię robić różne rzeczy, tak dobrze, jak większość ludzi (p<0,042), nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumnym (p<0,049), lubię siebie (p<0,049), jestem z siebie zadowolony (p<0,002), chciał(a)bym mieść więcej szacunku do samego siebie (p<0,006), czasami czuję się bezużyteczny (p<0,016), jestem do niczego (p<0,002).

Okazuje się, że osoby w wieku 31-35 lat częściej niż pozostali badani zdecydowanie zgadzają się z twierdzeniem, że są osobami wartościowymi w takim samym stopniu jak inni (64,1%), że potrafią robić różne rzeczy, tak dobrze jak większość ludzi (79,2%), zdecydowanie lubią siebie (64,1%), ogólnie rzecz biorąc są zdecydowanie z siebie zadowoleni (71,17%), ale również zdecydowanie nie zgadzają się z tym że się im nie wiedzie (62,3%), że nie mają zbyt wielu powodów, aby być z siebie dumnymi (60,4%), nie zgadzają się z tym, że chcieliby mieć więcej szacunku dla samego siebie (47,2%), że czują się bezużyteczni (60,4%) oraz że w ogóle są do niczego (71,7%).

Stwierdzono także istotne statystycznie zależności między czasem pobytu za granicą a następującymi twierdzeniami określającymi poziom samooceny: jestem skłonny(a) sądzić, że nie wiedzie mi się (p<0,000), nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumnym (p<0,012), lubię siebie (p<0,000), jestem z siebie zadowolony (p<0,015), chciał(a)bym mieść więcej szacunku do samego siebie (p<0,049), czasami czuję się bezużyteczny (p<0,045), jestem do niczego (p<0,001). Emigranci, którzy mieszkają za granicą powyżej 6 lat częściej niż pozostali badani zdecydowanie nie zgadzają się z tym, że im się nie wiedzie (100,0%), że nie mają zbyt wielu powodów, aby być z siebie dumnymi (62,5%), że chcieliby mieć więcej szacunku dla samego siebie (62,5%), nie zgadzają się również z tym, że czasami czują się bezużyteczni (100,0%), i że są do niczego (100,0%),ale też lubią siebie (62,5%) i są z siebie zadowoleni (62,5%).

Jak ustalono występują istotne statystycznie zależności między znajomością języka angielskiego a następującymi twierdzeniami określającymi poziom samooceny: jestem osobą wartościową w takim samym stopniu jak inni (p<0,017), jestem skłonny(a) sądzić, że nie wiedzie mi się (p<0,000), nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumnym

(p<0,013), lubię siebie (p<0,012), jestem z siebie zadowolony (p<0,000), chciał(a)bym mieść więcej szacunku do samego siebie (p<0,005), jestem do niczego (p<0,000).

Badani emigranci, którzy znają język angielski w stopniu zaawansowanym częściej niż pozostali badani zdecydowanie zgadzają się z twierdzeniem, że są osobami wartościowymi w takim samym stopniu jak inni (62,9%), lubią siebie (68,6%), są z siebie zadowoleni (77,1%), natomiast zdecydowanie nie zgadzają się z tym, że im się nie wiedzie (74,3%), że nie mają zbyt wielu powodów, aby być z siebie dumnymi (71,4%), że chcieliby mieć więcej szacunku dla samego siebie (51,4%), że są do niczego (77,1%).

Podsumowując poziom samooceny emigrantów polskich kształtuje się na przeciętnym pozytywnym poziomie. Badani podkreślają wiele swoich zalet i nie mają kompleksów wobec innych osób w swoim środowisku. Ten stan pozwala im efektywnie funkcjonować i pełnić różne role zawodowe i społeczne. Poziom samooceny w stopniu istotnym różnicują zwłaszcza indywidualne cechy.

Rozdział VII

Poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich systemem wartości ostatecznych

Po dokonaniu diagnozy poczucia tożsamości narodowej badanych emigrantów polskich (zmiennej zależnej) i ich systemu wartości oraz samooceny (zmiennych niezależnych) przejdziemy do weryfikacji postawionych hipotez roboczych. Rozwiązując problem badawczy dotyczący zależności między poczuciem tożsamości narodowej badanych emigrantów polskich a ich systemem wartości ostatecznych i weryfikując pierwszą ze szczegółowych hipotez roboczych korelowane będą kolejno zmienne opisujące interesujące nas zjawisko. I tak zweryfikowana zostanie zależność między zmiennymi poczucia tożsamości narodowej: dumą narodową, identyfikacja narodową, więziami z krajem pochodzenia, kultywowaniem tradycji i religii oraz solidarnością z innymi Polakami za granicą a wartościami stanowiącymi ich cele i dążenia życiowe (wartości ostateczne). W tym celu zastosowany został test statystyczny Chi kwadrat Pearsona oraz analiza kanoniczna. Dla zachowania przejrzystości prezentowanych wyników w przypadku testu Chi kwadrat przedstawione zostaną jedynie istotne statystycznie zależności.

1. Duma narodowa badanych emigrantów a ich system wartości ostatecznych

Kolejno analizowane zostaną zmienne opisujące dumę narodową: ogólne poczucie dumy narodowej, wartości stanowiące podstawę poczucia dumy narodowej, duma z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w kraju, gotowość obrony dobrego imienia różnych osób, grup i instytucji a cenione wartości ostateczne.

Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzono istotne statystycznie zależności między poziomem dumy narodowej badanych emigrantów a następującymi cenionymi przez nich wartościami ostatecznymi: osiągnięcie sukcesu ($p<0,041$),

sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych ($p<0,018$), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb ($p<0,033$), piękno otoczenia natury i sztuki ($p<0,004$), posiadanie prawdziwych przyjaciół ($p<0,008$), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności ($p<0,000$) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania ($p<0,002$) (tabela 23).

Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy dla których najważniejsze jest poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (62,2%), mniej ważna sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (67,8%) oraz najmniej ważne takie wartości jak: osiągnięcie sukcesu (61,9%), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (64,5%), piękno otoczenia natury i sztuki (61,2%), posiadanie prawdziwych przyjaciół (62,5%), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (65,0%) częściej niż pozostali respondenci są dość dumni, że są Polakami.

Tabela 23. Istotne statystycznie zależności między wartościami ostatecznymi a poziomem dumy narodowej badanych emigrantów

Wartości ostateczne	**Poziom dumy narodowej**			
	Poziom istotności	**df**	**Ch^2 empiryczne**	**V Cramera**
Osiągnięcie sukcesu	0,041	6	13,117	0,181
Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,018	6	15,379	0,196
Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,033	6	13,737	0,185
Piękno otoczenia natury i sztuki	0,004	6	19,404	0,220
Posiadanie prawdziwych przyjaciół	0,008	6	17,287	0,208
Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,000	6	29,757	0,273
Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,002	6	20,258	0,225

W dalszej kolejności dokonano oceny zależności między zmiennymi za pomocą analizy kanonicznej. Analiza kanoniczna jest zwyczajną korelacją według momentu iloczynowego (mieszanego) między dwiema sumami wyników ważonych. Wagi kanoniczne pozwalają zrozumieć i w prosty sposób zinterpretować zmienne kanoniczne – im większa bezwzględna wartość wagi, tym większy wkład (dodatni lub ujemny) danej zmiennej w zmienną kanoniczną.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wartości ostatecznych i wartości ważnych podczas pobytu za granicą określających poczucie dumy narodowej wykazała, że 21,38% zmienności funkcji wartości ważnych podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości

ostatecznych i 4,28% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie czterech zmiennych określających wartości ważne podczas pobytu za granicą. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,553, p<0,000, Rc_2 – 0,428, p<0,000, Rc_3 – 0,408, p<0,006) (tabela 24).

Pierwszą parę kanoniczną tworzy sześć zmiennych: dwie ze zbioru kryteriów i cztery ze zbioru predykatorów. Struktura zależności pozwala przyjąć, że im bardziej ważne są takie wartości ostateczne jak: głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,711), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,770), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,720) i poczucie godności, szacunek dla samego siebie, zadowolenie ze swojego postępowania (0,635), tym ważniejsze jest podczas pobytu za granicą przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi (0,904), a mniejsze znaczenie ma postępowanie zgodne z przykazaniami religii (-0,535).

Drugą parę kanoniczną ze zbioru kryteriów tworzą następujące elementy: życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi (-0,437) i postępowanie zgodnie z przykazaniami religii (0,998), ze zbioru predykatorów zaś następujące wartości ostateczne: sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (-0,840), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (-0,846), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,738), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (-0,503), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (-0,825), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (-0,959), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (-0,653), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (-0,533), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (-0,607) i poczucie godności, szacunek dla samego siebie, zadowolenie ze swojego postępowania (-0,834). Można zatem przyjąć, że im mniejszą wagę mają wymienione wartości ostateczne tym większe znaczenie podczas pobytu za granicą ma postępowanie zgodnie z przykazaniami religii jako podstawa poczucia dumy narodowej a mniejszą życie w gronie lubianych i lubiących Polaków.

Trzecią parę kanoniczną tworzą dwie zmienne ze zbioru wartości ważnych podczas pobytu za granicą: zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem (-0,978) i życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi (0,987) oraz sześć ze zbioru wartości ostatecznych: osiągnięcie sukcesu (0,550), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,500), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,507), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (0,642), życie dostarczające stanów

miłej, bezproblemowej przyjemności (0,735) oraz wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,704).

Tabela 24. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą określającymi poczucie dumy narodowej badanych emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
WARTOŚCI WAŻNE PODCZAS POBYTU ZA GRANICĄ	Zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem	0,338	0,116	**-0,978**
	Przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego)	**0,904**	0,010	0,248
	Życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi	0,137	**-0,437**	**0,987**
	Postępowanie zgodne z przykazaniami religii (zakorzenionymi podczas pobytu w kraju ojczystym)	**-0,535**	**0,998**	0,291
Rc		**0,553**	**0,428**	**0,408**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,006**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	0,449	0,093	**0,550**
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,158	**-0,840**	0,121
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,443	-0,239	0,175
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	-0,005	**-0,846**	0,437
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,229	**-0,738**	**-0,500**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,367	-0,483	-0,133
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,421	-0,473	**0,507**
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	**0,711**	**-0,503**	-0,010
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	0,183	**-0,825**	0,252
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,191	-0,433	0,137
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	0,401	**-0,959**	0,211
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,770**	-0,271	0,464
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,483	**-0,653**	0,372
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,299	**-0,533**	**0,642**
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,721**	**-0,607**	**0,735**
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,143	-0,101	0,029
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	0,298	-0,494	**0,704**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**0,635**	**-0,834**	0,357

Zależność ta wskazuje, iż rosnącemu znaczeniu życia w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi i malejącemu znaczeniu wartości jaką jest zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem towarzyszy wzrost wagi następujących wartości ostatecznych: osiągnięcie sukcesu, dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb, akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”, życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności i wolność wyboru, niezależność

od otoczenia oraz malejące znaczenie intensywnego, atrakcyjnego życia pełnego bogatych wrażeń.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wartości ostatecznych i dumy z różnych aspektów życia społeczno-politycznego wykazała, że 18,45% zmienności funkcji dumy z różnych aspektów życia społeczno-politycznego można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 12,99% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie czternastu zmiennych określających dumę z różnych aspektów życia społeczno-politycznego. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,647, $p<0,000$, Rc_2 – 0,539, $p<0,000$, Rc_3 – 0,520, $p<0,008$) (tabela 25).

Pierwszą parę kanoniczną ze zbioru kryteriów tworzy tylko jedna zmienna – osiągnięcia ekonomiczne Polski (0,589), natomiast ze zbioru predykatorów następujące wartości ostateczne: osiągnięcie sukcesu (0,521), sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (0,614), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,998), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,560), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,852), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,894), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,738), akceptacja i uznanie społeczne (0,752), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,728) i poczucie godności, szacunek dla samego siebie, zadowolenie ze swojego postępowania (0,659).

Można zatem przyjąć, że wyższa jest ranga (znaczenie) lub im ważniejsze są wymienione w tej parze kanoniczne wartości ostateczne, tym większa jest duma z osiągnięć ekonomicznych Polski.

W drugiej parze kanonicznej mamy do czynienia z jedną zmienną kryterialną – dumą badanych z osiągnięć ekonomicznych Polski (-0,531) i następujących wartości ostatecznych stanowiących predyktory: harmonijnej, rozumiejącej się rodziny wolnej od zagrożeń materialnych (0,875), posiadania prawdziwych przyjaciół (0,814), piękna natury i sztuki (0,813), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,789), pokoju, świata wolnego od wojen i konfliktów (0,722), życia dostarczającego stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,692), osiągniecie sukcesu (0,668), poczucia godności, szacunku dla siebie samego, zadowolenia ze swego postępowania (0,656), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,630), dobrobytu, możliwości zaspokajania różnorodnych potrzeb (0,542), poczucia dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,540), akceptacja i uznanie społeczne (0,514).

Tabela 25. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi a dumą badanych emigrantów z różnych aspektów życia społeczno-politycznego

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
DUMA Z RÓŻNYCH ASPEKTÓW ŻYCIA SPOŁECZNO-POLITYCZNEGO	Atmosfera życia społecznego	0,415	0,109	-0,109
	Możliwość pracy zawodowej	0,031	0,417	-0,015
	Materialne warunków życia	0,153	0,011	-0,007
	System opieki społecznej	-0,401	-0,453	-0,148
	Bezpieczeństwo publiczne	0,055	-0,303	-0,202
	Sprawiedliwe i równe traktowanie wszystkich grup w naszym kraju	0,264	-0,119	0,019
	Znaczenie polityczne Polski w świecie	-0,292	0,310	-0,339
	Działanie demokracji w Polsce	0,060	-0,062	-0,062
	Osiągnięcia ekonomiczne Polski	**0,589**	**-0,531**	-0,084
	Osiągnięcia naukowe i techniczne	0,008	-0,003	-0,094
	Osiągnięcia w sporcie	-0,197	0,229	**-0,573**
	Osiągnięcia w dziedzinie sztuki i literatury	0,141	0,428	0,414
	Polska historia	0,397	-0,290	0,142
	Zasłużeni Polacy (np. Nobliści, artyści, literaci, itp.)	-0,063	0,374	-0,265
Rc		**0,647**	**0,539**	**0,520**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,008**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	**0,521**	**0,668**	**-0,997**
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	**0,614**	0,289	-0,253
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,304	**0,630**	0,004
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,192	**0,789**	**-0,511**
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,198	0,288	**-0,569**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,433	**0,722**	**-0,778**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**0,998**	**0,542**	**-0,695**
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	**0,560**	0,140	**-0,808**
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	0,409	**0,540**	**-0,733**
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,229	**0,813**	**-0,549**
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**0,852**	**0,875**	-0,422
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,894**	**0,814**	**-0,977**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,481	0,296	**-0,611**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,197	0,440	**-0,800**
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,738**	**0,692**	**-0,988**
	Akceptacja i uznanie społeczne	**0,752**	**0,514**	-0,468
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**0,728**	0,321	**-0,536**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**0,659**	**0,656**	**-0,873**

Okazuje się, że w miarę jak maleje poczucie dumy narodowej badanych emigrantów polskich z osiągnięć ekonomicznych kraju rośnie znaczenie wszystkich wartości ostatecznych występujących w tej parze kanonicznej.

Trzecia para kanoniczna została również utworzona z jednej zmiennej kryterialnej: dumy z osiągnięć w sporcie (-0,573) i następujących predykatorów - wartości ostatecznych: życia dostarczającego stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (-0,988), posiadania prawdziwych przyjaciół (-0,977), osiągnięcie sukcesu (-0,997), poczucia godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (-0,873), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (-0,808), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (-0,800), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (-0,778), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (-0,733), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (-0,695), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (-0,611), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,569), piękno otoczenia natury i sztuki (-0,549), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (-0,536), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (-0,511).

Można skonstatować, że w miarę jak maleje poczucie dumy badanych emigrantów z osiągnięć rodaków w sporcie maleje również znaczenie w ich życiu wszystkich wartości ostatecznych stanowiących analizowaną tu parę kanoniczną.

Kolejne analizy obejmowały ocenę stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych obrony dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji oraz wartości ostatecznych. Przeprowadzona analiza wykazała, że 23,89% zmienności funkcji obrony dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 12,76% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie jedenastu zmiennych określających obronę dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,652, $p<0,000$, Rc_2 – 0,618, $p<0,000$, Rc_3 – 0,557, $p<0,000$) (tabela 26).

Pierwszą parę kanoniczną tworzy dwie zmienne kryterialne określające gotowość obrony dobrego imienia przez emigrantów: Marszałka Sejmu RP (0,996) i kręgu przyjaciół (0,536) oraz następujące predyktory – wartości ostateczne cenione przez badane osoby: dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,997), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,993), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności(0,989), osiągnięcie sukcesu (0,922), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,908), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,793), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,978), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,978), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (0,727), sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych

(0,718), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (0,711).

Tabela 26. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a obroną dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	Rc_2	Rc_3
OBRONA DOBREGO IMIENIA RÓŻNYCH OSÓB, GRUP LUB INSTYTUCJI	Prezydent RP	0,225	0,244	**0,871**
	Premier RP	-0,343	0,533	-0,763
	Marszałek Sejmu	**0,996**	-0,220	**0,998**
	Rząd RP	-0,108	**-0,846**	**-0,978**
	Państwo polskie i Polacy	-0,182	**0,654**	0,332
	Religia	-0,217	0,216	-0,588
	Pochodzenie regionalne	0,277	**0,891**	0,024
	Grupa społeczno-zawodowa, do której przynależy	-0,205	**-0,814**	**0,881**
	Rodzina	-0,281	**-0,955**	0,176
	Krąg przyjaciół	**0,536**	**0,978**	-0,527
	Kultura i tradycja polska	0,063	-0,318	-0,313
Rc		**0,652**	**0,618**	**0,557**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	**0,922**	**0,996**	**0,998**
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	**0,718**	0,245	0,794
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,027	0,668	**0,901**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,557	0,605	0,716
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,527	0,599	0,641
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,607	0,370	**0,904**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**0,997**	**0,997**	**0,988**
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	**0,993**	**0,967**	**0,936**
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	0,568	**0,956**	**0,910**
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,691	0,694	0,614
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**0,793**	**0,955**	**0,940**
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,978**	**0,796**	**0,915**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**0,908**	**0,934**	**0,958**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	**0,727**	**0,895**	**0,985**
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,989**	**0,922**	**0,924**
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,604	**0,938**	**0,944**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**0,978**	**0,954**	**0,974**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**0,711**	0,639	**0,965**

Na podstawie układu badanych zmiennych można stwierdzić, że emigranci polscy, którzy wyrażają gotowość obrony dobrego imienia Marszałka Sejmu RP i własnego kręgu

przyjaciół cenią bardzo wszystkie wartości ostateczne tworzące analizowaną parę kanoniczną. Przy czym związek tych zmiennych jest różny i zależy od ich natężenia.

W drugiej parze kanonicznej po stronie kryteriów wystąpiło sześć zmiennych określających gotowość badanych emigrantów do obrony dobrego imienia różnych osób, grup i instytucji: kręgu przyjaciół (0,978), rodziny (-0,955), pochodzenia regionalnego (0,891), państwa polskiego i Polaków (0,654), Rządu RP (-0,846), grupy społeczno-zawodowej do której przynależą (-0,814). Do predyktorów – wartości ostatecznych cenionych przez respondentów można zaliczyć: dobrobyt, możliwość zaspokajania różnorakich potrzeb (0,997), osiągniecie sukcesu (0,996), głęboką, trwałą miłość, bliskość seksualną i duchową (0,996), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,956), harmonijną, rozumiejącą się rodzinę wolną od zagrożeń materialnych (0,955), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,954), akceptację i uznanie społeczne (0,938), powszechną życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemną (0,934), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,922), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”(0,895), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,796).

Okazuje się, że emigranci, którzy w wysokim stopniu są gotowi bronić dobrego imienia własnego kręgu przyjaciół, pochodzenia regionalnego oraz państwa polskiego i rodaków a nie zamierzają interweniować w sytuacji krytyki ich rodziny, grupy społeczno-zawodowej do której należą i Rządu RP w wysokim stopniu przywiązują duże znaczenie do wskazanych w tej parze kanonicznej wartości ostatecznych. Jednak rola w życiu badanych tych wartości jest zróżnicowana i uzależniona od stopnia ich preferencji.

W ostatniej parze kanonicznej występuje po stronie kryterialnej cztery zmienne wskazujące osoby, grupy lub instytucje, których dobre imię są gotowi bronić badani emigranci w sytuacji gdyby ktoś w ich towarzystwie krytycznie się o nich wypowiadał. Należą do nich: Marszałek Sejmu RP (0,998), Rząd RP (-0,978), grupa społeczno-zawodowa do której należą respondenci (0,881), Prezydent RP. Po stronie predyktorów znalazły się następujące wartości ostateczne cenione przez badane osoby: osiągniecie sukcesu (0,998), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,988), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja” (0,985), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,974), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (0,965), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,958), akceptacja i uznanie społeczne (0,944), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,940), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,936), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności

(0,924), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,915), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy(0,910), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,904) i bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,901).

Z układu analizowanych zmiennych wynika, że emigranci, którzy deklarują wysoką gotowość do obrony dobrego imienia Marszałka Sejmu RP, własnej grupy społeczno-zawodowej i Prezydenta kraju oraz obojętna jest im opinia na temat Rządu RP w sytuacji krytycznej oceny wyrażanej w ich obecności przez inne osoby przywiązują duże znaczenie do wszystkich wartości ostatecznych tworzących analizowaną parę kanoniczną. Należy podkreślić bardzo silny związek między zmiennymi tworzącymi tę parę kanoniczną.

2. Identyfikacja narodowa badanych emigrantów a ich system wartości ostatecznych

Aby zweryfikować zależności między identyfikacją narodową badanych polskich emigrantów opisaną poprzez: przyznawanie się za granicą do swoich polskich korzeni, identyfikowanie się z cechami typowego Polaka oraz zachowań ważnych podczas pobytu za granicą a cenionymi przez nich wartościami stanowiącymi cele dążeń (wartości ostateczne) zastosowano elementy statystyki korelacyjnej. W przypadku zastosowania testu Chi kwadrat Pearsona przedstawiono jedynie istotne statystycznie zależności między badanymi zmiennymi (tabela 27).

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem a następującymi wartościami ostatecznymi: sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych ($p<0,041$), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych ($p<0,002$) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania ($p<0,002$).

Tabela 27. Istotne statystycznie zależności między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem

Wartości ostateczne	Przyznawanie się na emigracji do bycia Polakiem			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,041	6	13,100	0,181
Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,002	6	20,420	0,226
Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,002	6	20,527	0,227

Okazuje się, że emigranci polscy dla których najważniejsza jest sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (64,1%) natomiast najmniej

ważna poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (62,2%), mniej ważna harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (71,5%) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (71,4%) częściej niż pozostali respondenci przebywając na emigracji raczej przyznają, że są Polakami.

Następne analizy obejmowały korelację stopnia współzależności pary zmiennych – cech typowego Polaka postrzeganych przez badanych emigrantów i ich wartości ostatecznych. Uzyskane dane wykazały, że 13,21% zmienności funkcji pozytywnych cech typowego Polaka można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 12,22% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie dziewięciu zmiennych określających cechy typowego Polaka. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,993, $p<0,000$, Rc_2 – 0,531, $p<0,000$, Rc_3 – 0,507, $p<0,000$) (tabela 28).

Pierwsza para kanoniczna została utworzona przez jedną zmienną kryterialną określającą pracowitość jako cechę typowego Polaka i dwa predyktory stanowiące wartości ostateczne: osiągnięcie sukcesu (0,989) oraz akceptacja i uznanie społeczne (0,515). Można więc stwierdzić, że emigranci, którzy dążą do osiągniecia sukcesu w swoim życiu oraz istotna jest dla nich akceptacja i uznanie społeczne są przekonani, iż główną cechą pozytywną typowego Polaka jest pracowitość.

W drugiej parze kanonicznej znalazło się po stronie kryterialnej osiem cech określających cechy typowego Polaka: nie nadużywający alkoholu (-0,991),schludny (-0,977), odpowiedzialny (-0,966), tolerancyjny (0,929), przedsiębiorczy (0,933), efektywny, skuteczny (-0,920), nowoczesny (0,628), zdyscyplinowany (0,492) a po stronie predyktorów są cztery wartości ostateczne: posiadanie prawdziwych przyjaciół (-0,812), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,695), piękno otoczenia natury i sztuki (-0,694) i akceptacja i uznanie społeczne (-0,502).

Emigranci, którzy nie cenią wartości hedonistycznych, piękna i natury, nie przywiązują znaczenia do uznania społecznego i posiadania przyjaciół jako cechy typowego Polaka dostrzegają jego przedsiębiorczość , zdyscyplinowanie i tolerancję oraz nowoczesność obce są mu natomiast takie cechy jak: efektywność i skuteczność, odpowiedzialność i nie nadużywanie alkoholu czy troska o schludny wygląd.

Tabela 28. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi a pozytywnymi cechami typowego Polaka postrzeganymi przez badanych emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
POZYTYWNE CECHY TYPOWEGO POLAKA	Pracowity	**0,988**	-0,034	-0,043
	Tolerancyjny	0,042	**0,729**	**0,947**
	Nowoczesny	-0,145	**0,628**	**-0,977**
	Efektywny, skuteczny	-0,055	**-0,920**	**0,987**
	Schludny	-0,010	**-0,977**	**-0,510**
	Nienadużywający alkoholu	-0,067	**-0,991**	**-0,996**
	Odpowiedzialny	-0,042	**-0,966**	**0,977**
	Zdyscyplinowany	-0,139	**0,492**	**-0,069**
	Przedsiębiorczy	-0,291	**0,933**	**0,967**
Rc		**0,993**	**0,531**	**0,507**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	**0,989**	-0,001	0,078
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,318	0,092	0,164
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,377	0,307	0,199
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,328	-0,256	0,011
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,331	**-0,695**	0,389
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,439	-0,394	-0,277
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,459	-0,209	0,348
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	0,419	-0,157	**0,633**
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	0,432	-0,229	0,210
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,357	**-0,694**	0,070
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	0,489	-0,257	**0,487**
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	0,433	**-0,812**	0,286
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,466	0,092	**0,598**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,368	-0,343	**0,491**
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,484	-0,446	-0,353
	Akceptacja i uznanie społeczne	**0,515**	**-0,502**	-0,018
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	0,472	-0,206	-0,151
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,315	-0,260	**0,411**

W trzeciej parze kanonicznej znalazło się osiem zmiennych kryterialnych: nie nadużywający alkoholu (0,991), schludny (-0,977), odpowiedzialny (-0,966), przedsiębiorczy (0,933), efektywny, skuteczny (-0,920), tolerancyjny (0,729), nowoczesny (0,628), zdyscyplinowany (0,492) oraz cztery predyktory określające cenione wartości

ostateczne badanych: posiadanie prawdziwych przyjaciół (-0,812), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,695), piękno otoczenia natury i sztuki (-0,694) i akceptacja i uznanie społeczne (-0,502).

Układ zmiennych pozwala stwierdzić, że w miarę jak maleje znaczenie wymienionych tu wartości ostatecznych wzrasta przekonanie badanych emigrantów, że do cech charakteryzujących typowego Polaka należy: tolerancja, nowoczesność i zdyscyplinowanie. Natomiast nie można zaliczyć takich cech jak: schludność, odpowiedzialność, efektywność i skuteczność w działaniu czy nie nadużywanie alkoholu.

Kolejne analizy służyły określeniu stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych określających zachowania, które zdaniem badanych są ważne dla Polaka podczas pobytu za granicą dla podkreślenia polskich korzeni i cenionych przez nich wartości ostatecznych. Badania wykazały, że 17,36% zmienności funkcji zachowania ważnego podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 5,24% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie czterech zmiennych określających zachowania ważne podczas pobytu za granicą. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,498, $p<0,000$, Rc_2 – 0,424, $p<0,000$, Rc_3 – 0,397, $p<0,004$) (tabela 29).

Pierwsza para kanoniczna została skonfigurowana przez następujące zmienne kryterialne: używanie języka polskiego w relacjach z innymi Polakami w miejscu pracy (0,668), używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (0,417) i kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (-0,521). Po stronie predyktorów znalazły się następujące wartości ostateczne cenione przez badanych emigrantów: harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (-0,754), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (-0,612), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (-0,585), sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (-0,511), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,459), dobrobyt, możliwość zaspokajania różnorakich potrzeb(-0,421).

Okazuje się, że badane osoby odrzucające te wartości jako ich cele i dążenia życiowe są zdania, iż ważne jest aby podczas pobytu za granicą używać języka polskiego zarówno w relacjach z innymi rodakami w środowisku pracy, jak i w kontaktach towarzyskich. Nie traktują zaś jako istotne kształtowanie przez nich pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie.

Tabela 29. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a zachowaniem ważnym dla Polaka podczas pobytu za granicą

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	Rc_2	Rc_3
ZACHOWANIA WAŻNE PODCZAS POBYTU ZA GRANICĄ	Używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy	**0,668**	**-0,987**	**-0,442**
	Używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami	**0,417**	**0,957**	0,365
	W relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem	-0,178	0,098	**0,978**
	Kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie	**-0,521**	**-0,474**	**-0,462**
Rc		**0,498**	**0,424**	**0,397**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,004**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	-0,104	0,137	0,416
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	**-0,511**	-0,093	**-0,657**
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,119	-0,138	**-0,840**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	**-0,612**	**0,669**	**-0,998**
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**-0,459**	0,230	**-0,527**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	-0,128	0,156	-0,258
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**-0,421**	0,443	-0,390
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	-0,101	0,496	**-0,708**
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	-0,312	**0,738**	**-0,570**
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,317	0,334	**-0,500**
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**-0,754**	**0,582**	**-0,501**
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	-0,226	**0,547**	**-0,512**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	-0,334	0,277	-0,199
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	-0,030	**0,521**	-0,185
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	-0,113	**0,993**	-0,414
	Akceptacja i uznanie społeczne	-0,315	0,234	**-0,660**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**-0,585**	**0,829**	-0,432
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,158	-0,131	-0,130

W drugiej parze kanonicznej występują po stronie kryteriów trzy zmienne: używanie języka polskiego w relacjach z innymi Polakami w miejscu pracy (-0,987), używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (0,957) i kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (-0,474). Po stronie predyktorów zidentyfikowane zostały następujące wartości ostateczne badanych emigrantów: życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,993), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,829), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,738), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,669), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,582),

posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,547), i akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (0,521).

Z uzyskanych danych wynika zatem, że im większe znaczenie przywiązują emigranci polscy do powyższych wartości, tym ważniejsze jest dla nich posługiwanie się językiem polskim z kontaktach towarzyskich z innymi Polakami. Natomiast mało ważne jest używanie języka polskiego w pracy w kontaktach z rodakami czy też przejawianie troski o kształtowanie pozytywnego przez nich wizerunku Polaka na obczyźnie.

W trzeciej parze kanonicznej zmienne kryterialne obejmują następujące odpowiedzi badanych emigrantów określających ważne ich zdaniem zachowania Polaków na obczyźnie: w relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem (0,978), kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (-0,4620 i używanie języka polskiego w relacjach z innymi Polakami w miejscu pracy (-0,442). Do predyktorów można zaliczyć następujące wartości ostateczne: bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (-0,998), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (-0,840), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (-0,708), akceptacja i uznanie społeczne (-0,660), sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (-0,657), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (-0,570), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,527), posiadanie prawdziwych przyjaciół (-0,512) i harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (-0,501), piękno otoczenia natury i sztuki (-0,500).

Struktura tej zmiennej kanonicznej wskazuje, że im mniejsze znaczenie przywiązują badani emigranci polscy do powyższych wartości ostatecznych, tym większe jest ich przekonanie, że niezwykle ważnym zachowaniem Polaków na obczyźnie jest w relacjach z obcokrajowcami podawanie swojej narodowości. Natomiast nie jest istotne czy używa się języka polskiego w relacjach z rodakami w miejscu pracy. Obce jest im również przekonanie, że ważnym działaniem, które powinni podejmować to kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie. Odrzucają ten niejako misyjny obowiązek emigranta.

Ważnym elementem oceny identyfikacji narodowej badanych osób jest ich stosunek do własnej sytuacji życiowej rozpatrywany w kontekście preferowanych wartości ostatecznych. Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wartości ostatecznych i twierdzeń określających stosunek emigrantów do aktualnej ich sytuacji życiowej a cenionymi wartościami ostatecznymi wykazała , że 20,41% zmienności funkcji twierdzeń określających stosunek do aktualnej sytuacji życiowej można wyjaśnić

na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 10,09% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie ośmiu zmiennych twierdzeń określających stosunek do aktualnej sytuacji życiowej. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,634, $p<0,000$, Rc_2 – 0,613, $p<0,000$, Rc_3 – 0,477, $p<0,000$) (tabela 30).

Tabela 30. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich twierdzeniami określającymi stosunek do aktualnej sytuacji życiowej

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
TWIERDZENIA OKREŚLAJĄCE STOSUNEK DO AKTUALNEJ SYTUACJI ŻYCIOWEJ	Wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie	**-0,920**	**0,494**	-0,261
	Są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak	0,039	0,323	**-0,700**
	Świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków	0,386	0,387	0,378
	Ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów	-0,156	**-0,998**	-0,040
	Trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie	0,022	0,009	-0,028
	Należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę	-0,037	-0,029	**-0,682**
	Obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju	0,036	0,017	**0,503**
	Mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje	-0,349	-0,024	**0,404**
Rc		**0,634**	**0,613**	**0,477**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	0,160	0,073	-0,188
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	**0,573**	**0,729**	0,356
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,072	**0,690**	0,269
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,276	**0,486**	0,326
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**0,757**	0,206	**0,456**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	**0,471**	0,165	**0,635**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,198	**0,448**	0,162
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	**0,441**	**0,697**	0,210
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	**0,723**	**0,600**	0,319
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,039	0,052	**0,603**
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	0,077	0,211	0,329
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	0,273	-0,197	**0,631**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**0,512**	0,360	**0,551**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	**0,523**	0,028	0,266
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,643**	-0,254	-0,069
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,086	**0,531**	0,163
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	0,196	**0,411**	**0,477**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**0,557**	0,130	**0,548**

W pierwszej parze kanonicznej kryterium stanowi jedna zmienna określająca stosunek badanych emigrantów do własnej sytuacji życiowej: wolę być obywatelem

Polski, niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie (-0,920) i dziewięć predyktorów – wartości ostatecznych: intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,757), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy(0,723), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,643), sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (0,573), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postepowania (0,557), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (0,523), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,512), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,471), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa(0,441).

Okazuje się, że im większe znaczenie przywiązują badani emigranci do powyższych wartości stanowiących ich cele i dążenia życiowe, tym mniej ważne jest poczucie przynależności narodowej, bardziej obojętna jest dla nich jakiego kraju są obywatelami. Istotną rolę odgrywa realizacja własnych celów i dążeń.

Drugą parę kanoniczną tworzą ze strony kryterialnej dwie zmienne: wole być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie (0,494) i ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów (-0,998), a ze strony predyktorów następujące wartości ostateczne: sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (0,729), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,697), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,690), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,600), akceptacja i uznanie społeczne (0,531), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,486),dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,448) i wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,411).

Struktura pary kanonicznej wskazuje, że badani emigranci, którzy wysoko cenią wartości ostateczne ujęte w tej korelacji jako szczególnie ważne uznają bycie obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju mimo, że nie są przekonani, iż Polska jest lepszym krajem od innych.

W trzeciej parze kanonicznej znalazły się od strony kryteriów cztery zmienne: są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak (-0,700), należy chronić import, aby chronić własną gospodarkę (-0,682), obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (0,573), mniejszości etniczne powinny uzyskać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje (0,404). Natomiast od strony predyktorów występują następujące wartości ostateczne preferowane przez badanych: pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,635), posiadanie

prawdziwych przyjaciół (0,631), piękno otoczenia natury i sztuki (0,603), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,551), poczucie godności, szacunek dla siebie, zadowolenie ze swego postępowania (0,548), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,477), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,456).

Konfiguracja powyższych zmiennych pozwala stwierdzić, że im bardziej cenią badani emigranci wymienione tu wartości ostateczne, tym bardziej są przekonani, że obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju, chociaż mniejszości powinnym mięc wsparcie rządu w zakresie zachowania ich obyczajów i tradycji . Są też przeciwni ograniczaniu importu jako środka ochrony własnej gospodarki. Ogólnie rzecz biorąc badane osoby uważają, że nie ma rzeczy w dzisiejszej Polsce, których należałoby się wstydzić.

Ostatnia z przeprowadzonych tu korelacji wskazuje, że występuje istotna zależność między twierdzeniami badanych emigrantów charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka a ich systemem wartości ostatecznych. Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wartości ostatecznych i twierdzeń charakteryzujących „prawdziwego" Polaka wykazała, że 19,17% zmienności funkcji twierdzeń charakteryzujących „prawdziwego" Polaka można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 7,30% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie pięciu zmiennych określających twierdzenia charakteryzujące „prawdziwego" Polaka. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,623, $p<0,000$, Rc_2 – 0,468, $p<0,000$, Rc_3 – 0,431, $p<0,001$) (tabela 31).

Pierwszą parę kanoniczną tworzy dwie zmienne kryterialne określająca w ocenie badanych emigrantów „prawdziwego" Polaka jako kogoś urodzonego w Polsce (-0,998) i mówiącego językiem polskim oraz trzy predyktory- wartości ostateczne cenione przez badane osoby: intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,635), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (-0,503) i poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (-0,497).

Przedstawiony układ konfiguracji zmiennych wskazuje, że osoby badane, które w małym stopniu cenią wymienione tu wartości ostateczne wyrażają najczęściej przekonanie, że cechą „prawdziwego" Polaka w małym stopniu jest urodzenie w kraju, natomiast rozstrzygającym czynnikiem jest to, czy on mówi w języku polskim czy też nie.

W drugiej parze kanonicznej znalazły się trzy zmienne kryterialne określające cechy „prawdziwego" Polaka: być urodzonym w Polsce(-0,451), mówić w języku polskim

(-0,411) i być katolikiem (0,403) oraz jeden predyktor stanowiący wartość ostateczną cenioną przez badane osoby – akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”.

A zatem badani emigranci, którzy jako główny cel życiowy stawiają sobie akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja” uważają, że o tym czy kogoś można uznać za „prawdziwego” Polaka nie decyduje urodzenie w Polsce i mówienie w języku ojczystym lecz wyznawana religia katolicka.

Tabela 31. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego” Polaka

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc$_1$	**Rc$_2$**	**Rc$_3$**
TWIERDZENIA CHARAKTERYZUJĄCE „PRAWDZIWEGO” POLAKA	Być urodzonym w Polsce	**-0,998**	**-0,451**	0,346
	Spędzenie większości życia w Polsce	-0,038	0,344	0,288
	Mówienie językiem polskim	**0,991**	**-0,411**	-0,192
	Bycie katolikiem	-0,130	**0,403**	**-0,784**
	Respektowanie politycznych instytucji i prawa kraju	-0,094	-0,359	**-0,569**
Rc		**0,623**	**0,468**	**0,431**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,001**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	-0,110	-0,142	0,237
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	-0,388	-0,229	0,189
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,195	0,295	0,120
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,034	-0,062	-0,102
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**-0,635**	-0,010	-0,076
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,121	0,014	-0,067
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**-0,503**	0,076	0,222
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	0,051	-0,209	0,095
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	-0,254	0,270	0,243
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,196	0,157	**-0,436**
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	-0,249	-0,111	-0,238
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	0,022	-0,304	-0,213
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	-0,271	-0,181	**0,492**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	-0,273	**0,476**	-0,034
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	-0,384	-0,153	-0,121
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,252	0,189	**0,417**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	-0,130	0,101	-0,238
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**-0,497**	0,108	-0,292

Trzecia para kanoniczna obejmuje układ dwóch zmiennych kryterialnych będących twierdzeniami o tym czy ktoś jest lub nie „prawdziwym” Polakiem wskazując na fakt bycia katolikiem (-0,784) i respektowanie politycznych instytucji i praw kraju ojczystego

(-0,569) oraz trzy predyktory – wartości ostateczne: powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,492), piękno otoczenia natury i sztuki (-0,436) i akceptacja i uznanie społeczne (0,417).

Okazuje się, że badani emigranci, którzy preferują w swoim życiu powszechną życzliwość społeczną i pomoc wzajemną oraz dążą do akceptacji i uznania społecznego a małe znaczenie przywiązują do piękna otoczenia natury i sztuki odrzucają pogląd, że cechami „prawdziwego” Polaka jest jego wiara katolicka i respektowanie politycznych instytucji w Polsce oraz obowiązującego prawa.

3. Więź z krajem ojczystym badanych emigrantów a ich system wartości ostatecznych

Kolejnym elementem analizy będzie weryfikacja zależności między więzią badanych emigrantów z różnymi mniejszymi lub większymi zbiorowościami społecznymi i miejscami a ich systemem wartości ostatecznych.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych więzi badanych z różnymi społecznościami i miejscami a wartościami ostatecznymi wykazała, że 25,02% zmienności funkcji więzi można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 4,55% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie trzech zmiennych określających więzi z różnymi społecznościami i miejscami. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,538, $p<0,000$, Rc_2 – 0,484, $p<0,000$) (tabela 32).

Pierwsza parę kanoniczną tworzy jedno kryterium – Europa jako miejsce, z którym odczuwają więź badani oraz pięć predykatorów – wartości ostatecznych preferowanych przez emigrantów w swoim życiu: posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,605), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,502), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,493), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,491) oraz wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,417).

Układ tych zmiennych pozwala skonstatować, że emigranci polscy, którzy preferują powyższe wartości szczególną więź odczuwają z Europą jako miejscem ich życia i funkcjonowania. Są to tzw. obywatele świata.

W drugiej parze kanonicznej występuje trzy zmienne kryterialne: społeczność lokalna (0,904), Europa (-0,646) i cały kraj, Polska (0,486) oraz dwie zmienne od strony predyktorów – wartości ostateczne takie jak: pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (-0,511) i życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,463).

Na podstawie tej korelacji można stwierdzić, że emigranci polscy zwolennicy życia hedonistycznego, bezproblemowego nie przywiązujący znaczenia do pokoju i stabilności w świecie czują się przede wszystkim związani ze swoją społecznością lokalną, miejscem pochodzenia i krajem ojczystym.

Tabela 32. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich więziami z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
WIĘZI Z RÓŻNYMI MIEJSCAMI	Społeczność lokalna, miejscowość pochodzenia	-0,333	**0,904**
	Cały kraj, Polska	0,317	**0,486**
	Europa	**0,893**	**-0,646**
Rc		**0,538**	**0,484**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	0,105	-0,014
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,391	-0,180
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,215	-0,367
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,218	-0,035
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,310	0,188
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	**0,502**	**-0,511**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,049	0,347
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	**0,491**	-0,147
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	-0,070	-0,002
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,371	-0,194
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**0,493**	0,013
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,605**	0,297
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,231	-0,063
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	-0,164	0,247
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,388	**0,463**
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,074	-0,098
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**0,417**	-0,045
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,113	0,287

Kolejne korelacje dotyczą weryfikacji zależności między czynnościami ważnymi podczas pobytu za granica badanych emigrantów aby nie utracili oni kontaktu z krajem a cenionymi przez nich wartościami ostatecznymi. Analiza stopnia współzależności pary tych zmiennych kanonicznych wykazała, że 20,67% zmienności funkcji czynności ważnych podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 5,67% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie

czterech zmiennych określających czynności ważne podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,587, $p<0{,}000$, Rc_2 – 0,505, $p<0{,}000$) (tabela 33).

Tabela 33. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
CZYNNOŚCI WAŻNE PODCZAS POBYTU ZA GRANICĄ	Czytanie polskiej literatury	**0,967**	**0,487**
	Czytanie polskiej prasy	**-0,856**	0,237
	Oglądanie polskich programów telewizyjnych	**-0,604**	**-0,524**
	Słuchanie polskich stacji radiowych	**0,976**	**-0,555**
Rc		**0,587**	**0,505**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	0,115	0,098
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,395	-0,265
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,143	**-0,638**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,496	-0,317
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,460	-0,487
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	**0,511**	-0,317
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,496	-0,205
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	0,167	-0,122
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	**0,616**	**-0,519**
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,437	-0,394
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**0,641**	-0,378
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,998**	-0,487
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,295	-0,446
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,118	**-0,604**
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,717**	**-0,927**
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,269	**-0,548**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**0,788**	**-0,536**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**0,619**	-0,368

W pierwszej parze kanonicznej znalazły się od strony kryterium cztery zmienne określające ważne czynności podejmowane przez polskich emigrantów, aby podtrzymywali więź z krajem: słuchanie polskich stacji radiowych (0,976), czytanie polskiej literatury (0,967), czytanie polskiej prasy (-0,856) i oglądanie polskich programów telewizyjnych (-0,604). Natomiast predyktory obejmowały następujące wartości ostateczne: posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,998), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,788), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności

(0,717), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,641), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (0,619), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,616), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,511).

Układ zmiennych wskazuje, że emigranci, którzy preferują w swoim życiu powyższe wartości ostateczne jako ważne czynności związane z utrzymaniem więzi z krajem na obczyźnie traktują słuchanie polskich audycji radiowych i czytanie polskiej literatury. Nie czytają natomiast polskiej prasy i nie oglądają polskich programów telewizyjnych.

Druga para kanoniczna została utworzona przez trzy zmienne kryterialne takie jak: słuchanie polskich stacji radiowych (-0,555), oglądanie polskich programów telewizyjnych (-0,524) i czytanie polskiej literatury(0,487) oraz sześć predyktorów – wartości ostatecznych cenionych przez badane osoby: życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,717), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (-0,638), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (-0,604), akceptacja i uznanie społeczne(-0,548), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (-0,536) i poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (-0,519).

Badani emigranci nie przywiązujący znaczenia do wymienionych tu wartości ostatecznych jako ważne czynności związane z podtrzymywaniem więzi z krajem traktują czytanie polskiej literatury. Nie oglądają zaś ani polskich programów telewizyjnych ani też nie słuchają polskich stacji radiowych.

Z dalszych analiz wynika, że występuje istotna zależność statystyczna między zainteresowaniami sprawami Polski przez emigrantów a ich wartościami ostatecznymi: harmonią psychiki, brakiem konfliktów wewnętrznych ($p<0,014$), bezpieczeństwem i wysoką pozycją międzynarodową Polski ($p<0,000$), intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń ($p<0,001$), pokojem, światem wolnym od wojen i konfliktów ($p<0,003$), posiadaniem prawdziwych przyjaciół ($p<0,034$), akceptowaniem siebie jako niepowtarzalnego „ja" ($p<0,042$), życiem dostarczającym stanów miłej, bezproblemowej przyjemności ($p<0,000$) oraz poczuciem godności, szacunkiem dla siebie samego, zadowoleniem ze swego postępowania ($p<0,002$).

Okazuje się, że emigranci polscy dla których najważniejszy jest pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (46,9%) oraz akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (39,6%), najmniej ważna harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (42,9%), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (42,4%), intensywne,

atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (39,4%), posiadanie prawdziwych przyjaciół (56,3%) i życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (43,4%) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (57,1%) częściej niż pozostali respondenci przebywając na emigracji raczej interesują się sprawami Polski.

Ustalono także istotny związek między kontaktem z organizacjami polonijnymi i innymi zrzeszającymi Polaków zagranicą przez badane osoby a ich hierarchią wartości ostatecznych: osiągnięciem sukcesu (p<0,000), sprawiedliwością społeczną, równymi szansami dla wszystkich, brakiem wykluczonych (p<0,000), harmonią psychiki, brakiem konfliktów wewnętrznych (p<0,006), bezpieczeństwem i wysoką pozycją międzynarodową Polski (p<0,000), intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń (p<0,000), dobrobytem, możliwością zaspokojenia różnorakich potrzeb (p<0,027), harmonijną, rozumiejącą się rodziną wolną od zagrożeń materialnych (p<0,005), posiadaniem prawdziwych przyjaciół (p<0,000), powszechną życzliwością w społeczeństwie, pomocą wzajemną (p<0,001), akceptowaniem siebie jako niepowtarzalne „ja" (p<0,001), życiem dostarczającym stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (p<0,001) oraz poczuciem godności, szacunku dla siebie samego, zadowoleniem ze swego postępowania (p<0,005).

Należy stwierdzić, że emigranci polscy dla których najważniejsze jest bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (80,0%), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (83,3%), posiadanie prawdziwych przyjaciół (81,6%), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (77,0%) oraz życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (90,9%), natomiast mniej ważne osiągnięcie sukcesu (80,6%), sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych (79,1%), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (83,1%), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (78,3%), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (76,0%), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (75,9%) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (71,4%) częściej niż pozostali badani twierdzą, że nigdy nie mieli kontaktu z organizacjami polonijnymi i innymi zrzeszającymi Polaków za granicą.

Odnotowano także istotne statystycznie zależności między częstotliwością kontaktów z rodziną badanych emigrantów a następującymi ich wartościami ostatecznymi: harmonią psychiki, brakiem konfliktów wewnętrznych (p<0,035),

intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń ($p<0,013$), poczuciem dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy ($p<0,011$), harmonijną, rozumiejącą się rodziną wolną od zagrożeń materialnych ($p<0,005$) oraz powszechną życzliwością w społeczeństwie, pomocą wzajemną ($p<0,020$).

Emigranci polscy dla których najważniejsze jest poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (57,1%), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (54,5%) oraz powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (60,7%) natomiast mniej ważna harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (53,2%), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (55,3%) częściej niż pozostali badani twierdzą, że utrzymują kontakt z rodziną kilka razy w miesiącu.

Istotnym elementem prowadzonych badań było także zweryfikowanie zależności między planami powrotu do Polski badanych osób a cenionymi przez nich wartościami ostatecznymi. Stwierdzono tu istotne statystycznie zależności między planami powrotu do kraju a następującymi wartościami ostatecznymi: intensywnym, atrakcyjnym życiem pełnym bogatych wrażeń ($p<0,000$), pokojem, światem wolnym od wojen i konfliktów ($p<0,031$), dobrobytem, możliwością zaspokojenia różnorakich potrzeb ($p<0,016$), akceptowaniem siebie jako niepowtarzalne „ja" ($p<0,000$) oraz poczuciem godności, szacunkiem dla siebie samego, zadowoleniem ze swego postępowania ($p<0,000$).

Okazuje się, że emigranci polscy dla których najważniejsze jest intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (66,7%) i akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (53,0%), natomiast najmniej ważny pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (54,2%), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (54,8%) oraz poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (71,4%) częściej niż pozostali badani twierdzą, że nie zamierzają wrócić na stałe do Polski.

4. Kultywowanie tradycji i religii przez emigrantów a ich system wartości ostatecznych

Analizując następne założenia hipotetyczne weryfikowano zakładane zależności pomiędzy zmiennymi opisującymi kultywowanie tradycji i religii przez Polaków zamieszkujących za granicą a preferowanymi przez nich wartościami ostatecznymi. Ustalono, że 47,22% zmienności funkcji uczestnictwa w uroczystościach

u rodziny/znajomych badanych emigrantów można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 9,32% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie czterech zmiennych określających uczestnictwo w uroczystościach u rodziny/znajomych. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,994, p<0,000, Rc_2 – 0,601, p<0,000, Rc_3 – 0,490, p<0,000) (tabela 34).

Tabela 34. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a uczestnictwem w uroczystościach u rodziny/znajomych

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
UCZESTNICTWO W RODZINY/ZNAJOMYCH UROCZYSZTOŚCIACH U	Wigilia	**0,995**	0,017	-0,003
	Święta Bożego Narodzenia	-0,059	**-0,465**	**-0,969**
	Święta Wielkanocne	0,011	**0,994**	**0,994**
	Przyjęcie z okazji urodzin lub imienin	-0,022	-0,298	**0,958**
Rc		**0,994**	**0,601**	**0,490**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	**0,991**	0,092	-0,073
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,320	0,369	-0,053
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,355	**-0,437**	-0,123
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,319	-0,262	**0,713**
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,345	0,291	**0,407**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	**0,438**	-0,075	0,235
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**0,456**	0,327	-0,120
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	**0,415**	0,139	0,175
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	**0,415**	-0,008	0,190
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,367	0,357	0,153
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**0,484**	-0,066	0,192
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,432**	**0,484**	0,208
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**0,463**	0,208	**0,549**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,371	0,186	-0,057
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,482**	**0,408**	0,152
	Akceptacja i uznanie społeczne	**0,515**	0,061	**-0,444**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**0,469**	0,206	**0,857**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,329	**0,465**	-0,119

W pierwszej parze kanonicznej stwierdzono występowanie jednej zmiennej kryterialnej określającej uczestnictwo badanych w uroczystościach u rodziny /znajomych, jest to uroczystość wigilijna. Natomiast po stronie predyktorów znalazły się następujące wartości: osiągniecie sukcesu (0,991), akceptacja i uznanie społeczne (0,515), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,484), życie dostarczające

stanów milej, bezproblemowej przyjemności (0,482), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,469), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,463), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,456), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,438), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,432), głęboka, trwała miłość, bliskośc seksualna i duchowa (0,415).

Układ zmiennych wskazuje, że osoby wysoko ceniące te wartości ostateczne jako bardzo ważny element kultywowania polskiej tradycji za granica uważają uczestniczenie w spotkaniach wigilijnych z rodziną lub bliskimi osobami.

Druga para kanoniczna została utworzona z dwóch zmiennych kryterialnych określających uczestnictwo badanych emigrantów w uroczystościach rodzinnych i towarzyskich: Święta Wielkanocne (0,994) i Święta Bożego Narodzenia (-0,465). Do predyktorów przynależą cztery wartości ostateczne: posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,484), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (0,465), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (-0,437), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,408).

Na podstawie konfiguracji analizowanych zmiennych można skonstatować, że dla emigrantów, którzy nie przywiązują wagi do harmonii psychiki i rozterek wewnętrznych a ważne dla nich szczególnie jest posiadanie przyjaciół, poczucie godności, szacunek dla samego siebie i zadowolenie ze swojego postepowania oraz życie dostarczające przyjemności wyrażają częściej przekonanie, że istotnym przez nich elementem kultywowania tradycji polskiej na obczyźnie jest spędzanie czasu w gronie rodziny lub przyjaciół w czasie Świąt Wielkanocnych niż Bożego Narodzenia.

W trzeciej parze kanonicznej znalazło się trzy zmienne kryterialne charakteryzujące kultywowanie tradycji polskiej przez emigrantów na obczyźnie: Święta Wielkanocne (0,994), Święta Bożego Narodzenia(-0,969) i przyjęcie z okazji urodzin i imienin (0,958). Predyktory wyznaczone zostały przez pięć wartości ostatecznych: wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,857), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,713), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,549), akceptacja i uznanie społeczne (-0,444), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,407).

Analizowane korelacje wskazują, że badani emigranci, którzy przywiązują w swoim życiu bardzo duże znaczenie do wolności i niezależności, pragną intensywnego i pełnego wrażeń życia osobistego a przy tym bezpieczeństwa własnego kraju i jego prestiżu międzynarodowego, powszechnej życzliwości w społeczeństwie i pomocy a nie

dążą do akceptacji i uznania społecznego jako niezwykle istotny element kultywowania tradycji polskiej w czasie pobytu za granicą traktują uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych i towarzyskich związanych ze Świętami Wielkanocnymi i różnymi formami przyjęć i spotkań związanych z obchodzonymi urodzinami i imieninami. Natomiast Święta Bożego Narodzenia nie traktują jako formy kultywowania tradycji polskiej.

Kolejne analizy świadczą o współzależności pary zmiennych kanonicznych utworzonej przez kultywowanie polskiej tradycji na obczyźnie wyrażającej się uczestnictwem w nabożeństwach z okazji różnych innych świąt kościelnych i systemem wartości ostatecznych badanych emigrantów (tabela 35).

Tabela 35. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a uczestnictwem w nabożeństwach z okazji różnych świąt kościelnych

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc$_1$	**Rc$_2$**	**Rc$_3$**
UCZESTNICTWO W MSZY ŚW. Z OKAZJI RÓŻNYCH ŚWIĄT KOŚCIELNYCH	Rozpoczęcie Roku	**-0,994**	**-0,897**	0,187
	Trzech Króli	**0,945**	0,386	0,012
	Popielec	**-0,912**	**0,831**	**-0,762**
	Zielone Świątki	**0,672**	**-0,638**	**0,989**
	Boże Ciało	**-0,726**	**-0,678**	**0,597**
	Wniebowzięcia NMP	**0,852**	0,288	**-0,988**
	Święto Zmarłych	0,245	**0,755**	**0,797**
	Zakończenie Roku	**-0,799**	0,346	0,043
Rc		**0,559**	**0,526**	**0,468**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,002**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	-0,073	-0,085	-0,023
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,107	-0,318	0,130
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,270	**-0,535**	0,001
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,021	**0,416**	0,071
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**0,402**	0,341	0,251
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,205	**-0,415**	-0,302
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,137	-0,279	0,379
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	-0,360	-0,013	0,130
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	-0,288	-0,161	0,239
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,070	0,185	0,023
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	-0,148	0,043	0,211
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	0,075	0,042	**0,639**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**-0,499**	0,337	0,005
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja"	**-0,513**	0,007	0,010
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,288	-0,154	-0,195
	Akceptacja i uznanie społeczne	-0,054	-0,822	**0,477**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	-0,223	**0,568**	-0,123
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	-0,071	0,066	0,373

Ustalono, że 20,63% zmienności funkcji uczestnictwa we mszy świętych z okazji różnych świąt kościelnych można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 8,08% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie ośmiu zmiennych określających uczestnictwo we mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,559, p<0,000, Rc_2 – 0,526, p<0,000, Rc_3 – 0,468, p<0,002).

Pierwszą parę kanoniczną tworzy siedem zmiennych kryterialnych określających uczestnictwo badanych emigrantów w nabożeństwach z okazji: rozpoczęcia Nowego Roku (-0,994), Trzech króli (0,945), Popielca (-0,912), Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (0,852), Zakończenia Roku (-0,799), Bożego Ciała (-0,726), Zielonych Świątek (0,672) oraz trzy predyktory – wartości ostateczne preferowane przez badane osoby: akceptowanie siebie jako niepowtarzalnego „ja" (-0,513), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (-0,499) oraz intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń(0,402).

Struktura analizowanych zmiennych pozwala zauważyć, iż emigranci, którzy preferują intensywne, bogate i pełne wrażeń życie i nie cenią powszechnej życzliwości i pomocniczości w społeczeństwie oraz nie dążą do akceptacji siebie jako niepowtarzalnego „ja" traktują jako element kultywowania tradycji polskiej na obczyźnie udział w nabożeństwach z okazji: Trzech króli, Zielonych Świątek, i Wniebowzięcia NMP. Natomiast nie traktują jako podtrzymywania tradycji udział w kościelnych uroczystościach związanych z rozpoczęciem Nowego Roku, Popielcem czy Bożym Ciałem.

W drugiej parze kanonicznej znalazło się pięć zmiennych kryterialnych: rozpoczęcie Nowego Roku (-0,897), Popielec (0,831), Święto Zmarłych (0,755), Boże Ciało (-0,678) i Zielone Świątki (-0,638) oraz cztery predykatory – wartości ostateczne: wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,568), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (-0,535), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,416), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (-0,415).

Powyższa konfiguracja zmiennych wskazuje, ze badani emigranci, którzy w swoim życiu preferują wolność wyboru i niezależność od otoczenia oraz bezpieczeństwo i prestiż własnego kraju a mało istotny jest dla nich pokój i świat wolny od wojen i konfliktów czy też harmonia psychiki i brak konfliktów wewnętrznych uważają, że miarą kultywowania przez nich polskiej tradycji jest uczestnictwo w nabożeństwach kościelnych z okazji Popielca i Święta Zmarłych. Natomiast nie wiążą z kultywowaniem tradycji polskiej

uczestnictwa w mszy świętej z okazji: rozpoczęcia Nowego Roku, Zielonych Świątek, czy Bożego Ciała.

Trzecia para kanoniczna została ukształtowania przez pięć zmiennych kryterialnych wskazujących na kultywowanie polskiej tradycji przez badanych emigrantów podczas ich pobytu za granicą: Zielone Światki (0,989), Wniebowzięcie NMP (-0,988), Święto Zmarłych (0,797), Popielec (-0,762) i Boże Ciało (0,597) oraz dwa predyktory określające wartości ostateczne badanych osób: posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,639) i akceptacja i uznanie społeczne (0,477).

A zatem badani emigranci, którzy preferują powyższe wartości ostateczne jako ich cele i dążenia życiowe traktują jako ważny element kultywowania polskiej tradycji za granica uczestnictwo w nabożeństwach z okazji Zielonych Świątek i Święta Zmarłych. Natomiast nie wiążą swojej aktywności religijnej w tym zakresie z takimi świętami jak: Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny i Popielec.

Poszukiwano także związków i zależności między udziałem badanych osób w świeckich uroczystościach, jako przejaw kultywowania przez nich polskiej tradycji na obczyźnie a cenionymi przez nich wartościami ostatecznymi stanowiącymi aksjologiczną strategię życiową.

I tak analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych obchodzenia różnych uroczystości przez badanych emigrantów i ich systemu wartości ostatecznych wykazała, że 26,21% zmienności funkcji obchodzenia różnych uroczystości można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 8,68% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie sześciu zmiennych określających obchodzenie różnych uroczystości. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,661, $p<0,000$, Rc_2 – 0,515, $p<0,000$, Rc_3 – 0,451, $p<0,000$) (tabela 36).

Pierwsza para kanoniczna składa się z sześciu zmiennych kryterialnych obejmujących obchodzenie różnych uroczystości świeckich przez badanych emigrantów: Sylwester (-0,996), Dzień Kobiet (0,641), Nowy Rok (0,634), Dzień Ojca (0,622), Dzień Dziecka (-0,557), Dzień Matki (0,493). Po stronie predyktorów znalazły się trzy wartości ostateczne: poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy(-0,515), posiadanie prawdziwych przyjaciół (-0,498) i intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,410).

Ten układ zmiennych pozwala skonstatować, że emigranci, którzy w swoim życiu dążą przede wszystkim do intensywnego, atrakcyjnego, bogatego w doznania życia osobistego nie pragną dokonań na miarę istotnego wkładu w świat społeczno-kulturowy

i nie posiadania prawdziwych przyjaciół uważają, że ważnym elementem kultywowania polskiej tradycji na obczyźnie jest obchodzenie: Dnia Kobiet, Nowego Roku, Dnia Matki, Dnia Ojca. Natomiast nie ma takiego charakteru zabawa sylwestrowa czy Dzień Dziecka.

Drugą parę kanoniczną opisuje pięć zmiennych kryterialnych i tyle samo predyktorów. Do kryteriów należą takie świeckie wydarzenia jak: Nowy Rok (-0,984), Dzień Kobiet(-0,911), Dzień Matki (0,904), Sylwester (-0,732), Dzień Ojca (-0,621). Natomiast predyktory obejmują następujące wartości ostateczne cenione przez badane osoby: intensywne, atrakcyjne życie pełne przygód (0,649), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,647), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa(0,479), posiadanie prawdziwych przyjaciół (-0,498) i życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (-0,459).

Na podstawie układu tych zmiennych można wnioskować, że badani emigracji preferujący w intensywne i atrakcyjne życie, pełne bogatych wrażeń, posiadanie przy tym prawdziwych przyjaciół i ceniący sobie powszechną życzliwość w społeczeństwie i pomocniczość oraz głęboką, trwałą miłość odrzucający życie bezproblemowe są zdania, iż ważnym elementem tradycji polskiej na obczyźnie jest obchodzenie: Dnia Matki i Sylwestra. Nie można do takich wydarzeń zaliczyć: Nowego Roku, Dnia Kobiet czy Dnia Ojca**.**

Tabela 36. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich różnych uroczystości

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
OBCHODZENIE RÓŻNYCH UROCZYSTOŚCI	Nowy Rok	**0,634**	**-0,984**	**-0,427**
	Dzień Kobiet	**0,641**	**-0,911**	**0,483**
	Dzień Matki	**0,493**	**0,904**	**0,434**
	Dzień Dziecka	**-0,557**	-0,270	0,287
	Dzień Ojca	**0,622**	**-0,621**	**-0,988**
	Sylwester	**-0,996**	**0,732**	**0,954**
Rc		**0,661**	**0,515**	**0,451**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	0,081	0,084	-0,031
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	-0,055	0,213	-0,007
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,201	0,344	**0,773**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,092	0,018	-0,049
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**0,410**	**0,649**	0,297
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	-0,316	-0,338	**0,577**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,143	0,271	0,101
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	-0,132	**0,479**	0,214
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno – kulturowy	**-0,515**	0,398	0,266
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,152	0,127	0,291
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	-0,168	0,299	0,359
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**-0,498**	**0,466**	**0,473**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	-0,002	**0,647**	0,214
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	-0,278	-0,109	-0,155
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,097	**-0,459**	**0,449**
	Akceptacja i uznanie społeczne	-0,222	0,034	-0,113
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	-0,210	0,251	0,334
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	-0,269	0,136	0,192

Trzecią parę kanoniczną tworzą następujące zmienne kryterialne określające elementy kultywowania tradycji polskiej na obczyźnie w ocenie badanych osób: Dzień Ojca (-0,988), Sylwester (0,954), Dzień Kobiet (0,483), Dzień Matki (0,434), Nowy Rok (-0,427) oraz cztery predykatory – wartości ostateczne cenione przez badanych: harmonia psychiki, brak konfliktów (0,773), pokój, świat wolny od wojej i konfliktów (0,577), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,473) i życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,449).

Okazuje się, że osoby migrujące preferujące w swoim życiu te wartości uważają, że ważnym elementem kultywowania polskiej tradycji podczas pobytu na obczyźnie jest obchodzenie Dnia Matki, Dnia Kobiet i świętowanie Sylwestra. Nie ma tych walorów świętowanie Nowego Roku czy też Dnia Ojca.

Poszukiwano także zależności między **obchodzeniem różnych świąt narodowych na obczyźnie traktowanym jako ważny element kultywowania tradycji polskiej a cenionymi przez emigrantów wartościami ostatecznymi wyznaczającymi ich cele i dążenia życiowe** (tabela 37). Analiza wykazała, że 18,15% zmienności funkcji obchodzenia świąt narodowych na obczyźnie można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 8,10% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie siedmiu zmiennych określających obchodzenie świąt narodowych na obczyźnie. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,645, $p<0{,}000$, Rc_2 – 0,515, $p<0{,}000$, Rc_3 – 0,469, $p<0{,}000$).

W pierwszej parze kanonicznej występuje pięć zmiennych kryterialnych obejmujących różne święta mające charakter narodowy i społeczny: Dzień Edukacji Narodowej (0,965), Święto Wojska Polskiego (-0,905), Święto Konstytucji 3 Maja (0,989), Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej (0,888), Święto Pracy (0,718). Po stronie predykorów występuje tylko jena wartość preferowana przez badane osoby – intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,769).

Badani emigranci pragnący wieść życie hedonistyczne uważają, że ważnym elementem tradycji narodowej na obczyźnie jest obchodzenie: Święta Konstytucji 3 Maja, Dnia Flagi, Dnia Edukacji Narodowej i Święta Pracy. Natomiast do takich wydarzeń nie należy Święto Wojska Polskiego.

Druga para kanoniczna została skonfigurowana na podstawie siedmiu zmiennych kryterialnych i sześciu predyktorów – wartości ostatecznych cenionych przez badane osoby. Do kryterium należą więc następujące elementy kultywowania tradycji polskiej związane z uroczystościami państwowymi i społecznymi uznane przez respondentów za bardzo ważne: Święto Wojska Polskiego (-0,993), Dzień Flagi (-0,992), Dzień Edukacji Narodowej (0,899), rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego (0,897), Święto Pracy (0,804), Święto Konstytucji 3 Maja (0,642), Narodowe Święto Niepodległości (0,590). Predyktory obejmują takie wartości ostateczne jak: bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,938), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,722), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,642), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,596), głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna

i duchowa (0,561), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,467).

Tabela 37. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich świąt narodowych na obczyźnie

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	Rc_2	Rc_3
OBCHODZENIE ŚWIĄT NARODOWYCH	Święto Pracy	**0,718**	**0,804**	0,043
	Dzień Flagi Rzeczpospolitej Polskiej	**0,888**	**-0,992**	**-0,997**
	Święto Konstytucji 3 Maja	**0,898**	**0,642**	**0,889**
	Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego	-0,233	**0,897**	**0,823**
	Święto Wojska Polskiego	**-0,905**	**-0,993**	-0,031
	Dzień Edukacji Narodowej	**0,965**	**0,899**	**-0,553**
	Narodowe Święto Niepodległości	0,168	**0,590**	**-0,788**
Rc		**0,645**	**0,515**	**0,469**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	-0,034	0,273	0,396
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,261	-0,137	0,177
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	0,015	0,346	**0,739**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,306	**0,938**	-0,254
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**0,769**	**0,642**	0,344
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,077	-0,198	**0,465**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,234	0,157	0,242
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	-0,196	**0,561**	0,358
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	0,091	**0,467**	0,201
	Piękno otoczenia natury i sztuki	0,091	0,361	0,349
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	0,093	0,255	-0,083
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	-0,298	0,392	**0,709**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,201	**0,722**	0,142
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,106	0,169	-0,128
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,323	-0,038	**0,472**
	Akceptacja i uznanie społeczne	-0,137	-0,099	**0,826**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	0,380	**0,596**	-0,014
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	-0,055	0,354	-0,057

Z konfiguracji analizowanych zmiennych w drugiej parze kanonicznej wynika, że emigranci wysoko powyższe wartości stanowiące dla nich cele i dążenia życiowe jako ważne elementy tradycji polskiej na obczyźnie związane ze świętami państwowymi

i społecznymi traktują przede wszystkim: Święto Pracy, Dzień Flagi, Dzień Edukacji Narodowej, rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego i Narodowe Święto Niepodległości. Nie zaliczają do kultywowania tradycji polskiej obchodzenia: Dnia Flagi, Święta Konstytucji 3 Maja czy Święta Wojska Polskiego.

Trzecia para kanoniczna to korelacja pięciu zmiennych kryterialnych stanowiących elementy kultywowania tradycji polskiej na obczyźnie związane z obchodami doniosłych świąt narodowych takich jak: Dzień Flagi (-0,997), Święto Konstytucji 3 Maja (0,889), rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego (0,823), Narodowe Święto Niepodległości (-0,788) i Dzień Edukacji Narodowej (-0,553) oraz pięciu predykatorów – wartości ostatecznych cenionych przez badane osoby: akceptacja i uznanie społeczne (0,826), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,739), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,709), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,472), pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,465).

Układ zmiennych wskazuje, że badani emigranci wysoko ceniący powyższe wartości ostateczne jako bardzo ważne elementy tradycji polskiej w czasie pobytu za granica traktują: Święto Konstytucji 3 Maja i rocznicę Powstania Warszawskiego. Nie zaliczają do tych elementów tradycji: Dnia Flagi, Dnia Edukacji Narodowej i Narodowego Święta Niepodleglości.

Ostatnim elementem prowadzonych analiz dotyczących kultywowania tradycji była korelacja stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych stanowiących znaczenie dla badanych emigrantów wspólnych polskich dóbr kulturowych i ich systemu wartości ostatecznych (tabela 38). Uzyskane dane wykazały, że 20,29% zmienności funkcji oceny wspólnych polskich dóbr kulturowych można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 5,85% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie pięciu zmiennych oceniających wspólne polskie dobra kulturowe. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,537, $p<0,000$, Rc_2 – 0,504, $p<0,000$).

Pierwsza para kanoniczna została utworzona przez cztery zmienne kryterialne określające cenione przez badanych wspólne dobra kulturowe: tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki (0,987), tradycyjna odzież regionalna/polska (-0,967), swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski (0,887), tradycyjna kuchnia polska (-0,577) oraz trzy predyktory obejmujące następujące wartości ostateczne badanych: harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (-0,459), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (-0,542), akceptacja i uznanie społeczne (0,535).

Okazuje się, że emigranci, którzy pragną przede wszystkim uzyskać akceptację i uznanie społeczne a nie ważne są dla nich takie wartości życia rodzinnego i społecznego cenią sobie szczególnie takie wspólne polskie dobra kulturowe jak: swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski oraz tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki. Nie przywiązują natomiast znaczenia do tradycyjnej kuchni polskiej czy polskich charakterystycznych ubiorów regionalnych.

Tabela 38. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich oceną polskich dóbr kulturowych

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
OCENA WSPÓLNYCH POLSKICH DÓBR KULTUROWYCH	Folklor regionalny	0,056	**-0,972**
	Swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski	**0,887**	**0,662**
	Tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki	**0,987**	0,207
	Tradycyjna odzież regionalna/polska	**-0,967**	0,157
	Tradycyjna kuchnia polska	**-0,577**	**-0,997**
Rc		**0,537**	**0,504**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	-0,291	-0,089
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,010	-0,018
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,052	**0,432**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	0,196	-0,044
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	-0,287	0,008
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,129	0,363
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,036	**-0,410**
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	-0,078	-0,194
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	-0,025	0,072
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,358	-0,025
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**-0,459**	0,294
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	-0,065	**-0,550**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**-0,542**	-0,181
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	-0,131	0,162
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	-0,019	0,292
	Akceptacja i uznanie społeczne	**0,535**	-0,025
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	0,226	0,066
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	-0,286	0,062

Druga para kanoniczna obejmuje trzy kryteria: tradycyjną kuchnię polską (-0,997), folklor regionalny (-0,972) i swoiste cechy językowe funkcjonujące w danym regionie w kraju ojczystym (0,662). Po stronie predyktorów znalazły się następujące wartości ostateczne: posiadanie prawdziwych przyjaciół (-0,550), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,432) i dobrobyt, możliwość zaspokajania różnorodnych potrzeb (-0,410).

Z powyższego układu zmiennych wynika, że badani emigranci ceniący sobie w sposób szczególny harmonię psychiki i brak wewnętrznych konfliktów, nie zabiegający o różne dobra i posiadanie prawdziwych przyjaciół uważają za bardzo ważną dla siebie taką wspólną polską wartość kulturową jak swoiste cechy języka regionalnego. Mało ważne z tej perspektywy folklor i tradycyjna kuchnia polska.

5. Solidarność badanych emigrantów z innymi rodakami za granicą a ich system wartości ostatecznych

Ostatnim elementem prowadzonych analiz jest określenie zależności między zmiennymi opisującymi solidarność badanych osób z innymi rodakami za granicą a ich systemem wartości ostatecznych.

Pierwsza z interesujących nas korelacji dotyczyła określenia stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych obejmujących zasady moralne w relacjach społecznych ważne podczas pobytu za granicą a cenionymi wartościami ostatecznymi (tabela 39). Analiza ta wykazała, że 23,50% zmienności funkcji zasad moralnych ważnych podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 3,59% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie trzech zmiennych określających zasady moralne ważne podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,542, $p<0,000$, Rc_2 – 0,430, $p<0,003$).

W pierwszej parze kanonicznej występuje dwie zmienne kryterialne określające zasady moralne ważne w relacjach z innymi w czasie pobytu za granicą: przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu (0,969) i szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia) (-0,490) oraz trzy predyktory – preferowane wartości ostateczne przez badane osoby: akceptacja i uznanie społeczne (0,601), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,492) i posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,459).

Można na podstawie powyższej korelacji stwierdzić, że emigranci, wysoko ceniący sobie powyższe wartości jako ważne zasady w relacjach społecznych w nowym środowisku społeczno-kulturowym uważają przestrzeganie obowiązujących tu reguł moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne. Natomiast nie wiążą tego z szacunkiem dla mniejszości kulturowych.

Druga para kanoniczna składa się z jednej zmiennej kryterialnej wskazującej na zasadę szacunku dla mniejszości kulturowych w nowym miejscu pobytu (-0,995) i pięciu predyktorów określających cenione wartości ostateczne badanych emigrantów polskich: harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,720), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,701), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,648), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,443) i akceptacja i uznanie społeczne (0,431).

Z konfiguracji analizowanych zmiennych wynika, że badani emigranci, dla których szczególnie istotne są powyższe wartości ostateczne wykazują postawy ksenofobiczne wobec osób obcych im kulturowo.

Tabela 39. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich zasadami moralnymi ważnymi podczas pobytu za granicą

	Kryteria / predykatory	Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
ZASADY MORALNE	Przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu	**0,969**	0,331
	Szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia)	**-0,490**	**-0,995**
	Szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów	0,270	0,398
	Rc	**0,542**	**0,430**
	p<	**0,000**	**0,003**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	0,246	0,036
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,095	0,318
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	-0,087	**0,720**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	-0,289	-0,060
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	-0,317	**0,648**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	-0,058	0,244
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	0,346	0,237
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	0,054	0,329
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	-0,063	**0,443**
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,193	-0,108
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	0,072	0,394
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,459**	-0,300
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	0,205	**0,701**
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	-0,293	-0,028
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,492**	0,263
	Akceptacja i uznanie społeczne	**0,601**	**0,431**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	-0,334	0,087
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,023	0,106

Kolejne analizy miały na celu określenie stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych zachowania się badanych emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą i ich wartości ostatecznych (tabela 40). wykazała, że 24,74% zmienności funkcji zachowania się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 4,01% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie czterech zmiennych określających zachowanie się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,615, $p<0,000$, Rc_2 – 0,406, $p<0,009$).

Tabela 40. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a zachowaniem się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc₁	Zmienna kanoniczna Rc₂
ZACHOWANIE SIĘ W STOSUNKU DO INNYCH POLAKÓW	Pozytywne odnoszenie się do rodaków/ relacje pozytywne	-0,025	**-0,696**
	Pomoc rodakom w znalezieniu pracy	**0,997**	**-0,994**
	Pomoc rodakom w znalezieniu mieszkania/domu	0,041	**0,897**
	Organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi	**-0,542**	0,298
Rc		**0,615**	**0,406**
p<		**0,000**	**0,009**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	**-0,432**	**0,487**
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,085	0,160
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	**-0,435**	**0,591**
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	**-0,586**	0,278
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	**-0,836**	**0,509**
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	-0,238	0,202
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**-0,531**	**0,459**
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	-0,140	**0,830**
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	**-0,458**	**0,637**
	Piękno otoczenia natury i sztuki	-0,365	-0,091
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**-0,703**	0,127
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	0,255	**0,547**
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**-0,549**	0,123
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	**-0,466**	-0,103
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	0,139	0,220
	Akceptacja i uznanie społeczne	0,108	0,089
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	-0,180	**0,519**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	**-0,470**	**0,451**

Pierwsza para kanoniczna utworzona została przez dwie zmienne kryterialne określające zachowania badanych emigrantów wobec innych rodaków za granicą: pomoc rodakom w znalezieniu pracy (0,997) i organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi (-0,542) oraz dziesięć predykatorów – wartości ostatecznych: intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (-0,836), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (-0,703), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (-0,586), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna(-0,549), dobrobyt, możliwość zaspokojenia

różnorakich potrzeb (-0,531), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (-0,470), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (-0,466), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy(-0,458), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (-0,435), osiągniecie sukcesu (-0,432).

Układ analizowanych zmiennych pozwala stwierdzić, że badani emigranci nie przywiązujący znaczenia do realizacji w swoim życiu powyższych wartości ostatecznych jako ważne zachowanie w czasie pobytu za granica uważają pomoc rodakom w znalezieniu pracy. Natomiast nie są skłonni organizować spotkania towarzyskie w gronie Polaków celem podtrzymywania więzi.

W drugiej parze kanonicznej następujące zachowania emigrantów wobec rodaków za granicą stanowią zmienne kryterialne: pozytywne odnoszeni się do rodaków i pozytywne relacje z nimi (-0,696), pomoc rodakom w znalezieniu pracy (-0,994) i pomoc rodakom w znalezieniu mieszkania/domu (0, 897). Od strony predyktorów występuje dziewięć wartości ostatecznych: głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa (0,830), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,637), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,591), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,459), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,547), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,519), intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń (0,509), osiągniecie sukcesu osobistego (0,487), poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania (0,451).

Z konfiguracji tych zmiennych wynika, że emigranci, dla których szczególnie ważne są powyższe wartości ostateczne są jedynie gotowi pomóc rodakom w znalezieniu mieszkania w nowym miejscu ich pobytu. Raczej nie odnoszą się do nich pozytywnie oraz nie mają zamiaru pomagać w znalezieniu pracy.

Ostatnia analizowana zależność dotyczy korelacji między **utrzymywaniem kontaktów towarzyskich przez badanych emigrantów podczas pobytu za granicą a ich systemem wartości ostatecznych** (tabela 41). Jak wykazują uzyskane dane, 19,51% zmienności funkcji utrzymywania kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości ostatecznych i 4,79% wariancji w zbiorze wartości ostatecznych na podstawie czterech zmiennych określających utrzymywanie kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,532, $p<0,000$, Rc_2 – 0,410, $p<0,004$).

Tabela 41. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a utrzymywaniem przez nich kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc_1	Zmienna kanoniczna Rc_2
UTRZYMYWANIE KONTAKTÓW TOWARZYSKICH	Wyłącznie z Polakami	-0,228	0,301
	Głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości	**-0,960**	**-0,735**
	Głównie z osobami innych narodowości	-0,328	**-0,998**
	Rzadko się spotykam, staram się unikać kontaktu z innymi ludźmi	**-0,463**	**-0,448**
Rc		**0,532**	**0,410**
p<		**0,000**	**0,004**
WARTOŚCI OSTATECZNE	Osiągnięcie sukcesu	**0,701**	**0,490**
	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	0,296	0,008
	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	**0,420**	0,333
	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	**0,428**	-0,121
	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	0,182	0,358
	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	0,398	**0,446**
	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	**0,998**	**0,456**
	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	0,384	0,014
	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	**0,735**	0,048
	Piękno otoczenia natury i sztuki	**0,405**	**0,839**
	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	**0,978**	**0,975**
	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	**0,598**	0,323
	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	**0,728**	0,338
	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	0,343	**0,650**
	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	**0,640**	**0,720**
	Akceptacja i uznanie społeczne	**0,619**	**0,450**
	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	**0,529**	**0,655**
	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	0,307	0,154

W pierwszej parze kanonicznej występuje dwie zmienne kryterialne określające utrzymywanie kontaktów towarzyskich badanych emigrantów w czasie ich pobytu za granicą: kontakty głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości (-0,960) i rzadkie spotykanie się z innymi ludźmi, unikanie kontaktów (-0,463). Predyktory obejmują jedenaście wartości ostatecznych: dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb (0,998), harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,978), poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy (0,735), powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna (0,728), osiągnięcie

sukcesu (0,701), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,640), akceptacja i uznanie społeczne (0,619), posiadanie prawdziwych przyjaciół (0,598), wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,529), bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski (0,428), harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych (0,420).

Analizowane zależności wskazują, że emigranci, którzy cenią wysoko w swoim życiu powyższe wartości ostateczne nie unikają kontaktu z innymi ludźmi, spotkania nie są rzadkie a relacje te nie obejmują jedynie rodaków.

W drugiej parze kanonicznej układ analizowanych zmiennych wskazuje, że występują trzy zmienne kryterialne i dziewięć predyktorów – wartości ostatecznych. Po stronie kryteriów występują następujące zachowania badanych określające ich kontakty towarzyskie podczas pobytu za granicą: kontakty głównie z osobami innych narodowości (-0,998), głownie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości (-0,735) i rzadkie kontakty, unikanie spotkań z innymi ludźmi (-0,448). Predyktory stanowią następujące wartości ostateczne cenione przez badane osoby: harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych (0,975), piękno otoczenia natury i sztyki (0,839), życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności (0,720),wolność wyboru, niezależność od otoczenia (0,655), akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja" (0,650), osiągniecie sukcesu (0,490), dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorodnych potrzeb (0,456), akceptacja i uznanie społeczne (0,450) i pokój, świat wolny od wojen i konfliktów (0,446).

Konfiguracja analizowanych zmiennych pozwala skonstatować, że im większe znaczenie przywiązują badane osoby do powyższych wartości, które tworzą określoną hierarchie utrzymują liczne kontakty nie tylko z Polakami, nie unikają kontaktów i często spotykają się też z osobami innej narodowości.

Przedstawione wyniki analiz statystycznych pozwoliły zweryfikować zakładane zależności między poczuciem tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii, które zostało opisane poprzez: poczucie dumy narodowej, identyfikację narodową, więzi z krajem pochodzenia, kultywowanie tradycji i religii oraz solidarność z innymi Polakami za granicą a ich systemem wartości ostatecznych (celami i dążeniami życiowymi). Można zatem stwierdzić, że hipoteza robocza, zakładająca istotne zależności między tymi zmiennymi, została w pełni potwierdzona. Najsilniejsze, złożone zależności stwierdzono między poczuciem tożsamości narodowej a wartościami życia rodzinnymi, poczuciem godności i szacunkiem dla samego siebie, wartościami afiliacyjnymi, dążeniem

do dobrobytu, osiągnięcia sukcesu, wolnością wyboru, niezależnością od otoczenia czy życiem dostarczającym przyjemności.

Rozdział VIII

Poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich systemem wartości instrumentalnych

Następnym etapem procedury badawczej jest weryfikacja kolejnej szczegółowej hipotezy roboczej zakładającej istotną zależność między poczuciem tożsamości narodowej badanych emigrantów polskich opisaną poprzez: ich dumę narodową, identyfikację narodową, więź z krajem ojczystym, kultywowanie tradycji i religii oraz solidarność badanych z innymi rodakami poza granicami kraju a ich systemem wartości instrumentalnych (cech osobowości badanych osób). W tym celu zastosowano test statystyczny Chi kwadrat Pearsona i analizę kanoniczną. Dla zachowania przejrzystości prezentowanych wyników w przypadku testu Chi kwadrat przedstawione zostaną jedynie istotne statystycznie zależności.

1. **Duma narodowa badanych a ich system wartości instrumentalnych**

Weryfikując zakładaną zależność między badanymi zmiennymi kolejno korelowane będą zmienne opisujące poczucie dumy narodowej (zmienna zależną): ogólne poczucie dumy narodowej, wartości stanowiące podstawę poczucia dumy narodowej, duma z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w kraju, gotowość obrony dobrego imienia różnych osób, grup i instytucji oraz systemu wartości ostatecznych (zmienne niezależne).

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między poziomem dumy narodowej badanych emigrantów a ich następującymi wartościami instrumentalnymi: ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu ($p<0,017$), pogodny, optymista ($p<0,006$), umiejący zdobyć popularność, komunikatywny ($p<0,015$), inteligentny, myślący ($p<0,031$), umiejący dobrze się bawić ($p<0,001$), wytrwały w pracy ($p<0,007$) oraz tolerancyjny wobec odmienności ($p<0,013$) (tabela 42).

Tabela 42. Istotne statystycznie zależności między wartościami instrumentalnymi a poziomem dumy narodowej badanych emigrantów

Wartości instrumentalne	Poziom dumy narodowej			
	Poziom istotności	df	Ch^2 empiryczne	V Cramera
Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	0,017	6	15,429	0,196
Pogodny, optymista	0,006	6	17,967	0,212
Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,015	6	15,790	0,199
Inteligentny, myślący	0,031	6	13,853	0,186
Umiejący dobrze się bawić	0,001	6	23,467	0,242
Wytrwały w pracy	0,007	6	17,870	0,211
Tolerancyjny wobec odmienności	0,013	6	16,132	0,201

Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy dla których najważniejsze jest bycie ambitnym z aspiracjami, konsekwentnym zdążającym do celu (64,2%), umiejącym zdobyć popularność, komunikatywnym (75,6%), wytrwałym w pracy (67,3%) a najmniej ważne jest bycie pogodnym, optymistą (69,2%), inteligentnym, myślącym (94,7%), umiejącym dobrze się bawić (69,4%) oraz tolerancyjnym wobec odmienności (66,7%) częściej niż pozostali respondenci są dość dumni, że są Polakami.

Dalsze korelacje dokonano przy zastosowaniu analizy kanonicznej.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wartości ważnych podczas pobytu za granicą określających poczucie dumy narodowej badanych emigrantów i ich wartości instrumentalnych wykazała, że 16,36% zmienności funkcji wartości ważnych podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 3,67% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czterech zmiennych określających wartości ważne podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,499, $p<0,000$, Rc_2 – 0,398, $p<0,006$) (tabela 43).

Pierwsza para kanoniczna została skonfigurowana z dwóch zmiennych kryterialnych określających wartości ważne stanowiące o poczuciu dumy narodowej: postępowanie zgodne z przykazaniami religii (zakorzenionymi podczas pobytu w kraju ojczystym) (-0,995) i zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem (0,749) oraz dziesięciu predyktorów – wartości instrumentalnych (cech badanych osób): atrakcyjny, ambitny (-0,976), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,858), umiejący pracować w zespole (-0,775), wytrwały w pracy (-0,742), obdarzony silną wolą (-0,669), tolerancyjny dla odmienności (-0,637), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,608), posiadający zdolności przywódcze (-0,579), ambitny z aspiracjami, konsekwentny zdążający do celu (-0,572), umiejący dobrze się bawić (-0,538).

Okazuje się, że im mniejsze znaczenie dla badanych emigrantów mają powyższe wartości instrumentalne, tym bardziej ważne jest dla nich w czasie pobytu na obczyźnie zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobista postawę i fakt bycia Polakiem. Wartość ta stanowi bowiem podstawę ich poczucia dumy narodowej.

W drugiej parze kanonicznej została zidentyfikowana jedna zmienna kryterialna stanowiąca wartość ważną dla emigrantów dla określenia ich poczucia dumy narodowej oraz cztery predykatory – wartości instrumentalne: dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,576), atrakcyjny, zadbany (-0,541), umiejący dobrze się bawić (-0,532) i umiejący pracować w zespole (-0,522).

Tabela 43. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą stanowiących o ich dumie narodowej

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	Rc_2
WARTOŚCI WAŻNE PODCZAS POBYTU ZA GRANICĄ	Zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem	**0,749**	0,162
	Przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie między ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego)	0,379	**-0,686**
	Życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi	-0,008	-0,338
	Postępowanie zgodne z przykazaniami religii (zakorzenionymi podczas pobytu w kraju ojczystym)	**-0,995**	-0,331
Rc		**0,499**	**0,398**
p<		**0,000**	**0,006**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**-0,572**	-0,297
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,976**	**-0,541**
	Pogodny, optymista	-0,232	-0,175
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,118	0,459
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	-0,127	-0,376
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,608**	-0,156
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,280	-0,249
	Umiejący pracować w zespole	**-0,775**	**-0,522**
	Uczciwy, prawdomówny	-0,248	-0,413
	Inteligentny, myślący	-0,225	-0,479
	Obdarzony silną wolą	**-0,669**	-0,331
	Posiadający zdolności przywódcze	**-0,579**	-0,097
	Umiejący dobrze się bawić	**-0,538**	**-0,532**
	Wytrwały w pracy	**-0,742**	-0,447
	Tolerancyjny wobec odmienności	**-0,637**	0,482
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,421	-0,047
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**-0,858**	**-0,576**
	Szalony, z fantazją życiową	-0,429	-0,408

Układ zmiennych pozwala stwierdzić, ze im mniejsze znaczenie nadają powyższym wartościom instrumentalnym badani emigranci tym mniejsze znaczenie w czasie pobytu za granica ma dla nich przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz norm regulujących współżycie między ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego).

Następna korelacja dotyczyła zweryfikowania współzależności pary zmiennych kanonicznych dumy z różnych aspektów życia społeczno-politycznego badanych emigrantów i ich wartości instrumentalnych (tabela 44). Uzyskane dane wykazały, że 18,27% zmienności funkcji dumy z różnych aspektów życia społeczno-politycznego można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 11,76% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czternastu zmiennych określających dumę z różnych aspektów życia społeczno-politycznego. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,666, $p<0,000$, Rc_2 – 0,592, $p<0,000$).

Pierwsza para kanoniczna utworzona została przez dwie zmienne kryterialne określające przedmiot dumy narodowej badanych emigrantów: osiągnięcia w dziedzinie sztuki i literatury (0,529) i atmosfera życia społecznego (0,402) oraz siedem predykatorów – wartości instrumentalnych: dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,998), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,913), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,876), pogodny, optymista (0,859), obdarzony silna wolą (-0,797), umiejący pracować w zespole (-0,761), wytrwały w pracy (-0,742).

Okazuje się, że badani emigranci ceniący sobie pogodę ducha i będący wielkimi optymistami odrzucający wskazane tu pozostałe wartości instrumentalne dumni są w wysokim stopniu z osiągnieć polskich w dziedzinie sztuki i literatury oraz atmosfery życia społecznego w ojczystym kraju.

W drugiej parze kanonicznej znalazły się dwie zmienne kryterialne: osiągniecia w sporcie i system opieki społecznej oraz następujące predykatory – wartości instrumentalne cenione przez badanych emigrantów: rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,991), inteligentny, myślący (-0,987), posiadający zdolności przywódcze (-0,954), tolerancyjny dla odmienności (-0,881), umiejący dobrze się bawić (-0,818), obdarzony wyobraźnią, twórczy (-0,755), umiejący pracować w zespole (-0,739), wytrwały w pracy (-0,729), uczciwy, prawdomówny (-0,715), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,710).

Tabela 44. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między dumą z różnych aspektów życia społeczno-politycznego badanych a ich systemem wartości instrumentalnych

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc_1	Rc_2
DUMA Z RÓŻNYCH ASPEKTÓW ŻYCIA SPOŁECZNO-POLITYCZNEGO	Atmosfera życia społecznego	**0,402**	0,211
	Możliwość pracy zawodowej	0,113	0,031
	Materialne warunków życia	0,233	-0,025
	System opieki społecznej	-0,183	**0,433**
	Bezpieczeństwo publiczne	-0,188	0,311
	Sprawiedliwe i równe traktowanie wszystkich grup w naszym kraju	0,176	0,024
	Znaczenie polityczne Polski w świecie	-0,117	-0,179
	Działanie demokracji w Polsce	-0,210	-0,272
	Osiągnięcia ekonomiczne Polski	0,290	0,123
	Osiągnięcia naukowe i techniczne	0,180	0,013
	Osiągnięcia w sporcie	-0,106	**0,491**
	Osiągnięcia w dziedzinie sztuki i literatury	**0,529**	-0,303
	Polska historia	-0,066	-0,165
	Zasłużeni Polacy (np. Nobliści, artyści, literaci, itp.)	0,102	-0,269
Rc		**0,666**	**0,592**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**-0,913**	-0,583
	Atrakcyjny, zadbany	-0,170	-0,299
	Pogodny, optymista	**0,859**	-0,669
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**-0,876**	**-0,714**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	-0,180	-0,631
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	-0,732	**-0,991**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,554	**-0,755**
	Umiejący pracować w zespole	**-0,761**	**-0,739**
	Uczciwy, prawdomówny	-0,364	**-0,715**
	Inteligentny, myślący	-0,214	**-0,987**
	Obdarzony silną wolą	**-0,797**	-0,687
	Posiadający zdolności przywódcze	-0,612	**-0,954**
	Umiejący dobrze się bawić	-0,588	**-0,818**
	Wytrwały w pracy	**-0,742**	**-0,729**
	Tolerancyjny wobec odmienności	-0,625	**-0,881**
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,315	-0,642
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**-0,998**	-0,540
	Szalony, z fantazją życiową	-0,109	0,308

Wyniki analiz wskazują, że im mniejsze znaczenie mają dla badanych emigrantów przedstawione tu wartości, tym bardziej są oni dumni z osiągnięć polskiego sportu i systemu opieki społecznej w kraju ojczystym.

Kolejna analiza obejmuje poszukiwanie związków i zależności między obroną przez badanych emigrantów dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji

w kraju a ich systemem wartości instrumentalnych (tabela 45). Korelacja wykazała, że 25,05% zmienności funkcji obrony dobrego imienia przez badanych emigrantów różnych osób, grup lub instytucji w Polsce można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 15,52% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie jedenastu zmiennych określających obronę dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,671, p<0,000, Rc_2 – 0,640, p<0,000, Rc_3 – 0,586, p<0,000).

Pierwsza para kanoniczna obejmuje po stronie kryterium następujące osoby, grupy i instytucje, których dobrego imienia są gotowi bronić emigranci polscy: Marszałek Sejmu (0,995), Premier Rządu RP (-0,973), rodzina (0,954), krąg przyjaciół (-0,934), Rząd RP (-0,932), państwo polskie i Polacy (-0,580). Po stronie predyktorów znalazły się dwie wartości instrumentalne: odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,692) i atrakcyjny, zadbany (-0,417).

Emigranci, którzy nie przywiązują znaczenia do tych wartości instrumentalnych są jedynie gotowi bronić dobrego imienia: Marszałka Sejmu i własnej rodziny. Natomiast obojętne byłyby im oceny krytyczne wypowiadane pod adresem Premiera i Rządu RP, państwa polskiego i Polaków oraz kręgu przyjaciół.

W drugiej parze kanonicznej układ zmiennych wskazuje na związek czterech zmiennych kryterialnych określających osoby, grupy lub instytucje, których dobrego imienia są gotowi bronić badani emigranci: pochodzenie regionalne (-0,985), rodzina (0,903), Premier Rządu RP (-0,572) i krąg przyjaciół (-0,528) oraz trzy predyktory – wartości instrumentalne: uczciwy, prawdomówny (-0,676), inteligentny, myślący (-0,584) i umiejący dobrze się bawić (-0,413).

Okazuje się, że badani emigranci, którzy nisko cenią powyższe wartości są gotowi bronić dobrego imienia tylko własnej rodziny. Obojętni pozostaliby w stosunku do krytycznych wypowiedzi odnoszących się do ich pochodzenia regionalnego, kręgu przyjaciół i premiera RP.

Trzecia para kanoniczna została utworzona przez pięć zmiennych kryterialnych charakteryzujących osoby, grupy lub instytucje których dobrego imienia gotowi są bronić osoby na emigracji: Marszałek Sejmu (-0,992), Rząd RP (0,987), Premier Rządu RP (0,875), rodzina (0.597) i krąg przyjaciół (-0,569) oraz pięć predyktorów- wartości instrumentalnych: pogodny, optymista (0,618), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,564), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet

zwierzchników (0,560), szalony, z fantazją życiową (0,468) i umiejący pracować w zespole (0,400).

Tabela 45. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a obroną dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	Rc_2	Rc_3
OBRONA DOBREGO IMIENIA RÓŻNYCH OSÓB, GRUP LUB INSTYTUCJI	Prezydent RP	0,122	0,024	-0,139
	Premier RP	**-0,973**	**-0,572**	**0,875**
	Marszałek Sejmu	**0,995**	0,260	**-0,992**
	Rząd RP	**-0,932**	-0,261	**0,987**
	Państwo polskie i Polacy	**-0,580**	0,350	-0,407
	Religia	0,103	0,111	-0,337
	Pochodzenie regionalne	0,005	**-0,985**	-0,464
	Grupa społeczno-zawodowa, do której przynależy	0,361	0,085	0,327
	Rodzina	**0,954**	**0,903**	**0,597**
	Krąg przyjaciół	**-0,934**	**-0,528**	**-0,569**
	Kultura i tradycja polska	-0,335	-0,319	0,003
Rc		**0,671**	**0,640**	**0,586**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	-0,344	-0,324	**-0,564**
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,417**	0,081	0,245
	Pogodny, optymista	-0,129	0,043	**0,618**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**-0,692**	0,007	-0,007
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,113	-0,308	-0,012
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	-0,063	-0,148	-0,329
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	0,085	0,011	0,219
	Umiejący pracować w zespole	-0,342	-0,253	**0,400**
	Uczciwy, prawdomówny	-0,182	**-0,676**	0,215
	Inteligentny, myślący	0,005	**-0,584**	-0,101
	Obdarzony silną wolą	-0,235	-0,125	0,133
	Posiadający zdolności przywódcze	-0,269	-0,061	-0,254
	Umiejący dobrze się bawić	-0,224	**-0,413**	0,134
	Wytrwały w pracy	-0,114	-0,185	0,143
	Tolerancyjny wobec odmienności	-0,253	-0,072	-0,086
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,006	-0,280	**0,560**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	0,029	0,218	0,243
	Szalony, z fantazją życiową	-0,376	-0,288	**0,468**

Uzyskane dane wskazują, że im bardziej badani emigranci cenią sobie pogodę ducha i są optymistami, szalonymi ludźmi z fantazją życiową, umiejący pracować w zespole i potrafiący podporządkować się przełożonym, uznając ich autorytet i nie są przy tym ambitni z aspiracjami tym częściej podkreślają, że gotowi są bronić dobrego imienia własnej rodziny i władz RP (Rządu i Premiera). Obojętni pozostają na ewentualną krytykę w ich towarzystwie Marszalka Sejmu i kręgi własnych przyjaciół.

2. **Identyfikacja narodowa badanych a ich system wartości instrumentalnych**

Następnym krokiem procedury badawczej mającej na celu weryfikację drugiej szczegółowej hipotezy roboczej jest analiza zależności miedzy identyfikacją narodową badanych emigrantów polskich opisaną poprzez: przyznawanie się za granicą do bycia Polakiem, identyfikowanie cech typowego Polaka oraz zachowań ważnych z punktu widzenia identyfikacji narodowej a ich systemem wartości instrumentalnych.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem a następującymi wartościami instrumentalnymi: ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu ($p<0,006$), rozumiejący ludzi, empatyczny ($p<0,006$), umiejący pracować w zespole ($p<0,001$), posiadający zdolności przywódcze ($p<0,020$), umiejący dobrze się bawić ($p<0,005$) oraz wytrwały w pracy ($p<0,011$) (tabela 46).

Tabela 46. Istotne statystycznie zależności między wartościami instrumentalnymi a przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem

Wartości instrumentalne	Przyznawanie się na emigracji do bycia Polakiem			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	0,006	6	17,979	0,212
Rozumiejący ludzi, empatyczny	0,006	6	18,198	0,213
Umiejący pracować w zespole	0,001	6	22,943	0,239
Posiadający zdolności przywódcze	0,020	6	15,095	0,194
Umiejący dobrze się bawić	0,005	6	18,575	0,215
Wytrwały w pracy	0,011	6	16,609	0,204

Uzyskane dane wskazują, że emigranci polscy dla których najważniejsze jest bycie rozumiejącym ludzi, empatycznym (48,0%) i umiejącym dobrze się bawić (48,8%), a mniej ważne bycie ambitnym z aspiracjami, konsekwentnie zdążającym do celu (50,0%), umiejącym pracować w zespole (57,4%), posiadający zdolności przywódcze (50,0%), oraz

wytrwałym w pracy (47,7%) częściej niż pozostali respondenci przebywając na emigracji raczej przyznają, że są Polakami.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych cech typowego Polaka postrzeganych przez badanych a ich systemu wartości instrumentalnych wykazała, że 10,46% zmienności funkcji pozytywnych cech typowego Polaka można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 8,66% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie dziewięciu zmiennych określających pozytywne cechy typowego Polaka. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,619, p<0,000, Rc_2 – 0,553, p<0,000) (tabela 47).

Pierwsza para kanoniczna została utworzona na podstawie siedmiu zmiennych kryterialnych określających cechy typowego Polaka i przez dwa predykatory – wartości instrumentalne. Po stronie kryterium znalazły się następujące cechy: nowoczesny (-0,996), schludny (-0,994), przedsiębiorczy (-0,955), odpowiedzialny (-0,933), zdyscyplinowany (0,928), nie nadużywający alkoholu (0,916), tolerancyjny (-0,792). Po stronie zaś predyktorów są wartości (cechy): szalony, z fantazją (0,842) i pogodny, optymista (0,446).

Badani emigranci, którzy są osobami z fantazją, zachowują się w sposób szalony i są pogodnymi osobami optymistyczne nastawionymi do życia są krytyczni wobec cech typowego Polaka. Postrzegają go jako osobę nadużywająca alkohol, mało nowoczesną, nieodpowiedzialną, mało przedsiębiorczą i schludną. Jedną pozytywną cechę jaka widza to jego zdyscyplinowanie wyróżniające go na tle innych nacji.

W drugiej parze kanonicznej układ zmiennych stanowi osiem kryteriów – cech typowego Polaka postrzeganych przez badanych emigrantów: tolerancyjny (0,995), nie nadużywający alkoholu (0,976), przedsiębiorczy (0,962), schludny (-0,961), odpowiedzialny (0,899), zdyscyplinowany (-0,867), nowoczesny (-0,759), efektywny, skuteczny (0,701) oraz siedem predykatorów – wartości instrumentalnych: umiejący pracować w zespole (-0,840), uczciwy, prawdomówny (-0,583), posiadający zdolności przywódcze (-0,557), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,543), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,527), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,476), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (-0,471).

Emigranci polscy, którzy nisko cenią powyższe wartości instrumentalne postrzegają typowego Polaka jako osobę przedsiębiorczą, efektywną i skuteczną, odpowiedzialną, tolerancyjną, jednak nadużywająca alkoholu, mało zdyscyplinowaną, nie schludną i nie nowoczesną.

Tabela 47. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a pozytywnymi cechami typowego Polaka

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
POZYTYWNE CECHY TYPOWEGO POLAKA	Pracowity	-0,020	-0,273
	Tolerancyjny	**-0,792**	**0,995**
	Nowoczesny	**-0,996**	**-0,759**
	Efektywny, skuteczny	-0,130	**0,701**
	Schludny	**-0,994**	**-0,961**
	Nienadużywający alkoholu	**0,919**	**0,976**
	Odpowiedzialny	**-0,933**	**0,899**
	Zdyscyplinowany	**0,928**	**-0,867**
	Przedsiębiorczy	**-0,955**	**0,962**
Rc		**0,619**	**0,553**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	0,115	-0,022
	Atrakcyjny, zadbany	-0,338	-0,120
	Pogodny, optymista	**0,446**	-0,324
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,167	**-0,543**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	-0,155	**-0,471**
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	0,014	**-0,476**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,002	-0,089
	Umiejący pracować w zespole	0,163	**-0,840**
	Uczciwy, prawdomówny	-0,322	**-0,583**
	Inteligentny, myślący	-0,241	-0,280
	Obdarzony silną wolą	0,109	-0,396
	Posiadający zdolności przywódcze	-0,036	**-0,557**
	Umiejący dobrze się bawić	0,178	-0,334
	Wytrwały w pracy	-0,288	-0,096
	Tolerancyjny wobec odmienności	-0,336	-0,399
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	0,010	**-0,527**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	0,191	0,045
	Szalony, z fantazją życiową	**0,842**	-0,343

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych określających zachowania badanych uważane przez nich jako ważne podczas pobytu za granicą będące przejawem identyfikacji narodowej i ich system wartości instrumentalnych wykazała, że 17,82% zmienności funkcji zachowania ważnego podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 4,53% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czterech zmiennych określających zachowania ważne podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,487, $p<0,000$, Rc_2 – 0,431, $p<0,003$) (tabela 48).

Tabela 48. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a zachowaniem ważnym badanych będących przejawem identyfikacji narodowej podczas pobytu za granicą

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc1	Rc2
ZACHOWANIA WAŻNE PODCZAS POBYTU ZA GRANICĄ	Używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy	0,096	**-0,994**
	Używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami	**0,429**	0,158
	W relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem	-0,147	-0,028
	Kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie	**-0,997**	-0,216
Rc		**0,487**	**0,431**
p<		**0,000**	**0,003**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**-0,991**	**-0,600**
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,987**	**-0,943**
	Pogodny, optymista	**-0,955**	-0,317
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**-0,699**	-0,257
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	**-0,999**	-0,297
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,934**	**0,562**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	**-0,967**	-0,005
	Umiejący pracować w zespole	**-0,879**	**-0,594**
	Uczciwy, prawdomówny	**-0,972**	**-0,685**
	Inteligentny, myślący	-0,151	**-0,697**
	Obdarzony silną wolą	-0,110	**-0,854**
	Posiadający zdolności przywódcze	-0,420	**-0,806**
	Umiejący dobrze się bawić	**-0,809**	**-0,829**
	Wytrwały w pracy	-0,021	**-0,773**
	Tolerancyjny wobec odmienności	**-0,709**	-0,181
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,177	-0,200
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**-0,813**	**-0,972**
	Szalony, z fantazją życiową	**-0,882**	**-0,779**

W pierwszej parze kanonicznej występuje dwie zmienne kryterialne określające zachowania emigrantów jako ważne poza granicami kraju stanowiące wyraz ich identyfikacji narodowej: kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie (-0,997) i używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (0,429) oraz trzynaście predykatorów – wartości instrumentalnych: umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (-0,999), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,991), atrakcyjny, zadbany (-0,987), uczciwy, prawdomówny (-0,972), pogodny, optymista (-0,955), obdarzony wyobraźnią, twórczy (-0,967), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,934), szalony, z fantazją życiową (-0,882), umiejący pracować w zespole (-0,879), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,813), umiejący dobrze się bawić (-

0,829),tolerancyjny wobec odmienności (-0,709), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,699).

Konfiguracja tych zmiennych wskazuje, że im mniej cenione są przez badanych emigrantów powyższe wartości instrumentalne tym częściej wyrażają przekonanie, że ważnym zachowaniem za granicą wskazującym na ich identyfikację narodową jest używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami, natomiast nie jest ważne zachowanie w tym zakresie polegające na kształtowaniu pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie.

W drugiej parze kanonicznej znalazła się tylko jedna zmienna kryterialna – używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy jako przejaw identyfikacji narodowej i dwanaście predykatorów – wartości ostatecznych cenionych przez badane osoby: dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,972), atrakcyjny, zadbany (-0,943), obdarzony silną wolą (-0,854), umiejący dobrze się bawić (-0,829), posiadający zdolności przywódcze (-0,806), szalony, z fantazją życiową (-0,779), wytrwały w pracy (-0,773), inteligentny, myślący (-0,697), uczciwy, prawdomówny (-0,685), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,600), umiejący pracować w zespole (-0,594) i rozumiejący ludzi, empatyczny (0,562).

Okazuje się, że badani emigranci wyróżniający się rozumieniem innych ludzi, wykazujący wysoką empatię a nisko ceniący pozostałe wymienione tu wartości instrumentalne nie uważają, aby używanie w pracy języka polskiego w relacjach z innymi rodakami stanowiło ważne ich zachowanie będące przejawem identyfikacji narodowej.

Kolejne korelacje statystyczne miały na celu zweryfikowanie zależności miedzy stosunkiem badanych emigrantów do własnej sytuacji życiowej określającej ich poczucie dumy narodową a cenionymi wartościami instrumentalnymi (tabela 49).

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wykazała, że 22,07% zmienności funkcji twierdzeń określających stosunek do aktualnej sytuacji życiowej można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 11,05% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie ośmiu zmiennych twierdzeń określających stosunek do aktualnej sytuacji życiowej. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,617, $p<0,000$, Rc_2 – 0,600, $p<0,000$, Rc_3 – 0,511, $p<0,000$).

W pierwszej parze kanonicznej znalazło się dwie zmienne kryterialne określające stosunek badanych do aktualnej sytuacji życiowej wskazującej na poczucie dumy narodowej: ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów (-0,736) i trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie (-0,495)

i jedenaście predyktorów: tolerancyjny wobec odmienności(0,912), rozumiejący ludzi, empatyczny (0,865), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (0,860), umiejący dobrze się bawić (0,732),odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (0,728), uczciwy, prawdomówny(0,713), umiejący pracować w zespole (0,692), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,644), szalony, z fantazją (0,572), atrakcyjny, zadbany (0,567), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (0,509).

Tabela 49. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a twierdzeniami określającymi stosunek do aktualnej sytuacji życiowej jako przejawu poczucia dumy narodowej

Kryteria / predykatory		**Zmienna kanoniczna**		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
TWIERDZENIA OKREŚLAJĄCE STOSUNEK DO AKTUALNEJ SYTUACJI ŻYCIOWEJ	Wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie	0,001	-0,338	-0,077
	Są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak	0,024	0,035	0,112
	Świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków	0,031	0,068	0,140
	Ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów	**-0,736**	-0,307	**-0,543**
	Trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie	**-0,495**	0,291	**0,824**
	Należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę	-0,015	**0,464**	-0,050
	Obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju	0,035	**-0,667**	0,291
	Mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje	-0,279	**0,500**	**-0,448**
Rc		**0,617**	**0,600**	**0,511**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**0,509**	0,470	0,122
	Atrakcyjny, zadbany	**0,567**	**0,694**	0,299
	Pogodny, optymista	0,232	**0,508**	**0,566**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**0,728**	0,189	**0,783**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	**0,644**	**0,522**	0,241
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**0,865**	**0,941**	0,066
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	0,051	0,303	**0,554**
	Umiejący pracować w zespole	**0,692**	**0,856**	**0,738**
	Uczciwy, prawdomówny	**0,713**	**0,544**	**0,888**
	Inteligentny, myślący	0,224	**0,708**	0,166
	Obdarzony silną wolą	0,121	**0,727**	**0,611**
	Posiadający zdolności przywódcze	0,040	**0,857**	**0,791**
	Umiejący dobrze się bawić	**0,732**	**0,629**	0,241
	Wytrwały w pracy	0,181	**0,671**	**0,929**
	Tolerancyjny wobec odmienności	**0,912**	**0,681**	0,301
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	**0,860**	**0,675**	0,260
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	0,270	**0,629**	0,158
	Szalony, z fantazją życiową	**0,572**	-0,350	0,083

Na podstawie powyższego układu zmiennych, można skonstatować, że im większe znaczenia dla badanych emigrantów mają powyższe wartości instrumentalne tym częściej twierdzą, ze Polska nie jest krajem lepszym od innych oraz że nie trzeba popierać swojego kraju, gdy postępuje on niewłaściwie.

Druga parę kanoniczną stanowią trzy kryteria: obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (-0,667), mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować mogły swoje obyczaje i tradycje (0,500 i należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę (0,464) oraz czternaście predykatorów – wartości instrumentalnych cenionych przez badane osoby: rozumiejący ludzi, empatyczny (0,911), posiadający zdolności przywódcze (0,857), umiejący pracować w zespole (0,856), obdarzony silną wola (0,727), inteligentny, myślący (0,708),atrakcyjny, zadbany (0,694), tolerancyjny wobec odmienności (0,681), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (0,675), wytrwały w pracy (0,671),dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,629), umiejący dobrze się bawić (0,629), uczciwy, prawdomówny (0,544), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,522) i pogodny, optymista (0,508).

Konfiguracja zmiennych wskazuje, że im bardziej cenią respondenci powyższe wartości instrumentalne, tym bardziej są przekonani, że nie powinno się ograniczać obcokrajowcom możliwości kupowania ziemi w Polsce a mniejszości etniczne powinny mieć wsparcie władz w zachowaniu swoich obyczajów i tradycji. Jednak osoby te opowiadają się raczej zdecydowanie za ograniczeniem importu, aby chronić własną gospodarkę.

W trzeciej parze kanonicznej zidentyfikowanych zostało trzy zmienne kryterialne i osiem predyktorów. Po stronie kryterium występują następujące zmienne: trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwe (0,824), ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych (-0,543) i mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje. Do predyktorów zalicza się następujące wartości instrumentalne cenione przez respondentów: wytrwały w pracy (0,929), uczciwy, prawdomówny (0,888), posiadający zdolności przywódcze (0,857), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (0,783), umiejący pracować w zespole (0,738), obdarzony silną wolą (0,611), pogodny, optymista (0,566) i obdarzony wyobraźnią, twórczy (0,554).

Na podstawie zachodzących zależności można stwierdzić, że im większe znaczenie przywiązują badani emigranci do powyższych wartości instrumentalnych, tym bardziej są

przekonani, że trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli nie postępuje niewłaściwie i nie jest lepszy od innych krajów. Mniejszości etnicznie nie powinny zaś uzyskiwać wsparcia rządowego w zachowaniu swojej obyczajowości i tradycji.

Ostatnia badana zależność dotyczy twierdzeń opisujących „prawdziwego" Polaka w ocenie badanych emigrantów i ich systemu wartości instrumentalnych (tabela 50).

Analiza stopnia współzależności pary tych zmiennych kanonicznych wykazała, że 21,32% zmienności funkcji twierdzeń charakteryzujących „prawdziwego" Polaka można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 8,20% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie pięciu zmiennych określających twierdzenia charakteryzujące „prawdziwego" Polaka. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,608, p<0,000, Rc_2 – 0,542, p<0,000, Rc_3 – 0,506, p<0,000).

W pierwszej parze kanonicznej znalazły się dwa kryteria określające „prawdziwego" Polaka: osoba mówiąca w języku polskim (0,987) i urodzona w Polsce (-0,978). Do predykatorów – wartości instrumentalnych zaliczyć można następujące cechy cenione przez badanych emigrantów: posiadający zdolności przywódcze (0,905), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,879), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,857), atrakcyjny,zadbany (0,831), inteligentny, myślący (0,817), wytrwały w pracy (0,811), umiejący dobrze się bawić (0,761), umiejący pracować w zespole (0,747), rozumiejący ludzi, empatyczny (0,740), obdarzony silna wola (0,706), uczciwy, prawdomówny (0,671), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (0,614), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (0,502).

Układ zmiennych wskazuje, że wraz ze znaczeniem jakie nadają badani emigranci powyższym wartościom instrumentalnym, na ile są one ważne w ich życiu towarzyszy przekonanie, że „prawdziwego" Polaka wyróżnia polska mowa, natomiast nie ważne jest miejsce jego urodzenia.

Druga zmienna kanoniczna obejmuje dwie zmienne kryterialne określające „prawdziwego" Polaka: spędzanie większości życia w kraju (0,865) i mówienie w języku polskim (-0,495) oraz dziewięć predykatorów – wartości ostatecznych cenionych przez badane osoby: tolerancyjny wobec odmienności (0,999), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,915), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (0,807), wytrwały w pracy (0,795), inteligentny, myślący (0,763), uczciwy, prawdomówny (0,723), szalony, z fantazją życiowa (0,564), atrakcyjny, zadbany (0,483), posiadający zdolności przywódcze (0,440).

Powyższa konfiguracja zmiennych pozwala stwierdzić, że emigranci wysoko ceniący w swoim życiu wskazane wartości instrumentalne uważają, że „prawdziwym” Polakiem jest ta osoba, która spędza większość życia w kraju ojczystym. Mówienie w języku polskim nie wystarczy by można nazwać kogoś „prawdziwym” Polakiem.

Tabela 50. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego” Polaka w ocenie badanych emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
TWIERDZENIA CHARAKTERYZUJĄCE „PRAWDZIWEGO” POLAKA	Być urodzonym w Polsce	**-0,978**	-0,228	**0,402**
	Spędzenie większości życia w Polsce	0,261	**0,865**	**0,485**
	Mówienie językiem polskim	**0,987**	**-0,495**	**0,410**
	Bycie katolikiem	0,089	-0,386	**-0,402**
	Respektowanie politycznych instytucji i prawa kraju	0,040	-0,307	-0,146
Rc		**0,608**	**0,542**	**0,506**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**0,614**	0,234	0,362
	Atrakcyjny, zadbany	**0,831**	**0,483**	**0,950**
	Pogodny, optymista	0,299	0,390	**0,575**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	0,404	**0,807**	0,294
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	**0,857**	**0,915**	0,359
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**0,740**	0,253	0,316
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	0,281	0,019	**0,471**
	Umiejący pracować w zespole	**0,747**	0,255	**0,885**
	Uczciwy, prawdomówny	**0,671**	**0,723**	0,310
	Inteligentny, myślący	**0,817**	**0,763**	0,342
	Obdarzony silną wolą	**0,706**	0,155	**0,651**
	Posiadający zdolności przywódcze	**0,905**	**0,440**	**0,783**
	Umiejący dobrze się bawić	**0,761**	0,025	**0,996**
	Wytrwały w pracy	**0,811**	**0,795**	**0,524**
	Tolerancyjny wobec odmienności	0,205	**0,999**	0,146
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	**0,502**	0,191	**0,590**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**0,879**	0,195	**0,561**
	Szalony, z fantazją życiową	-0,114	**0,564**	**0,704**

Trzecia para kanoniczna została utworzona przez cztery kryteria: spędzanie większości czasu w Polsce (0,485), mówienie w języku polskim (0,410), miejsce urodzenia w kraju (0,402) i bycie katolikiem (-0,402) oraz jedenaście predykatorów – wartości instrumentalnych. Znalazły się tu następujące wartości (cechy): umiejący dobrze się bawić (0,996), atrakcyjny, zadbany (0,950), umiejący pracować w zespole (0,885), posiadający

zdolności przywódcze (0,783), szalony, z fantazją życiową (0,704), obdarzony silną wyobraźnią (0,651), umiejący wykonywać polecenia przełożonych, uznający autorytet zwierzchników (0,590), pogodny, optymista (0,575), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,561), wytrwały w pracy (0,524), obdarzony wyobraźnią, twórczy (0,471).

Na podstawie zestawienia analizowanych zmiennych można skonstatować, iż rosnącemu znaczeniu powyższych wartości instrumentalnych (cech) w życiu badanych emigrantów towarzyszy przekonanie, ze „prawdziwym" Polakiem, jest ta osoba, która urodziła się w kraju, spędza większość życia w Polsce i mówi w języku polskim. Natomiast „prawdziwy" Polak nie musi być katolikiem.

3. **Więź z krajem ojczystym badanych a ich system wartości instrumentalnych**

W dalszym postępowaniu badawczym weryfikacji dotyczyły zależności między zmiennymi opisującymi więzi badanych z krajem ojczystym a ich systemem wartości instrumentalnych. I tak pierwszym elementem badań była analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych więzi badanych emigrantów polskich z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami i ich systemem wartości instrumentalnych wykazała, że 19,68% zmienności funkcji więzi z różnymi miejscami można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 4,78% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie trzech zmiennych określających więzi z różnymi miejscami. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,475, $p<0,000$, Rc_2 – 0,438, $p<0,000$) (tabela 51).

Pierwszą parę kanoniczną tworzy trzy zmienne kryterialne określające więzi badanych emigrantów z określonymi społecznościami i miejscami: cały kraj, Polska (0,998), Europa (-0,760) i społeczność lokalna, miejscowość pochodzenia (0,428) oraz dziewięć predykatorów – wartości instrumentalnych cenionych przez respondentów: szalony, z fantazją (0,847), atrakcyjny, zadbany (0,749), umiejący się bawić (0,608), obdarzony wyobraźnią, twórczy (0,524), tolerancyjny wobec odmienności (0,502), inteligentny, myślący (0,495), uczciwy, prawdomówny (0,478), umiejący pracować w zespole (0,423), posiadający zdolności przywódcze (0,405).

Powyższe zależności wskazują, iż w miarę jak rośnie znaczenie powyższych wartości instrumentalnych w życiu badanych osób migrujących za granicę, częściej od innych respondentów podkreślają swoją więź z krajem ojczystym i społecznością lokalną

tzw. „małą ojczyzną”. Nie czują się związani w sposób szczególny z ogólnie pojęta Europą jako miejscem ich życia.

Tabela 51. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a więziami z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
WIĘZI Z RÓŻNYMI MIEJSCAMI	Społeczność lokalna, miejscowość pochodzenia	**0,428**	0,277
	Cały kraj, Polska	**0,998**	0,048
	Europa	**-0,760**	**-0,987**
Rc		**0,475**	**0,438**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	0,360	**0,646**
	Atrakcyjny, zadbany	**0,749**	**0,824**
	Pogodny, optymista	-0,033	**0,721**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	0,260	**0,653**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,131	**0,468**
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	0,122	**0,568**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	**0,524**	0,325
	Umiejący pracować w zespole	**0,423**	**0,437**
	Uczciwy, prawdomówny	**0,478**	**0,471**
	Inteligentny, myślący	**0,495**	0,305
	Obdarzony silną wolą	0,379	0,315
	Posiadający zdolności przywódcze	**0,405**	**0,688**
	Umiejący dobrze się bawić	**0,608**	**0,537**
	Wytrwały w pracy	0,142	**0,587**
	Tolerancyjny wobec odmienności	**0,502**	**0,868**
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	0,246	0,191
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	0,267	**0,619**
	Szalony, z fantazją życiową	**0,847**	0,268

W drugiej parze kanonicznej układ zmiennych obejmuje ze strony kryterium jedną zmienną: Europę a ze strony predyktorów następujące wartości instrumentalne: tolerancyjny wobec odmiennośći (0,868), atrakcyjny, zadbany (0,824), pogodny, optymista (0,721) posiadający zdolności przywódcze (0,688), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (0,653), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,619), wytrwały w pracy (0,587), rozumiejący ludzi, empatyczny (0,568), umiejący dobrze się bawić (0,537), uczciwy, prawdomówny (0,471), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,468), umiejący pracować w zespole (0,437).

Okazuje się, że emigranci, którzy szczególne znaczenie nadają w swoim życiu powyższym wartościom instrumentalnym wykazują brak więzi europejskich.

Dalsze analizy stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych czynności ważnych podczas pobytu za granicą świadczących o więzi z krajem i systemu wartości instrumentalnych badanych emigrantów wykazały, że 15,06% zmienności funkcji czynności ważnych podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 4,53% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czterech zmiennych określających czynności ważne podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,512, $p<0{,}000$, Rc_2 – 0,412, $p<0{,}019$).

Pierwszą parę kanoniczną tworzą następujące zmienne kryterialne: czytanie polskiej literatury (-0,987), oglądanie polskich programów telewizyjnych (0,540), czytanie polskiej prasy (0,540) oraz cztery predyktory – wartości instrumentalne cenione przez badanych emigrantów: dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,543), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,501), wytrwały w pracy (0,438), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (0,429).

Okazuje się, że emigranci, którzy cenią w swoim życiu w sposób szczególny potrzeby innych, są ambitni i konsekwentni w swoim działaniu, wytrwali w pracy ale mający trudności w podporzadkowaniu się przełożonym za czynności ważne świadczące o podtrzymywaniu więzi z krajem traktują oglądanie polskiej telewizji i czytanie prasy. Daje im to możliwość stałego śledzenia aktualnych wydarzeń w kraju. Natomiast nie czytają polskiej literatury.

W drugiej parze kanonicznej znalazła się jedna zmienna od strony kryterium: czytanie polskiej prasy (-0,988) i od strony predyktorów następujące wartości instrumentalne: tolerancyjny wobec odmienności (0,997), obdarzony wyobraźnią, twórczy (0,995), pogodny, optymista (0,946), posiadający zdolności przywódcze (0,936), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (0,893), obdarzony silną wolą (0,881), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (0,854), szalony, z fantazją życiową (0,820), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,818), wytrwały w pracy (0,766), umiejący pracować w zespole (0,715), inteligentny, myślący (0,701), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,643), atrakcyjny, zadbany (0,630), uczciwy, prawdomówny (0,601), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (0,503).

Emigranci, którzy wysoko cenią powyższe wartości instrumentalne nie traktują czytania polskiej pracy jako formy więzi z krajem ojczystym.

Tabela 52. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą świadczących o więzi z krajem

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	Rc_2
CZYNNOŚCI WAŻNE PODCZAS POBYTU ZA GRANICĄ	Czytanie polskiej literatury	**-0,987**	0,240
	Czytanie polskiej prasy	**0,515**	**-0,988**
	Oglądanie polskich programów telewizyjnych	**0,540**	0,387
	Słuchanie polskich stacji radiowych	-0,078	0,049
Rc		**0,512**	**0,412**
p<		**0,000**	**0,019**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**0,429**	**0,854**
	Atrakcyjny, zadbany	-0,072	**0,630**
	Pogodny, optymista	0,389	**0,946**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	0,254	**0,503**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,088	**0,643**
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	0,213	0,347
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,198	**0,995**
	Umiejący pracować w zespole	0,149	**0,715**
	Uczciwy, prawdomówny	0,174	**0,601**
	Inteligentny, myślący	0,124	**0,701**
	Obdarzony silną wolą	0,232	**0,881**
	Posiadający zdolności przywódcze	0,263	**0,936**
	Umiejący dobrze się bawić	0,035	0,217
	Wytrwały w pracy	**0,438**	**0,766**
	Tolerancyjny wobec odmienności	0,117	**0,997**
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	**-0,501**	**0,893**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**0,543**	**0,818**
	Szalony, z fantazją życiową	0,262	**0,820**

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między zainteresowaniem sprawami Polski podczas pobytu na emigracji a następującymi wartościami instrumentalnymi: wytrwały w pracy ($p<0,004$), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników ($p<0,038$) oraz szalony, z fantazją życiową ($p<0,000$).

Okazuje się, że emigranci polscy dla których najważniejsze jest bycie umiejącym wykonywać polecenia, uznającym autorytet zwierzchników (43,2%), a najmniej ważne bycie wytrwałym w pracy (53,8%) oraz szalonym, z fantazją życiową (39,4%) częściej niż pozostali respondenci przebywając na emigracji raczej interesują się sprawami Polski.

Stwierdzono również istotne statystycznie zależności między częstotliwością kontaktów z rodziną w kraju badanych osób a ich następującymi wartościami

instrumentalnymi: pogodny, optymista (p<0,020), umiejący pracować w zespole (p<0,047) oraz posiadający zdolności przywódcze (p<0,032)

Ustalono, że migranci polscy dla których najważniejsza jest umiejętność pracy w zespole (61,4%) oraz posiadanie zdolności przywódczych (57,5%), natomiast mniej ważna jest pogoda ducha, optymizm (55,3%) częściej niż pozostali badani twierdzą, że utrzymują kontakt z rodziną kilka razy w miesiącu.

Występuje także korelacja między planowaniem powrotu na stałe do Polski badanych osób a ich następującymi wartościami instrumentalnymi: umiejący zdobyć popularność, komunikatywny (p<0,033), obdarzony wyobraźnią, twórczy (p<0,021) oraz uczciwy, prawdomówny (p<0,005).

Ustalono, że migranci polscy dla których najważniejsze jest bycie obdarzonym wyobraźnią, zdolności twórcze (64,4%), natomiast najmniej ważna jest umiejętność zdobywania popularności, komunikatywność (55,7%) oraz uczciwość, prawdomówność (60,3%) częściej niż pozostali badani twierdzą, że nie zamierzają wrócić na stałe do Polski.

4. **Kultywowanie tradycji i religii przez badanych a ich system wartości instrumentalnych**

W procesie badawczym określono także związki i zależności między systemem wartości instrumentalnych badanych osób a zmiennymi opisującymi kultywowanie przez nich tradycji i religii poprzez udział w uroczystościach rodzinnych, religijnych i narodowych z okazji różnych świąt i doniosłych wydarzeń oraz cenione wspólne dobra kulturowe.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych wartości instrumentalnych i uczestnictwa w uroczystościach u rodziny/znajomych wykazała, że 17,91% zmienności funkcji uczestnictwa w uroczystościach u rodziny/znajomych można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 3,35% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czterech zmiennych określających uczestnictwo w uroczystościach u rodziny/znajomych. Występuje jedna para kanoniczna - Rc_1 – 0,494 p<0,001(tab. 31).

Ujawnioną parę kanoniczną tworzy ze strony kryterium trzy zmienne określające uczestnictwo badanych emigrantów w różnych uroczystościach rodzinnych: Święta Wielkanocne (0,832), przyjęcia z okazji urodzin lub imienin (0,733) i Święta Bozego Narodzenia (-0,537). Natomiast do predyktorów należą następujące wartości

instrumentalne: pogodny, optymista (-0,998), posiadający zdolności przywódcze (-0,988), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,978), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,977), inteligentny, myślący (-0,966), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,966), tolerancyjny wobec odmienności (-0,949), atrakcyjny, zadbany (-0,920).

Okazuje się, że emigranci odrzucający powyższe wartości jako ważne w ich życiu osobistym deklarują uczestnictwo w rodzinnych świętach wielkanocnych oraz przyjęciach z okazji urodzin lub imienin osób im bliskich. Natomiast nie przywiązują znaczenia do wspólnych Świąt Bożonarodzeniowych w gronie rodzinnym.

Tabela 53. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a uczestnictwem w uroczystościach u rodziny/znajomych

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc
UCZESTNICTWO W UROCZYSZTOŚCIACH U RODZINY/ZNAJOMYCH	Wigilia	0,185
	Święta Bożego Narodzenia	**-0,537**
	Święta Wielkanocne	**0,832**
	Przyjęcie z okazji urodzin lub imienin	**0,733**
Rc		**0,494**
p<		**0,001**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**-0,978**
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,920**
	Pogodny, optymista	**-0,998**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,688
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	-0,482
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,966**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,669
	Umiejący pracować w zespole	-0,710
	Uczciwy, prawdomówny	-0,720
	Inteligentny, myślący	**-0,966**
	Obdarzony silną wolą	-0,810
	Posiadający zdolności przywódcze	**-0,988**
	Umiejący dobrze się bawić	-0,885
	Wytrwały w pracy	-0,614
	Tolerancyjny wobec odmienności	**-0,949**
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	**-0,977**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	-0,788
	Szalony, z fantazją życiową	0,263

Następna analiza dotyczyła weryfikacji zależności między uczestnictwem badanych emigrantów we mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych a ich systemem wartości instrumentalnych (tabela. 54). Badania wykazały, że 25,68% zmienności funkcji uczestnictwa we mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 8,27% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie ośmiu zmiennych określających uczestnictwo we mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych. Występują trzy pary kanoniczne (Rc_1 – 0,608, $p<0,000$, Rc_2 – 0,516, $p<0,000$, Rc_3 – 0,494, $p<0,002$).

Tabela 54. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a deklarowanym przez badane osoby uczestnictwem we mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna		
		Rc_1	**Rc_2**	**Rc_3**
UCZESTNICTWO W MSZY ŚW. Z OKAZJI RÓŻNYCH ŚWIĄT KOŚCIELNYCH	Rozpoczęcie Roku	**-0,450**	0,217	0,096
	Trzech Króli	**0,841**	**-0,987**	**-0,942**
	Popielec	**-0,860**	**0,693**	0,009
	Zielone Świątki	**-0,988**	0,313	-0,291
	Boże Ciało	**-0,430**	**-0,963**	**0,452**
	Wniebowzięcia NMP	**0,522**	**0,993**	-0,320
	Święto Zmarłych	**0,771**	**-0,604**	**-0,704**
	Zakończenie Roku	**0,857**	0,346	**0,987**
Rc		**0,608**	**0,516**	**0,494**
p<		**0,000**	**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	-0,113	**-0,744**	**-0,749**
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,574**	**-0,498**	-0,083
	Pogodny, optymista	**-0,782**	**-0,502**	-0,160
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**-0,498**	**-0,681**	**-0,609**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,039	**-0,417**	**-0,911**
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,508**	-0,018	-0,172
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,251	**-0,602**	-0,094
	Umiejący pracować w zespole	-0,137	**-0,580**	**-0,512**
	Uczciwy, prawdomówny	**-0,583**	**-0,717**	**-0,986**
	Inteligentny, myślący	0,032	**-0,899**	**-0,793**
	Obdarzony silną wolą	-0,292	-0,372	**-0,799**
	Posiadający zdolności przywódcze	**-0,467**	-0,086	**-0,823**
	Umiejący dobrze się bawić	-0,205	-0,185	-0,369
	Wytrwały w pracy	-0,399	-0,059	-0,111
	Tolerancyjny wobec odmienności	-0,199	-0,093	**-0,783**
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,366	**-0,956**	-0,392
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**-0,651**	**-0,716**	**-0,837**
	Szalony, z fantazją życiową	0,341	-0,040	-0,002

Pierwsza para kanoniczna została skonfigurowana na podstawie ośmiu zmiennych kryterialnych określających uczestnictwo badanych emigrantów w nabożeństwach z okazji różnych świąt kościelnych: Zielone Świątki (-0,988), Popielec (-0,860), Zakończenie Roku (0,857), Trzech Króli (0,841), Święto Zmarłych (0,771),Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny (0,522), rozpoczęcie Nowego Roku (-0,450) i Boże Ciało (-0,430) oraz siedmiu predyktorów – wartości instrumentalnych: pogodny, optymista (-0,782), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,651), uczciwy, prawdomówny (-0,583), atrakcyjny, zadbany (-0,574), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,508), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,498), posiadający zdolności przywódcze (-0,467).

Na podstawie układu tych zmiennych można stwierdzić, że emigranci, którzy nie przywiązują znaczenia do wskazanych tu wartości instrumentalnych (cech) uczestniczą przede wszystkim w nabożeństwach z okazji zakończenia Roku, Trzech Króli, Święta Zmarłych i Wniebowzięcia NMP. Natomiast nie uczestniczą na ogół w mszach świętych z okazji rozpoczęcia Nowego Roku, Popielca, Zielonych Świątek i Bożego Ciała.

W drugiej parze kanoniczej występuje pięć zmiennych kryterialnych wskazujących aktywność religijną badanych emigrantów na obczyźnie poprzez ich uczestnictwo w różnych nabożeństwach z okazji świąt kościelnych: Wniebowzięcie NMP (0,993), Trzech Króli (-0,987), Boże Ciało (-0,963), Popielec (0,693) i Święto Zmarłych (-0,604) a także następujące predyktory – wartości instrumentalne cenione przez badane osoby: umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,956), inteligentny, myślący (-0,899), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,744), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,716), uczciwy, prawdomówny (-0,717), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny(-0,681), obdarzony wyobraźnią, twórczy (-0,602), umiejący pracować w zespole (-0,580), pogodny, optymista (-0,502), atrakcyjny, zadbany (-0,498), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (-0,417).

Uzyskane dane pozwalają wnioskować, że emigranci, którzy nie cenią powyższych wartości instrumentalnych (cech) przejawiają aktywność religijna uczestnicząc w mszach świętych jedynie z okazji Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Popielca. Natomiast nie biorą udziału w nabożeństwach z okazji Trzech Króli, Święta Zmarłych i Bożego Ciała.

Trzecia para kanoniczna obejmuje cztery kryteria wskazujące na formy aktywności religijnej badanych: uczestnictwo w nabożeństwie z zakończenia Roku (0,987), z okazji Trzech Króli (-0,942), Święta Zmarłych(-0,704) i Bożego Ciała (0,452) oraz dziesięć predykatorów – wartości instrumentalnych cenionych przez badanych emigrantów:

uczciwy, prawdomówny (-0,986), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (-0,911), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,837), posiadający zdolności przywódcze (-0,823), obdarzony silną wolą (-0,799), inteligentny, myślący (-0,793), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,749), tolerancyjny wobec odmienności (-0,783), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,609), umiejący pracować w zespole (-0,512).

Na podstawie zależności analizowanych zmiennych można skonstatować, że im mniejsze znaczenie w życiu badanych emigrantów mają powyższe wartości osobiste tym i większa aktywność religijną przejawiają uczestnicząc w nabożeństwach z okazji Bożego Ciała i Zakończenia Roku. Natomiast idą do kościoła z okazji Trzech Króli i Święta Zmarłych.

Analizując z kolei zależności między obchodzeniem różnych uroczystości świeckich przez badanych emigrantów i cenionymi przez nich wartościami instrumentalnymi ujawniono dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,682, p<0,000, Rc_2 – 0,461, p<0,000) (tabela 55). Okazuje się, że 27,38% zmienności funkcji obchodzenia różnych uroczystości można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 7,92% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie sześciu zmiennych określających obchodzenie różnych uroczystości.

Układ zmiennych wskazuje, ze pierwsza para kanoniczna została utworzona z pięciu kryteriów, które stanowią obchodzone uroczystości świeckie przez badanych emigrantów: Dzień Marki (0,987), Dzień Dziecka (0,956), Dzień Kobiet (-0,881), Nowy Rok (-0,782) i Dzień Ojca (-0,588) oraz trzynastu predyktorów i wartości instrumentalnych: szalony, z fantazją życiową (-0,998), umiejący dobrze się bawić (-0,965), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (-0,803), obdarzony silną wolą (-0,802), umiejący pracować w zespole (-0,777), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,702), tolerancyjny wobec odmienności (-0,687), posiadający zdolności przywódcze (-0,633), wytrwały w pracy (-0,629), pogodny, optymista (-0,608), uczciwy, prawdomówny (-0,579), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,570), atrakcyjny, zadbany (-0,559).

Okazuje się, że osoby migrujące nie przywiązujące znaczenia do powyższych wartości instrumentalnych obchodzą jedynie: Dzień Matki i Dzień Dziecka jako uroczystości świeckie. Pomijają Nowy Rok, Dzień Kobiet czy też Dzień Ojca.

W drugiej parze kanonicznej znalazły się cztery zmienne kryterialne stanowiące uroczystości świeckie: Dzień Kobiet(0,875), Dzień Ojca (-0,714), Sylwester (-0,664),

Nowy Rok (0,612) oraz sześć predyktorów – wartości instrumentalnych: odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,759), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,622), inteligentny, myślący (-0,565), wytrwały w pracy (-0,541), szalony, z fantazją życiową (-0,427).

Tabela 55. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnych a obchodzeniem różnych uroczystości świeckich przez badanych emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc_1	Zmienna kanoniczna Rc_2
OBCHODZENIE RÓŻNYCH UROCZYSTOŚCI	Nowy Rok	**-0,782**	**0,612**
	Dzień Kobiet	**-0,881**	**0,875**
	Dzień Matki	**0,987**	-0,152
	Dzień Dziecka	**0,956**	-0,308
	Dzień Ojca	**-0,588**	**-0,714**
	Sylwester	0,068	**-0,664**
Rc		**0,682**	**0,461**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**-0,570**	-0,432
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,559**	-0,212
	Pogodny, optymista	**-0,608**	-0,249
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,338	**-0,759**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	**-0,803**	-0,466
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	-0,385	0,207
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,438	**-0,565**
	Umiejący pracować w zespole	**-0,777**	-0,401
	Uczciwy, prawdomówny	**-0,579**	-0,172
	Inteligentny, myślący	-0,349	**-0,572**
	Obdarzony silną wolą	**-0,802**	-0,292
	Posiadający zdolności przywódcze	**-0,633**	-0,044
	Umiejący dobrze się bawić	**-0,965**	-0,275
	Wytrwały w pracy	**-0,629**	**-0,541**
	Tolerancyjny wobec odmienności	**-0,687**	0,136
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	**-0,702**	-0,120
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	-0,289	**-0,622**
	Szalony, z fantazją życiową	**-0,998**	**-0,427**

Emigranci polscy, którzy małe znaczenie nadają w swoim życiu powyższym wartościom instrumentalnych z uroczystości świeckich najczęściej obchodzą: Dzień Kobiet i Nowy Rok. Nie celebrują zaś Dnia Ojca czy Sylwestra.

Kolejnym elementem prowadzonych badań była weryfikacja zależności między obchodzeniem przez emigrantów świąt narodowych na obczyźnie a ich systemem wartości instrumentalnych (tabela 56). Analiza stopnia współzależności pary zmiennych

kanonicznych wykazała, że 19,81% zmienności funkcji obchodzenia świąt narodowych na obczyźnie można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 8,35% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie siedmiu zmiennych określających obchodzenie świąt narodowych na obczyźnie. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,716, p<0,000, Rc_2 – 0,511, p<0,000).

Pierwsza para kanoniczna została utworzona ze strony kryterium przez pięć zmiennych określających obchody świąt narodowych przez badanych emigrantów podczas pobytu za granicą: Święto Wojska Polskiego (-0,998), Dzień Flagi RP (0,740), Święto Pracy (0,718), Święto Konstytucji 3 Maja (-0,703), Dzień Edukacji Narodowej (0,534). Ze strony predyktorów zmienna kanoniczną wyznaczają następujące wartości instrumentalne: szalony, z fantazją (0,751) i rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,411).

A zatem można stwierdzić, że emigranci, którzy cenią w swoim życiu szaleństwo, fantazję ale są mało empatyczni celebrują na obczyźnie Dzień Flagi, Święto Pracy i Dzień Edukacji Narodowej. Nie obchodzą natomiast Święta Konstytucji 3 Maja i Święta Wojska Polskiego.

Druga para kanoniczna składa się z sześciu zmiennych kryterialnych: Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego (-0,988), Święto Wojska Polskiego (0,894), Dzień Edukacji Narodowej (-0,780), Dzień Flagi RP (0,629), Narodowe Święto Niepodległości (0,628), Święto Konstytucji 3 Maja (-0,446) i następujących predyktorów- wartości instrumentalnych: umiejący pracować w zespole (0,988), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,979), obdarzony silna wolą (0,976), uczciwy, prawdomówny (0,974), wytrwały w pracy (0,945), umiejący dobrze się bawić (0,906), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (0,819), szalony, z fantazją (0,751), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (0,701), inteligentny, myślący (0,693), atrakcyjny, zadbany (0,678), rozumiejący ludzi, empatyczny (0,665), posiadający zdolności przywódcze (0,661), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (0,638).

Uzyskane dane wskazują, ze emigranci wysoko ceniący w swoim życiu powyższe wartości instrumentalne obchodzą na obczyźnie Narodowe Święto Niepodległości, Święto Wojska Polskiego oraz Dzień Flagi RP. Natomiast pozostają obojętni na obchody Święta Konstytucji 3 Maja, Rocznice Wybuchu Powstania Warszawskiego i Dzień Edukacji Narodowej.

Tabela 56. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a obchodzeniem świąt narodowych na obczyźnie przez badanych emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	Rc_2
OBCHODZENIE ŚWIĄT NARODOWYCH	Święto Pracy	**0,718**	-0,002
	Dzień Flagi Rzeczpospolitej Polskiej	**0,740**	**0,629**
	Święto Konstytucji 3 Maja	**-0,703**	**-0,446**
	Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego	0,106	**-0,988**
	Święto Wojska Polskiego	**-0,998**	**0,894**
	Dzień Edukacji Narodowej	**0,534**	**-0,780**
	Narodowe Święto Niepodległości	0,169	**0,628**
Rc		**0,716**	**0,511**
p<		**0,000**	**0,000**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	-0,086	**0,638**
	Atrakcyjny, zadbany	-0,175	**0,678**
	Pogodny, optymista	-0,013	0,572
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,360	0,269
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	-0,093	**0,701**
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,411**	**0,665**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	0,062	0,547
	Umiejący pracować w zespole	0,026	**0,988**
	Uczciwy, prawdomówny	-0,372	**0,974**
	Inteligentny, myślący	-0,337	**0,693**
	Obdarzony silną wolą	-0,282	**0,976**
	Posiadający zdolności przywódcze	-0,251	**0,661**
	Umiejący dobrze się bawić	-0,149	**0,906**
	Wytrwały w pracy	-0,157	**0,945**
	Tolerancyjny wobec odmienności	0,019	0,588
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,288	**0,819**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	-0,367	**0,979**
	Szalony, z fantazją życiową	**0,751**	**0,735**

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych oceny znaczenia wspólnych polskich dóbr kulturowych dokonanej przez emigrantów i ich wartości instrumentalnych wykazała, że 18,40% zmienności funkcji oceny wspólnych polskich dóbr kulturowych można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 5,99% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie pięciu zmiennych oceniających wspólne polskie dobra kulturowe. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,512, $p<0{,}000$, Rc_2 – 0,473, $p<0{,}001$) (tabela 57).

Pierwsza para kanoniczna składa się z czterech zmiennych kryterialnych określających ważne dla emigrantów wspólne dobra kulturowe: tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki (0,944), tradycyjną odzież regionalna, polską (-0,808), folklor regionalny

(0,436) i swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski (0,409). Po stronie predyktorów znalazły się następujące wartości instrumentalne: uczciwy, prawdomówny (0,690), wytrwały w pracy (0,607), umiejący dobrze się bawić (0,583), pogodny, optymista (0,529), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,528).

Struktura korelacji wskazuje, że emigranci, którzy wysoko cenią powyższe wartości instrumentalne w czasie pobytu za granicą za ważne wspólne dobra kulturowe uważają zarówno tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki polskie, folklor regionalny jak i swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu kraju. Natomiast nie przywiązują znaczenia do tradycyjnej odzieży regionalnej będącej szczególnych wyróżnikiem przynależności do „małej ojczyzny".

Tabela 57. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a oceną znaczenia wspólnych polskich dóbr kulturowych dokonaną przez emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna Rc_1	Zmienna kanoniczna Rc_2
OCENA WSPÓLNYCH POLSKICH DÓBR KULTUROWYCH	Folklor regionalny	**0,436**	**0,988**
	Swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski	**0,409**	**-0,582**
	Tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki	**0,944**	**-0,978**
	Tradycyjna odzież regionalna/polska	**-0,808**	**-0,405**
	Tradycyjna kuchnia polska	-0,244	**0,994**
Rc		**0,512**	**0,473**
p<		**0,000**	**0,001**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	-0,130	-0,319
	Atrakcyjny, zadbany	0,052	0,335
	Pogodny, optymista	**0,529**	-0,063
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,188	**-0,434**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,162	-0,313
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	-0,178	-0,272
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,001	-0,317
	Umiejący pracować w zespole	**0,690**	-0,083
	Uczciwy, prawdomówny	0,160	**-0,466**
	Inteligentny, myślący	0,214	**-0,475**
	Obdarzony silną wolą	0,028	-0,199
	Posiadający zdolności przywódcze	0,071	-0,392
	Umiejący dobrze się bawić	**0,583**	0,012
	Wytrwały w pracy	**0,607**	**-0,605**
	Tolerancyjny wobec odmienności	0,099	-0,006
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	0,055	0,005
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**0,528**	0,357
	Szalony, z fantazją życiową	0,255	**-0,744**

Druga para kanoniczna została skonfigurowana z pięciu zmiennych po stronie kryterium i pięciu zmiennych o stronie predyktorów. Do zmiennych kryterialnych należą następujące zmienne: folklor regionalny (0,988), tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki (-0,978), tradycyjna kuchnia polska (0,994), swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski (-0,582) i tradycyjna odzież regionalna polska (-0,405). Do predyktorów – wartości instrumentalnych należy zaliczyć następujące cechy: szalony, z fantazją (-0,744), wytrwały w pracy (-0,605), inteligentny, myślący (-0,475), uczciwy, prawdomówny (-0,466) i odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny.

Z układu analizowanych zmiennych wynika, że emigranci odrzucający powyższe wartości instrumentalne jako ważne wspólne dobra kulturowe traktują folklor regionalny i tradycyjną kuchnię polską. Natomiast nie ma znaczenia w tym kontekście folklor regionalny, swoiste cechy językowe wyróżniające osoby z danego regionu Polski czy też tradycyjne przyśpiewki, melodie oraz tradycyjna odzież regionalna.

5. Solidarność badanych z innymi rodakami za granicą a ich system wartości instrumentalnych

Solidarność badanych emigrantów z rodakami na obczyźnie jest ostatnią zmienną opisującą ich poczucie tożsamości narodowej, która jest korelowana z systemem wartości instrumentalnych. Kolejno przedstawiane zostaną zależności między zasadami moralnymi uznawanymi przez emigrantów jako szczególnie ważne w relacjach społecznych, ich zachowaniami w stosunku do innych Polaków za granica i utrzymywaniu z nimi kontaktów towarzyskich a cenionymi wartościami instrumentalnymi.

Analiza stopnia współzależności pary zmiennych kanonicznych **zasad moralnych ważnych dla emigrantów podczas pobytu za granicą** w relacjach społecznych i ich systemu wartości instrumentalnych wykazała, że 21,21% zmienności funkcji zasad moralnych ważnych podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 4,02% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie trzech zmiennych określających zasady moralne ważne podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,515, $p<0,000$, Rc_2 – 0,483, $p<0,000$) (tabela 58).

Pierwsza utworzona para kanoniczna obejmuje ze strony kryterium dwie zmienne określające ich zasady moralne ważne w relacjach społecznych: szacunek dla mniejszości kulturowych ze względu na kolor skóry czy wyznawaną religię (0,997) i przestrzeganie

zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu (-0,591). Natomiast ze strony predyktorów jest tu sześć wartości instrumentalnych cenionych przez badane osoby: tolerancyjny wobec odmienności (-0,581), atrakcyjny, zadbany (-0,576), pogodny, optymista (-0,555), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,486), obdarzony wyobraźnia, twórczy (-0,466), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,427).

Okazuje się, że im mniejsze znaczenie mają powyższe wartości w życiu badanych emigrantów tym mniejszą wykazują oni gotowość do przestrzegania zasad etycznych i moralnych w nowym środowisku. Jednak w codziennym funkcjonowaniu społecznym okazują szacunek dla osób mniejszości kulturowych.

Tabela 58. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a zasadami moralnymi ważnymi podczas pobytu za granicą w relacjach społecznych

Kryteria / predykatory	**Zmienna kanoniczna**	
	Rc_1	**Rc_2**
Przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu	**-0,591**	-0,002
Szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia)	**0,997**	**-0,866**
Szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów	0,063	**0,999**
Rc	**0,515**	**0,483**
p<	**0,000**	**0,000**
Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	-0,159	-0,194
Atrakcyjny, zadbany	**-0,576**	**0,716**
Pogodny, optymista	**-0,555**	0,001
Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**-0,427**	-0,117
Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,123	-0,210
Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,486**	-0,267
Obdarzony wyobraźnią, twórczy	**-0,466**	-0,275
Umiejący pracować w zespole	-0,300	0,222
Uczciwy, prawdomówny	-0,291	0,357
Inteligentny, myślący	-0,136	0,115
Obdarzony silną wolą	-0,120	0,087
Posiadający zdolności przywódcze	-0,075	-0,298
Umiejący dobrze się bawić	0,097	0,307
Wytrwały w pracy	-0,335	**0,556**
Tolerancyjny wobec odmienności	**-0,581**	-0,318
Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,363	-0,096
Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	-0,109	0,166
Szalony, z fantazją życiową	-0,329	0,076

W drugiej parze kanonicznej znalazły się dwie zmienne kryterialne: szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów (0,999) i szacunek dla mniejszości kulturowych (-0,866) i dwa predykatory – wartości instrumentalne: atrakcyjny, zadbany (0,7160 i wytrwały w pracy (0,556).

Osoby, które przebywając na emigracji wysoko cenią powyższe wartości instrumentalne okazują także wysoki szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów. Natomiast nie są skłonni szanować mniejszości kulturowych ze względu na kolor skóry czy też wyznawaną religię.

Kolejna korelacja dotyczyła zachowań badanych emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą i ich systemu wartości (tabela 59). Uzyskane dane wskazują, że 18,94% zmienności funkcji zachowania się emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 2,93% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czterech zmiennych określających zachowanie się badanych w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,477, p<0,000, Rc_2 – 0,441, p<0,016).

Utworzona pierwsza para kanoniczna składa się z jednej zmiennego kryterium charakteryzującego zachowania emigrantów w stosunku do innych Polaków za granicą. Jest to pomoc w znalezieniu pracy. Predyktory obejmują cztery wartości instrumentalne cenione przez badane osoby: dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (0,730), wytrwały w pracy (0,527), tolerancyjny wobec odmienności (-00,652) i uczciwy, prawdomówny (0,497).

Emigranci polscy, którzy wykazują dużą troskę o potrzeby innych, niosąc im pomoc, są uczciwi i prawdomówni oraz wytrwali w pracy a jednocześnie mało tolerancyjni wobec odmienności w stosunku do innych Polaków przebywających za granica są gotowi pomagać w znalezieniu pracy.

Konfiguracja drugiej pary kanonicznej stanowi trzy zmienne kryterialne : pomoc rodakom w znalezieniu mieszkania/domu (0,987), organizację spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi (0,788) oraz trzynaście predyktorów – wartości ostatecznych (cech) takich jak: pogodny, optymista (-0,987), obdarzony silną wolą (-0,972), dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,944), posiadający zdolności przywódcze (-0,929), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,823), umiejący pracować w zespole (-0,663), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,639), obdarzony wyobrźnia, twórczy (-0,602), tolerancyjny wobec odmienności (-0,581),

atrakcyjny, zadbany (-0,538), wytrwały w pracy (-0,537), uczciwy, prawdomówny (-0,496), odpowiedzilany, niezawodny, rzetelny (-0,428).

Tabela 59. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a zachowaniem się emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
ZACHOWANIE SIĘ W STOSUNKU DO INNYCH POLAKÓW	Pozytywne odnoszenie się do rodaków/ relacje pozytywne	0,215	0,361
	Pomoc rodakom w znalezieniu pracy	**0,987**	**-0,724**
	Pomoc rodakom w znalezieniu mieszkania/domu	-0,324	**0,987**
	Organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi	-0,366	**0,788**
Rc		**0,477**	**0,441**
p<		**0,000**	**0,016**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	-0,258	-0,234
	Atrakcyjny, zadbany	0,388	**-0,538**
	Pogodny, optymista	-0,026	**-0,987**
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	-0,085	**-0,428**
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	0,021	-0,360
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	-0,197	**-0,639**
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	-0,105	**-0,602**
	Umiejący pracować w zespole	0,364	**-0,663**
	Uczciwy, prawdomówny	**0,497**	**-0,496**
	Inteligentny, myślący	-0,017	-0,024
	Obdarzony silną wolą	-0,003	**-0,972**
	Posiadający zdolności przywódcze	-0,029	**-0,929**
	Umiejący dobrze się bawić	0,311	-0,353
	Wytrwały w pracy	**0,527**	**-0,537**
	Tolerancyjny wobec odmienności	**-0,652**	**-0,581**
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	-0,254	**-0,823**
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	**0,730**	**-0,944**
	Szalony, z fantazją życiową	0,163	-0,279

Im mniejsze znaczenie mają w życiu badanych emigrantów powyższe wartości instrumentalne, tym częściej są skłonni pomagać rodakom na obczyźnie znaleźć mieszkanie oraz organizować spotkania towarzyskie w gronie Polaków aby podtrzymywać więzi. Raczej nie wykazują przy tym chęci udzielenia im pomocy w znalezieniu zatrudnienia.

Ostatnia w przedstawianych korelacji dotyczy stopnia współzależności pary zmiennych obejmujących utrzymywanie kontaktów towarzyskich przez emigrantów

podczas pobytu za granicą z różnymi osobami i ich systemem wartości wykazała, że 15,26% zmienności funkcji utrzymywania kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą można wyjaśnić na podstawie osiemnastu zmiennych wartości instrumentalnych i 3,28% wariancji w zbiorze wartości instrumentalnych na podstawie czterech zmiennych określających utrzymywanie kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą. Występują dwie pary kanoniczne (Rc_1 – 0,501, p<0,000, Rc_2 – 0,432, p<0,005) (tabela 60).

Tabela 60. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a utrzymywaniem kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą przez emigrantów

Kryteria / predykatory		Zmienna kanoniczna	
		Rc_1	**Rc_2**
UTRZYMYWANIE KONTAKTÓW TOWARZYSKICH	Wyłącznie z Polakami	-0,276	0,337
	Głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości	**-0,987**	**-0,408**
	Głównie z osobami innych narodowości	**-0,999**	0,381
	Rzadko się spotykam, staram się unikać kontaktu z innymi ludźmi	-0,164	**-0,639**
Rc		**0,501**	**0,432**
p<		**0,000**	**0,005**
WARTOŚCI INSTRUMENTALNE	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	**-0,577**	0,033
	Atrakcyjny, zadbany	**-0,480**	-0,104
	Pogodny, optymista	-0,053	-0,152
	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	**-0,597**	-0,347
	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	**-0,487**	-0,359
	Rozumiejący ludzi, empatyczny	**-0,716**	-0,256
	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	**-0,505**	-0,098
	Umiejący pracować w zespole	-0,180	-0,355
	Uczciwy, prawdomówny	**-0,562**	-0,313
	Inteligentny, myślący	-0,117	-0,276
	Obdarzony silną wolą	**-0,872**	-0,279
	Posiadający zdolności przywódcze	**-0,908**	-0,219
	Umiejący dobrze się bawić	-0,223	0,238
	Wytrwały w pracy	-0,234	-0,330
	Tolerancyjny wobec odmienności	-0,154	-0,120
	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	**-0,402**	0,172
	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	-0,007	**-0,828**
	Szalony, z fantazją życiową	**-0,986**	**-0,660**

Układ pierwszej pary kanonicznej stanowi dwie zmienne kryterialne określające utrzymywanie kontaktów towarzyskich przez emigrantów: głównie z osobami innej

narodowości (-0,999) i głownie z Polakami , ale również z osobami innych narodowości (-0,987) oraz jedenaście predykatorów – wartości instrumentalnych: szalony, z fantazją (-0,986), posiadający zdolności przywódcze (-0,908), obdarzony silną wolą (-0,872), rozumiejący ludzi, empatyczny (-0,716), odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny (-0,597), ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu (-0,577), uczciwy i prawdomówny (-0,562), obdarzony wyobraźnią, twórczy (-0,505), umiejący zdobywać popularność, komunikatywny (-0,487), atrakcyjny, zadbany (-0,480), umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników (-0,402).

Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że im mniejsze znaczenie nadają powyższym wartością badani emigranci, tym częściej unikają kontaktów zarówno z Polakami, jak i osobami innej narodowości.

Druga para kanoniczna zawiera dwie zmienne kryterialne charakteryzujące kontakty towarzyskie badanych emigrantów z różnymi osobami i dwa predyktory. Od strony kryterium są następujące zmienne: stwierdzenie badanych, ze rzadko spotykają się z innymi, starają się unikać kontaktu (-0,639) i spotykają się głownie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości(-0,408). Do wartości instrumentalnych zaliczają się dwie cechy: dbający o potrzeby innych, niosący pomoc (-0,828) i szalony, z fantazją życiową (-0,660).

A zatem im rzadziej badani emigranci są skłonni pomagać innym i są raczej osobami raczej zrównoważonymi, pragmatycznymi pozbawieni szaleństwa, tym częściej pragną częstego kontaktu z innymi ludźmi i niekoniecznie musza to być Polacy.

W podsumowaniu prowadzonych analiz nasuwa się ogólna konkluzja, że przyjęte założenie hipotetyczne o istotnym związku między poczuciem dumy narodowej badanych emigrantów polskich opisanych poprzez: ich dumę narodową, identyfikację narodową, więź z krajem ojczystym, kultywowanie tradycji i religii na obczyźnie oraz solidarność z innymi rodakami poza granicami kraju a ich systemem wartości instrumentalnych (cech) zostało potwierdzone. Konfiguracja zmiennych wskazuje na występowanie licznych zależności, o różnymi stopniu natężenia analizowanych zmiennych. Jednak dominują ujemne korelacje wskazujące najczęściej, że rosnącemu natężeniu wartości opisujących poczucie tożsamości narodowej towarzyszy małe znaczenie nadawane przez badanych różnym wartościom instrumentalnym określającym ich sposób funkcjonowania w nowym środowisku społeczno-kulturowym.

Rozdział IX

Poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a ich poziom samooceny

Ostatnim elementem prowadzonych analiz korelacyjnych jest zweryfikowanie szczegółowej hipotezy roboczej zakładającej istotną zależność między poczuciem tożsamości narodowej badanych emigrantów polskich opisanym poprzez: dumę narodową, identyfikację narodową, więź z krajem ojczystym, kultywowanie tradycji i religii oraz solidarność z Polakami przebywającymi za granicą a ich poziomem samooceny, jako istotnym elementem wartościowania w odniesieniu do własnej osoby. Do korelacji zastosowano test statystyczny Chi kwadrat Pearsona. Zaprezentowane zostaną jedynie istotne zależności statystyczne. Tym samym zachowana zostanie przejrzystość prezentowanych danych.

1. **Duma narodowa badanych emigrantów polskich a ich samoocena**

Zgodnie z przyjętą procedurą badawczą kolejno korelowane były zmienne opisujące poczucie dumy narodowej (zmienną zależną) z poziomem samooceny (zmienna niezależna). Okazało się, że nie zachodzi istotna zależność między uogólnioną oceną badanych, że odczuwają dumę z bycia Polakami czy gotowością obrony dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji a ich poziomem samooceny ($p>0,05$).

Natomiast stwierdzono istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a następującymi wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą określającymi poczucie dumy narodowej: zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem ($p<0,000$) oraz życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi ($p<0,016$) (tabela 61).

Tabela 61. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą określającymi dumę narodową

Wartości ważne podczas pobytu za granicą	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	**df**	**Ch² empiryczne**	**V Cramera**
Zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem	0,000	8	29,992	0,274
Życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi	0,016	8	18,716	0,216

Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy z wysokim poziomem samooceny częściej niż pozostali badani za raczej ważne uznali zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem (58,6%) oraz życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi (51,7%).

Kolejne analizy wykazały także istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a dumą badanych emigrantów z następujących aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce: atmosfery życia społecznego ($p<0{,}001$), możliwości pracy zawodowej ($p<0{,}016$), materialnych warunków życia ($p<0{,}008$), systemu opieki społecznej ($p<0{,}001$), bezpieczeństwa publicznego ($p<0{,}000$), osiągnięć ekonomicznych Polski ($p<0{,}005$), polskiej historii ($p<0{,}024$) oraz zasłużonych rodaków ($p<0{,}026$) (tabela 62).

Tabela 62. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich dumą z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce

Duma z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	**df**	**Ch² empiryczne**	**V Cramera**
Atmosfera życia społecznego	0,001	8	27,169	0,261
Możliwość pracy zawodowej	0,016	6	15,690	0,198
Materialne warunków życia	0,008	6	17.375	0,208
System opieki społecznej	0,001	6	22,982	0,240
Bezpieczeństwo publiczne	0,000	8	45,013	0,335
Osiągnięcia ekonomiczne Polski	0,005	6	18,477	0,215
Polska historia	0,024	6	14,503	0,190
Zasłużeni Polacy (np. nobliści, artyści, literaci, itp.)	0,026	6	14,377	0,190

Okazuje się, że emigranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani są raczej dumni z atmosfery życia społecznego (44,8%), bezpieczeństwa publicznego (51,7%) oraz zasłużonych Polaków (65,5%). Natomiast niezbyt dumni z możliwości pracy zawodowej (62,1%) i osiągnięć ekonomicznych Polski (51,7%) oraz nie mają zdania w kwestii materialnych warunków życia (41,4%), systemu opieki społecznej (48,3%) i polskiej historii (65,5%).

2. **Identyfikacja narodowa badanych emigrantów polskich a i ich samoocena**

Analizując związek identyfikacji narodowej badanych emigrantów polskich (przyznawanie się za granicą do swoich polskich korzeni, identyfikowanie z cechami typowego Polaka, przejawianiem zachowań ważnych dla Polaka podczas pobytu a będących przejawem identyfikacji narodowej, stosunek do własnej aktualnej sytuacji życiowej i charakterystyka „prawdziwego" Polaka) z ich poziomem samooceny zidentyfikowano cztery istotne zależności. Brak jest jedynie związków statystycznych między przyznawaniem się za granica do swojej polskości a poziomem samooceny badanych (p>0,05).

Jak wynika z tabeli 63 ujawniono istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a następującymi pozytywnymi cechami typowego Polaka: pracowity (p<0,015) oraz efektywny, skuteczny (p<0,045).

Tabela 63. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a postrzeganymi przez nich pozytywnymi cechami typowego Polaka

Pozytywne cechy typowego Polaka	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Pracowity	0,015	4	12,320	0,175
Efektywny, skuteczny	0,045	8	15,846	0,199

Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, że emigranci polscy z wysokim poziomem samooceny częściej niż pozostali badani uznali, że pozytywną cechą typowego Polaka jest pracowitość (62,1%) oraz efektywność, skuteczność (56,6%).

Następna zależność dotyczy ogólnego poziomu samooceny a następującymi zachowaniami ważnymi podczas pobytu za granicą: używaniem języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy (p<0,025) oraz używaniem języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (p<0,000) (tabela 64).

Tabela 64. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zachowaniami ważnymi podczas pobytu za granicą

Zachowania emigrantów za granicą	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy	0,025	8	17,571	0,210
Używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami	0,000	8	29,467	0,271

Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy z wysokim poziomem samooceny częściej niż pozostali badani twierdzą, że dla nich jest raczej ważne używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami (62,1%), natomiast nie mają zdania w kwestii używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy (51,7%).

Kolejna korelacja wykazała istotne statystycznie zaleznosci między ogólnym poziomem samooceny a następującymi twierdzeniami określającymi stosunek do aktualnej sytuacji życiowej: są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak ($p<0,016$), trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie ($p<0,026$), należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę ($p<0,000$), obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju ($p<0,000$) oraz mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje ($p<0,000$) (tabela 65).

Tabela 65. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a twierdzeniami określającymi ich stosunek do aktualnej sytuacji życiowej

Twierdzenia	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch^2 empiryczne	V Cramera
Są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak	0,016	8	18,881	0,217
Trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie	0,026	6	14,297	0,189
Należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę	0,000	8	46,023	0,339
Obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju	0,000	8	41,585	0,322
Mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje	0,000	6	31,187	0,279

Na podstawie powyższych danych można skonstatować, że emigranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani raczej zgadzają się ze stwierdzeniem, że są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak (48,3%) oraz należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę (51,7%). Natomiast raczej nie zgadzają się oni z tym, że trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie (69,0%) oraz nie mają zdania w kwestii, że obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju (58,6%) i, że mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu, aby zachować swoje obyczaje i tradycje (86,2%).

Ostatnia ujawnioną zależnością istotną statystycznie jest korelacja między ogólnym poziomem samooceny a następującymi twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego”

Polaka: spędzenie większości życia w Polsce (p<0,017), bycie katolikiem (p<0,011) oraz respektowanie politycznych instytucji i prawa kraju (p<0,000)(tabela 66).

Tabela 66. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka

Twierdzenia charakteryzujące „prawdziwego" Polaka	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Spędzenie większości życia w Polsce	0,017	8	18,558	0,215
Bycie katolikiem	0,011	8	19,902	0,223
Respektowanie politycznych instytucji i prawa kraju	0,000	6	45,231	0,336

Ustalono, że migranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani uważają, że „prawdziwy" Polak spędza większość życia w Polsce (44,8%), natomiast nie mają zdania w kwestii bycia katolikiem (48,3%) oraz respektowania politycznych instytucji i prawa własnego kraju (58,6%).

3. **Więź z krajem ojczystym badanych emigrantów polskich a ich samoocena**

Kolejnym krokiem procedury badawczej było określenie zależności między więzią z krajem ojczystym badanych wyrażająca się więzią z różnymi osobami, grupami i miejscami, czynnościami świadczącymi o interesowaniu się wydarzeniami w Polsce, kontaktami z polonią i bliskimi w kraju, planami powrotu do kraju a ich poziomem samooceny. Wyniki badań wskazują, że nie zachodzi istotna zależność między poziomem samooceny badanych osób a ich kontaktami z organizacjami polonijnymi i innymi zrzeszeniami Polaków za granicą, częstotliwością kontaktów z rodzina w kraju i planowanymi powrotami do ojczyzny (p>0,05).

Natomiast stwierdzono istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a więziami z następującymi miejscami: społecznością lokalną, miejscowością pochodzenia (p<0,031), z krajem (p<0,000) oraz Europą (p<0,000) (tabela 67).

Tabela 67. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich więziami z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami w Polsce

Zbiorowości społeczne, miejsca	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Społeczność lokalna, miejscowość pochodzenia	0,031	8	16,883	0,205
Cały kraj, Polska	0,000	6	26,388	0,257
Europa	0,000	6	46,741	0,342

Można więc stwierdzić, że emigranci polscy charakteryzujący się niskim poziomem samooceny częściej niż pozostali badani czują się raczej związani ze społecznością lokalną, miejscowością pochodzenia (79,2%), całym krajem, Polską (54,2%) oraz Europą (37,5%).

Stwierdzono także istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a następującymi czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą świadczącymi o więzi z ojczyzną: czytanie polskiej prasy (p<0,014) oraz oglądanie polskich programów telewizyjnych (p<0,018) (tabela 68).

Tabela 68. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a w ich ocenie czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą podtrzymującymi więź z krajem

Czynności	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Czytanie polskiej prasy	0,014	8	19,141	0,219
Oglądanie polskich programów telewizyjnych	0,018	8	18,527	0,215

Zależność powyższa wskazuje, że emigranci polscy wykazujący wysoki poziomem samooceny częściej niż pozostali badani nie mają zdania w kwestii ważności czytania polskiej prasy (51,7%) oraz oglądania polskich programów telewizyjnych (41,4%) podczas pobytu za granicą dla podtrzymania więzi z krajem ojczystym (tabela 69).

Tabela 69. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zainteresowaniem sprawami Polski podczas pobytu na emigracji

Ogólny poziom samooceny	Zainteresowanie sprawami Polski podczas pobytu na emigracji								Ogółem	
	Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Tak			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Poziom niski	3	12,5	16	66,7	3	12,5	2	8,3	24	100,0
Poziom przeciętny	26	17,7	62	42,2	59	40,1	-	-	147	100,0
Poziom wysoki	6	20,7	9	31,0	14	48,3	-	-	29	100,0
Ogółem	35	17,5	87	43,5	76	38,0	2	1,0	200	100,0

χ^2= 24,326; df=6; p<0,000; V=0,247

Ostatnia ujawniona zależność wskazuje, że ogólny poziom samooceny różnicuje na poziomie istotnym zainteresowanie sprawami Polski podczas pobytu na emigracji (p<0,000). Okazuje się, że emigranci polscy wykazujący niski poziom samooceny częściej niż pozostali respondenci nie mają zdania w kwestii zainteresowania sprawami Polski podczas pobytu na emigracji (66,7%). Zainteresowanie sprawami Polski częściej wyrażają osoby z wysokim poziomem samooceny (48,3%).

4. **Kultywowanie tradycji i religii przez polskich emigrantów a ich samoocena**

Kolejne korelacje wskazują, że zachodzą istotne statystycznie zależności między czterema zmiennymi opisującymi kultywowanie tradycji i religii poza granicami kraju przez badanych emigrantów (uczestnictwem w uroczystościach rodzinnych, uroczystościach świeckich, świętach narodowych i ocenie wspólnych dóbr kulturowych) a ich poziomem samooceny. Natomiast nie stwierdzono zależności między udziałem badanych w nabożeństwach z okazji różnych świat a ich samooceną ($p>0{,}05$).

Ujawniono zatem istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a uczestnictwem w następujących uroczystościach u rodziny lub znajomych: Wigilia ($p<0{,}021$), Święta Bożego Narodzenia ($p<0{,}027$), Święta Wielkanocne ($p<0{,}024$) oraz przyjęcie z okazji urodzin lub imienin ($p<0{,}040$) (tabela 70).

Tabela 70. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich uczestnictwem w uroczystościach u rodziny lub znajomych

Uroczystości	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	**df**	**Ch^2 empiryczne**	**V Cramera**
Wigilia	0,021	8	18,097	0,213
Święta Bożego Narodzenia	0,027	8	17,361	0,208
Święta Wielkanocne	0,024	8	17,604	0,210
Przyjęcie z okazji urodzin lub imienin	0,040	8	16,158	0,201

Z uzyskanych danych wynika, iż emigranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani twierdzą, że podczas pobytu za granicą raczej uczestniczą w następujących uroczystościach u rodziny lub znajomych: Wigilia (62,1%), Święta Bożego Narodzenia (62,1%), Święta Wielkanocne (62,1%) oraz przyjęcie z okazji urodzin lub imienin (62,1%).

Ustalono, że występują istotne zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich następujących uroczystości: Nowy Rok ($p<0{,}021$), Dzień Kobiet ($p<0{,}000$), Dzień Matki ($p<0{,}001$), Dzień Dziecka ($p<0{,}003$) oraz Dzień Ojca ($p<0{,}005$) (tabela 71).

Tabela 71. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich różnych uroczystości świeckich

Uroczystości	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	**df**	**Ch^2 empiryczne**	**V Cramera**
Nowy Rok	0,021	8	18,017	0,212
Dzień Kobiet	0,000	8	29,573	0,272
Dzień Matki	0,001	8	25,493	0,252
Dzień Dziecka	0,003	8	23,205	0,241
Dzień Ojca	0,005	8	21,749	0,233

Należy stwierdzić, że emigranci polscy charakteryzujący się przeciętnym poziomem samooceny częściej niż pozostali badani twierdzą, iż podczas pobytu za granicą raczej obchodzą następujące uroczystości: Nowy Rok (63,9%), Dzień Kobiet (67,3%), Dzień Matki (67,3%), Dzień Dziecka (65,3%) oraz Dzień Ojca (67,3%).

Wykazano także kolejne istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a obchodzeniem na obczyźnie następujących świąt narodowych: Święto Pracy (p<0,005), Dzień Flagi Rzeczpospolitej Polskiej (p<0,012), Święto Konstytucji 3 Maja (p<0,007), Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego (p<0,001), Święto Wojska Polskiego (p<0,000), Dzień Edukacji Narodowej (p<0,004) oraz Narodowe Święto Niepodległości (p<0,005) (tabela 72).

Tabela 72. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a obchodzeniem świąt narodowych na obczyźnie

Święta narodowe	**Ogólny poziom samooceny**			
	Poziom istotności	**df**	**Ch^2 empiryczne**	**V Cramera**
Święto Pracy	0,005	6	18,706	0,216
Dzień Flagi Rzeczpospolitej Polskiej	0,012	6	16,403	0,203
Święto Konstytucji 3 Maja	0,007	8	20,921	0,229
Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego	0,001	8	26,551	0,258
Święto Wojska Polskiego	0,000	8	28,894	0,269
Dzień Edukacji Narodowej	0,004	8	22,313	0,236
Narodowe Święto Niepodległości	0,005	8	22,006	0,235

Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani twierdzą, że podczas pobytu na obczyźnie raczej obchodzą następujące święta narodowe: Święto Pracy (44,8%), Dzień Flagi RP (44,8%), Święto Konstytucji 3 Maja (58,6%), Rocznica Wybuchu Powstania Warszawskiego (51,7%), Święto Wojska Polskiego (48,3%), Dzień Edukacji Narodowej (48,3%) oraz Narodowe Święto Niepodległości (55,2%).

Ostatnia ujawniona zależność wskazuje na związek między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich oceną następujących dóbr kulturowych: folklor regionalny (p<0,003), tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki (p<0,005), tradycyjna odzież regionalna/polska (p<0,000) oraz tradycyjna kuchnia polska (p<0,014) (tabela 73).

Tabela 73. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich oceną wspólnych dóbr kulturowych

Wspólne dobra kulturowe	**Ogólny poziom samooceny**			
	Poziom istotności	**df**	**Ch^2 empiryczne**	**V Cramera**
Folklor regionalny	0,030	8	17,049	0,206
Tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki	0,005	8	22,147	0,235
Tradycyjna odzież regionalna/polska	0,000	8	28,058	0,265
Tradycyjna kuchnia polska	0,014	6	15,953	0,200

Na podstawie uzyskanych wyników można skonstatować, że emigranci polscy z wysokim poziomem samooceny częściej niż pozostali badani uważają za raczej ważne następujące wspólne dobra kulturowe: folklor regionalny (51,7%), tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki (48,3%), tradycyjna odzież regionalna/polska (62,1%) oraz tradycyjna kuchnia polska (72,4%).

5. Solidarność badanych emigrantów z innymi rodakami za granicą a ich samoocena

Ostatnim elementem prowadzonych analiz jest poszukiwanie związków między solidarnością badanych emigrantów opisaną poprzez zasady moralne którymi kierują sią oni w relacjach społecznych, zachowaniami wobec innych rodaków i utrzymywaniem z nimi kontaktów towarzyskich a ich poziomem samooceny. Okazało się, że wszystkie zmienne szczegółowe są skorelowane z poziomem samooceny badanych osób.

Stwierdzono istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a następującymi zasadami moralnymi ważnymi w relacjach społecznych badanych osób podczas pobytu za granicą: przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu ($p<0,012$) oraz szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia) ($p<0,037$) (tabela 74).

Tabela 74. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zasadami moralnymi ważnymi podczas pobytu za granicą w relacjach z innymi

Zasady moralne	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu	0,012	6	16,312	0,202
Szacunek dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia)	0,037	6	13,428	0,183

Zależność w wylosowanej próbie przedstawia się następująco: emigranci polscy mający niską samoocenę częściej niż pozostali badani uważają, iż ważne jest przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu (66,7%) oraz okazywanie szacunku dla mniejszości kulturowych (kolor skóry, religia) (44,9%).

Stwierdzono również związek między ogólnym poziomem samooceny a następującym zachowaniem się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za

granicą: pozytywne odnoszenie się do rodaków/ relacje pozytywne (p<0,049) oraz organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi (p<0,050) (tabela 75).

Tabela 75. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zachowaniem się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą

Zachowanie	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Pozytywne odnoszenie się do rodaków/ relacje pozytywne	0,049	6	12,668	0,178
Organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi	0,050	6	12,578	0,177

Emigranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani uważają za raczej ważne pozytywne odnoszenie się do rodaków/ relacje pozytywne (65,2%) oraz organizację spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi (48,3%).

Ostatnia ujawniona zależność wskazuje, że ogólny poziom badanych emigrantów samooceny koreluje z utrzymywaniem przez nich kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą z następującymi osobami: wyłącznie z Polakami (p<0,030) oraz głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości (p<0,007) (tabela 76).

Tabela 76. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a utrzymywaniem przez nich kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą

Osoby	Ogólny poziom samooceny			
	Poziom istotności	df	Ch² empiryczne	V Cramera
Wyłącznie z Polakami	0,030	6	13,986	0,187
Głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości	0,007	8	21,159	0,230

Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, że emigranci polscy z wysoką samooceną częściej niż pozostali badani utrzymują kontakty towarzyskie głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości (44,8%), a nie wyłącznie z Polakami (56,6%). Tym samym wychodzą poza własne środowisko emigracyjne.

Podsumowując prowadzone tu analizy statystyczne należy stwierdzić, że przyjęte założenia hipotetyczne w większości zostały potwierdzone. Okazuje się bowiem, że samoocena w istotnym stopniu różnicuje poczucie tożsamości narodowej badanych młodych polskich emigrantów szczególnie w zakresie kierowania się przez nich wartościami ważnymi podczas pobytu za granica określającymi ich poczucie

dumy narodowej, satysfakcji z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce, sposobu postrzegania pozytywnych cech typowego i „prawdziwego" Polaka, wyrażanego stosunku do ważnych wydarzeń w kraju ojczystym, obchodzenia świat narodowych i religijnych oraz zachowaniami wobec innych rodaków na obczyźnie.

Podsumowanie

Analiza aksjologicznych korelatów poczucia tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii była próbą pedagogicznego spojrzenia na kwestie związane z ich funkcjonowaniem w nowym środowisku społeczno-kulturowym. Chodziło przede wszystkim o określenie zależności między poczuciem tożsamości narodowej rozumianym jako ciągłość trwania cech narodowych, które wyrażają się w postaci dumy i identyfikacji z własnym narodem, więzi z krajem ojczystym, kultywowaniem jego tradycji i religii oraz solidarnością z innymi rodakami na obczyźnie a ich systemem wartości ostatecznych i instrumentalnych oraz poziomem samooceny. Przeprowadzone badania potwierdziły słuszność przyjętych założeń hipotetycznych ukazując niezwykle złożone struktury zależności między badanymi zmiennymi. Rozwiązane zostały problemy badawcze i zweryfikowane hipotezy robocze i tym samym postawiony cel badań został osiągnięty.

Prowadzone badania lokują się w paradygmacie badań ilościowych. Zarówno w warstwie teoretycznej, jak i metodologicznej miały charakter interdyscyplinarny, wykorzystano wiele twierdzeń i ujęć z zakresu pedagogiki, w tym edukacji międzykulturowej (por. m.in. T. Lewowicki, 2001; J. Nikitorowicz, 2003, 2010; M. Sobecki, 2007; B. Grabowska, 2008; E. Ogrodzka-Mazur, 2008; A. Cybal-Michalska, 2006; A. Gromkowska-Melosik, 2007; B. Grabowska, 2013; T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Gajdzica, 2013), socjologii (por. m.in. R. Turner, 1968; Z. Bauman, 1993; P. Sztompka, 2003; A. Giddens, 2006; Z. Bokszański, 2007), psychologii (por. m. in. V. E. Frankl, 1984; E.H. Erikson, 1968, 1997; J. Rostowski, 2001; E. Trzebińska, T. Miś, I. Rutczyńska, 2003) i antropologii kultury (por. m.in. M. Mead, 1978; W.J. Burszta, 1998; E. Baldwin, B. Longhurst, S. McCracken i in., 2007).

Przyjęte podejście badawcze pozwoliło na wielostronną i pogłębioną analizę literatury przedmiotu, operacjonalizację zmiennych, jednocześnie stało się podstawą wprowadzenia pewnych ograniczeń w procesie badawczym ze względu na rozległy przedmiot badań, tym nie mniej praca stała się złożonym studium teoretyczno-empirycznym. Zastosowana metoda sondażu diagnostycznego będąca podstawą zebrania materiału empirycznego zrealizowana została techniką ankietową przy wykorzystaniu Autorskiego Kwestionariusza Ankiety zawierającego pytania dotyczące różnych wymiarów poczucia tożsamości narodowej badanych, a także Skalę Wartości M. Rokeacha

i Skalę Samooceny Rosenberga. Ponadto zawarto w kwestionariuszu pytania dotyczące czynników demograficzno-społecznych. Badaniami objęto młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii. Należy jednak zauważyć, iż mimo, że sondaż diagnostyczny nie przesądza o bezsporności analizowanych danych, jednak stanowi ważne źródło wiedzy o poczuciu tożsamości narodowej młodych Polaków wyjeżdżających do pracy za granicę i jego aksjologicznych korelatach. Wiedza ta nabiera szczególnego znaczenia w kontekście Brexitu oraz wynikających z tego perturbacji rodzinnych i zawodowych emigrantów polskich pracujących na Wyspach Brytyjskich.

Rozwiązując pierwszy problem badawczy polegający na diagnozie poczucia tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów na podstawie prowadzonych analiz i interpretacji można skonstatować, że Polacy dość powszechnie odczuwają dumę narodową. Źródłem tej dumy są zwłaszcza rodacy znani w świecie, którzy zasłynęli wnosząc trwałe wartości do kultury europejskiej i światowej, w dziedzinie literatury, sztuki czy odnosząc liczące się sukcesy w sporcie. Emigranci podkreślają także z dumą, że Polska jest krajem bezpiecznym dla obywateli. Natomiast źródłem dla nich wstydu jest sytuacja na krajowym rynku pracy, która spowodowała ich emigrację zarobkową i poszukiwanie na obczyźnie możliwości realizacji życiowych planów i aspiracji (por. R. Bera, 2008). Oceniają przy tym że w kraju ojczystym brak jest sprawiedliwości społecznej i równego traktowania obywateli. Wyrażają gotowość obrony dobrego imienia jedynie najbliższych im osób (rodziny, przyjaciół). Pozostają bardzo krytyczni wobec przedstawicieli władz państwowych, w tym Prezydenta RP. Krytyka ta słabnie w miarę wydłużającego się ich pobytu na obczyźnie, maleją negatywne emocje, pojawia się tęsknota za krajem, która wyraźnie odsuwa na plan dalszy ich animozje i niechęci wobec osób sprawujących władzę.

Emigranci polscy w nowym miejscu pobytu przyznają się do faktu bycia Polakami, podkreślają pozytywne cechy narodowe takie jak: pracowitość, przedsiębiorczość, zdyscyplinowanie, odpowiedzialność, efektywność, skuteczność oraz schludność. Tym samym łamią negatywny stereotyp Polaka ukształtowany w minionych latach w Wielkiej Brytanii jako ludzi leniwych, niezdyscyplinowanych, niegospodarnych (por. R. Bera, 2008). Opowiadają się jednoznacznie za kształtowaniem pozytywnego wizerunku Polaka za granicą, ochroną krajowej gospodarki przed ekspansją gospodarczą obcokrajowców w Polsce oraz wykupowaniem przez nich ziemi. Mają przy tym świadomość potrzeby uszanowania obyczajów i tradycji mniejszości narodowych zarówno w kraju jak i w obecnym miejscu zamieszkania.

Dla emigrantów „prawdziwy" Polak, to osoba urodzona w kraju ojczystym, posługująca się językiem polskim, jednak nie musi być ona wyznania rzymskokatolickiego. Badani emigranci silnie czują się związani emocjonalnie ze swoją „mała ojczyzną" z której pochodzą, gdzie żyją ich bliscy i znajomi. Blisko połowa badanych młodych emigrantów deklaruje zainteresowanie polskimi sprawami, starają się także w miarę możliwości utrzymywać systematyczny kontakt z bliskimi w kraju ojczystym. Czytają prasę krajową, śledzą wydarzenia społeczno-polityczne w Polce. Natomiast nie utrzymują kontaktu z organizacjami polonijnymi oraz dyplomatami polskimi w Wielkiej Brytanii. Kontakty te nawiązują jedynie w wymuszonych sytuacjach życiowych.

Przebywając na emigracji młodzi Polacy kultywują tradycji świąteczne celebrując Wielkanoc, Boże Narodzenie, w tym Wigilię oraz uroczystości okolicznościowe takie jak urodziny czy imieniny. Mniej ważne są dla nich inne uroczystości wynikające z tradycji świeckiej czy świąt narodowych. Nie przywiązują także znaczenia do tradycyjnej polskiej kuchni, manifestowania odrębności poprzez noszenie ubioru charakterystycznego dla regionu z którego pochodzą, gwary regionalnej, pieśni i przyśpiewek oraz melodii polskich. Sporadycznie uczestniczą w uroczystościach religijnych wynikających ze świąt kościelnych. Starają się pozostawać w dobrych relacjach z innymi rodakami na obczyźnie, udzielać im pomocy zwłaszcza pierwszym okresie pobytu (w znalezieniu mieszkania czy atrakcyjnej pracy). Jednak unikają bliskich, towarzyskich kontaktów, stronią od wspólnych spotkań i nawiązywania przyjaźni (por. A. Bocheńska-Brandt, 2018). Są raczej indywidualistami, chodzącymi własnymi drogami, starającymi się jak najlepiej odnaleźć w nowej sytuacji życiowej.

Rozwiązując następny problem badawczy dotyczący diagnozy aksjologicznych korelatów poczucia tożsamości narodowej badanych emigrantów należy stwierdzić, że respondenci jako swoje główne cele i dążenia osobiste wskazują poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swojego postępowania, posiadanie harmonijnej, rozumiejącej się rodziny wolnej od zagrożeń materialnych a także posiadanie prawdziwych przyjaciół. Istotna tu staje się akceptacja siebie jako niepowtarzalne „ja", przy zachowaniu harmonii psychiki i barku konfliktów wewnętrznych oraz głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa. Tym samym dominuje orientacja indywidualistyczna i prorodzinna. Liczy się też wsparcie uzyskiwane od bliskich i więzi emocjonalne dające poczucie bezpieczeństwa. Wartości te są dość trwałe i powszechne na

co wskazują także inne badania empiryczne (por. R. Bera, 2008; 2012; J. Czapiński, 2009; J. Wierzejska, 2014).

A zatem są to wartości zapewniające integralność własnej osobowości emigrantów, dążenie do szczęśliwego życia rodzinnego i posiadanie godnych warunków egzystencji a także posiadanie oparcia w gronie życzliwych i przyjaznych im osób. Realizację wartości rodzinnych wspomagać ma głęboka i trwała miłość oraz bliskość seksualna i duchowa.

Badani emigranci w swoim życiu cenią sobie także wolność wyboru i niezależność od otoczenia, akceptację i uznanie społeczne, powszechna życzliwość w społeczeństwie i pomoc wzajemną, osiągniecie sukcesu, pokój, świat bez wojen i konfliktów oraz sprawiedliwość, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych. Są to wartości społeczne gwarantujące nieskrępowany rozwój i osiąganie zamierzonych celów, bezpieczeństwo w wymiarze społecznym zapewniające warunki do osiągnięcia sukcesu życiowego czy zawodowego.

Na dalszym miejscu w hierarchii wartości ostatecznych sytuują badani emigranci takie wartości stanowiące cele i dążenia życiowe jak: dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb, bezpieczeństwo i wysoką pozycję międzynarodową Polski, piękno otoczenia i natury. Najmniej ważne okazało się poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno-kulturowy, życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności oraz intensywne życie pełne bogatych wrażeń. Można więc stwierdzić, że badani emigranci nie są typowymi materialistami, dla których celem nadrzędnym jest gromadzenie dóbr materialnych a jedynie godne warunki życia, nie dostrzegają zagrożeń militarnych dla własnego kraju i nie przejawiają aspiracji politycznych, są też pozbawieni wrażliwości na piękno natury i otoczenia. Nie przypisują sobie jakiejś szczególnej misji, którą mieliby spełnić w życiu społecznym. Odrzucają też styl życia hedonistycznego pozbawionego głębszych wartości duchowych.

Preferowane przez badanych emigrantów wartości instrumentalne (cechy) określające sposób działania wskazują, że emigrant w nowym środowisku społeczno-zawodowym jest w stanie sprostać wyzwaniom zarówno życiowym, jak i zawodowym, realizować konsekwentnie, z uporem powzięte ambitne plany, być uczciwym, wykazywać odpowiedzialność za własne działania oraz być niezawodnym i rzetelnym, aby zjednać sobie innych, w tym pracodawców i współpracowników.

Wartości instrumentalne pozwalają na ogół kreować swój pozytywny wizerunek emigrantom, jako osobom raczej potrafiącym współdziałać z innymi, wykazywać się zrozumieniem i empatią oraz pogodą ducha i optymizmem. Przy tym posiadać niezbędne

cechy przywódcze, być wytrwałym i kreatywnym, zdobywać popularność w środowisku w którym funkcjonują pełniąc różne role życiowe i zawodowe. Nie bez znaczenia jest też umiejętność komunikowania społecznego, zdobywania uznania i popularności w swoim środowisku.

Wyłania się wiec wizerunek emigranta indywidualisty, nonkonformisty, skupionego na sobie, zdystansowanego wobec odmienności z jaką się styka w nowym środowisku, odrzucającego życie beztroskie, przepełnione zabawą i szaleństwem, nacechowane niekonwencjonalnym zachowaniem. Są to osoby posiadające pozytywny wizerunek własnej osoby, nie mają kompleksów wobec innych, są zadowoleni z siebie i własnych dokonań. Uważają się za osoby wartościowe w takim samym stopniu jak inni, mają wiele pozytywnych cech w ich własnym przekonaniu które pozwalają lubić siebie i czuć się użytecznym.

Kolejny problem badawczy dotyczył weryfikacji hipotezy roboczej zakładającej istotną zależność między poczuciem tożsamości narodowej badanych emigrantów wyrażone w postaci dumy i identyfikacji z własnym narodem, więzi z krajem ojczystym, kultywowaniem jego tradycji i religii oraz solidarności z innymi rodakami a wartościami stanowiącymi ich cele i dążenia życiowe potwierdzono ten związek.

Układ analizowanych zmiennych wskazuje na wiele złożonych i wielowymiarowych zależności. Najbardziej złożone zależności stwierdzono między dumą narodową badanych, identyfikacją narodową oraz kultywowaniem tradycji i religii przez emigrantów a cenionymi przez nich celami i dążeniami życiowymi (po trzy typy zależności). Natomiast mniej złożone korelacje występują między więziami badanych osób z krajem ojczystym, oceną wspólnych polskich dóbr kulturowych i solidarnością z innymi Polakami za granicą a cenionymi wartościami ostatecznymi (po dwa typu zależności między badanymi zmiennymi). Siła tych związków jest różna zależy od natężenia wartości analizowanych zmiennych. Należy zauważyć, iż na ogół korelowany system wartości charakteryzował się zmiennymi o wartości jednobiegunowej (dodatniej lub ujemnej).

A zatem system wartości stanowiących indywidualne cele i dążenia życiowe badanych emigrantów legł u podłoża ich poczucia tożsamości narodowej – dumy, że jest się Polakiem i odczuwa satysfakcję z osiągnieć wielkich rodaków, że wykazuje się gotowość obrony dobrego imienia zwłaszcza własnej rodziny i „małej ojczyzny", manifestuje swoją polskość, identyfikuje się cechy typowego i tzw. „prawdziwego" Polaka, odczuwa więź i solidarność z innymi rodakami na obczyźnie. Duże zróżnicowanie

pod względem aksjologicznym badanych emigrantów powoduje, że i ich poczucie tożsamości jest często diametralnie różne oraz charakteryzuje się często odmiennym źródłem i formą manifestowania swojej polskości za granicą.

Dalsze analizy statystyczne miały na celu rozwiązanie problemu badawczego i zweryfikowanie odpowiadającej mu hipotezy roboczej mówiącej, iż system wartości instrumentalnych (cech osobowości badanych) w istotnym stopniu różnicuje poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów a szczególnie ich poczucie dumy i identyfikacji z własnym narodem, więź z krajem ojczystym oraz kultywowanie tradycji i religii. Uzyskane dane potwierdziły słuszność tych założeń hipotetycznych.

W analizowanych zależnościach występują na ogół zmienne dwubiegunowe, dodatnie lub ujemne w przeciętnym stopniu skorelowane ze sobą. Przy czym dominują korelacje ujemne. Silniejsze bowiem związki stwierdzono we wcześniejszych analizach polegających na poszukiwaniu związków między wartościami ostatecznymi a zmiennymi opisującymi poczucie tożsamości narodowej badanych emigrantów. Okazuje się, że wysokie poczucie dumy narodowej odczuwają ci emigranci, dla których szczególnie cenne są następujące wartości instrumentalne (cechy): bycie ambitnym z aspiracjami, konsekwentnym w dążeniu do celu, potrafiącym zdobywać popularność i wytrwałym w pracy. Stwierdzono po dwie pary kanoniczne określające współzależności między wartościami instrumentalnymi a wartościami ważnymi podczas pobytu za granica stanowiącymi o poczuciu dumy narodowej, dumą z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w kraju. Natomiast trzy typy zależności wystąpiły między wartościami instrumentalnymi cenionymi przez emigrantów a ich gotowością obrony dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji.

Do swojej przynależności narodowej częściej od innych badanych emigrantów przyznają się osoby, które są bardzo empatyczne, rozumieją innych, otwarte oraz potrafią dobrze się bawić. Dla nich zdecydowanie mniej ważne są ambicje i aspiracje, umiejętność pracy w zespole, posiadanie zdolności przywódczych czy też wykazywanie wytrwałości w pracy. Stwierdzono po dwie pary kanoniczne w przypadku korelacji systemu wartości instrumentalnych badanych emigrantów z cechami typowego Polaka oraz zachowaniami ważnymi będącymi przejawem ich identyfikacji narodowej podczas pobytu za granicą. Bardziej złożone zależności (po trzy pary kanoniczne) wystąpiły między systemem wartości instrumentalnych a twierdzeniami określającymi stosunek badanych do aktualnej sytuacji życiowej jako przejawu poczucia dumy narodowej a także twierdzeń opisujących „prawdziwego” Polaka.

Zależności mniej złożone występują między systemem wartości instrumentalnych a więzią z krajem ojczystym badanych emigrantów (po dwie pary kanoniczne). Dotyczy to więzi z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami w kraju pochodzenia, wykonywaniu czynności ważnych podczas pobytu za granica świadczących o więzi z krajem ojczystym oraz zainteresowaniem sprawami Polski podczas pobytu na emigracji.

W przypadku korelacji systemu wartości instrumentalnych cenionych przez emigrantów a kultywowaniem przez nich tradycji i religii ujawniono jeszcze bardziej zróżnicowane korelacje. Między cenionymi wartościami instrumentalnymi a ich uczestnictwem w uroczystościach rodzinnych wystąpił jeden typ zależności. Po dwie pary kanoniczne stwierdzono w odniesieniu do systemu wartości instrumentalnych i obchodów przez badane osoby różnych uroczystości świeckich i świąt państwowych na obczyźnie oraz oceny znaczenia wspólnych polskich dóbr kulturowych. Najbardziej złożona okazała się zależność między cenionymi przez emigrantów wartościami instrumentalnymi a ich uczestnictwem w nabożeństwach z okazji różnych świąt kościelnych. Więcej więc w tym zakresie różnych postaw i zachowań prezentują badane osoby.

Przeprowadzona analiza wykazała z kolei po dwa typy różnych związków między systemem wartości instrumentalnych emigrantów a ich przejawami solidarności z innymi Polakami za granicą opisanymi poprzez: zasady moralne ważne w relacjach społecznych, zachowania wobec innych rodaków i utrzymywanie z nimi kontaktów.

W przypadku ostatniego problemu badawczego i sformułowanej hipotezy roboczej mówiącej o istotnej zależności poczucia tożsamości narodowej badanych emigrantów polskich od ich poziomu samooceny została jedynie częściowo pozytywnie zweryfikowana. Okazało się, że nie wszystkie zmienne szczegółowe opisujące interesujące nas zjawisko w pełni korelują z samoceną badanych osób.

I tak stwierdzono istotną zależność między dumą narodową opisaną poprzez wartości ważne podczas pobytu za granią do których zaliczono: przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących współżycie miedzy ludźmi (wyniesionych z kraju ojczystego) i dumę z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w kraju a poziomem samooceny. Wraz ze wzrostem samooceny większego znaczenia nabywają te cechy określające poczucie dumy narodowej. Natomiast brak było związku między uogólnioną oceną dumy badanych z faktu bycia Polakami czy też gotowością do obrony dobrego imienia różnych osób i zbiorowości społecznych a poziomem samooceny.

Identyfikacja narodowa a samoocena wykazuje silny pozytywny związek ze zmiennymi szczegółowymi: postrzeganiem pozytywnych cech typowego Polaka,

zachowaniami ważnymi za granicą świadczącymi o identyfikacji narodowej, stosunkiem do własnej aktualnej sytuacji życiowej i twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka. Ujawniono jedynie brak korelacji między przyznawaniem się do swoich polskich korzeni a poziomem samooceny.

Więź z krajem ojczystym koreluje jedynie ze zmiennymi określającymi więzi badanych z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami, czynnościami ważnymi podczas pobytu za granica dla podtrzymania więzi z krajem oraz zainteresowaniem sprawami ojczyzny a ich poziomem samooceny. Nie ma natomiast zależności między takimi zmiennymi jak: kontakty badanych z organizacjami polonijnymi i zrzeszeniami Polaków za granicą, częstotliwością kontaktów z rodzina w kraju i planowanymi powrotami z emigracji a ich poziomem samooceny.

Z kolei kultywowanie tradycji i religii przez emigrantów wyrażające się i uczestnictwem w uroczystościach rodzinnych, świeckich, narodowych i w ocenie wspólnych dóbr kulturowych w istotnym stopniu różnicuje poziom samooceny badanych osób. Tylko deklarowany udział w nabożeństwach nie wykazuje związku z poziomem samooceny respondentów. Z kolei okazało się, że zmienne szczegółowe opisujące solidarność emigrantów z innymi Polakami za granicą wykazują istotny dodatni związek z ich poziomem samooceny.

Na podstawie przeprowadzonych badan nasuwają się wnioski bardziej ogólne.

Po pierwsze – Zaprezentowane zależności ukazują złożoność podjętej problematyki, a także potwierdzają w pełni teoretyczno-metodologiczne założenia o zależnościach między poczuciem tożsamości narodowej a cenionymi wartościami życiowymi i samooceną jako istotnym elementem wartościowania. To cenione wartości decydują w istotnym stopniu o poczuciu tożsamości narodowej i wynikającej stąd dumy narodowej, więzi z krajem, kultywowaniem tradycji i religii oraz solidarnością z innymi rodakami na obczyźnie. Mniejsza rolę odgrywa samoocena.

Po drugie – Polacy migrujący do krajów unijnych w poszukiwaniu dla siebie lepszych warunków życia i pracy oraz realizacji planów i marzeń, przystosowując się do nowych warunków społeczno-kulturowych, szanują kulturę i tradycje, obyczaje miejscowej ludności, przestrzegają prawa, pozostając przy tym wierni wartościom narodowym, dumni są z faktu bycia Polakami i dokonań rodaków cenionych w świecie nauki i kultury, sportu, krytyczni oceniający niedostatki życia w kraju ojczystym i zdystansowani wobec władz państwowych. Tradycyjnie obchodzą głównie święta narodowe i religijne, mimo, że następuje wyraźne rozluźnienie ich więzi z kościołem.

Można zatem mówić, że dążenie do zachowania swojej tożsamości narodowej jest dla nich jedną z najbardziej uniwersalnych potrzeb, potrzeby przynależności i bezpieczeństwa (por. Z. Bauman, 1993a).

Po trzecie – Emigranci polscy w krajach Unii Europejskiej swoją rzetelną pracą, przedsiębiorczością, zdyscyplinowaniem, skutecznością budują bardzo pozytywny wizerunek Polaka na obczyźnie, łamiąc ukształtowane w przeszłości negatywne stereotypy. Potrafią podejmować się nowych wyzwań, trudnych zadań, są efektywni i odpowiedzialni. Są cenionymi i poszukiwanymi pracownikami, zdolnymi realizować bardzo różne przypisane im role zawodowe (por. R. Bera, 2008; 2012; M. Cabak, 2016; K. Nowosad, 2017).

Po czwarte – mimo dobrej aklimatyzacji osoby pracujące w krajach unijnych w nowym środowisku odczuwają tęsknotę za krajem, a zwłaszcza za swoją „małą ojczyzną" – regionem i środowiskiem lokalnym. Są gotowi zawsze bronić dobrego imienia swoich najbliższych oraz polskiej kultury i tradycji. Tym nie mniej nie przywiązują znaczenia do „kuchni polskiej", strojów regionalnych, pieśni i melodii polskich. Mimo to można tu mówić tożsamości regionalnej, będącej mobilizacją świadomości obronnej na skutek globalizacji i traconej odrębności kulturowej, własnych zwyczajów, obyczajów i sposobów życia. Proces ten zwany jest przez M. Maffesoliego „mentalnością plemienną" (por. P. Sztompka, 2003).

Po piąte – złożoność i wieloaspektowość podjętej problematyki, odnoszącej się do poczucia tożsamości narodowej osób migrujących do krajów unijnych w celach zarobkowych, wskazuje na potrzebę dalszych poszukiwań badawczych w tym zakresie, zwłaszcza, że na europejskiej wspólnocie pojawiła się rysa w postaci Brexitu oraz podnoszą się głosy w niektórych krajach o konieczności innego zdefiniowania zasad funkcjonowania Unii Europejskiej. Badanie więc stanu świadomości społecznej, w tym różnych aspektów tożsamości narodowej wydaje się nadal istotnym zabiegiem badawczym i ważnym nie tylko z poznawczego punktu widzenia ale także projektowania działań edukacyjnych. Tym bardziej, że problematyka edukacji międzykulturowej nabiera szczególnego znaczenia w zjednoczonej Europie – wolnej od nienawiści, ksenofobii, uprzedzeń rasowych i religijnych (por. B. Grabowska, 2013; A. Bocheńska-Brandt, 2018).

Bibliografia

Adamczyk G. (2009), *Polska między narodem a Europą. Próba typologii postaw polskich parlamentarzystów wobec tożsamości narodowej i europejskiej*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Adamus W. (2008), *Wejście Polski do strefy euro, w aspekcie korzyści, kosztów, szans i ryzyka*, [w:] Guz T. ks., Mazurkiewicz R. ks., Tłuczek R. (red.), *Tożsamość narodowa i suwerenność państwa a integracja europejska*, Lublin

Allport G. (1961), *Pattern and Growth in Personality*, New York

Anderson B. (1990), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London

Archer S. L. (1993), *Identity status in early and middle adolescents: Scoring criteria*, [w:] Marcia J. E., Waterman A. S., Matteson D. R., Archer S. L., Orlofsky J. L. (red.), *Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research*, New York

Aronson E. (2000), *Człowiek istota społeczna*, Warszawa

Babiński G. (1997), *Pogranicze polsko – ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków

Baj L., Skwirowski P. (2009), *Szkoła przetrwania: Co dzieje się na rynkach pracy w 12 krajach Europy Zachodniej, do których najczęściej emigrowali Polacy?*, „Gazeta Wyborcza", nr 19.5933

Bakiera L. (2007), *Kształtowanie się tożsamości a relacje młodzieży z wychowawcami*, [w:] Harwas-Napierała B., Liberska H. (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, Poznań

Baldwin E., Longhurst B., McCracken S., Ogborn M., Smith G. (2007), *Wstęp do kulturoznawstwa*, Poznań

Balicki M. (2001), *Globalizacja – szansą czy zagrożeniem dla kultur narodowych?*, [w:] Nikitorowicz J., Sobecki M., Misiejuk D. (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*, t. 1, Białystok

Bartz B. (1995), *Wzrost ruchu migracyjnego jako wyzwanie dla pedagogiki interkulturowej w kontekście niemieckim*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, Białystok

Bauman Z. (1993a), *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia socjologiczne", nr 2

Bauman Z. (1993b), *Ziemia, krew, tożsamość*, „Przegląd Polonijny", nr 4

Bauman Z. (2007), *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk

Baumeister R. (1998), *The self*, [w:] Gilbert D. T., Fiske S. T., Lindzey G. (red.), *The handbook of social psychology*, t. 1, Boston

Bera R. (2008), *Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych emigrantów polskich*, Lublin

Bera R. (red.) (2010), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwania dla edukacji*, Lublin

Bera R. (2011), *Emigranci polscy w nowym środowisku pracy*, Lublin

Bera R. (2012), *Poczucie odpowiedzialności zawodowej osób migrujących zarobkowo. Perspektywa pedagogiczna*, Lublin

Bera R., Korczyński M. (2012), *Dystans społeczny emigrantów polskich wobec „obcych" i „innych"*, Lublin

Berger P. L., Luckman T. (1983), *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa

Berger P. L. (1985), *Tożsamość jako problem socjologii wiedzy*, [w:] Chmielecki A., Czerniak S., Niżnik J., Rainko S. (red.), *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa

Berkowitz L. (red.) (1988), *Advances in experimental social psychology*, t. 21, New York

Biaspamiatnych M., Kobiak G., Rozenfeld H., Szczełbanina A. (1996), *Tożsamość narodowa młodzieży szkolnej na Grodzieńszczyźnie*, [w:] Sadowski A. (red.), *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, Białystok

Bilewicz M. (2007), *Być gorszym. O konsekwencjach zagrożenia tożsamości*, [w:] Mamzer H., *W poszukiwaniu tożsamości. Humanistyczne rozważania interdyscyplinarne*, Poznań

Blumer H. (1968), *Symbolic interactionism. Perspective and method*, Prentice Hall, New York

Blumer H. (1975), *Implikacje socjologiczne myśli Geore'a Herberta Meada*, [w:] Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa

Błeszyńska K. (2002), *Tożsamość Polaków w dobie globalnej*, [w:] Lewowicki T., Nikitorowicz J., Pilch T., Tomiuk S. (red.), *Edukacja wobec ładu globalnego*, Warszawa

Błeszyńska K. M. (2007), *Tożsamość – orientacje teoretyczno – metodologiczne*, [w:] Pilch T., *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa

Bocheńska-Brandt A. (2018), *Dystans społeczny emigrantów polskich wobec Obcych w nowym środowisku społeczno-kulturowym*, Lublin

Bokszański Z. (1989), *Tożsamość, interakcja, grupa*, Łódź

Bokszański Z. (2004), *Tożsamość, biografia i system działania – perspektywa Floriana Znanieckiego*, [w:] Machaj I., *Małe struktury społeczne*, Lublin

Bokszański Z. (2007), *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa

Boski P. (1992), *O byciu Polakiem w Ojczyźnie po zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, [w:] Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H., *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa

Boski P. (2009), *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa

Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H. (2004), *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa

Boyd M. (1989), *Family and Personal Networks in Internalional Migration: Recent Developments and New Agendas*, "International Migration Review", vol. 23, nr 3

Brewer M. B., Kramer R. M. (1985), *The psychology of intergroup attitudes and behavior*, "Annual Review of Psychology", 36

Brzezińska A. W. (2005), *Od obywatela regionu do obywatela świata – ruch regionalny, edukacja regionalna i animacja kultury jako sposób poznania małej ojczyzny*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Kraków

Brzozowski P. (2007), *Wzorcowa hierarchia wartości polska, europejska czy uniwersalna? Psychologiczne badania empiryczne*, Lublin

Bukowska-Floreńska I. (2007), *Wyznaczniki tożsamości europejskiej w polskiej tradycji kulturowej*, [w:] Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Opole

Burszta W. J. (1998), *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań

Butrym M. (2010), *Kapitał społeczny i stosunek do ojczyzny młodych emigrantów zarobkowych*, [w:] Bera R. (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwania dla edukacji*, Lublin

Cabak M. (2016), *Zasoby osobiste emigrantów polskich na europejskim rynku pracy*, Annales Vol 29, No 4 (2016)

Carver C. S., Scheier M. F. (1999), *Themes and issues in the self-regulation of behavior*, [w:] Wyer R. S. Jr (red.), *Advances in social cognition*, t. 12, Mahwah, New York

Castells M. (2008), *Siła tożsamości*, przeł. S. Szymański, Warszawa

Castles S., Miller M. J. (1993), *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, London

Chałas K. (2001), *Globalizacja wyzwaniem do kreowania tożsamości w procesie edukacji*, [w:] Kojsa W. (red), *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji*, Cieszyn

Chałasiński J. (1938), *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa

Chałasiński J. (1984), *Chłopi i panowie. Inteligencja a problem chłopski w kulturze polskiej*, „Kultura i społeczeństwo", nr 4

Chmielecki A., Czerniak S., Niżnik J., Rainko S. (red.) (1985), *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa

Cohen R. (1997), *Global Diasporas. An Introduction*, London

Cooley C. H. (1902), *Human nature and the social order*, New York

Cybal-Michalska A. (2001), *Tożsamość narodowa a tożsamość europejska w dobie globalizacji*, [w:] Kojsa W. (red), *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji*, Cieszyn

Cybal-Michalska A. (2006), *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata. Studium socjopedagogiczne*, Poznań

Cylkowska-Nowak M. (2007), *Wielokulturowość i wychowanie do demokratycznego obywatelstwa – doświadczenia brytyjskie*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Kraków

Czernik T. Ks (2008), *Tożsamość jednostkowa w wielokulturowej przestrzeni w procesie dyfuzji kultur*, Legnickie Studia Teologiczno – Historyczne, Rok VII 2008 Nr 1 (12)

Dakowicz L. (2007), *Obywatelskość jako wartość ceniona przez studentów kierunków nauczycielskich Uniwersytetu w Białymstoku w ich systemie wartości oraz procesie wychowania*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji miedzykulturowej*, Białystok

Denek K. (1994), *Wartości i cele edukacji szkolnej*, Poznań-Toruń

Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.) (1975), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa

Deutsch K. W. (1966), *Nationalism and Social Nationality. The Inquiry into the Foundation of Nationality*, Cambridge

Dieger L. (1976), *Ethnic Self-Identity. A Comparison of Ingroup Evaluations*, "Socjometry" vol. 39, nr 2

Dubisz S. (1990), *Język – kultura – społeczeństwo*, Warszawa

Dundes A. (1983), *Defining Identity through Folklore*, [w:] Jacobson-Widding A. (red.), *Identity: Personal and Sociocultural*, Uppsala

Durkheim E. (1950), *Lecon de sociologie. Physique des moeurs et du droit*, Paris

Durkheim E. (1999), *O podziale pracy społecznej*, przeł. K. Wakar, Warszawa

Duval S., Wicklund R. A. (1972), *A theory of objective self-awareness*, New York

Dyczewski L. (1993), *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin

Dyczewski L. (1996), *Naród podmiotem kultury*, [w:] Dyczewski L. (red.), *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*, Lublin

Dyczewski L. (red.) (1996), *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*, Lublin

Dyczewski L. (2002), *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Lublin

Dyczewski L. (2007), *Czynniki sprzyjające żywotności kultur mniejszości etnicznych i narodowych*, [w:] Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Opole

Dyczewski L. (2009), *Wartości kulturowe ważne dla polskiej tożsamości*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Dyczewski L., Wadowski D. (red.) (2009), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Dzwonkowska I., Lachowicz-Tabaczek K., Łaguna M. (2008), *SES. Samoocena i jej pomiar. Polska adaptacja skali SES M. Rosenberga. Podręcznik*, Pracownia Testów Psychologicznych

Edensor T. (2004), *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków

Eriksen Th. H. (1993), *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London

Erikson E. H. (1963), *Childhood and Society*, New York

Erikson E. H. (1968), *Identity: Youth and Crisis*, New York

Erikson E. H. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań

Faist T. (2002), *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Space*, Oxford

Fawcett J. (1989), *Networks, Linkages and Migration Sysytems*, "International Migration Review", 23 (3)

Ferenz K. (2004), *Wartości uniwersalne w kulturze codzienności*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja ku wartościom*, Kraków

Ferenz K. (2007), *Patriotyzm i powinności obywatelskie*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Kraków

Ferguson G. A., Takane Y. (2004), *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, Warszawa

Foucault M. (1993), *Nadzorować i karać*, Warszawa

Frankl V. E. (1984), *Homo patiens*, Warszawa

Gajda J. (2003), *Europejskość i polskość jako kategoria wspólnych wartości transmisji dziedzictwa kulturowego jednoczącej się Europy*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Gajda J. (2005), *Wychowanie patriotyczne i obywatelskie w kontekście wielowymiarowej tożsamości*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Region – Tożsamość – Edukacja*, Białystok

Gajda J. (2007), *Etniczność i obywatelskość trudnym problemem edukacyjnym nie tylko „Nowej Europy"*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji miedzykulturowej*, Białystok

Galarowicz J. (1992), *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków

Galewicz W. (red) (1988), *Z fenomenologii wartości*, Kraków

Gałdowa A. (2000), *Tożsamość człowieka*, Kraków

Gawlina Z. (2001), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży na pograniczu polsko-słowackim*, [w:] Nikitorowicz J., Sobecki M., Misiejuk D. (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Tom 2, Białystok

Geertz C. (1963), *The intrgrative revolution*, [w:] Geertz C. (red.), *Old Societes and New States*, New York

Geertz C. (red.) (1963), *Old Societes and New States*, New York

Geertz C. (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York

Gellner E. (1991), *Narody i nacjonalizm*, tłum. Szulżycka A., Warszawa

Gergen K. (1971), *The concept of self*, New York

Giddens A. (2002), *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa

Giddens A. (2006), *Socjologia*, Warszawa

Gilbert D. T., Fiske S. T., Lindzey G. (red.) (1998), *The handbook of social psychology*, t. 1, Boston

Goffman E. (1959), *The presentation of self in everyday life*, New York (2008, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, przeł. H. i P. Śpiewakowie, Warszawa)

Goldschmidt W. (1953), *Values and the Field of Compatative Socjology*, "American Socjological Review", vol. 18, nr 3

Gollwitzer P. M., Bargh J. A. (red.) (1996), *The psychology of action: Linking cognition and motivation to behavior*, New York

Gołaszewska M. (1994), *Przed prawem są wartości. Podstawowe zagadnienia z aksjologii ogólnej* [w:] *Wartość – wolność – o dpowiedzialność,* Katowice

Gołdyka L., Leszkowicz-Baczyński J., Szczegóła L., Zielińska M. (red.) (1997), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, Zielona Góra

Gordon M. (1964), *Assimilation in American Life*, New York

Gordon Ch., Gergen K. J. (1969), *The Self in Social Interaction*, New York

Grabowska B. (1994), *Identyfikacja z grupą społeczną jako czynnik tożsamości narodowej*, [w:] Lewowicki T. (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn

Grabowska B. (2007), *Tożsamość młodzieży zaolziańskiej – konsekwencja konformizmu czy buntu?*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Grabowska B. (2008), *Czynniki socjalizacyjno-wychowawcze w procesie kształtowania się tożsamości mieszkańców pogranicza*, [w:] Lewowicki T., Grabowska B., Gajdzica A. (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, Toruń

Grabowska B. (2013), *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej*, Toruń

Grabowska-Lusińska I., Okólski M. (2009), *Emigracja ostatnia?*, Warszawa

Gromkowska-Melosik A. (red.) (2007), *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości*, Poznań-Leszno

Gur R. C., Sackheim H. A. (1979), *Self-deception: A concept in search of a phenomenon*, "Journal of Personality and Social Psychology", 37

Gurak D., Caces F. (1992), *Migration Networks and the Shaping of Migration Systems*, [w:] Kritz M., Lim L., Zlotnik H. (red.), *International Migration Systems: A Global Approach*, Oxford

Guz T. (2008), *Tożsamość jako zasada fundamentalna narodu, państwa i Europy*, [w:] Guz T. ks., Mazurkiewicz R. ks., Tłuczek R. (red.), *Tożsamość narodowa i suwerenność państwa a integracja europejska*, Lublin

Guz T. ks., Mazurkiewicz R. ks., Tłuczek R. (red.) (2008), *Tożsamość narodowa i suwerenność państwa a integracja europejska*, Lublin

Hall J. A. (1993), *Nationalism. Classified and Explained*, "Daedalus", nr 3

Hałas E. (1992), *Konwersja. Perspektywa socjologiczna*, Lublin

Hartmann N. (1974), *Najważniejsze problemy etyki*,

Hartmann N. (1988), *Aktualny stan zagadnienia wartości*, [w:] Galewicz W. (red), *Z fenomenologii wartości*, Kraków

Harmon-Jones E. (2004), *Nowe ujecie teorii dysonansu poznawczego w swietle teorii na temat Ja*, [w:] Tesser A., Felson R. B., Suls J. M. (red.) (2004), *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna*, przeł. A. Karolczak, Gdańsk

Harwas-Napierała B., Liberska H. (red.) (2007), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, Poznań

Hewitt J. P. (1976), *Self and Society. A Symbolic Interactionist Social Psychology*, Boston

Higgins E. T., Sorrentino M. (red.) (1990), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior*, t. 2, New York

Higgins E. T. (1996), *Ideals, oughts and regulatory focus: Affect and motivation from distinct pains and pleasures*, [w:] Gollwitzer P. M., Bargh J. A. (red.), *The psychology of action: Linking cognition and motivation to behavior*, New York

Hirschman Ch., Kasinitz P., De Wind J. (red.) (1999), *The Handbook of International Migration: The American Experience*, New York

Ingarden R. (1966), *Przeżycie – dzieło – wartość*, Kraków

Ingarden R. (1987), *Książeczka o człowieku*, Kraków

Ingarden R. (1970), *Studia z estetyki*, t. III, Warszawa

Ingarden R. (1975), *Książka o wartościach*, Kraków

Ingarden R. (1985), *Wykłady z etyki*, Kraków

Ingold T. (red.) (1994), *Companion Encyclopedia of Anthropology*, London-New York

Jabkowski P. (2009), *Tożsamościowe nadzieje i obawy Wielkopolan w kontekście integracji z Unią Europejską w latach 2003 i 2005*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Jacob P. E. (1971), *Values and the Active Community. A Crossnational Study of the Influence of Local Leadership*, New York

Jacobson-Widding A. (red.) (1983), *Identity: Personal and Sociocultural*, Uppsala

James W. (1890), *The Principles of Psychology* (vol. 1), London

Janowska H. (1981), *Emigracja zarobkowa z polski 1918-1939*, Warszawa

Jansen C. J. (1970), *Migration: A Sociological Problem*, [w:] Jansen C. J. (red.), *Readings in the Socjology of Migration*, Oxford

Jansen C. J. (red.) (1970), *Readings in the Socjology of Migration*, Oxford

Jarymowicz M. (1984), *Spostrzeganie własnej indywidualności. Percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi*, Wrocław

Jarymowicz M. (red.) (1988), *Studia nad spostrzeganiem relacji „Ja-Inni": Tożsamość, indywiduacja, przynależność*, Wrocław

Jarymowicz M. (1992), *Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych*, [w:] Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Pyre H. (red.), *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa

Jarymowicz M., Kwiatkowska A. (1988), *Atrybuty własnej tożsamości: właściwości spostrzegane jako wspólne dla Ja i Innych versus specyficzne własne*, [w:] Jarymowicz M. (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji „Ja-Inni": Tożsamość, indywiduacja, przynależność*, Wrocław

Jarymowicz M., Szustrowa T. (1980), *Poczucie własnej tożsamości*, [w:] Reykowski J. (red.), *Osobowość a społeczne zachowania się ludzi*, Warszawa

Jasiński Z. (1997), *Rodzina śląska wobec edukacji międzykulturowej*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Jasiński Z. (2005), *O koncepcję międzynarodowych badań nad edukacyjnym wymiarem tożsamości narodowej*, [w:] Lewowicki T., Szczurek-Boruta A., Grabowska B. (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowanie się tożsamości*, Cieszyn-Warszawa-Kraków

Jasiński Z. (2010), *Problemy szkolnictwa i oświaty polonijnej w kontekście wielokulturowości – uwagi ogólne*, [w:] Lewowicki T., Nikitorowicz J., Szczurek Boruta A. (red.), *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Białystok-Cieszyn-Warszawa

Jasiński Z., Kozłowska A. (red.) (1997), *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole

Jasiński Z., Lewowicki T. (red.) (2001), *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Opole

Jasiński Z., Lewowicki T. (red.) (2004), *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*, Opole

Jasiński Z., Lewowicki T. (red.) (2007), *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Opole

James W. (1890), *The Principles of Psychology* (vol. 1.), London

Jastrzębski J. (2004), S*pór owartości w epoce globalizacji*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja ku wartościom*, Kraków

Jedynak S. (1991), *Wartości: etyka i estetyka. Antologia tekstów filozoficznych*, Wrocław – Warszawa – Kraków

Jerschina J. (1978), *Naród w świadomości młodzieży: studium socjologiczne wpływu procesów industrializacji i urbanizacji na świadomość narodową młodzieży dorastającej*, Kraków

Jończy R. (2008), *Zewnętrzne migracje ludności wiejskiej Opolszczyzny po wejściu Polski do Unii Europejskiej: konsekwencje w kontekście sytuacji społeczno-demograficznej i regionalnego rynku pracy,* Opole – Wrocław

Kaczmarczyk P., Okólski M. (2005), *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa

Kaczmarek B., Markiewicz K., Orzechowski S. (red.) (2001), *Nowe wyzwania w rozwoju człowieka*, Lublin

Kawczyńska-Butrym Z. (2009), *Migracje. Wybrane zagadnienia*. Lublin

Kępińska E. (2008), *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec. Mechanizmy rekrutacji, rola rodziny i zróżnicowanie według płci*, Warszawa

Kępiński A. (2002), *Psychopatie*, Kraków

Kicior A. (2007), *Problemy zatrudnienia absolwentów szkół wyższych*, „Edukacja. Studia. Badania. Innowacje", Kwartalnik nr 3 (99)

Kimmel D. C., Weiner I. B. (1985), *Adolescence: A Developmental Transition*, New York

Kritz M., Lim L., Zlotnik H. (red.) (1992), *International Migration Systems: A Global Approach*, Oxford

Kiwak I. (2009), *Tożsamość a sposoby zakorzenienia w kulturze*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, Lublin

Kloska G. (1982), *Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych*, Warszawa

Kluckhohn C. (1962), *Values and value – Orientations in the Theory of Action; An Exploration in Definition and Classifikation*, [w:] Pearsons T., Shils E. A. (red.), *Toward a General Theory of Action*, New York

Kłoczowski J., Łukasiewicz S. (red.) (1998), *Tożsamość, odmienność tolerancja a kultura pokoju*, Lublin

Kłoskowska A. (1983), *Socjologia kultury*, Warszawa

Kłoskowska A. (red.) (1990a), *Oblicza polskości*, Warszawa

Kłoskowska A. (1990b), *Kultura narodowa i narodowa identyfikacja: dwoistość funkcji*, [w:] Kłoskowska A. (red.), *Oblicza polskości*, Warszawa

Kłoskowska A. (1996), *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa

Kłoskowska A. (2005), *Kultury narodowe u korzeni*, Wyd. 2, Warszawa

Kociuba J. (1996), *Tożsamość aktora*, Lublin

Kojsa W. (red) (2001), *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji*, Cieszyn

Kolarska-Bobińska L. (2003), *Obraz Polski i Polaków w Europie*, Warszawa

Kolarska-Bobińska L. (2007), *Emigrować i wracać. Migracje zarobkowe Polaków a polityka państwa*, Warszawa

Konarzewski K. (1990), J*akiej pedagogiki potrzebujemy?*, „Rocznik Pedagogiczny", t. 12

Kondrakiewicz D. (1998), *Tożsamość w warunkach rozpadu systemów równowagi*, [w:] Kłoczowski J., Łukasiewicz S. (red.), *Tożsamość, odmienność tolerancja a kultura pokoju*, Lublin

Kosek Nita B. (1997), *Udział rodziny w procesie transformacji dziedzictwa kulturowego w świetle współczesnych zagrożeń*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Kossak-Główczewski K. (1997), *Edukacja regionalna, wielokulturowa i międzykulturowa a pytanie o „prywatne i regionalne ojczyzny" – zarys problemu*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Kotlarska-Michalska A. (2007), *Czynniki utrudniające tworzenie się tożsamości współczesnej młodzieży*, [w:] Harwas-Napierała B., Liberska H. (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, Poznań

Kowalczyk S. ks. (2009), *Elementy polskiej tożsamości w procesie przemian*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Kowalski S. (1988), *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa

Kozielecki J. (1986), *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa

Kozielecki J. (red.) (1999), *Humanistyka przełomu wieków*, Warszawa

Krech D., Crutchfield R. S., Ballachey E. L. (1962), *Individual in Society. A Textbook of Social Psychology*, New York

Kubinowski D. (2003), *Wielopokoleniowa grupa folklorystyczna jako wtórne środowisko przekazu niematerialnego dziedzictwa kulturowego na wsi*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Kubinowski D. (2007), *Potomkowie wypędzonych. Ekspatriacja jako problem edukacji regionalnej, międzykulturowej i obywatelskiej (przypadek Węgorzewa)*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Kuhn M. H., McPartland T. S. (1954), *An empirical investigation of self-attitudes*, "American Sociological Review"19

Kurcz Z. (1997), *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*, [w:] Gołdyka L., Leszkowicz-Baczyński J., Szczegóła L., Zielińska M. (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, Zielona Góra

Kurczewska J. (red.) (2008), *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, Warszawa

Kwaśniewski K. (1982), *Zderzenie kultur. Tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, Warszawa

Lalak D. (2000), *Różnice kulturowe – niszczą czy budują?*, [w:] Pilch T. (red.), *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, Warszawa

Leach E. (1989), *Kultura i komunikowanie. Logika powiązań symbolicznych. Wprowadzenie do analizy strukturalnej w antropologii społecznej*, [w:] Leach E., Greimas A. J., *Rytuał i narracja*, Warszawa

Leach E., Greimas A. J. (1989), *Rytuał i narracja*, przeł. M. Buchowski, Warszawa

Lee D. (1959), *Culture and the Experience of Value*, [w:] Maslow A. H. (ed.), *New Knowledge in Human Values*, New York

Leszczyński A. C. (1993), *Dialog i wartości*, [w:] *Ewolucja tożsamości pedagogiki*, Warszawa

Levi-Strauss C. (1970), *Antropologia strukturalna*, przeł.K. Pomian, Warszawa

Lewis I. M. (1985), *Social Anthropology in Perspective: The Relevance of Social Anthropology*, Cambridge

Lewowicki T. (red.) (1994), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn

Lewowicki T. (1994), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność*, [w:] Lewowicki T. (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn

Lewowicki T. (1995a), *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, [w:] Urlińska M. (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń

Lewowicki T. (1995b), *O badaniach społeczności pogranicza – od parcjalnych opisów ku elementom teorii zachowań tożsamościowych*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, Białystok

Lewowicki T. (1997), *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji)*, [w:] Jasiński Z., Kozłowska A. (red.), *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole

Lewowicki T. (2000), *W poszukiwaniu modeli edukacji międzykulturowej*, [w:] Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice

Lewowicki T. (2001), *Uwarunkowania i odmiany edukacji wielokulturowej oraz międzykulturowej*, [w:] Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Opole

Lewowicki T. (2007), *W stronę edukacji międzykulturowej. Meandryczna droga – zagrożenia i nadzieje*, [w:] Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Opole

Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.) (2000), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice

Lewowicki T., Nikitorowicz J., Pilch T., Tomiuk S. (red.) (2002), *Edukacja wobec ładu globalnego*, Warszawa

Lewowicki T., Szczurek-Boruta A., Grabowska B. (red.) (2005), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Cieszyn – Warszawa – Kraków

Lewowicki T., Grabowska B., Gajdzica A. (red.) (2008), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, Toruń

Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Gajdzica A. (red.) (2013), *Kultura w edukcji międzykulturowej – doświadczenia i propozycje praktyczne*, Toruń

Liberska H. (2007), *Kształtowanie się tożsamości a styl wychowania w rodzinie*, [w:] Harwas-Napierała B., Liberska H. (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, Poznań

Łobocki M. (1999), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków

Machaj I. (2004), *Małe struktury społeczne*, Lublin

Majcherek J. A. (2001), *Kulturalizacja a globalizacja. Między potrzebą zakorzenienia a groźbą wydziedziczenia*, [w:] Kojsa W. (red), *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji*, Cieszyn

Majczyna M. (2000), *Podmiotowość a tożsamość*, [w:] Gałdowa A. (red.), *Tożsamość człowieka*, Kraków

Malewska-Peyre M. (1992), *Ja wśród swoich i obcych*, [w:] Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H. (red.), *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa

Malicka M. (1996), *Ja to znaczy kto? Rzecz o osobowej tożsamości i wychowaniu*, Warszawa

Malinowski B. (1958), *Szkice z teorii kultury*, Warszawa

Malinowski B. (2001), *Wolność i cywilizacja*, tłum. J. Mucha, J. Obrębski, Warszawa

Malinowski B.(2005), *Czym jest kultura*, [w:] Mencwel A. (red.), *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa

Mamzer H. (2002), *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań

Mamzer H. (2007), *W poszukiwaniu tożsamości. Humanistyczne rozważania interdyscyplinarne*, Poznań

Marcia J. E., Waterman A. S., Matteson D. R., Archer S. L., Orlofsky J. L. (red.) (1993), *Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research*, New York

Mariański J. (1989), *Wprowadzenie do socjologii moralności*, Lublin

Mariański J., Zdankiewicz W. (1991), *Wartości religijne i moralne młodych Polaków*, Warszawa

Markowska D. (1990), *Teoretyczne podstawy edukacji międzykulturowej*, „Kwartalnik Pedagogiczny" nr 4

Markowski K. (red.) (2008), *Migracja – wartość dodana?*, Lublin

Markus H. (1977), *Self-schema and processing information about self*, "Journal of Personality and Social Psychology", vol. 35

Maslow A. H. (ed.) (1959), *New Knowledge in Human Values*, New York

Maslow A. (1964), *Teoria hierarchii potrzeb*, [w:] Reykowski J. (red.) *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*, Warszawa

Maslow A. (1986), *W stronę psychologii istnienia*, Warszawa

Massey D. (1987), *The Settlement Process among Mexican Migrants to the United States*, "American Sociological Review", vol. 51

Massey D. S. (1987), *The Ethnosurvey in Theory and Practice*, "International Migration Review", vol. 21, nr 4

Massey D. S. (1999), *Why Does Migration Occur? A Theoretical Synthesis*, [w:] Hirschman Ch., Kasinitz P., De Wind J. (red.), *The Handbook of International Migration: The American Experience*, New York

Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. E. (1993), *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*, "Population and Development Review", vol. 19, nr 3

Matusewicz Cz. (1975), *Psychologia wartości*, Poznań

May R. (1989), *Psychologia i dylemat ludzki*, Warszawa

Mead G. H. (1934), *Mind, self and society*, Chicago (1975, *Umysł, osobowość, społeczeństwo*, przeł. Wolińska L., Warszawa)

Mead M. (1978), *Tożsamość i kultura. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa

Meinecke F. (1908), *Weltburgertum und Nationalstaat*, Munchen – Berlin

Melchior M. (1990), *Społeczna tożsamość jednostki*, Warszawa

Melosik Z. (1993), *Postmodernizm w pedagogice (nadzieje i zagrożenia)*, „Ruch Pedagogiczny" nr 5-6

Melosik Z., Szkudlarek T. (1998), *Kultura, tożsamość, edukacja*, Kraków

Mencwel A. (red.) (2005), *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa

Męczkowska A. (2001), *Globalizacja jako wyzwanie dla edukacji a problem unifikacji wymagań dydaktycznych nauczycieli*, [w:] Kojsa W. (red), *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji*, Cieszyn

Michelet J. (1847-1853), *Histoire de la Revolution Francaise*, Paris

Mielicka H. (2000), *Proces rozwoju tożsamości*, [w:] Mielicka H., *Socjologia wychowania. Wybór tekstów*, Kielce

Mikołajewska B. (2004), *Ku teorii orientacji „ja" – inny*, [w:] Machaj I. (red.), *Małe struktury społeczne*, Lublin

Miluska J. (2003), *Międzypokoleniowa transmisja wartości kulturowych w polskiej rodzinie i szkole w warunkach globalizacji*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Miluska J. (2007), *Tożsamość Europejczyka – fakt czy artefakt?*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Miłek D., Jóźwik B. (2008), *Migracje z Europy Środkowej i Wschodniej do Wielkiej Brytanii w ostatnim czasie*, [w:] Markowski K. (red.), *Migracja – wartość dodana?*, Lublin

Misiejuk D., Muszyńska J. (2007), *Proces socjalizacji do grupy mniejszościowej a wartości kultury na przykładzie tożsamości kulturowej Białorusinów w Polsce*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Misiewicz H. (1983), *Poczucie własnej wartości u młodzieży*, Warszawa

Misztal M. (1980), *Problematyka wartości w socjologii*, Warszawa

Morawska E. (2003), *Disciplinary agendas and analytic strategies of research on immigration and transnationalism*, "International Migration Review", Vol. 37, No. 3

Morris C. (1956), *Varieties of human value*, Chicago

Naroll R. (1973), *The Culture-Bearing Unit in Cross-Cultural Surveys*, [w:] Naroll R., Cohen R. (red.), *A Handbook of Method in Cultural Anthropology*, New York – London

Naroll R., Cohen R. (red.), *A Handbook of Method in Cultural Anthropology*, New York – London

Niedźwiedzki D. (2008), *Tożsamość lokalna i migracja. Przypadek Polaków w Leuwen*, [w:] Kurczewska J. (red.), *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, Warszawa

Niedźwiedzki D. (2010), *Migracje i tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, Kraków

Nikitorowicz J. (1992), *Socjalizacja i wychowanie w zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie rodzinach Białostocczyzny*, Białystok

Nikitorowicz J. (1995a), *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok

Nikitorowicz J. (1995b), *Tożsamość w edukacyjnym procesie wielokulturowym*, [w:] Urlińska M. M. (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń

Nikitorowicz J. (red.) (1995c), *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*, Białystok

Nikitorowicz J. (red.) (1997a), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Nikitorowicz J. (1997b), *Szanse i zagrożenia tożsamości rodzinnej na pograniczu kultur*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Niktorowicz J.(1999), *Tożsamość*, [w:] Lalak D, Pilch T. (red), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa

Nikitorowicz J. (2000a), *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości*, Białystok

Nikitorowicz J. (2000b), *Socjotechnika w edukacji regionalnej i międzykulturowej wobec celów i wartości młodzieży oraz idei zjednoczenia Europy*, [w:] Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice

Nikitorowicz J. (2000c), *Spotkanie i dialog kultur – wymiar edukacji międzykulturowej*, [w:] Pilch T. (red.), *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, Warszawa

Nikitorowicz J. (2003), *Dziedzictwo kulturowe i etos generacji – problemy przekazu międzypokoleniowego*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Nikitorowicz J. (2004), *Wartość międzykulturowości*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja ku wartościom*, Kraków

Nikitorowicz J. (2005a), *Kreowanie tożsamości dziecka*, Gdańsk

Nikitorowicz J. (2005b), *Próba określenia przedmiotu edukacji międzykulturowej*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Region – Tożsamość – Edukacja*, Białystok

Niktorowicz J. (2007a), *Tożsamość – istota, geneza, wymiary*, [w:] Pilch T., *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa

Nikitorowicz J. (2007b), *Prognozy Nowej Europy w kontekście realizowania zadań edukacji międzykulturowej*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Nikitorowicz J., Misiejuk D. (red.) (2009), *Procesy migracji w społeczeństwie otwartym. Perspektywa edukacji międzykulturowej*, Białystok

Nikitorowicz J. (2010), *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Sopot

Nikitorowicz J., Sobecki M., Misiejuk D. (red.) (2001a), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej,* t. 1, Białystok

Nikitorowicz J., Sobecki M., Misiejuk D. (red.) (2001b), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej,* t. 2, Białystok

Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.) (2003), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.) (2005), *Region – Tożsamość – Edukacja*, Białystok

Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.) (2007), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Nikitorowicz J., Misiejuk D. (red.) (2009), *Procesy migracji w społeczeństwie otwartym. Perspektywa edukacji międzykulturowej*, Białystok

Nowacki T.W. (2010), *Świat marzeń*, Lublin

Nowak S. (1985), *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa

Ogrodzka-Mazur E. (2008), *Procesy globalizacyjne a postawy patriotyczne i obywatelskie współczesnej młodzieży. Od tożsamości narodowej do tożsamości globalnej*, [w:] Lewowicki T., Grabowska B., Gajdzica A. (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, Toruń

Okoń W. (1995), *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa

Okólski M. (2004), *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym ujęciu*, Warszawa

Okólski M. (2006), *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Warszawa

Oleś P. (1999), *Poczucie tożsamości a funkcjonowanie „systemu ja" w okresie dorastania*, [w:] Rzepa T. (red.) Materiały konferencyjne, nr 44, Szczecin

Ossowska M. (1970), *Normy moralne. Próba systemtyzacji*, Warszawa

Ossowski S. (1948), *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, Warszawa

Ossowski S. (1967), *Ziemia i naród. Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, [w:] Ossowski S., *Dzieła, t. III: Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa

Ossowski S. (1984), *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa

Panek W. (1997), *Twórczość ludowa trwałym symptomem wartości międzykulturowych*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec edukacji międzykulturowej*, Białystok

Paradowska M. (1984), *Podróżnicy i emigranci. Szkice z dziejów polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej*, Warszawa

Parsons T. (1951), *The Social System*, Glencoe I11

Parsons T. (1969), *The position of identity in the general theory of action*, [w:] Gordon Ch., Gergen K. J., *The Self in Social Interaction*, New York

Pearsons T., Shils E. A. (red.) (1962), *Toward a General Theory of Action*, New York

Pilch T. (1998), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa

Pilch T. (red.) (2000), *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, Warszawa

Pilch T. (2007), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa

Pilch T., Bauman T., (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa

Polak E. (2001), *Procesy globalizacji a szanse i zagrożenia dla młodego pokolenia*, [w:] Kojsa W. (red), *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji*, Cieszyn

Popławski T. (2009), *Pojęcie narodu i ojczyzny w dobie współczesnej*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Porębski M. (2002), *Polskość jako sytuacja*, Kraków, Wydawnictwo Literackie

Ratajczak Z. (2007), *Psychologia pracy i organizacji*, Warszawa

Reykowski J. (red.) (1964), *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej,* Warszawa

Reykowski J. (1975), *Teoria motywacji a zarządzanie,* Warszawa

Reykowski J. (red.) (1980), *Osobowość a społeczne zachowania się ludzi*, Warszawa

Robbins R. (1973), *Identity Culture and Behaviour*, Chicago

Rogers C. (1991), *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław

Rokeach M. (1968), *Beliefs, Attitudes and Values*, San Francisco

Romaniszyn K. (2003), *Kulturowe implikacje międzynarodowych migracji*, Lublin

Romaniszyn K. (red.) (2005), *Portrety i autoportret. Polacy o sobie, innych narodach, Europie i Unii Europejskiej*, Kraków

Romaniszyn K. (2008), *Culture and migration. The Curtural Implications of International Migrations in the Light of Fieldwork Evidence*, Kraków

Rosenberg M. (1965), *Society and adolescent self-image*, Princeton, New York

Rostowski J. (2001), *Rola statusów tożsamości osobowej w rozwoju jednostki*, [w:] Kaczmarek B., Markiewicz K., Orzechowski S. (red.), *Nowe wyzwania w rozwoju człowieka*, Lublin

Rumińska K. (2010), *Samoocena młodych emigrantów a radzenie sobie z problemami w nowym środowisku społecznym*, [w:] Bera R. (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwania dla edukacji*, Lublin

Rumiński A. (1992), *Kandydaci na nauczycieli i ich wartości życiowe*, „Ruch Pedagogiczny", nr 1-2

Rusek H. (2001), *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik integracji społeczności pogranicza. Na przykładzie polskiej mniejszości zaolziańskiej*, [w:] Nikitorowicz J., Sobecki M., Misiejuk D. (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*, t. 2, Białystok

Rybczyńska D. A., Olszak-Krzyżanowska B. (1995), *Aksjologia pracy socjalnej – wybrane zagadnienia. Pracownik socjalny wobec problemów i kwestii społecznych*, Warszawa

Sadowski A. (red.) (1996), *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, Białystok

Sadowski A. (1997), *Język w rodzinie, język ojczysty a tożsamość narodowa na polsko-białoruskim pograniczu*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Sadowski A. (2003), *Społeczeństwo zróżnicowane kulturowo a problemy dziedzictwa kulturowego*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Sadowski A. (2007), *Obywatelstwo i tożsamość społeczna na pograniczach w warunkach Unii Europejskiej*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji miedzykulturowej*, Białystok

Sadowski A., Czerniawska M. (1999), *Tożsamość Polaków na pograniczach*, Białystok

Scheller M. (1987), *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, Warszawa

Scheller M. (1989), *Resentyment i wartości*, Warszawa

Schütz A. (1962), *The Problem of Social Reality*, „Collected Papers, Vol 1", Hague

Sedikides C., Skowronski J. J. (2004), *O ewolucyjnych funkcjach Ja symbolicznego: motyw samowartościowania*, [w:] Tesser A., Felson R. B., Suls J. M. (red.) (2004), *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna*, przeł. A. Karolczak, Gdańsk

Senejko A. (2007), *Style kształtowania tożsamości u młodzieży a ustosunkowanie wobec zagrożeń*, [w:] Harwas-Napierała B., Liberska H. (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, Poznań

Shils E. (1957), *Primordial, personal, sacred and civil ties*, "British Journal of Sociology" 7

Siegień A. J. (2003), *Edukacja regionalna w okresie stabilizacji społeczno-ustrojowej*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Sieroń-Galusek D. (2007), *Obywatel europy? Tożsamość emigranta na przykładzie Jerzego Stempowskiego*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok

Skoczek M. (1997), *Współczesne migracje zarobkowe. Regionalne studia porównawcze*, [w:] Zamojski J. E. (red.), *Migracje i społeczeństwo: zbiór studiów*, t. 2, IH PAN, Warszawa

Skorowski H. (2009), *Narodowa tożsamość elementem zakorzenienia w Europie*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Smith A. D. (1991), *National Identity*, London

Smith A. D. (1994a), *The politics of culture: ethnicity and nationalism*, [w:] Ingold T. (red.), *Companion Encyclopedia of Anthropology*, London – New York

Smolicz J. J. (1990), *Język jako wartość rdzenna (Doświadczenia grupy polskiej na tle doświadczeń grup walijskiej i hinduskiej w Australii)*, [w:] Kłoskowska A. (red.), *Oblicza polskości*, Warszawa

Smolicz J. J. (1997), *Społeczność polska w Australii: tożsamość i kultura*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Sobczak J. (2009), *Kryzys polskiej tożsamości narodowej, narodziny tożsamości europejskiej – antynomie, dylematy, miraże*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Sobecki M. (1997), *Uwarunkowania rodzinne poczucia tożsamości narodowej uczniów liceów ogólnokształcących w północno-wschodniej Polsce*, [w:] Nikitorowicz J. (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok

Sobecki M. (2000), *Środowisko zamieszkania a postawy młodzieży wobec odmienności rasowej, narodowej i religijnej*, [w:] Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice

Sobecki M. (2005), *Wybrane uwarunkowania identyfikacji z regionem na tle innych kategorii identyfikacyjnych. Na przykładzie mniejszości polskiej na Białorusi*, [w:]

Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Region – Tożsamość – Edukacja*, Białystok

Sobecki M. (2007), *Kultura symboliczna a tożsamość. Studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*, Białystok

Sobecki M. (2009), *Profile identyfikacyjne w analizie tożsamości kulturowej*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Sosnowski A. (2008), *Tożsamość regionalna, narodowa, europejska – poziomy współczesnej identyfikacji społecznej Polaków. Spojrzenie socjologa*, Olsztyn

Spicer E. H. (1971), *Persistent Cultural System: A Comparative Study of Identity Systems That Can Adapt to Contrasting Environments*, "Science" nr 4011

Steele C. M. (1988), *The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self*, [w:] Berkowitz L. (red.), *Advances in experimental social psychology*, t. 21, New York

Stelmaszczyk H. (2007), *Rola tradycji etnicznych w wychowaniu młodej generacji*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Kraków

Straś-Romanowska M. (2004), *Aksjologiczne konotacje tożsamości Ja*, [w:] Szerląg A. (red.) *Edukacja ku wartościom*, Kraków

Suls J., Greenwald A. (red.) (1983), *Social psychological perspectives on the self*, Hillsdale, New York

Sumner W. G. (1906), *Folkways. A study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*, Boston

Swann W. B. Jr (1990), *To be adored or to be known? The interplay of self-enhancement and self-verification*, [w:] Higgins E. T., Sorrentino M. (red.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior*, t. 2, New York

Synak B. (2003), *Kultury małych ojczyzn w warunkach globalizacji*, [w:] Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok

Szafrańska A. (2017), *Tak dalecy czy/i tak bliscy? Obraz Czechów w percepcji polskich nauczycieli*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" T. XXXVI

Szczepański J. (1972), *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa

Szczukiewicz P. (1998), *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Lublin

Szczurek-Boruta A. (2007a), *Stałość i zmienność. Poczucie tożsamości narodowej młodzieży i nowy wymiar edukacji obywatelskiej*, [w:] Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w Nowej Europie. Konteksty edukacji miedzykulturowej*, Białystok

Szczurek-Boruta A. (2007b), *Ojczyzna, naród i patriotyzm – wybory kulturowe młodzieży i edukacja międzykulturowa*, [w:] Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Opole

Szczurek-Boruta A. (2008), *Kształtowanie się tożsamości młodzieży – z doświadczeń edukacji szkolnej*, [w:] Lewowicki T., Grabowska B., Gajdzica A. (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, Toruń

Szerląg A. (red.) (2004), *Edukacja ku wartościom*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków

Szerląg A. (2007), *Obywatelskość w rodzinnych przestrzeniach socjalizacyjnych Polaków funkcjonujących w wielonarodowym społeczeństwie Litwy*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Kraków

Szerląg A. (red.) (2007), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Kraków

Szostak M. (red.) (1980), *Wybrane zagadnienia psychologii klinicznej*, Warszawa

Sztompka P. (2003), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków

Szubert A. (1980), *Kształtowanie się poczucia tożsamości. Analiza okresu adolescencji na podstawie teorii Erika H. Eriksona*, [w:] Szostak M. (red.), *Wybrane zagadnienia psychologii klinicznej*, Warszawa

Szwed R. (2003), *Tożsamość a obcość kulturowa*, Lublin

Szyszka M. (2009), *Więzi rodzinne czynnikiem wspomagającym kształtowanie tożsamości narodowej*, [w:] Dyczewski L., Wadowski D. (red.), *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, Lublin

Świda H. (1979), *Młodzież a wartości*, Warszawa

Świda-Ziemba H. (1998), *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa

Tajfel H. (1972), *La categorisation sociale*, Paris

Tajfel H. (1978), *Interindividual Behaviour and Intergroup Behaviour*, [w:] Tajfel H. (red.), *Differentiation Between Social Groups*, “Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations, European Monographs in Social Psychology”, 14, London

Tangney J. P., Fisher K. W. (red.) (1995), *Self-conscious emotions*, New York

Tatarkiewicz W. (1978), *Pojęcie wartości*, Warszawa

Tatarkiewicz W. (1981), *Historia filozofii*, Warszawa

Taylor Ch. (1996), *Etyka autentyczności*, Kraków

Taylor Ch. (1988), *Humanizm i nowoczesna tożsamość*, [w:] *Człowiek w nauce współczesnej: Rozmowy w Castelgandolfo 1983*, Paris

Tesser A., Campbell J. (1983), *Self-definition and self-evaluation maintenance*, [w:] Suls J., Greenwald A. (red.), *Social psychological perspectives on the self*, Hillsdale, New York

Tesser A., Felson R. B., Suls J. M. (red.) (2004), *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna*, przeł. A. Karolczak, Gdańsk

Thomas W. I., Znaniecki F. (1976), *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1, Warszawa

Tischner J. (1994), Wstęp do książki A. Mirgi, L. Mroza, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa

Tischner J. (1999), *Wiara w godzinie przełomu*, [w:] Kozielecki J. (red.), *Humanistyka przełomu wieków*, Warszawa

Tischner J. (2011), *Myślenie według wartości*, Kraków

Tomaszewski T. (1975), *Człowiek i otoczenie*, [w:] *Psychologia*, Warszawa

Tortosa J. (1986), *Polityka językowa a język mniejszości*, Warszawa

Trzebińska E., Miś T., Rutczyńska I. (2003), *Wielorakie Ja i jedność tożsamości. Ujecie doświadczeniowo-analityczne*, „Roczniki Psychologiczne", t. 6

Turner J. C. (1987), *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*, Oxford

Turner J. C. (2004), *Ku poznawczej redefinicji pojęcia "grupa społeczna"*, [w:] Machaj I. (red.), *Małe struktury społeczne*, Lublin

Turner R. (1968), *The self-conception in social interaction*, [w:] Gordon Ch., Gergen K. J., *The Self in Social Interaction*, New York

Turowski J. (1993), *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin

Turowski J. (1994), *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin

Urlińska M. M. (red.) (1995), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń

Vallacher R. R., Nowak A. (2004), *Krajobrazy autorefleksji: mapowanie szczytów i dolin oszacowań własnej osoby*, [w:] Tesser A., Felson R. B., Suls J. M. (red.) (2004), *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna*, przeł. A. Karolczak, Gdańsk

Walasek S. (2004), *Edukacja podstawą kształcenia świadomości narodowej(XIX-XX wiek)*, [w:] Szerląg A. (red.), *Edukacja ku wartościom*, Kraków

Watson J. L. (1977), *Introduction: Immigration, ethnictly, and class in Britain*, [w:] Watson J. L. (red.), *Between two cultures. Migration and minorities in Britain*, Oxford

Wyer R. S. Jr (red.) (1999), *Advances in social cognition*, t. 12, Mahwah, New York

Williams B. (1989), *A class act: anthropology and the race to nation across ethnic terrain*, "Annual Review of Anthropology" 18

Witkowski L. (1988), *Tożsamość i zmiana (wstęp do epistemologicznej analizy kontekstów edukacyjnych)*, Toruń

Witkowski L. (1990), *Problem uniwersalizacji tożsamości (Habermas-Kohlberg-Erikson)*, [w:] Witkowski L. (red.), *Dyskursy rozumu: między przemocą i emancypacją. Z percepcji Jürgena Habermasa w Polsce*, Toruń

Witkowski L. (red.) (1990), *Dyskursy rozumu: między przemocą i emancypacją. Z percepcji Jürgena Habermasa w Polsce*, Toruń

Witkowski L. (2009), *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, wyd. 3, Łódź

Wiśniewska N. (2001), *Tożsamość narodowa w dobie globalizacji*, [w:] Nikitorowicz J., Sobecki M., Misiejuk D. (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Tom 1, Białystok

Wiśniewski J., Duszczyk M. (2007), *Migracje zarobkowe Polaków po 1 maja 2004 roku*, [w:] Kolarska-Bobińska L. (red), *Emigrować i wracać. Migracje zarobkowe Polaków a polityka państwa*, Warszawa

Worek B. (2005), *„Zwykli ludzie" o sobie, Polsce, Europie i Unii Europejskiej*, [w:] Romaniszyn K. (red.), *Portrety i autoportret. Polacy o sobie, innych narodach, Europie i Unii Europejskiej*, Kraków

Wundt W. (1902), *Outlines of psychology*, przeł. na j. angielski C. H. Judd, New York (oryginał opublikowany w 1897)

Wyszyński S. (1985), „*Idźcie i nauczajcie"*, Warszawa

Zamojski J. E. (red.) (1997), *Migracje i społeczeństwo: zbiór studiów*, t. 2, Warszawa

Ziembiński Z. (1993), *O pojmowaniu pozytywizmu oraz prawa natury*, Poznań

Ziemski F. (2000), *Znaczenie polskiej tradycji w procesie edukacji wielokulturowej* [w:] Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.), *Edukacja miedzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice

Ziller R. C. (1973), *The Social Self*, Pergamon Press

Znaniecki F. (1934), *The Method of Socjology*, New York

Znaniecki F. (1974), *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości*, Wyd. I, Warszawa

Znaniecki F. (1990), *Współczesne narody*, Warszawa

Znaniecki F. (2001a), *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości*, Wyd. III, Warszawa

Znaniecki F. (2001b), *Socjologia wychowania*, Warszawa

Spis wykresów, rysunków, tabel

Spis wykresów

Wykres 1. Województwo pochodzenia *(dane w %)* 124
Wykres 2. Wartości ważne podczas pobytu za granicą stanowiące podstawę aksjologiczną poczucia dumy narodowej (średnie wartości)...129
Wykres 3. Poczucie dumy badanych emigrantów z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce *(średnie wartości)* 132
Wykres 4. Obrona dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji przez badanych emigrantów *(średnie wartości)* 136
Wykres 5. Pozytywne cechy typowego Polaka w ocenie badanych emigrantów *(średnie wartości)*...139
Wykres 6. Zachowania ważne podczas pobytu za granicą w ocenie badanych emigrantów polskich *(średnie wartości)* 141
Wykres 7. Twierdzenia określające stosunek badanych emigrantów do aktualnej sytuacji życiowej *(średnie wartości)* 143
Wykres 8. Twierdzenia charakteryzujące „prawdziwego Polaka" w ocenie badanych emigrantów *(średnie wartości)* 146
Wykres 9. Więzi z różnymi miejscami i grupami społecznymi badanych emigrantów *(średnie wartości)* 148
Wykres 10. Czynności ważne podczas pobytu za granicą w ocenie badanych emigrantów 149
Wykres 11. Uczestnictwo w uroczystościach u znajomych lub rodziny badanych emigrantów...153
Wykres 12. Uczestnictwo w mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych *(średnie wartości)*...154
Wykres 13. Obchodzenie różnych uroczystości *(średnie wartości)* 155
Wykres 14. Obchodzenie świąt narodowych na obczyźnie przez badanych emigrantów.157
Wykres 15. Ocena wspólnych polskich dóbr kulturowych przez badanych emigrantów .158

Wykres 16. Zasady moralne ważne podczas pobytu za granicą w relacjach z innymi w ocenie badanych emigrantów *(średnie wartości)* 160
Wykres 17. Zachowanie się badanych emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą *(średnie wartości)* 161
Wykres 18. Utrzymywanie kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą przez badanych emigrantów *(średnie wartości)* 162
Wykres 19. Hierarchia wartości ostatecznych *(średnie wartości)* 166
Wykres 21. Hierarchia wartości instrumentalnych badanych emigrantów *(średnie wartości)* 172

Spis rysunków

Rysunek 1. Model zależności między badanymi zmiennymi 117

Spis tabel

Tabela 1 Wiek badanych osób 122
Tabela 2. Płeć badanych osób 122
Tabela 3. Stan cywilny badanych osób 122
Tabela 4. Stan rodziny badanych osób 122
Tabela 5. Wykształcenie badanych osób 123
Tabela 6. Miejsce zamieszkiwania przed wyjazdem z kraju badanych osób 123
Tabela 7. Obecne miejsce zamieszkania w Wielkiej Brytanii badanych osób 124
Tabela 8. Czas pobytu za granicą badanych osób 125
Tabela 9. Branża w jakiej obecnie pracują badane osoby 125
Tabela 10. Rodzaj zatrudnienia badanych osób 125
Tabela 11. Charakter wykonywanej pracy przez badane osoby 126
Tabela 12.Branża w jakiej pracują w Polsce badane osoby 126
Tabela 13. Umiejętności w posługiwaniu się językiem angielskim 127
Tabela 14. Duma badanych emigrantów z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce *(średnie wartości)* 131

Tabela 15. Obrona dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji przez badanych emigrantów *(średnie wartości)* 135
Tabela 16. Częstotliwość kontaktów badanych emigrantów z rodziną w kraju 151
Tabela 17. Wartości ostateczne cenione przez badanych emigrantów polskich*(średnie wartości)*...165
Tabela 18. Wartości ostateczne badanych emigrantów *(dane w %)*................................167
Tabela 19. Wartości instrumentalne (cechy) badanych emigrantów *(średnie wartości)*...171
Tabela 20. Wartości instrumentalne badanych *(dane w %)*...173
Tabela 21. Ogólny poziom samooceny badanych emigrantów 176
Tabela 22. Samoocena badanych emigrantów *(dane w %)* 177
Tabela 23. Istotne statystycznie zależności między wartościami ostatecznymi a poziomem dumy narodowej badanych emigrantów 181
Tabela 24. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą określającymi poczucie dumy narodowej badanych emigrantów 183
Tabela 25. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi a dumą badanych emigrantów z różnych aspektów życia społeczno-politycznego 185
Tabela 26. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a obroną dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji...187
Tabela 27. Istotne statystycznie zależności między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem 189
Tabela 28. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi a pozytywnymi cechami typowego Polaka postrzeganymi przez badanych emigrantów 191
Tabela 29. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a zachowaniem ważnym dla Polaka podczas pobytu za granicą 193
Tabela 30. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich twierdzeniami określającymi stosunek do aktualnej sytuacji życiowej 195

Tabela 31. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego” Polaka 198
Tabela 32. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich więziami z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami 200
Tabela 33. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą 201
Tabela 34. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a uczestnictwem w uroczystościach u rodziny/znajomych 205
Tabela 35. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a uczestnictwem w nabożeństwach z okazji różnych świąt kościelnych 207
Tabela 36. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich różnych uroczystości 211
Tabela 37. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich świąt narodowych na obczyźnie 213
Tabela 38. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich oceną polskich dóbr kulturowych 215
Tabela 39. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a ich zasadami moralnymi ważnymi podczas pobytu za granicą 218
Tabela 40. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a zachowaniem się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą 219
Tabela 41. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami ostatecznymi badanych emigrantów a utrzymywaniem przez nich kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą 221
Tabela 42. Istotne statystycznie zależności między wartościami instrumentalnymi a poziomem dumy narodowej badanych emigrantów 225

Tabela 43. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą stanowiących o ich dumie narodowej 226
Tabela 44. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między dumą z różnych aspektów życia społeczno-politycznego badanych a ich systemem wartości instrumentalnych 228
Tabela 45. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a obroną dobrego imienia różnych osób, grup lub instytucji 230
Tabela 46. Istotne statystycznie zależności między wartościami instrumentalnymi a przyznawaniem się na emigracji do bycia Polakiem 231
Tabela 47. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a pozytywnymi cechami typowego Polaka 233
Tabela 48. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a zachowaniem ważnym badanych będących przejawem identyfikacji narodowej podczas pobytu za granicą 234
Tabela 49. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a twierdzeniami określającymi stosunek do aktualnej sytuacji życiowej jako przejawu poczucia dumy narodowej 236
Tabela 50. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego" Polaka w ocenie badanych emigrantów 239
Tabela 51. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a więziami z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami 241
Tabela 52. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą świadczących o więzi z krajem 243
Tabela 53. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a uczestnictwem w uroczystościach u rodziny/znajomych 245
Tabela 54. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a deklarowanym przez badane osoby uczestnictwem we mszy św. z okazji różnych świąt kościelnych 246
Tabela 55. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnych a obchodzeniem różnych uroczystości świeckich przez badanych emigrantów 249

Tabela 56. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a obchodzeniem świąt narodowych na obczyźnie przez badanych emigrantów 251
Tabela 57. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a oceną znaczenia wspólnych polskich dóbr kulturowych dokonaną przez emigrantów...... 252
Tabela 58. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a zasadami moralnymi ważnymi podczas pobytu za granicą w relacjach społecznych 254
Tabela 59. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a zachowaniem się emigrantów w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą 256
Tabela 60. Macierz współczynników korelacji kanonicznej między wartościami instrumentalnymi a utrzymywaniem kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą przez emigrantów...... 257
Tabela 61. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a wartościami ważnymi podczas pobytu za granicą określającymi dumę narodową... 260
Tabela 62. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich dumą z różnych aspektów życia społeczno-politycznego w Polsce 260
Tabela 63. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a postrzeganymi przez nich pozytywnymi cechami typowego Polaka...... 261
Tabela 64. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zachowaniami ważnymi podczas pobytu za granicą 261
Tabela 65. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a twierdzeniami określającymi ich stosunek do aktualnej sytuacji życiowej...... 262
Tabela 66. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich twierdzeniami charakteryzującymi „prawdziwego” Polaka...... 263
Tabela 67. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich więziami z różnymi zbiorowościami społecznymi i miejscami w Polsce...... 263

Tabela 68. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a w ich ocenie czynnościami ważnymi podczas pobytu za granicą podtrzymującymi więź z krajem 264
Tabela 69. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zainteresowaniem sprawami Polski podczas pobytu na emigracji...264
Tabela 70. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich uczestnictwem w uroczystościach u rodziny lub znajomych 265
Tabela 71. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a obchodzeniem przez nich różnych uroczystości świeckich 265
Tabela 72. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny a obchodzeniem świąt narodowych na obczyźnie 266
Tabela 73. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich oceną wspólnych dóbr kulturowych 266
Tabela 74. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zasadami moralnymi ważnymi podczas pobytu za granicą w relacjach z innymi 267
Tabela 75. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a ich zachowaniem się w stosunku do innych Polaków podczas pobytu za granicą 268
Tabela 76. Istotne statystycznie zależności między ogólnym poziomem samooceny badanych emigrantów a utrzymywaniem przez nich kontaktów towarzyskich podczas pobytu za granicą 268

Aneks

Aneks 1 – Autorski Kwestionariusz Ankiety

Szanowni Państwo!

Problematyka poczucia tożsamości narodowej to zagadnienie bardzo istotne dla funkcjonowania współczesnego człowieka.
Pogłębiający i poszerzający się proces integracji europejskiej to nie tylko zmiany w sferze politycznej czy ekonomicznej, ale przede wszystkim przeobrażenia kulturowo-społeczne. W refleksji nad nową jakością otoczenia kulturowo-społecznego, kluczową rolę odgrywa proces globalizacji. Społeczeństwu europejskiemu, które jest podmiotem owych zmian, towarzyszy potrzeba ponownego zdefiniowania tożsamości narodowej oraz tożsamości europejskiej.
Państwa pomoc jest niezbędna, aby w sposób rzetelny poszukać odpowiedzi na pytania dotyczące w/w kwestii.
Badania mają charakter anonimowy, zaś zebrane tą drogą informacje zostaną wykorzystane wyłącznie do celów naukowych.

Z góry dziękuję za współpracę!
Z poważaniem,
Ilona Maria Mroczek

1. Jak bardzo jest Pan/Pani dumny/dumna z tego, że jest Polakiem/Polką? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Bardzo dumny
2. Dość dumny
3. Trudno mi ocenić, nie zastanawiałem(łam) się nad tym
4. Niezbyt dumny
5. Wstydzę się, że jestem Polakiem

2. Czy przebywając na emigracji przyznaje się Pan/Pani, że jest Polakiem/Polką? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Trudno powiedzieć
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

3. Co jest dla Pana/Pani ważne podczas pobytu za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Zdobycie szacunku i uznania ludzi za osobistą postawę i fakt bycia Polakiem					
2.	Przestrzeganie prawa, zasad moralnych oraz innych norm regulujących koegzystencję społeczną (wyniesionych z kraju ojczystego)					
3.	Życie w gronie lubianych i lubiących Polaków ludzi					
4.	Postępowanie zgodne z przykazaniami religii (zakorzenionymi podczas pobytu w kraju ojczystym)					

4. Jak dumny/dumna jest Pan/Pani z następujących aspektów życia społeczno – politycznego w Polsce? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Bardzo dumny	Raczej dumny	Nie mam zdania	Niezbyt dumny	Nie jestem dumny
1.	Atmosfery życia społecznego					
2.	Możliwości pracy zawodowej					
3.	Materialnych warunków życia					
4.	Systemu opieki społecznej					
5.	Bezpieczeństwa publicznego					
6.	Sprawiedliwego i równego traktowania wszystkich grup w kraju					
7.	Znaczenia politycznego kraju w świecie					
8.	Działania demokracji					
9.	Osiągnięć ekonomicznych					
10.	Osiągnięć naukowych i technologicznych					
11.	Osiągnięć w sporcie					
12.	Osiągnięć w dziedzinie sztuki i literatury					
13.	Polskiej historii					
14.	Zasłużonych Polaków					

5. Gdyby ktoś w Pana/Pani towarzystwie wyrażał uogólnioną złą opinię o niżej wymienionych osobach, grupach i instytucjach, to jakby Pan/Pani zareagował/zareagowała? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Osoby, grupy, instytucje	Reakcja				
		Zdecydowanie broniłbym dobrego imienia	Raczej bronił(a)bym dobrego imienia	Byłoby mi to obojętne	Raczej poparł(a)bym złą opinię	Zdecydowanie poparł(a)bym złą opinię
1.	Prezydent RP					
2.	Premier RP					
3.	Marszałek Sejmu					
4.	Rząd RP					
5.	Państwo polskie i Polacy					
6.	Twoja religia					
7.	Twoje pochodzenie regionalne					
8.	Grupa społeczno-zawodowa, do której przynależysz					
9.	Twoja rodzina					
10.	Twój krąg przyjaciół					
11.	Kultura i tradycja polska					

6. Według Pana/Pani typowy Polak/Polka jest: (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Zdecydowanie zgadzam się	Raczej zgadzam się	Nie mam zdania	Raczej nie zgadzam się	Zdecydowanie nie zgadzam się
1.	Pracowity					
2.	Tolerancyjny					
3.	Nowoczesny					
4.	Efektywny, skuteczny					
5.	Schludny					
6.	Nienadużywający alkoholu					
7.	Odpowiedzialny					
8.	Zdyscyplinowany					
9.	Przedsiębiorczy					

7. Co jest dla Pana/Pani ważne jako Polaka/Polki podczas pobytu za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Używanie języka polskiego w stosunku do innych Polaków w miejscu pracy					
2.	Używanie języka polskiego w kontaktach towarzyskich z Polakami					
3.	W relacjach z obcokrajowcami podawanie, że jest się Polakiem					
4.	Kształtowanie pozytywnego wizerunku Polaka na obczyźnie					

8. W jakim stopniu Pan/Pani zgadza się z następującymi twierdzeniami? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Zdecydowanie zgadzam się	Raczej Zgadzam się	Nie mam zdania	Raczej nie zgadzam się	Zdecydowanie nie zgadzam się
1.	Wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek innego kraju na świecie					
2.	Są pewne rzeczy w dzisiejszej Polsce, których się wstydzę jako Polak					
3.	Świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli bardziej podobni do Polaków					
4.	Ogólnie biorąc, Polska jest lepszym krajem niż większość innych krajów					
5.	Trzeba popierać swój kraj, nawet jeśli postępuje on niewłaściwie					
6.	Należy ograniczyć import, aby chronić własną gospodarkę					
7.	Obcokrajowcom nie powinno się zezwalać na kupowanie ziemi w naszym kraju					
8.	Mniejszości etniczne powinny uzyskiwać wsparcie ze strony rządu aby zachować swoje obyczaje i tradycje					

9. W jakim stopniu dla Pana/Pani ważne są następujące twierdzenia, żeby uznać kogoś za „prawdziwego" Polaka/Polkę? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Być urodzonym w Polsce					
2.	Spędzenie większości życia w Polsce					
3.	Mówienie językiem polskim					
4.	Bycie katolikiem					
5.	Respektowanie politycznych instytucji i prawa kraju					

10. Z kim jest Pan/Pani najbardziej związany/związana? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Zdecydowanie zgadzam się	Raczej zgadzam się	Nie mam zdania	Raczej nie zgadzam się	Zdecydowanie nie zgadzam się
1.	Ze społecznością lokalną, miejscowością, z której pochodzę					
2.	Z całym krajem, Polską					
3.	Z Europą					

11. Co jest dla pana/Pani ważne podczas pobytu za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Czytanie polskiej literatury					
2.	Czytanie polskiej prasy					
3.	Oglądanie polskich programów telewizyjnych					
4.	Słuchanie polskich stacji radiowych					

12. Czy przebywając na emigracji interesuje się Pan/Pani tym, co dzieje się w Polsce, bieżącymi wydarzeniami? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Trudno powiedzieć
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

13. Czy miał Pan/Pani kontakt z organizacjami polonijnymi bądź z instytucjami zrzeszającymi Polaków za granicą? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Tak, kilkanaście razy
2. Tak, kilka razy
3. Tak, raz lub dwa razy
4. Nie, nigdy

14. Czy Pana/Pani zdaniem Polacy przebywający na emigracji mogą liczyć na pomoc ze strony ambasady i konsulatu RP? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Trudno powiedzieć
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

15. Jak często kontaktuje się Pan/Pani z rodziną pozostałą w kraju? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Kilkanaście razy w tygodniu
2. Raz w tygodniu
3. Kilka razy w miesiącu
4. Sporadycznie
5. W ogóle się nie kontaktuję

16. Czy i w jakim czasie zamierza Pan/Pani na stałe wrócić do Polski? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Nie zamierzam wrócić do Polski
2. Za miesiąc
3. Za pól roku
4. Za 1 rok
5. Za 2 – 4 lat
6. Za 5 lat
7. Zamierzam tu pozostać na stałe
8. Zamierzam pozostać za granicą na stałe, ale w innym kraju

17. Które elementy kultywowania tradycji polskiej są dla Pana/Pani ważne podczas pobytu za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.			Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Uczestniczenie w następujących uroczystościach:	Wigilii					
2.		Świętach Bożego Narodzenia					
3.		Świętach Wielkanocnych					
4.		Przyjęciu z okazji urodzin lub imienin					
5.	Uczestniczenie we Mszy Św. przypadającej w terminie innych świąt kościelnych:	Mszy Św. rozpoczynającej rok					
6.		Trzech Króli					
7.		Popielec					
8.		Zielone Świątki					
9.		Boże Ciało					
10.		Wniebowzięcia NMP					
11.		Święto Zmarłych					
12.		Msza Św. na zakończenie roku					
13.	Obchodzenie innych uroczystości:	Nowy Rok					
14.		Dzień Kobiet					
15.		Dzień Matki					
16.		Dzień Dziecka					
17.		Dzień Ojca					
18.		Sylwester					
19.	Obchodzenie świąt narodowych na obczyźnie:	Święto Pracy					
20.		Dzień Flagi RP					
21.		Święto Konstytucji 3 Maja					
22.		Rocznica Powstania Warszawskiego					
23.		Święto Wojska Polskiego					
24.		Dzień Edukacji Narodowej					
25.		Święto Niepodległości					
26.		Eksponowanie polskich symboli narodowych (np. wywieszanie flagi)					

18. W jakim stopniu ważne są dla Pana/Pani wspólne polskie dobra kulturowe? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.		Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Folklor regionalny					
2.	Swoiste cechy językowe w obrębie danego regionu Polski					
3.	Tradycyjne pieśni, melodie i przyśpiewki					
4.	Tradycyjna odzież regionalna/polska					
5.	Tradycyjna kuchnia polska					

19. Z kim Pan/Pani spędził/spędziła ostatnie Święta Wielkanocne? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Samotnie
2. Z rodziną
3. Ze znajomymi

20. Z kim Pan/Pani spędził/spędziła ostatnią Wigilię? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Samotnie
2. Z rodziną
3. Ze znajomymi

21. Co jest dla Pana/Pani ważne podczas pobytu za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.		Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Przestrzeganie zasad moralnych i etycznych regulujących współżycie społeczne w nowym miejscu pobytu					
2.	Szacunek dla mniejszości kulturowych					
3.	Szacunek dla miejscowych tradycji i obyczajów					

22. Co jest dla Pana/Pani ważne podczas pobytu za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.		Bardzo ważne	Raczej ważne	Nie mam zdania	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne
1.	Pozytywne odnoszenie się do rodaków / relacje pozytywne					
2.	Pomoc rodakom w znalezieniu pracy					
3.	Pomoc rodakom w znalezieniu mieszkania/domu					
4.	Organizacja spotkań towarzyskich w gronie Polaków celem podtrzymania więzi					

23. Z kim Pan/Pani utrzymuje kontakty towarzyskie będąc za granicą? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie
	Wyłącznie z Polakami					
	Głównie z Polakami, ale również z osobami innych narodowości					
	Głównie z osobami innych narodowości					
	Rzadko się spotykam, staram się unikać kontaktu z innymi ludźmi					

24. W jakim stopniu poniższe czynniki zadecydowały o Pana/Pani wyjeździe do pracy za granicę? (do każdej kategorii odpowiedzi proszę postawić znak „x" przy wybranej odpowiedzi)

Lp.		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie
1.	Chciałem(łam) uzyskiwać wyższe dochody ze swojej pracy niż w Polsce					
2.	Źródło materialnego i socjalnego zabezpieczenia bytu (utrzymania)					
3.	Praca za granicą daje możliwość zdobycia nowych doświadczeń oraz nauki języka					
4.	Skłoniła mnie do tego obecna sytuacja polityczna w Polsce					
5.	Skłoniła mnie do tego obecna sytuacja gospodarcza w Polsce					
6.	W Polsce nie mogłem(łam) znaleźć takiej pracy, która by mi odpowiadała					
7.	Praca za granicą daje możliwość zrobienia kariery zawodowej					
8.	Realizacja własnych aspiracji i zamiłowań					
9.	Zawsze chciałem(łam) wyjechać z Polski, żyć i pracować w innym kraju					
10.	Wyjechałem(łam) ze względów osobistych/rodzinnych					
11.	Podjęcie pracy zarobkowej					
12.	Podjęcie/kontynuacja nauki w innym kraju					
13.	Podjęcie pracy zarobkowej i nauki w obcym kraju					

25. Jeśli mógł(a)by Pan/Pani znaleźć lepszą pracę i poprawić swoje warunki życia, czy przeniósłby się Pan/Pani do innego kraju w Europie? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Trudno powiedzieć
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

26. Pracę znalazłem poprzez: (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Znajomych
2. Rodzinę
3. Biuro pośredniczące
4. Internet
5. Samodzielnie, pytając potencjalnych pracodawców o możliwość pracy
6. W inny sposób (jaki?) ....

27. Czy obecnie, mając zdobyte doświadczenie zawodowe, ponownie zdecydowałby się Pan/Pani na emigrację? (proszę zakreślić jedną odpowiedź)

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Trudno powiedzieć
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

Aneks 2 – Skala Wartości M. Rokeacha w adaptacji

1. Proszę przestudiuj uważnie poniższą listę wartości. Następnie wpisz liczbę 1 obok tej wartości, która jest dla Ciebie najważniejsza, potem liczbę 2 obok tej, która zajmuje drugie miejsce pod względem ważności itd. Ta wartość, która jest najmniej ważna powinna otrzymać liczbę 18. Nie można wpisać tej samej liczby obok dwu różnych wartości. Liczby wpisuj z prawej strony arkusza, w wolnych polach.

Gdy już uporządkujesz wszystkie wartości, sprawdź od początku swoją listę. Wolno Ci dokonywać zmian. Pracuj tak długo jak będzie potrzeba, tak aby wynik końcowy przedstawiał rzeczywiście Twoje wartości. W studium tym nie ma dobrych ani złych odpowiedzi. Najlepszą odpowiedzią jest ta, która odzwierciedla twoje własne przekonania.

1.	Osiągnięcie sukcesu	
2.	Sprawiedliwość społeczna, równe szanse dla wszystkich, brak wykluczonych	
3.	Harmonia psychiki, brak konfliktów wewnętrznych	
4.	Bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski	
5.	Intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń	
6.	Pokój, świat wolny od wojen i konfliktów	
7.	Dobrobyt, możliwość zaspokojenia różnorakich potrzeb	
8.	Głęboka, trwała miłość, bliskość seksualna i duchowa	
9.	Poczucie dokonania osobistego wkładu w świat społeczno - kulturowy	
10.	Piękno otoczenia natury i sztuki	
11.	Harmonijna, rozumiejąca się rodzina wolna od zagrożeń materialnych	
12.	Posiadanie prawdziwych przyjaciół	
13.	Powszechna życzliwość w społeczeństwie, pomoc wzajemna	
14.	Akceptowanie siebie jako niepowtarzalne „ja”	
15.	Życie dostarczające stanów miłej, bezproblemowej przyjemności	
16.	Akceptacja i uznanie społeczne	
17.	Wolność wyboru, niezależność od otoczenia	
18.	Poczucie godności, szacunek dla siebie samego, zadowolenie ze swego postępowania	

2. Proszę przestudiuj uważnie poniższą listę wartości. Następnie wpisz liczbę 1 obok tej wartości, która jest dla Ciebie najważniejsza, potem liczbę 2 obok tej, która zajmuje drugie miejsce pod względem ważności itd. Ta wartość, która jest najmniej ważna powinna otrzymać liczbę 18. Nie można wpisać tej samej liczby obok dwu różnych wartości. Liczby wpisuj z prawej strony arkusza, w wolnych polach.

Gdy już uporządkujesz wszystkie wartości, sprawdź od początku swoją listę. Wolno Ci dokonywać zmian. Pracuj tak długo jak będzie potrzeba, tak aby wynik końcowy przedstawiał rzeczywiście Twoje wartości. W studium tym nie ma dobrych ani złych odpowiedzi. Najlepszą odpowiedzią jest ta, która odzwierciedla twoje własne przekonania.

1.	Ambitny z aspiracjami, konsekwentnie zdążający do celu	
2.	Atrakcyjny, zadbany	
3.	Pogodny, optymista	
4.	Odpowiedzialny, niezawodny, rzetelny	
5.	Umiejący zdobyć popularność, komunikatywny	
6.	Rozumiejący ludzi, empatyczny	
7.	Obdarzony wyobraźnią, twórczy	
8.	Umiejący pracować w zespole	
9.	Uczciwy, prawdomówny	
10.	Inteligentny, myślący	
11.	Obdarzony silną wolą	
12.	Posiadający zdolności przywódcze	
13.	Umiejący dobrze się bawić	
14.	Wytrwały w pracy	
15.	Tolerancyjny wobec odmienności	
16.	Umiejący wykonywać polecenia, uznający autorytet zwierzchników	
17.	Dbający o potrzeby innych, niosący pomoc	
18.	Szalony, z fantazją życiową	

Aneks 3 – Skala Samooceny SES M. Rosenberga w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguny.

Poniżej znajdują się różne stwierdzenia, które odnoszą się do Twoich przekonań o sobie. Wskaż, w jakim stopniu zgadzasz się bądź nie zgadzasz się z każdym z tych twierdzeń, otaczając kółkiem jedną z czterech możliwych odpowiedzi. Postaraj się określić to, co naprawdę sądzisz. Liczą się tylko szczere odpowiedzi.

1 – zdecydowanie zgadzam się
2 – zgadzam się
3 – nie zgadzam się
4 – zdecydowanie nie zgadzam się

1.	Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu, co inni	1	2	3	4
2.	Uważam, że posiadam wiele pozytywnych cech	1	2	3	4
3.	Ogólnie biorąc jestem skłonny(a) sądzić, że nie wiedzie mi się	1	2	3	4
4.	Potrafię robić różne rzeczy tak dobrze, jak większość innych ludzi	1	2	3	4
5.	Uważam, że nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumn(ą)ym	1	2	3	4
6.	Lubię siebie	1	2	3	4
7.	Ogólnie rzecz biorąc, jestem z siebie zadowolon(a)y	1	2	3	4
8.	Chciał(a)bym mieć więcej szacunku dla samego siebie	1	2	3	4
9.	Czasami czuję się bezużyteczn(a)y	1	2	3	4
10.	Niekiedy uważam, że jestem do niczego	1	2	3	4

Aneks 4 – Metryczka

Szanowni Państwo!

Proszę o podanie kilku informacji o sobie, aby w sposób rzetelny dokonać analizy zebranych danych.

Badania mają charakter anonimowy, zaś zebrane tą drogą dane zostaną wykorzystane wyłącznie do celów naukowych.

1. Wiek:

1. 18 – 20 lat
2. 21 – 25 lat
3. 26 – 30 lat
4. 31 – 35 lat

2. Płeć:

1. Mężczyzna
2. Kobieta

3. Stan cywilny:

1. Kawaler/panna
2. Żonaty/mężatka
3. Wdowiec/wdowa
4. Rozwiedziony/rozwiedziona
5. Separacja
6. Inny ....

4. Stan rodziny:

1. Bez dzieci
2. 1 dziecko
3. 2 dzieci
4. 3 dzieci
5. 4 i więcej dzieci

5. Wykształcenie:

1. Podstawowe
2. Zasadnicze zawodowe
3. Średnie
4. Wyższe zawodowe (licencjat)
5. Wyższe magisterskie
6. Inne (jakie?) ....

6. Miejsce pochodzenia:

1. Wieś
2. Miasto do 20 tys. mieszkańców
3. Miasto 20 – 50 tys. mieszkańców
4. Miasto 50 – 100 tys. mieszkańców
5. Miasto powyżej 100 tys. Mieszkańców

7. Województwo pochodzenia:

1. Dolnośląskie
2. Kujawsko-pomorskie
3. Lubelskie
4. Lubuskie
5. Łódzkie
6. Małopolskie
7. Mazowieckie
8. Opolskie
9. Podkarpackie
10. Podlaskie
11. Pomorskie
12. Śląskie
13. Świętokrzyskie
14. Warmińsko-mazurskie
15. Wielkopolskie
16. Zachodniopomorskie

8. Obecne miejsce zamieszkania (na emigracji):

1. Wieś
2. Miasto do 20 tys. mieszkańców
3. Miasto 20 – 50 tys. mieszkańców
4. Miasto 50 – 100 tys. mieszkańców
5. Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców

9. Czas pobytu za granicą:

1. Do 6 m-cy
2. Od 6 m-cy do 1 roku
3. 1 rok do 3 lat
4. 3 lata do 6 lat
5. Powyżej 6 lat

10. Proszę podać branżę w jakiej Pan/Pani obecnie pracuje:

1. Administracja/Biuro
2. Administracja publiczna
3. Budownictwo
4. Doradztwo/Konsulting
5. Edukacja/Nauka
6. Elektronika/Elektryka
7. Finanse/Bankowość
8. Gastronomia/Catering
9. Grafika/Fotografia
10. Informatyka/Telekomunikacja
11. Internet
12. Kosmetyka/Fryzjerstwo
13. Księgowość
14. Medycyna/Farmacja
15. Nieruchomości
16. Opieka nad dziećmi
17. Prowadzenie gospodarstwa domowego

18. Pomoc społeczna
19. Prawo
20. Produkcja
21. Projektowanie/Inżynieria
22. Reklama/Marketing
23. Rolnictwo
24. Rozrywka/Sztuka
25. Media/Dziennikarstwo
26. Serwis/Technika/Montaż
27. Transport
28. Turystyka/Hotelarstwo
29. Ubezpieczenia
30. Zarządzanie
31. Inne (jakie?) ....

11. Proszę podać branżę, w której Pan/Pani pracował(-a) w Polsce?
....

12. Rodzaj zatrudnienia:
1. Pełny etat
2. ½ etatu
3. Tymczasowa
4. Inna (jaka?) ....

13. Charakter wykonywanej pracy:
1. Umysłowa
2. Fizyczna

14. Proszę podać przedział w którym dzielą się zarobki:
1. Do 500 funtów
2. 500 – 1000 funtów
3. 1000 – 1500 funtów
4. 1500 – 2000 funtów
5. Powyżej 2000 funtów

15. Jak określiłby Pan(i) swoje umiejętności w posługiwaniu się językiem angielskim:
1. Żadne
2. Wiele rozumiem, ale mam problemy z mówieniem i pisaniem,
3. Komunikatywne, elementarna znajomość w mowie i piśmie (A1, A2)
4. Średniozaawansowane (B1, B2)
5. Zaawansowane (C1, C2)